

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**ABDULLAH BOSNEVÎ'YE NİSPET EDİLEN “*MAKĀSİD-I
ENVĀR-I GAYBİYYE VE MASĀİD-İ ERVĀH-I TAYYİBE*”
İSİMLİ ESER VE TAHLİLİ**

GÜLSÜM GÜMÜŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. HÜLYA KÜÇÜK**

KONYA- 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gülsüm GÜMÜŞ		
	Numarası	148106011161		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Abdullah Bosnevî'ye Nispet Edilen "Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe" İsimli Eser ve Tahlili			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

Gülsüm GÜMÜŞ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gülsüm GÜMÜŞ
	Numarası	148106011161
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ Tasavvuf
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK
	Tezin Adı	Abdullah Bosnevî'ye Nispet Edilen "Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe" İsimli Eser ve Tahlili

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Abdullah Bosnevî'ye Nispet Edilen 'Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe' İsimli Eser ve Tahlili" başlıklı bu çalışma 24/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Hülya KÜÇÜK	
2	Prof. Dr.	Dilaver GÜRER	
3	Prof. Dr.	Ali TEMİZEL	

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gülsüm GÜMÜŞ		
	Numarası	148106011161		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK		
Tezin Adı	Abdullah Bosnevî'ye Nispet Edilen "Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe" İsimli Eser ve Tahlili			

ÖZET

17. yy.'ın önemli *Fusûs* şârihlerinden ve sufi şairlerinden olan Abdullah Bosnevî'ye nispet edilen Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe isimli risâle üzerine yapılan çalışma ile risâlenin muhteviyatı incelenmektedir. Risâle, her ne kadar Abdullah Bosnevî'ye nispet edilse de araştırmamız sırasında risâlenin Ali b. Siyâvuş'a ait olan Makâsıd-ı Nâciye Fi'l-Mebde' ve'l-Meâş ve'l-Meâd isimli eserin tercümesi olduğunu tespit ettik.

Bir giriş, üç bölüm ve eklerden oluşan bu çalışmada risâlenin müellifi Ali b. Siyâvuş ve mütercimi Abdullah Bosnevî'nin hayatları ve eserleri hakkında bilgiler yanında yoğun bir tasavvufî içeriğe sahip olan risâle'nin konuları mebde', meâş ve meâd başlıkları altında ele alınmakta ve risâlenin günümüz harflerine çevirisi bulunmaktadır. Ekler kısmında ise mevcut el yazması nüshalardan örnekler yer almaktadır.

Risâle, tasavvufun birçok konusunu mebde', meâş ve meâd başlıkları altında bir araya getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yönüyle risâle, *sistematik muhtasar bir Tasavvuf el kitabı* olarak nitelenmeyi hak etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ali b. Siyâvuş, Abdullah Bosnevî, Mebde', Meâş, Meâd.

Author's	Name and Surname	Gülsüm GÜMÜŞ		
	Student Number	148106011161		
	Department	Basic Islamic Sciences / Sufism		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK		
Title of the Thesis/Dissertation	The Book Titled "Makasid-ı Anvar-ı Ghaybıyya Wa Masaid-i Arvah-ı Tayyiba" Which is Attributed to Abd Allah Al-Busnawi and It's Analysis			

ABSTRACT

The content of the treatise is examined with the work on the treatise named *Makāsıd-ı Anwār-ı Ghaybıyya Wa Masāid-i Arwāh-ı Tayyiba*, which is attributed wrongly Abd Allah Al-Busnawī one of the important *Fusūs* commentators and sufi poets of the 17th century. Although the *Risāla* was attributed to Abd Allah Al-Busnawī, during the course of our research, we have found that there is a translation of *Makāsıd-ı Nājiya fi'l-Mabda' wa'l-Ma'āş wa'l-Ma'ād* which belonged to Ali b. Siyāwush.

The study which consists of an introduction, three chapters and appendices, examines the lives and works of Ali b. Siyāwush and Abd Allah Al-Busnawī; and besides, the topics of the treatise, which has an intense mystical content, are discussed under the headings of *mabda'*, *ma'āş* and *ma'ād*; and the text of the work is given in Latin alphabet. In the appendices, some folio examples of the manuscripts that used the work are presented.

It wont be wrong to state that the *Risāla* brings together many subjects of Sufism under the titles of *mabda'*, *ma'āş* and *ma'ād*. In this respect, the treatise deserves to be called *a systematic concise a sufi guide book*.

Keywords: Ali b. Siyāwush, Abd Allah Al- Busnawī, *Mabda' wa'l-Ma'āş wa'l-Ma'ād*.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE KAPSAMI	1
2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE AMACI	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
YÂR ALİ B. SİYÂVUŞ VE ABDULLAH BOSNEVÎ	5
1.1. YÂR ALİ B. SİYÂVUŞ'UN HAYATI VE ESERLERİ	5
1.1.1. Ali b. Siyâvuş Döneminde Anadolu'da Durum	5
1.1.2. Hayatı	7
1.1.3. Eserleri	10
1.2. ABDULLAH BOSNEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	13
1.2.1. Abdullah Bosnevî Döneminde Anadolu'da Durum	13
1.2.2. Doğum Yeri	15
1.2.3. İlmî ve Tasavvufî Hayatı	15
1.2.4. Tarîkatı ve Şeyhi	17
1.2.5. Vefatı	19
1.2.6. Eserleri	19
İKİNCİ BÖLÜM	25
<i>MAKÂSİD-I ENVÂR-I GAYBÎYYE VE MASÂİD-İ ERVÂH-I TAYYİBE VE TAHLİLİ</i>	25
2.1. ESERİN TANITIMI	25
2.1.1. Eserin İsmi	25
2.1.2. Eserin Yazılış Tarihi	25
2.1.3. Eserin Yazılış Sebebi	26
2.1.4. Eserin Nüshaları	27
2.1.4.1. Beyazıt Nüshası: Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 1855	27
2.1.4.2. İstanbul Üniversitesi Nüshası: İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 2233.	28
2.1.4.3. Nuruosmaniye Nüshası: Nuruosmaniye Yazma Eserler Ktp., nr. 4896.	30
2.1.4.4. Topkapı Nüshası: Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığı, nr. 00276.	31
2.1.5. Eserin Muhtevâsı	32
2.1.6. Eserin Kaynakları ve Uslûbu	33
2.2. ESERİN TAHLİLİ	34
2.2.1. Tasavvuf İlmî'nin Mevzûu, Mesâili ve Mebâdî	34
2.2.2. Mebde'	39
2.2.2.1. Varlık Mertebeleri	39
2.2.2.1.1. Zât-ı İlâhî (Lâ-Taayyün Mertebesi)	41
2.2.2.1.2. Taayyün-i Evvel	42
2.2.2.1.3. Taayyün-i Sâni	44
2.2.2.1.4. Mertebe-i Âlem-i Ervâh	47
2.2.2.1.5. Mertebe-i Âlem-i Misâl	49
2.2.2.1.6. Mertebe-i Şehâdet	51

2.2.2.1.7. İnsân-ı Kâmil	53
2.2.3. Meâş	55
2.2.3.1. Şerîat	55
2.2.3.2. Tarîkat	57
2.2.3.2.1. Nefs ve Tezkiyesi	57
2.2.3.2.2. Kalb ve Tasfiyesi	60
2.2.3.2.3. Rûh ve Tahliyesi	62
2.2.3.3. Hakikat	65
2.2.3.4. Muhabbet	79
2.2.4. Meâd	81
2.2.4.1. Ölüm ve çeşitleri	81
2.2.4.2. Berzah	84
2.2.4.3. Haşir	86
2.2.4.4. Cennet ve cehennem	88
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	92
<i>MAKÂSİD-I ENVÂR-I GAYBÎYYE VE MASÂİD-İ ERVÂH-I TAYYİBE’NİN TAVSÎFİ</i> <i>VE GÜNÜMÜZ HARFLERİNE ÇEVİRİSİ (METİN VE TALİKAT)</i>	92
3.1. <i>MAKÂSİD-I ENVÂR-I GAYBÎYYE VE MASÂİD-İ ERVÂH-I TAYYİBE’NİN</i> <i>TAVSÎFİ</i>	92
3.2. <i>MAKÂSİD-I ENVÂR-I GAYBÎYYE VE MASÂİD-İ ERVÂH-I TAYYİBE’NİN</i> <i>GÜNÜMÜZ HARFLERİNE ÇEVİRİSİ</i>	93
SONUÇ	254
BİBLİYOGRAFYA	256
EKLER	260

ÖNSÖZ

Tasavvuf, İslâmî ilimler içinde en geniş literatüre sahip ilim dallarından biridir. Özellikle tasavvufî içeriğe sahip el yazması eserlerin fazlalığı bu düşünceyi doğrular niteliktedir. El yazması eserlerde daha önce çalışılmamış eserlerin mevcudiyeti ve tasavvufî içeriğe sahip birçok eserin olması, bizde, bu doğrultuda eser merkezli bir çalışma yaparak bu alana yeni bir şeyler katma arzusunu uyandırdı ve hem tasavvufî içeriğe sahip hem de daha önce çalışılmamış bir eser üzerinde araştırma yapmak için el yazması eserleri taramaya karar verdik. Konya Bölge El Yazmaları Küphanesi'nde henüz çalışılmamış bir el yazması araştırmamız sırasında, Abdullah Bosnevî (v. 1054/1644)'ye nispet edildiğini gördüğümüz "*Makāsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe*" adlı eser ile karşılaştık. Risâlenin, Abdullah Bosnevî ile ilgili birçok kaynakta isim olarak zikredilip içeriği hakkında özel bir çalışma olmaması ve eserin birden fazla kişiye atfedilmiş olması bizi bu çalışmayı yapmaya yönlendirmiştir.

Yukarıdaki cümlelerden de anlaşılacağı üzere, çalışmamızın konusunu, Abdullah Bosnevî'ye nisbet edilen *Makāsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe* adlı eser ve tahlîli oluşturmaktadır. Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın bazı hususlarının aydınlatılması gerektiğinden çalışmanın konusu, yöntemi ve amacı hakkında bilgiler sunuldu.

Birinci bölüm eserin müellifi Ali b. Siyâvuş (v. 812/1409) ve mütercimi Abdullah Bosnevî'nin hayatı ve eserlerinden oluşmaktadır. Çalışmanın konusu olan risâle, her ne kadar Abdullah Bosnevî'ye ait olsa da esasında tercüme bir eser olduğu tespit edildiğinden, eserin daha iyi anlaşılması için asıl yazarı olan Ali b. Siyâvuş'un hayatı ve eserleri ile ilgili bilgilere de bu bölümde yer verilmesi uygun görüldü. Aslı Farsça olan eserin, eklediği bazı bilgiler (şerh)le tercümesini yapan Abdullah Bosnevî tanınmış, velüd bir yazar ve önemli bir şahsiyet olmasına rağmen kaynaklarda onunla ilgili bilgiler oldukça azdır. Abdullah Bosnevî ile ilgili bilgilerin sınırlılığı ve daha önce hakkında yapılan çalışmalardan dolayı bu bölümde onun hayatına kısaca değinmekteyiz.

Çalışmamızın ikinci bölümünü ise konumuz olan *Makāsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe*'nin tanıtımı ve tahlîli oluşturmaktadır. Bu bölümde eserin tanıtımı yapıldıktan sonra içeriği hakkında bilgiler yer almaktadır.

Baştan sona tasavvufî bir eser olan bu risâle, mebde', meâş ve meâd konularını tasavvufî bakış açısıyla işlemektedir. Tasavvufun neredeyse bütün konularına yer veren eser zengin bir içeriğe sahip olmasından dolayı müellifin belirlemiş olduğu ana başlıklar üzerinden tahlîl yapıldı. Üçüncü bölüm ise eserin günümüz harflerine çevirisinden meydana gelmektedir. Eserin müellif nüshasına ulaşılamadığı için mevcut dört nüsha arasından istinsah tarihi en eski olan esas alındı.

Çalışmamda çeşitli kaynaklar sunarak yardımını esirgemeyen ve titiz bir şekilde çalışmalarına rehberlik eden değerli danışmanım Prof. Dr. Hülya Küçük hocama; her türlü soruma sabırla ve ilgiyle cevap veren kıymetli hocam Prof. Dr. Dilaver Gürer'e, bazı nüshaların temini konusunda yardımını esirgemeyen Konya Yazma Eserler Bölge Müdürü Bekir Şahin Beyefendi ve kurumun personellerine içten şükranlarımı sunarım. Ayrıca jüri üyesi olarak yaptığı değerli katkılardan dolayı muhterem Prof. Dr. Ali Temizel hocama can ü gönülden teşekkür ederim.

Gülsüm Gümüş
Konya, 2019

KISALTMALAR

- a.g.e. : adı geçen eser.
a.s. : aleyhisselâm.
a.y. : aynı yer.
b. : bin.
bkz. : bakınız.
DİA : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
h. : hicrî.
haz. : hazırlayan.
Hz. : Hazret-i.
İ : İstanbul Üniversitesi nüshası.
k.s. : kuddise sırruhu [sırrı kudsansın].
Ktp. : Kütüphanesi.
nr. : numara.
N : Nuruosmaniye nüshası.
r.a. : radiyallâhu anh [Allah ondan râzı olsun].
r.a.h. : rahmetullâhi aleyh [Allah'ın rahmet ona olsun].
s. : sayfa.
s.a.v. : sallallâhu aleyhi ve sellem.
thk. : tahkik eden.
T : Topkapı Nüshası.
trc. : tercüme eden.
trs. : tarihsiz.
v. : vefatı.
vr. : varak.

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Çalışmanın konusu, Abdullah Bosnevî'ye nisbet edilen *Makāsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-i Tayyibe* adlı risâle ve tahlîlidir. Konumuz, eser merkezli bir çalışma olduğu için bölümlerin oluşturulmasında ve başlıklandırılmasında bu husus dikkate alınmaktadır. Bununla beraber giriş kısmında, çalışmanın daha iyi anlaşılması için konusu, yöntemi ve amacı hakkında bilgi verilmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde, eserin müellifi Ali b. Siyâvuş ve mütercimi Abdullah Bosnevî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildi. İkinci bölüm dört kısma ayrılarak risâlenin tahlili yapılmaktadır. Elinizdeki çalışmada müellifin yapmış olduğu sıralamaya riâyet edilerek ve kendinden önceki sufilerin yorumlarıyla konular verilmeye çalışıldı. İlk kısım, tasavvufun konusu, meseleleri ve ilkelerinden oluşmaktadır. İkinci kısım varlık ve mertebeleri konusunu içermektedir. Üçüncü kısımda şerîat, tarikat ve hakikat konuları tahlil edilmektedir. Dördüncü kısım ise ölüm, berzah, haşr, cennet ve cehennem bahisleri incelenmektedir. Üçüncü bölüm, risâlenin günümüz harflerine çevirisinden oluşmaktadır.

2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE AMACI

Araştırmanın konusu olan risâle çalışılmayamaya başlandığında ilk olarak yapılan şey risâlenin Abdullah Bosnevî'ye ait olup olmadığı hususundaki muğlaklığı ortadan kaldırmaktı. Çünkü risâle, bazı çalışmalarda Abdülmecid Sivasî (v. 1049/1639)'ye de nisbet edilmekteydi.¹ Eser incelenmeye başlandığında özellikle ilk on varâğındaki yoğun edebî dil; benzetmeler, kişileştirme ve diyalog eserin anlaşılmasını oldukça güçleştirmiştir. Özellikle uzun uzun devam eden ikili diyalogu anlamak ve buradaki şahısları tespit etmek bizleri eserin ilk varaklarını defalarca okumaya mecbur kılmıştır. Şöyle ki: risâle'nin "önsöz" mahiyetindeki kısmında iki şahıs arasında uzun bir diyalog geçmektedir. Bu diyalogun Abdülmecid Sivasî ve

¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yaymevi, İstanbul, t.y., s. 50; Cengiz Gündoğdu, *Abdülmecid-i Sivasî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1997, s. 190.

çalışmamıza konu olan tercüme/şerhin asıl metni olan risâle arasında gerçekleştiği tespit edildi. Risâle :“Velâkin şeyh-i büzürgvâr Ali b. Siyâvuş kuddise sırruhu'l-celf Arab saçı gibi birbirine girmiş ve Türkân-ı Çîn zülfü gibi dolaşıp birbirine sarılmış lisân-ı Fârisî elfâzı libâsında esrârımıza mahrem, visâlimize tâlib olup bize hem-dem olacak acem ricâline bizi arz eyledi.”² sözleriyle hâl diliyle konuşmaktadır. Nihâyetinde eserin, Ali b. Siyâvuş'a ait olan Farsça'dan tercüme edilen bir eser olduğu ve mütercimim bu önsöz mâhiyetindeki kısımda eseri bir şahıs gibi kişileştirdiği, yani antropomorfizm yaptığı tespit edildi. Başlangıçta bu diyalogun kimler arasında geçtiğinin bilinmemesi, eserin âidiyeti ve anlaşılması konusunda karışıklığa sebebiyet vermiştir.

Mütercim eseri bir şahıs gibi vererek, onun içinde bulunduğu durumunu, sıkıntılarını, şikâyetlerini ve isteklerini yoğun bir uslûpla anlatmaktadır: “Bu hâkda kemâl mertebe dıyk-ı garâbet ve kayd-ı kürbete mübtelâ olmakla Cenâb-ı İzzet-i Vahdet'e niyâz eyledik ki bu diyâr-ı gurbette bize enîs olup hâlimizi bilir tercümân nasîb eyleye. Tâ kim bizim yüzümüzden gubâr-ı gurbeti gidere ve üzerimizde olan libâsı hal' edip libâs-ı cedîd-ı Rûmî giydire ki Rûm'un tâlibleri libâs münâsebeti ile bize râğbet ve teveccüh edeler.”³

Risâle,“Biz Türkân-ı Çîn gibi uğradığımız yerleri yağma ve vîrân ve mugân-ı fağfûr-ı sîn gibi murûr ettiğimiz bilâdın ebniyyesin hâkla yeksân ederiz. İllâ mekirsiz libâsımızı tebdîl edip bu köhne libâs-ı Fârisi bendinden halâs edip bir libâs-ı cedîd-i Rûmî giydiresiz.”⁴ sözleriyle Anadolu topraklarında anlayamadığı için tercüme edilmeyi talep etmektedir. Risâleye cevâp olarak Abdülmecid Sivâsî ise şöyle der: “Pes sizi bu libâs-ı Fârisî'den ihrâc edip size libâs-ı Rûmî'yi ilbâs etmeğe sizin hakâyıkımıza vâkıf ve kadrinizi ârif ve size münâsib ve müvâfik olan libâs-ı elfâz nev'ini ve herbirinizin kaddına müvâfik olan libâsı ve onun kadrini ârif bir kimesne gerektir. Tâ kim ifrât ve tefrît-ı butûn ihtirâz mevâzîn-i kelâmı ve mekâdir-i libâs ve elfâzı ve tâliblerin isti'dâd ve kâbiliyetleri miktarını vezn edip onların fehm ve iz'ânı kabûlüne münâsib olan ibârât libâsını kat' eyleye.”⁵ Abdülmecid Sivâsî, bu sözlerle

² Abdullah Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 1855, vr. 8a-b.

³ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 8b-9a.

⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 9a.

⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 10b-11a.

risâleyi tercüme etmek için risâledeki hakîkatlere vakıf, daha ehil ve ârif bir kimse gerektiğini belirtmektedir.

Abdullah Bosnevî, ikili diyalogu tamamladıktan sonra şöyle der: “ol ârif-i funûn-şinâs ol ebkâr ve arâis-i safâ (Abdülmeccid Sivâsî) istînâsın cenginden bu tarîk ile halâs olup onları kalıbları ile ya’nî ârif ve musannif olan Şeyh Ali b. Siyâvuş’un hattı ile bu fakire irsâl edip onların köhne libâslarını teccîd ve atîk olan ibârât ve elfâz-ı Fârisî’den onları tecrîd edip uşşâk ehli tecrîd ve fityân ehli tefrît muallel-i elfâz-ı lisân-ı Türkî ile tezyîn ve ibârât-ı zebân-ı Rûmî ile tecmîl ve tahsîn edip arz etmeği murâd edinmekle ber-fevk işârât ol kitab-ı müstetâbın meânisi olan ebkâr-ı arâisin köhne libası olan zebân-ı dürriyesi hal’ olunup ve ezvâk-ı maârif-i Rûmî’den ve ibârât-ı Türkî’den libâs-ı cedîd ilbâs ve ahibbâya yed-i nâ-mahrem ve ağıyardan hakkân ve hıfz-ı kıbâb-ı hakâyık içinde serîr-i azze ve istiğnâ üzere iclâs olundu. Ve bu kitab *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe-i Gaybiyye* ile tesmiyye olundu.”⁶ Abdullah Bosnevî, risâlenin Ali b. Siyâvuş’a ait olduğunu, Abdülmeccid Sivâsî’nin risâleyi okuduğunu ve Ali b. Siyâvuş’un el yazısı ile yazdığı risâleyi tercüme için kendisine gönderdiğini belirtmektedir.

Risâle’yi Farsça olarak Ali b. Siyâvuş’un yazdığı, Abdülmeccid Sivâsî’nin eseri okuduktan sonra tercüme etmesi için Abdullah Bosnevî’ye gönderdiği ve bunun üzerine Abdullah Bosnevî’nin tercümesini yaptığı tespit edildi. Risâle’nin Abdülmeccid Sivâsî’ye nisbet edilme sebebi de Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde bulunan nüshanın ilk varlığında “Abdî Efendi”nin üzeri kurşun kalem ile çizilerek yerine “Abdülmeccid Sivâsî” yazılmasından kütüphane kayıtlarına sehven bu şekilde alınmış olmasıdır. Yine ilk varaklarda Abdülmeccid Sivâsî’nin isminin yer alması böyle bir hatanın yapılmasına sebep olmuş olabilir.

Eserin aidiyeti konusundaki karışıklık ortadan kalktıktan sonra eserin muhtevâsı üzerinde çalışma yapılmaya başlandı ve eserin ele aldığı konular belirlenip o konular üzerinden gidildi. Tespit edilen konular ilk olarak daha önceki kaynaklarda nasıl ele alındığı genel olarak ortaya konulup ardından müellifin konuyla ilgili görüşleri verilmeye çalışıldı. İncelenen konu kavramsal bir konu ise, öncelikle lugatlardaki mânâsına yer verilip daha sonra konu tasavvufî çerçeve ile

⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 10b.

işlendi. Tasavvufun birçok konusunu mebde', meâş ve meâd başlıkları altında bir mukaddime ve üç babda inceleyen bu eserin tahlili yapılırken bu sıra gözetilerek konular verilmeye çalışıldı. Mukadime kısmında Ali b. Siyâvuş eserin içeriği ve amacı ile ilgili şöyle der: “Onların (esmâ-ı ilâhiyyeyi) maârif ve mebnâsını ve hakâyık-ı medârını üç asıl üzerine buldu ki birisi mebde' ve birisi meâş ve birisi meâddır. Ve çûn urefânın musennefâtında usûl-i selâseyi şâmil bir kitab düşmedi. Zîrâ onların ba'zısı mebde' hakkında ve ba'zısı meâş hakkında ve ba'zısı meâd hakkında resâil ve kütüb düzmüşler. Ve maârif ve hakâyık beyân etmişlerdir.”⁷ Müellif, tasavvuf yolunun talipleri için hakikatleri içeren mebde', meâş ve meâd konularında toplu bir muhtasarın olmadığına ve bilgilerin kaynaklarda dağınık olduğuna dikkat çekerek ilâhî hakikatleri içeren toplu bir eser yazmak istediğini ifade etmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise risâlenin günümüz harflerine çevirisi yer almaktadır. Bu bölümde de bir takım yöntemler izlendi. Eski Türk Edebiyatı transkripsiyon kriterleri dikkate alınmadan metnin çevirisi yapıldı. Müellif nüshası bulunmayan risâlenin Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi 1855 numarada bulunan nüshası esas alındı. Bu nüshaya göre sayfa numarandırılması yapılan risâlenin sayfa numaraları köşeli parantez [] ile gösterildi. Âyet ve hadislerin anlamları köşeli parantezde [] verilerek tahriçleri yapıldı. Çalışmanın ek kısmında ise ulaşabildiğimiz dört nüshanın ilk ve son varaklarının resmi yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı, birçok kaynakta isim olarak zikredilmiş fakat içeriği hakkında tafsilatlı bir çalışma yapılmamış olan *Makâsıd-ı Envâr-ı Ayniyye ve Masâid-i Ervâh-i Tayyibe-i Gaybiyye* adlı eseri Tasavvuf ilmi çerçevesinde incelemek ve eserin Tasavvuf ilmine nasıl bir katkıda bulunduğunu tespit etmektir. Bunun yanısıra eserin birden fazla müellife nisbet edilme konusundaki karışıklığını ortadan kaldırmayı da amaçlamaktayız.

⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 12a.

BİRİNCİ BÖLÜM

YÂR ALİ B. SİYÂVUŞ VE ABDULLAH BOSNEVÎ

1.1. YÂR ALİ B. SİYÂVUŞ'UN HAYATI VE ESERLERİ

1.1.1. Ali b. Siyâvuş Döneminde Anadolu'da Durum

Doğum tarihi hakkında net bilgilere sahip olmadığımız Ali b. Siyâvuş'un yaşadığı dönem milâdî 14. yüzyılın ikinci yarısı ile 15. yüzyılın ilk yarısıdır. Anadolu'da doğup yetişen ve bu topraklarda vefât eden Ali b. Siyâvuş'un yaşadığı dönem, birçok beyliğin olduğu ve idâri olarak bir birliğin olmadığı Anadolu Beylikler dönemidir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin Malazgirt savaşı (1071)'ni kazanmasının ardından Türkler Anadolu topraklarını yurt edinmeye başlamıştır. Konya merkez olmak üzere kurulan Anadolu Selçuklu Devleti, Anadolu'nun doğu ve batısına kendine bağlı bulunan Türk boylarını yerleştirdiler. Anadolu Selçuklu Devleti'nin bu politikası ile hem Anadolu'nun Türkleşmesi hızlanmış hem de sınır güvenliği sağlanmış oldu. Fakat Anadolu Selçuklu Devleti'nde Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın vefatının (1237) ardından uzun süren taht mücadeleleri sonucu tahta geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tecrübesizliği ve yanlış politikası ile devletin idaresi zayıflamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin bu durumunu fırsat bilen Moğollar, 1243 yılında Köseadağ Savaşı ile devleti ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu çöküş döneminde, daha önce Selçuklulara yardımcı olmak üzere sınır bölgelerine yerleştirilmiş olan Türk boyları, 13. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu'da Moğol baskısının zayıflamasıyla bağımsızlıklarını ilân etmeye başlamışlardır.⁸

Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşünün ardından bağımsızlıklarını ilan eden Beylikler şunlardır: Orta Anadolu'da, özellikle Konya, Karaman ve Aksaray çevresinde Karamanoğulları (1250-1487); Kütahya ve çevresinde Germiyanogulları (1260-1429); Isparta ve Teke (Antalya) çevresinde iki kol halinde Hamidoğulları (1280-1391/1300-1423); Kastamonu ve çevresinde Candaroğulları (1291-1461);

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1937, s. 1-2.

Manisa ve çevresinde Saruhanoğulları (1300-1410); Aydın ve İzmir çevresinde Aydınoğulları (1300-1425); Aydın'ın güney kesimi ile Muğla ve çevresinde Menteşeoğulları (1300-1426); Balıkesir ve çevresinde Karasioğulları (1303-1345); Sivas ve Kayseri çevresinde Eretnaogulları (1335-1381) ile Kadı Burhaneddin Ahmed (1381-1398).⁹

Ali b. Siyâvuş'un yaşadığı bölge olan Amasya ve çevresinde ilk olarak Eretna Beyliği daha sonra da Kadı Burhaneddin Devleti yer almıştır. Eretna Beyliği'nin kurucusu Uygur Türkleri'nden olan Eretna, Sivas, Kayseri, Aksaray, Ankara, Amasya, Erzincan ve çevrelerini kapsayan bir devlet kurmuştur. Orta Anadolu'da faaliyet gösteren bu beyliğin başına daha sonra Eretna'nın oğlu Mehmed Bey geçmiştir. Mehmet Bey döneminde, beylik idaresinde emîrlere rol oynamaya başlamıştır. Bu beyliğin ileri gelenlerinden Kadı Burhâneddin, Eretna Beyliği'ne son vererek kendi adıyla Kadı Burhâneddin Devleti'ni kurmuştur (1381-1398). O, hükümdarlığı süresince çevresinde bulunan Osmanlılar, Akkoyunlular, Karamanoğulları ve Timurlular arasındaki ilişki ve savaşlarda önemli rol oynamıştır. Kadı Burhâneddin Devleti, kurucusunun ölümünden sonra hızla çöküşe geçmiştir.¹⁰

Anadolu Beylikleri, siyâsi, idârî, ictimâî, askerî ve iktisâdî alanlarda Anadolu Selçuklu Devleti'ne benzer sistemler ile beyliklerini devam ettirmişlerdir. Anadolu'nun imârî konusunda önemli faaliyetlerde bulunan bu beylikler topraklarını korumak ve genişletmek için çalışmışlardır.¹¹

Anadolu'da 14. ve 15. yüzyıllarda siyâsî bir birlik olmamasına rağmen, Anadolu Beylikleri'nde ilim ve fikir hayatı ile iktisadî gelişmeler parlak bir şekilde devam etmiştir. Konya, Kayseri, Niğde, Aksaray, Ankara, Amasya, Bursa ve Sivas gibi belli başlı Anadolu şehirleri birer ilim merkezi haline gelmiştir. Çeşitli ilim adamlarını bir araya toplayarak onları ihsan ve iltifatlarıyla teşvik eden Anadolu hükümdarları, diğer yandan onların talebe yetiştirmeleri için medrese, kütüphane, imâret ve misafirhaneler kurmaya büyük önem vermişlerdir. Bu imkânlar sayesinde

⁹ Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", *DİA*, İstanbul, 1991, c. 3, s. 138-149.

¹⁰ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 49-52.

¹¹ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 113.

tıp, astronomi, riyâzet, edebiyat, tarih ve tasavvuf gibi sahalarda birçok kıymetli eser kaleme alınmıştır.¹²

Ali b. Siyâvuş'un bir süre yanında kalıp resmi görevler aldığı hükümdar Kadı Burhaneddin (v. 800/1389), Arapça, Farsça, Türkçe şiirler ve önemli ilmî eserler yazmıştır. Kadı Burhaneddin, Aziz bin Erdeşir Esterâbâdî'ye emir vererek hem kendi döneminin tarihine ışık tutan hem de 14. yüzyıl Anadolu Tarihi'nin bir kısmını aydınlatan, "Kadı Burhaneddin Tarihi" olarak da anılan *Bezm u Rezm* gibi önemli bir eserin meydana gelmesini sağlamıştır.¹³ Bu dönemde Kastamonu Beyi Muzafferüddin Yavlak Arslan, Amasya Beyi Hacı Şadgeldi Paşa, Aydınoğlu Îsâ Bey ve Saruhanoğlu İshak Bey bizzat ilim ve edebiyatla meşgul olmuş ve eserler yazmışlardır.¹⁴

Bu dönemin önemli ilim insanları arasında Ahmed Eflâkî (v. 761/1360), Cemâleddin Aksarâyî (v. 791/1388[?]), Nesîmî (v. 820/1417), Ahmed-i Dâî (v. 824/1421'den sonra), Elvân-ı Şîrâzî (v. 829/1426) ve Molla Fenârî (v. 834/1431) gibi ilim adamlarını sayabiliriz.¹⁵

1.1.2. Hayatı

Âveren, Divrikli, Siyâvuş, Çelebi ve Yâr-i Şîrâzî gibi lakaplara sahip olan müellifimiz Ali b. Siyâvuş'un asıl adı, Alaaddin Ali'dir. Ali b. Siyâvuş'un doğum yeri *Osmanlı Müellifleri*'nde Amasya olarak geçmektedir.¹⁶ *Esmâü'l-Müellifin*'de ise doğum yerinin Divriği olduğu belirtilmektedir.¹⁷ Babası Zeyneddin Siyâvuş Divrikli ise Divriğili olup daha sonra Amasya'ya hicret etmiştir.¹⁸ Ali b. Siyâvuş'un aslen nereli olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte büyük dedesinin adının Toğan olduğu ve Salur boyuna mensup olduğu söylenmektedir.¹⁹

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Ali b. Siyâvuş, Mehmet Çelebi ve Yıldırım Beyazıt gibi Osmanlı sultanlarına hizmette bulunmuştur. Aynı zamanda

¹² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 79-81.

¹³ Aziz bin Erdeşir Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara, 1990, s. 54.

¹⁴ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 81-85.

¹⁵ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 129-132.

¹⁶ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.1, s. 219.

¹⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâü'l-Müellifin*, İstanbul, 1951, c. 1, s.728.

¹⁸ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, haz.: M. Aydın, G. Aydın, Amasya, 2007, c.1, s.152.

¹⁹ Hüseyin Nihal Atsız, *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları*, İstanbul, 1939, s. 2.

Amasya'nın ve Osmanlı döneminin tanınmış ailelerinden olan Müeyyedzâdelerin de atasıdır.²⁰

Amasya Tarihi müellifi, Zeyneddin Siyâvuş'un 769/1367 senesinde Halîfet Gazi medresesinde müderrislik yaptığını belirtmektedir.²¹ Buna göre Ali b. Siyâvuş çocukluk ve gençlik yıllarını Amasya'da geçirmiş olup eğitimini buradaki medreselerde tamamlamıştır. Babası âlim ve müderris bir zât olduğu için Ali b. Siyâvuş'un iyi bir eğitim aldığını söyleyebiliriz. İlerleyen zamanlarda Amasya'nın ileri gelen âlimlerinden olan Şeyh Şemseddin Müeyyed Çelebi'nin kızıyla evlenmiştir.²²

Kadı Burhaneddin (v.800/1398)²³, 787/1385 senesinde Amasya ve çevre illere saldırılar düzenleyerek buradaki emirlikleri zor durumda bırakmıştı. Bu dönemde Amasya Emirliği'nde, önemli kademelerde görevler almış olan Ali b. Siyâvuş, Amasya Emiri Ahmed Bey tarafından elçilik göreviyle Kadı Burhaneddin Ahmed'in yanına gönderilmiştir. Bu vâzifesinde Kadı Burhaneddin ile tanışmasında ondan gördüğü yakınlık ve hürmet nedeniyle, Ali b. Siyâvuş, Sivas'ta kalmaya karar vermiştir.²⁴ Burada kaldığı sürece Kadı Burhaneddin'in yakınında bulunan Ali b. Siyâvuş, onunla ilmî sohbetler yapmakla yetinmemiş idâri görevlerde de bulunmuştur.²⁵ Sivas'ta kaldığı süre boyunca "şeyhülislamlık"²⁶ görevini yapan Ali b. Siyâvuş, 788/1386 yılında ise merkezi Niksar olarak kurulmuş olan Taceddin Beyliğine elçilik ile görevlendirilmiştir.²⁷ 789/1387 yılında ise Sivas'ın Suriye emirlikleri tarafından kuşatılması üzerine şehrin dışına barışı sağlamak amacıyla iki kez elçilikle vazifelenmiştir. Ali b. Siyâvuş elçilik vazifelerini yerine getirirken aynı zamanda kendi fikirlerini de çeşitli ortamlarda beyân etme imkanı bulmuştur.²⁸

²⁰ Yaşar, *Amasya Tarihi*, c. 3, s. 91.

²¹ Yaşar, *Amasya Tarihi*, c. 3, s. 48.

²² Yaşar, *Amasya Tarihi*, c. 3, s. 91.

²³ Kadı Burhâneddin, Eretnaoğulları Beyliği'nin başına geçtikten sonra Sivas ve Kayseri merkez olmak üzere Orta Anadolu'da "Kadı Burhaneddin" adıyla devlet kurmuştur. Bu süreçte Osmanlılar, Akkoyunlular Karamanoğulları ve Timurlular arasındaki ilişki ve savaşlarda önemli rol oynamıştır. Abdülkerim Özaydın, "Kadı Burhâneddin", *DİA*, İstanbul, 2001, c. 24, s. 76-77.

²⁴ Yaşar, *Amasya Tarihi*, c. 3, s. 83.

²⁵ Esterabâdî, *Bezm u Rezm*, s. 355.

²⁶ Bir yerin/shehirin şeyhülislamı: O yerde fetva verme yetkisine sahip en büyük müftü. bkz. Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam" *DİA*, 2010, c. 39, s. 91; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, c. 3, s. 347.

²⁷ Aziz bin Erdeşir Esterabâdî, *Bezm u Rezm*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara, 1990, s. 311-312.

²⁸ Esterabâdî, *Bezm u Rezm*, s. 311-332.

Amasya'ya 788/1386 yılında ilk vâli olarak vazifelendirilen Şehzâde Beyazıt, Kadı Burhaneddin'in buradan geri çekilmesini sağlamıştır. Önceden Kadı Burhaneddin'e ilticâ edenler, artık huzur ve emniyetin temin edildiği Amasya'ya dönmeye başlamışlardı. Ali b. Siyâvuş da Amasya'nın Osmanlı Devleti'ne bağlanmasından sonra oraya dönenler arasında yer almıştır. Ali b. Siyâvuş, Amasya'da Şehzâde Beyazıt'e sunduğu Farsça bir kaside ile onun dikkatlerini celb etmeyi başarmıştır ve çeşitli ihsânlara mazhar olmuştur.²⁹

Amasya Tarihi'nde Şehzâde Beyazıt'ın Amasya'da bulunduğu süre boyunca Ali b. Siyâvuş ve kayınpederi olan Şeyh Şemseddin Müeyyed Çelebi'ye muhabbet beslediğini ve meyl ettiğini söylenilmektedir. Hatta 791/1389 yılında I. Kosova seferi için çağrılan Şehzâde Beyazıt, Amasya'dan ayrılırken Ali b. Siyâvuş ve Şeyh Şemseddin Müeyyed Çelebi'yi de beraberinde götürmüştür.³⁰ Ali b. Siyâvuş'un bu sefere katılıp katılmadığı bilinmemekte ve bundan sonra da nerelerde ne tür görevler aldığı ise muğlaklığını korumaktadır. Fakat *Sicill-i Osmânî*'de yer alan, "Asâkir-i Osmaniyye müftülerinden olup"³¹ şeklindeki ifade de Ali b. Siyâvuş'un "ordu kadılığı" görevi yapmış olabileceği ihtimali çıkarılmaktadır. Ali b. Siyâvuş ordudaki görevinden sonra Bursa şeyhülislamlığını yapmakta idi. Bu görevi sırasında I. Beyazıt ile Timur arasında 805/1402 yılında Ankara Savaşı gerçekleşmişti. Savaşın yenilgiyle sonuçlanmasının ardından Bursa Moğol askerleri tarafından işgal edilmişti. Ali b. Siyâvuş bunun üzerine buradaki görevini bırakarak Amasya'ya geri dönmüş³², Amasya'ya döndükten sonra o zamanın Amasya valisi olan Yakut Paşa'nın 810/1407 senesinde yaptırdığı zaviyenin şeyhliğini yapmıştır. Bu görevi sırasında Amasya ve çevresinde, 818/1415 yılında vuku bulan depremde vefat etmiştir. Ali b. Siyâvuş'un vefatıyla yerine âlim ve müderris olan oğlu Müeyyed Çelebi geçmiştir.³³ Vefat tarihini, bazı kaynaklar 812/1409,³⁴ bazıları ise 833/1429 veya 834/1430³⁵ olarak gösterse de 818/1415 tarihi daha isabetlidir.

²⁹ Yaşar, *Amasya Tarihi*, c. 3, s. 91.

³⁰ Yaşar, *Amasya Tarihi*, c. 3, s. 91.

³¹ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar, İstanbul, 1996, c. 2, s. 630.

³² Yaşar, *Amasya Tarihi*, c. 3, s. 102.

³³ Yaşar, *Amasya Tarihi*, c. 3, s. 121.

³⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 192; Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâü'l-Müellifin*, s. 728.

³⁵ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, s. 630.

*Bezm u Rezm*³⁶ adlı eserde Ali b. Siyâvuş için: “Kâmil bir şeyh, amelli bir fâzıl, sevilen özellikleri ve beğenilen huyları ile tanınmış, âlimlerin kutbu, dinin ve milletin büyüğü Şeyhülislâm Şeyh Ali b. Siyâvuş ...”³⁷ yazılarak onun hakkında övgü dolu ifadeler kullanılmaktadır. Amasya emirliğinde ve Kadı Burhaneddin Devleti’nde bulunduğu süre içerisinde elçilik vazifelerinde bulunması onun itibarlı ve güvenilir bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Nitekim Kadı Burhaneddin, elçilikle görevlendirdiği Ali b. Siyâvuş’un, vazifesini tamamladıktan sonra da onun şahsî fikielerine başvurması bunun bir göstergesidir.³⁸ Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda idârî ve ilmî faaliyetlerde bulunan Ali b. Siyâvuş’un zamanının önde gelen mutasavvıf ve şâir âlimlerinden olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.3. Eserleri

Ali b. Siyâvuş Farsça ve Arapça eserlere sahip olan ve dili iyi kullanan bir müelliftir. Şiir yazma konusunda göstermiş olduğu yeteneğinden dolayı döneminde Hâfız-ı Şîrâzî (v. 792/1390[?]) kadar tanınan ve beğenilen bir şahsiyet olmuştur. Bu yeteneğine binâen ona “Yâr-i Şîrâzî” denilmiştir.³⁹ *Amasya Tarihi*’nde ise Ali b. Siyâvuş’un, Anadolu’da ilk Türkçe şiir yazarak Türk edebiyatında yeni bir yöntem geliştiren Amasyalı Âşık Paşa (v. 733/1332)’y⁴⁰ takip edenlerin başında geldiği belirtilmektedir.⁴¹ Türkçe veya Farsça şiirlerini tespit edemediğimiz Ali b. Siyâvuş’un günümüze ulaşan üç eseri bulunmaktadır. Bu eserler şunlardır:

1- *el-Lemehât fi Şerhi'l-Lemaât.*: Ali b. Siyâvuş’un Farsça olarak telif ettiği bu eser, Fahreddin Irâkî (v. 688/1289)’nin *Lemaât* adlı eserinin şerhidir. *Lemaât*, 13. yüzyılda Anadolu topraklarında te’lif edilmiş önemli bir eserdir. Fahreddin Irâkî, eserinde aşkı konu alarak mutlak hakîkatın aşk olduğunu ve her bir lem’anın

³⁶ Kadı Burhaneddin’in isteği üzerine Aziz bin Erdeşir Esterâbâdî tarafından yazılan, kendi döneminin tarihine ışık tutan ve “Kadı Burhaneddin Tarihi” olarak da anılan önemli bir eserdir. Bkz. Aziz bin Erdeşir Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara, 1990.

³⁷ Aziz bin Erdeşir, *Bezm u Rezm*, s.311.

³⁸ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, s. 311-312.

³⁹ Yaşar, *Amasya Tarihi*, c. 3, s. 91; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, s. 630.

⁴⁰ Âşık Paşa, 13. asırda Anadolu’da yaşamış önemli bir mutasavvıf ve şair olup asıl adı Ali’dir. Mahlası “Âşık” olan Âşık Paşa, aynı zamanda Ebü’l-Vefâ Hârizmî’nin tarikatına bağlı bir şeyhtir. Dinî, tasavvufî ve öğretici bir eser olan ve halkı eğitmek amacıyla Türkçe olarak yazılan Garibnâme adlı eserin yazarıdır. Bkz. Günay Kut, “Âşık Paşa”, *DİA*, İstanbul, 1991, c. 4, s. 1-4.

⁴¹ Yaşar, *Amasya Tarihi*, c. 1, s. 175.

“taayyünden münezzeh bir hakikat” barındırdığını belirtmektedir. *Lemaât*’ta Arapça ve Farsça şiirler ile düz yazı iç içe geçmektedir. Lem’a kelimesi parıltı anlamına gelmekte olup eser bir mukaddime ve 27 lem’adan oluşmaktadır. Fahreddin Irâkî eserinin merkezine aşkı alarak yoğun ve derin içerikli bir eser te’lif etmektedir. Bundan dolayı eser için pek çok şerh yazılmıştır.⁴² İbn Arabî (v. 638/1240) düşüncesinin hakim olduğu eserde Ali b. Siyâvuş Lemâat’taki şiirleri sırayla vererek altına şerhlerini yapmaktadır. Konu girişleri, şiir, beyit, nazım ve mısra gibi ifadeler kırmızı kalemle belirtilmiştir. Ali b. Siyâvuş, eserinde ilk olarak lem’anın ne hakkında olduğunu belirtmektedir. Daha sonra lem’a ile ilgili düşüncelerini aktarmaktadır. Ali b. Siyâvuş şerhi yaparken İbn Arabî, Sadreddin Konevî ve Necmeddîn Kübrâ’dan iktibaslar da yapmaktadır. Ayet ve hadislerin yer aldığı şerhde Ali b. Siyâvuş, bazı bölümlerde suâl ve cevap şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır. Ali b. Siyâvuş, önemli gördüğü ve ek açıklama yapmak istediği yerleri “tenbîh” başlığı ile genişletmektedir.

812/1410 tarihinde yazılan şerhin, kütüphanelerde yer alan pek çok yazma nüshasının mevcûdiyeti okunurluk oranının yüksek olduğunu ve etki alanının genişliğini göstermektedir. *el-Lemehat fi Şerhi'l-Lemaât*’ın kütüphânelerde bulunan bazı nüshaları şunlardır:

- a- Ayasofya, nr. 001918, 69 vr. Müellif hattı.
- b- Şehid Ali Paşa, nr. 001259, 79 vr. İstinsah tarihi 842/1438.
- c- Ayasofya, nr. 002031, 120 vr. Müstensih: Abdurrahim es-Sultanî, İstinsah tarihi 877/1472.
- d- Şehid Ali Paşa, nr. 002735, 126-171 vr. İstinsah tarihi 878/1473.
- e- Lala Paşa, nr. 000197, 112 vr. İstinsah tarihi 885/1480.
- f- Manisa, nr. 1066/1, 1b-83a. İstinsah tarihi 939/1532.
- g- Manisa, nr. 001062, 145 vr. Müstensih: Hasan b. Pîr Ali, istinsah tarihi 1013/1605.
- h- Ali Emiri Farsî, nr. 000119, 217 vr. Müstensih: Muhammed Kâmil
- ı- Mevlâna, nr. 001711, 102 vr.
- j- Mevlâna, nr. 001692, 131 vr.

⁴² Bkz. Muhammed Ahter Çime, “Berresî Şurûh-ı Lemaât-ı Irâkî”, *Maârif*, c. 13, sayı: 2, 1996, s. 48-79.

k- Beyazıt, nr. 003411, 127 vr.

l- Nafiz Paşa, nr. 000556, 134 vr.

m- Manisa, nr. 001066, 90 vr.

2- *Kitâbu'l-Makâsıdı'n-Nâciye fi'l-Mebde' ve'l-Meaş ve'l-Meâd*: Ali b. Siyâvuş tarafından 777/1375 yılında Farsça olarak yazılan bu eserin hiçbir nüshasına ulaşamadık. Abdullah Bosnevî tarafından Türkçe'ye çevrilen ve çalışmamızın konusu olan bu eser hakkında bilgi ilgili bölümde verilecektir.

3- *Cevâhir-i Nefsiyye*: Ali b. Siyâvuş bu eserinde Sadreddin Konevî'nin kelimelerinin çeviri ve şerhini yapmaktadır. Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi 2694/01 numarada bulunan bu eserin dili Osmanlıca olup sadece müstensih nüshası mevcuttur. 990/1582 yılında Ahmed b. Mehmed tarafından istinsah edilen eser 97 varaktan meydana gelmektedir.

Müellif, risâlede konuları üç bâba ayırarak ele almıştır. İlk bâbda nefis, kalb ve rûhun hakikatını izâh etmektedir. İkinci bâbda zikrin hakikatı ve mertebeleri hakkında bilgiler vermektedir. Üçüncü bâbda ise mükâşefe, müşâhede ve tecelliyâtın hakikatını anlatmaktadır. Müellif, amacının Konevî'nin sözlerini açıklamak olduğunu belirtmektedir. Bunun için de tasavvufî ıstıhlara tek tek yer vererek Konevî'nin bu konulardaki açıklamalarından bahsetmektedir. Bu ıstıhlalar şunlardır: Vakt, makâm, hâl, kabz-bast, heybet-üns, tevâcüd-vecd-vücûd, fenâ-bekâ, gayb-huzûr, sahv-sekr, zevk-şürb, mahv-isbât, tecellî, mücâhede-mükâşefe-müşâhede, levâyih-levâmi', telvîn-temkîn, kurb-bu'd, şerîat-tarîkat-hakikat, havâtır, varidât, nefis, rûh, sır, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn.

Risâlede konular âyet ve hadislerle desteklenmektedir. Önceki sûfilerin sözleri ve beyitlerle konular işlenmektedir. Müellif, risâlenin sonlarına doğru "beyitlerin tahkîki" başlığı altında bir fasıl yazmıştır. Bu fasılda Feridüddîn Attâr (v. 618/1221), Evhadüddin Kirmânî (v. 635/1238), Mevlâna (v. 672/1273) ve Fahreddîn Irâkî'den (v. 688/1289) beyitlere yer verilmektedir. Müellif bu beyitleri ayrı ayrı başlıklandırmaktadır. Daha sonra bu beyitleri hem Sadreddin Konevî'nin kelimeleri hem de kendi düşünceleri ile açıklamaktadır. Risâlenin bütününe baktığımızda, Sadreddin Konevî düşüncesi ışığında oluşturulmuş önemli bir tasavvufî eser olduğunu görmekteyiz.

1.2. ABDULLAH BOSNEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Abdullah Bosnevî, altmışın üzerinde eseri olmasına rağmen hayatı hakkında sınırlı bilgilere sahip olduğumuz önemli bir mutasavvıf ve şairdir. Tam adı Abdullah Abdî b. Muhammed er-Rûmî el-Bayramî olan yazar kaynaklarda Bosnevî⁴³, Rûmî⁴⁴, Şârihu'l-Fusûs⁴⁵, Abdî Efendi⁴⁶ ve Gâibî⁴⁷ lakablarıyla anılmaktadır. İncelediğimiz risâlenin başında da “Şârih-i Fusûs Abdî Efendi”⁴⁸ olarak geçmektedir.

1.2.1. Abdullah Bosnevî Döneminde Anadolu'da Durum

Osmanlı döneminde yaşamış olan Abdullah Bosnevî mutasavvıf ve seyyâh olan bir ilim insânıdır. Doğum tarihi hakkında net bir bilgi olmayan Abdullah Bosnevî'nin yaşadığı dönem milâdî 17. yüzyıldır. Abdullah Bosnevî'nin yaşadığı dönem Osmanlı padişahlarından, Sultan III. Mehmed (1595 – 1603), Sultan I. Ahmed (1603 – 1617), Sultan I. Mustafa (1617 – 1618 / 1622 – 1623), Sultan Genç Osman (1618 – 1622), Sultan IV. Murad (1623 – 1640) ve Sultan İbrahim (1640 – 1648) devrini içine almaktadır.⁴⁹

Abdullah Bosnevî'nin yaşadığı bu dönem, Osmanlı Devleti'nin gerilemeden bir önceki dönemidir. Devlet, uzun süren seferler sonucu ekonomi alanında bozulmalarla karşı karşıya kalmış dahili ihtiyaçların karşılanması konusunda zorluklar yaşamıştır.⁵⁰ Genel olarak sosyal ve kültürel alanda belli başlı problemlerin baş göstermeye başladığı, ilmî olarak da durgunluğun olduğu bir dönemdir.⁵¹ Toplumsal huzursuzlukların yanısıra bu yüzyıldan itibaren âlimler telif eserler yazmak yerine, önceden yazılmış olan eserlere şerh ve haşiye yazıldığı ve bunun bir gelenek haline dönüşmeye başladığı ve bunun bir sonucu olarak da ilmî alanda verimin düştüğü söylenmektedir.⁵²

⁴³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâü'l-Müellifin*, c. 1, s. 476.

⁴⁴ Muhammed Emin, Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî aşer*, Beyrut, t.y., c. 3, s. 86.

⁴⁵ Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut, 1969, c. 4, s. 236.

⁴⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâü'l-Müellifin*, c. 1, s. 476, Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 236.

⁴⁷ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 236.

⁴⁸ Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 1a.

⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, s. 71-255.

⁵⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, s. 576.

⁵¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, s. 363.

⁵² Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (17. yüzyıl)*, İstanbul, 2001, s.26.

Avrupa’da matbaanın icâdı ile birlikte ilmi alandaki hareketlilik ve ilerlemeye rağmen bu dönemde Osmanlı’da bunun tersi bir durum söz konusu idi. Medrese ve müderrislerin sayıca çok olmasına rağmen ilmî seviyenin düşüklüğü ve medrese kurumunda bozulmaların baş gösterdiği bir dönemdir. Aklî ve naklî ilimlerde ehliyet sahibi ulemânın ve ilmî yetkinliğe sahip eserlerin azlığı ilmî alandaki eksikliği göstermektedir.⁵³

Bu dönemde önde gelen sûfî şahsiyetleri arasında: Aziz Mahmud Hüdâyî (v. 1038/1628), Ramazan Mahfî (v. 1052/1642), İsmail-i Ankaravî (v. 1041/1631), Abdülmecîd-i Sivâsî(v. 1049/1639), Niyazî-i Mısırî (v. 1105/1694), Sun‘ullah Gaybî (v. 1074/1663) gibi mutasavvıfları sıralayabiliriz.

Bu dönemin ilmî ve dinî alan da dikkat çeken diğer önemli konusu da Kadızâdeler-Sivâsîler arasında meydana gelen tartışmalardır. Mutasavvıflar ile fıkıh ehli arasındaki bu tartışma en üst seviyeden en alt seviyeye kadar herkesi bir şekilde etkilemiş bulunmaktadır.⁵⁴ Fakat Abdullah Bosnevî’nin döneminde yaşanan bu tartışmalarla ilgili doğrudan bir söylemi olmayıp uzak durduğu görülmektedir.

Abdullah Bosnevî, eserin önsözünde ki diyalogda yaşadığı dönemle ilgili şu bilgilere yer vermektedir: “Bu hâkda hâlâ mevcût olan nâsın ekseri, umûr-ı süflîyye ve ahvâl-ı arziyye hevâsına düşmüştür; umûr-ı ulviyyeye bunların teveccühü yoktur. Bunlar cevâhir-i hazâin-i ilâhiyye sarrâfî değildir. Dürr-i yetim ellerine girse bir akçeye almazlar. Ve lâle-i esrârı bir pula saymazlar. Ve bunlar sizin kadar gizi bilmezler ve lisânınızı fehm etmezler.”⁵⁵ Abdullah Bosnevî, bu sözlerle bulunduğu dönemdeki insânların çoğunun dünyalık meşgalelere daldığını ve ilâhî hakikatlerin sarrafı olmadıkları gibi onlara karşı da teveccühlerinin olmadıklarını belirtmektedir.

Abdullah Bosnevî, risâlenin diliyle konuşmaya devam ederek o dönemdeki Anadolu’da hem Rum lisânına hem de hakikatlara hakim olan kimsenin fazla kalmadığını; buna ehil olan kişilerin ise münzevî olduklarını belirterek şöyle der: “Velâkin bu diyârda arâis-i esrâr-ı gayb visâline tâlib ve hakâyık-ı serâ-yı lâ-rayb

⁵³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, s. 490.

⁵⁴ Osmanlı Devleti’nde 17. yüzyılda ortaya çıkan dini ve içtimâi hareket başlatan Kadızâdeliler, adını Kadızâde Mehmet Efendi (v. 1045/1635)’den almıştır. Mehmet Efendi ile dönemin tanınmış şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî arasında önce fikri seviyede başlayan tartışmalar, sosyal ve dinî hayatın yanında devletin ana kurumlarını etkisi altına alacak gelişmelere zemin hazırlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Semiramis Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. 24, s. 100-102.

⁵⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 10a.

ebkârına râgıb fityân-ı rezm-i Rûm ve şüc'ân ve bahâdırân meydân-ı hakâyık ve fuhûmdan sizin gibi arâis-i ebkârın kadrin bilir nice kimesneler gelip gittiler ve meydânı hâlî koydular. Şimdi evvelki gibi değildir; meydânda cinler top oynar. Ve şüc'ân olan ricâl-ı fakr zâtîleri olan köşe-i kümûnda münzevî oldular.”⁵⁶

1.2.2. Doğum Yeri

Abdullah Bosnevî'nin doğum yeri, kaynaklarda Osmanlı topraklarına bağlı önemli bir eyalet olan Bosna olarak verilmektedir.⁵⁷ Osmanlı döneminde yaşamış olan yazarın doğum tarihi hakkında ise kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda 992/1586 tarihinde doğduğu⁵⁸ bilgisi mevcut ise de bu bilginin yanlış olduğu belirtilmektedir.⁵⁹ Abdullah Kartal, Abdullah Bosnevî ile alakalı tezinde doğum tarihi ile ilgili olarak şu tespitte bulunur: Abdullah Bosnevî, Fusûs şerhinin giriş kısmında Rusçuk'da yapılan bir savaşa kendisinin 1003/1594 yılında katıldığını belirtmektedir. Bu savaşa, 992 doğum tarihi esas alınırsa eğer 11 yaşında katılması mümkün değildir. Bu sebeple Abdullah Bosnevî'nin doğum tarihinin 992 yılından yaklaşık 5-10 yıl daha önce olduğu bilgisine ulaşabiliriz.⁶⁰

1.2.3. İlmî ve Tasavvufî Hayatı

Abdullah Bosnevî birçok eser vermesine rağmen kendi hayatı ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Yetiştığı aile ve sosyal çevre hakkında herhangi bir bilgi bulamadığımız Abdullah Bosnevî'nin *Sicill-i Osmanî*'de Hasan Efendi adında bir oğlu olduğundan ve bu zâtın, Kudüs mollası olup müderrislik yaptığından bahsedilir.⁶¹ Fakat Abdullah Bosnevî'nin bir oğlu olduğunu destekleyecek başka bir kaynak bulamadık.

Şeyhî (v. 1144/1731), Abdullah Bosnevî'nin Bosna'da zamanın itibarlı âlimlerinden hem din ilimleri hem de fen ilimlerini içeren dersler aldığını ve ilk eğitimini tamamladığını belirtir.⁶² Abdullah Bosnevî'nin hayatının erken

⁵⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 10a.

⁵⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *Zeyl-i Şakâik-ı Nu'maniye*, haz. Abdülkâil Özcan, İstanbul, 1989, s. 146.

⁵⁸ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 236; Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâü'l-Müellifin*, c. 1, s. 476.

⁵⁹ Bkz. Abdullah Kartal, *Abdullah Bosnevî ve Merâtib-i Vücûd İle İlgili Bir Risâlesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1996, s. 2.

⁶⁰ Kartal, *Abdullah Bosnevî ve Merâtib-i Vücûd İle İlgili Bir Risâlesi*, s. 2.

⁶¹ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 2, s. 618.

⁶² Şeyhî, *Zeyl-i Şakâik*, s. 146.

dönemlerinde verdiği eserleri göz önüne aldığımızda tasavvuf kültürünün etkili olduğu bir çevrede büyüdüğünü söyleyebiliriz. Abdullah Bosnevî'nin ilmî hayatı konusunda tafsilatlı bilgi bulunamamış olsa da kendisinin sarf, nahiv ve belağat ilimlerini tahsil ettiğini, Arapça ve Farsça dillerini nasıl yetkinlikle kullandığını telif ettiği eserlere bakarak söyleyebiliriz. Muhibbî (v. 1111/1699), *Hulâsatü'l-Eser*'inde Abdullah Bosnevî'nin âriflerin büyüklerinden dersler aldığını belirterek onun aklî ve naklî ilimlerde hakikatler ile amel eden arif bir âlim olduğundan bahseder.⁶³

Abdullah Bosnevî'nin İstanbul'a ne zaman geldiği bilinmemekle birlikte burada önemli şahsiyetlerle tanışmış ve dersler almıştır.⁶⁴ Abdülmecid Sivâsî (v. 1049/1639) ile ne zaman ve nasıl tanıştığı bilinmemekle birlikte aralarında bir yakınlık olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Abdülmecid Sivâsî kendi kasîdesini ve çalışmamızın konusu olan risâleyi Abdullah Bosnevî'ye göndermiştir. Bunun üzerine Abdullah Bosnevî de kâsidenin şerhini ve Abdülmecid Sivâsî'nin isteği üzerine risâlenin tercümesini yapmıştır. Yine bir gün beraber iken Abdullah Bosnevî, Abdülmecid Sivâsî'ye hitâben: “Efendim sizin pesendidenüz olduk. Bizi ubûdiyyete kabul buyurun.” dediği ve Abdülmecid Sivâsî'nin ise: “Sizi uhuvvete kabul ettik” diyerek karşılık verdiği nakledilir.⁶⁵ İstanbul'dan sonra Bursa'ya geçen Abdullah Bosnevî, Hasan Kabâdûz (v. 1010/1601)'un müridi olup bir müddet burada ikâmet etmiş ve manevi eğitimini tamamlamıştır.⁶⁶

1046 yılında hac vazifesi için Mekke'ye yolculuk yaptıktan sonra Hz. Peygamber'in kabrini ziyarette bulunmuştur. Daha sonra Şam ve Mısır'a yolculuk yapan Abdullah Bosnevi, buralarda âlimlerle bir araya gelmiş ve memnuniyetle karşılanmıştır. Abdullah Bosnevî'nin Arap coğrafyasına yaptığı yolculuklarla o diyarların tanınmış âlimlerinden Şeyh Garsüddîn el-Halîlî, Muhammed Mirza ed-Dimeşkî, Muhammed Mekkiyy-ül-Medenî, Seyyid Muhammed bin Ebî Bekr el-Ukûd gibi âlimlere dersler verdiği nakledilmiştir.⁶⁷ Hatta öğrencisi olarak anılan Şeyh Garsüddîn el-Halîlî'nin varlık mertebeleri ile ilgili manzum eserini de

⁶³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, c. 3, s. 86.

⁶⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, c. 3, s. 86.

⁶⁵ Muhammed Nazmî, *Hediyyetü'l-İhvân*, Süleymâniye Kütüphanesi, Râşid Efendi, 945 nr. ; Cengiz Gündoğdu, *Abdülmecid-i Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1997, s. 127.

⁶⁶ Şeyhî, *Zeyl-i Şakâik*, s. 146.

⁶⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, c. 3, s. 86.

şerhetmiştir.⁶⁸ Abdullah Bosnevî yaptığı bu yolculuklar ile melâmiliğin Arabistan'a yayılmasına katkıda bulunmuştur.⁶⁹

Abdullah Bosnevî Konya'ya geçmeden önce Şam'da İbn Arabî'nin kabrini ziyaret etmiş ve burada bir süre inzivâya çekilmiştir.⁷⁰ Abdullah Bosnevî'nin İbn Arabî'den feyz aldığı ve tasavvufî görüşlerini benimsediği eserlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Vahdet-i Vücûd düşüncesini benimseyen Abdullah Bosnevî, bunu eserlerinde de vurgulamaktadır. Eserlerinde sık sık İbn Arabî'nin *el-Fütûhâtül-Mekkiyye*, *et-Tedbirâtü'l-Îlâhiyye*, *Fusûsu'l-Hikem* ve diğer eserlerinden alıntılar yapmaktadır. Eserleri kısmında bahsedileceği üzere *Fusûsu'l-Hikem*'e yaptığı Türkçe ve Arapça şerh ile "Şârih-i Fusûs" ünvanı ile ün kazanmıştır. Abdullah Bosnevî'nin bütün eserlerindeki üslubu, anlayışı ve bakış açısı İbn Arabî'ye olan yakınlığını ve muhabbetini göstermektedir.

1.2.4. Tarîkatı ve Şeyhi

Abdullah Bosnevî, Melâmetiyye-i Bayramiyye tarîkatına mensuptur.⁷¹ Melâmetiyyenin bir tarîkat olup olmadığı tartışılırken genel kanaat onun bir meşrep olduğudur. Bundan dolayı her tarîkat ve sûfî belli ölçülerde melâmilikten etkilenmiştir denilebilir.⁷² Melâmetiyye-i Bayramiyye ise melâmilik ile etkileşime geçip belli ölçülerde şekillenmiştir. Fakat melâmilik doğuş ve gelişme şekline göre genellikle üç devrede ele alınmaktadır.⁷³ İlk devre melâmiliği Hamdûn Kassâr (271/884) ve onun meşrebine tabi olan kişilerden meydana gelmektedir. İkinci devre melâmiliği ise Hacı Bayram-ı Veli'nin (833/1430) kurucusu olduğu Bayramiyye

⁶⁸ Bkz. Abdullah Bosnevî, *Kitâbü'l-Kurâ'r-rûhiyyi'l-memdûd li'l-ezyâfi'l-vâridîne min merâtibi'l-vücûd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Efendi, 2129 nr.

⁶⁹ Gölpinarlı, *Melâmilik ve Melâmîler*, s. 79.

⁷⁰ Zirikli, *el-A'lâm*, c. 4, s. 236.

⁷¹ Şeyhî, *Zeyl-i Şakâik*, s. 146.

⁷² Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelamı*, İstanbul, 2012, s. 123.

⁷³ Melâmilik ile ilgili detaylı çalışmalar için bakınız: Gölpinarlı, *Melâmilik ve Melâmîler*; Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Âliye*; Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, İstanbul, 2003.

tarîkatı ile etkileşime geçip gelişen melâmiliktir. Üçüncü devre melâmiliği ise Muhammed Nuru'l-Arabî(1305/1878) ile gelişmiştir.⁷⁴

Bayramiyye, Hacı Bayram-ı Velî'den sonra iki kola ayrılmaktadır: Şemsiyye-i Bayramiyye ve Melâmetiyye-i Bayramiyye. Şemsiyye-i Bayramiyye'nin piri Akşemseddin (863/1459) iken Melâmetiyye-i Bayramiyye kolunun piri Dede Ömer Sikkînî (880/1475)'dir. Bu her iki zâtta Hacı Bayram-ı Velî'nin halefleri arasındadır.⁷⁵

Dede Ömer Sikkînî'den sonra Bayramî Melâmiliğe halifesi olan Aksaraylı Pir Ali geçmiştir. Bu zâtın irşâdı döneminde melâmilik yayılmış ve çok sayıda kişi müridi olmuştur. Daha sonra bu zâtın yerine sırasıyla Ahmet Sarbân, Ankaralı Hüsâmeddin ve Şeyh Hamza Bâlî geçmiştir.⁷⁶ Şeyh Hamza Bâlî'den sonra Hasan Kabâdûz Hüsâmeddin Ankarâvî'nin müntesiplerinden olup Hamzavîlerin riyasetini üstlenmiştir.⁷⁷

Gölpınarlı “Hasan Kabâdûz, melâmiliğe Şarih-i Fusûs Abdullah Efendi ve Lâmekânî Hüseyin Efendi gibi iki zâtı kazandırarak birincisi vasıtasıyla tarîkatı Arabistan'a kadar neşretmiş, ikincisi vasıtasıyla da şâir, hatta vezirlerden mürekkep bir ihlas kitlesi meydana getirmiştir.”⁷⁸ diyerek onun melâmiliğe katkısını vurgulamıştır. Bayramî Melâmiliği vahdet-i vücûd düşüncesinin etkisi altına girerek aşk ve sohbetin etkili olduğu çok önemli sûfîler yetiştirmiştir.⁷⁹

Abdullah Bosnevînin intisap ettiği Bayramiyye tarîkatı şeyhi olan Hasan Kabâdûz, Bursa'ya yerleşmiş olan ve terzilik ile uğraştığı için ise Kabâdûz lakabıyla anılan bir zâttır.⁸⁰ Hakkında kapsamlı bir bilgi bulamadığımız Hasan Kabâdûz'un nerede ve ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Melâmiliğini gizleyen ve temkinli davranışlarla müridlik vazifesini yerine getiren Hasan Kabâdûz, yetiştirdiği iki önemli müridi olan Abdullah Bosnevî ve Hüseyin Lâmekânî (1035/1626) ile asıl şöhretini kazanmıştır.⁸¹

⁷⁴ Sadık Vîcdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Âliye*, haz. İrfan Gündüz, İstanbul, 1995, s. 19-28.

⁷⁵ Vîcdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Âliye*, s.20.

⁷⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul, 2015, s. 43.

⁷⁷ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 78.

⁷⁸ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 171.

⁷⁹ Kara, *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelamı*, s. 124.

⁸⁰ Şeyhî, *Zeyl-i Şakâik*, s. 146.

⁸¹ Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, İstanbul, 2003, s. 333.

Abdülbâki Gölpınarlı: “ Şârih-i Fusûs Abdullah Efendi ve Hüseyini Lâmekânî gibi zâhiri ve bâtını mamur ulemâdan iki zâtı yetiştirdiğine ve bu ikisinin de Bursalı Terziye (Hasan Kabâdûz) bîat eylediklerine bakılırsa şeyhin, kâmil ve mükemmel, fakat Hamza Bâlî gibi coşkun olmayıp temkin sahibi bir zât olduğu anlaşılır.”⁸² diyerek onun nasıl bir şahsiyete sahip olduğu ve önemi hakkında tespitte bulunmaktadır. Hasan Kabâdûz’un herhangi bir eseri bulunmamakta olup Hâlet Efendi’de iki mektubu mevcuttur.⁸³ Hasan Kabâdûz 1010/1601 yılında Bursa’da vefat etmiştir.⁸⁴

1.2.5. Vefatı

Abdullah Bosnevî Şam’da İbn Arabî’nin kabrinin yanında bir süre kaldıktan sonra Konya’ya gelmiştir. Konya’da medfun olan Mevlânâ (v. 672/1273) ve Sadreddin Konevî’nin (v. 673/1274) kabirlerini ziyaret etmiş ve burada bir süre ikâmet ettikten sonra 1054/1644 yılında vefat etmiştir.⁸⁵ Kendi isteği üzerine Sadreddin Konevî’nin kabrine yakın bir yere defnedilmiş ve kabrine şu sözleri yazılmıştır: “هذا قبر غريب الله في ارضه و سماه عبد الله البوسنوي الرومي البيرامي” (Bu yeryüzünde ve gökyüzünde Allah’ın garibi olan Abdullah el-Bosnevî er-Rûmî el-Bayrâmî’nin kabridir.)⁸⁶

1.2.6. Eserleri

Tasavvuf ilmi çerçevesinde eserler veren Abdullah Bosnevî’nin tefsir ve edebiyat gibi alanlarda da önemli çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca Arapça, Türkçe ve Farsça dillerini ustalıkla kullanan Abdullah Bosnevî altmışın üzerinde eser kaleme alan velûd bir yazardır. Eserlerinden birçoğunun müellif nüshası günümüze kadar

⁸² Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, s. 78.

⁸³ Bkz. Süleymâniye, Halet Efendi, nr. 800.

⁸⁴ Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, s. 78.

⁸⁵ Zirikli, *el-A’lâm*, c. 4, s. 236; Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâü’l-Müellifin*, c. 1, s. 476, Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser*, c. 3, s. 86.

⁸⁶ Yüksek Lisans derslerimiz sırasında kabrine yaptığımız ziyarette, Konevî Camii’nin ve kabrinin bulunduğu yere göre yolun biraz ilerisinde kısmen yoldan aşağıda denebilecek bir yerde olan kabir taşına Meram Belediyesi’nin bu sözleri Türkçesi ile birlikte yazdırmış ve kabrin etrafını çitle çevirtmiş olduğunu gördük.

ulaşmakta olup Süleymaniye Carullah Efendi 2129 numarada bulunmaktadır. Şerh, tercüme ve teliflerden oluşan bazı eserleri ise şunlardır⁸⁷:

1- *Tecelliyâtü arâisi'n-nusûs fî menassâti hikemi'l-Fusûs*: İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserinin ilk Türkçe şerhi olup h. 1019 da yazılmıştır. Abdullah Bosnevî bu eser ile birlikte “Şârihu'l-Fusûs” lakabı ile anılmaya başlanmıştır.

2- *Şerh-i Fusûs*: Abdullah Bosnevî, Türkçe *Fusûs* şerhinin Arap diyârında meşhur olup Arapça şerhinin istenmesi üzerine *Fusûsu'l-Hikem*'i Arapça olarak tekrar şerhetmiştir.

3- *Kurratü ayni'ş-şühûd ve mi'âtü arâyisi meâni'l-gaybi ve'l-vücûd*: İbnü'l-Fârız'ın *Kâside-i Tâiyye* adlı eserin şerhidir.

4- *Kitâbü'l-Kurâ'r-rûhiyyi'l-memdûd li'l-ezyâfi'l-vâridîne min merâtibi'l-vücûd*: Eser, Şeyh Garseddin el-Halîfî'nin telif ettiği manzûm haldeki merâtib-i vücûdun şerhidir.

5- *Tefsîr-i Sûre-i Âdiyât*: Abdullah Bosnevî, bu risâlede Âdiyât sûresini Arapça ve Türkçe olmak üzere tefsir etmektedir.

6- *el-Burhânü'l-celiyy ve'd-delîlü'l-aliyy*: Risâle, Yûsuf sûresinde yer alan bazı âyetlerin tefsirini içermektedir.

7- *Sırr-ı Yakîn*: Risâle “Sana yakîn gelip çatıncaya kadar da Rabbine kulluk et.”⁸⁸ âyetinde yer alan “yakîn” kelimesini açıklamak amacıyla yazılan eserin dili Farsça'dır.

8- *Ref'u'l-hicâb fî ittisâli'l-Besmele bi-Fâtihati'l-Kitâb*: Yazarın Arapça olarak telif ettiği risâlede bismelenin Fâtîha sûresi ile bitştirilerek okunmasının üstünlüğünü anlatılmaktadır. Risâle, 1036/1627 yılında İznik'te telif edilmiştir.

9- *Tecelli'n-nûri'l-mübîn fî mir'âti iyyâke na'büdü ve iyyâke neste'in*: Eser adından da anlaşılacağı üzere Fâtîha sûresinin 5. âyetinin tefsîrinden meydana gelmektedir.

10- *Müsteve'l-a'lâ fî'l-meşrebi'l-ahlâ*: Eser, “O'nun arşı su üzerinde idi”⁸⁹ âyetinin tefsîri olup arş ve mahiyeti hakkında bilgiler sunmaktadır.

⁸⁷ Abdullah Bosnevî'nin eserlerinin tefsir, edebiyat ve tasavvuf gibi ilimlere sınıflandırılarak yapılan detaylı çalışma için bkz; Kartal, *Abdullah Bosnevî*, s. 11-28.

⁸⁸ Hicr, 15/99.

⁸⁹ Hûd, 11/7.

11- *Risâletü'l-evbe fî beyâni't-tevbe*: Eser, ilgili bazı âyetlerin tefsiri bağlamında tevbenin mahiyetine dairdir. 1029/1620 senesinde telif edilen eserin dili Arapça'dır.

12- *Metâliu'n-nûri's-seniyyi an tahâreti'n-nebiyyi'l-arabiyyi*: Abdullah Bosnevî eseri Hz. Peygamber'in anne ve babasının müslüman olduğunu kanıtlamak için telif etmiştir.

13- *Makâsıd-ı Envâr-ı Ayniyye ve Masâid-i Ervâh-i Tayyibe-i Gaybiyye*: Eser ilgili bölümde tanıtılacaktır.

14- *Kitâbu'l-mufâzeletü'l-ismiyyi beyne efzali'l-beşer ve'l-melei'l-a'lâ*: Abdullah Bosnevî Hz. Peygamberin mele-i a'lâ'dan daha üstün olduğunu ispat etmek amacıyla eseri yazmıştır.

15- *Kitâbu hali'n-na'leyn fî'l-vusûli ile hazreti'l-cem'ayn*: Risâle, "Ayakkabılarını çıkart. Çünkü sen mukaddes bir vadidesin."⁹⁰ âyetinin işâri tefsirinden meydana gelmektedir.

16- *Kitâbu enfesi'-vâridât fî şerhi evveli'l-Fütûhât*: Abdullah Bosnevî, eserde vahdet-i vücûdun önemli ıstılahlarına dayanarak tekvîni açıklamaktadır.

17- *Kitâbu sırr-ı taayyün-i ervâh-ı enbiyâ*: Risâle, peygamberlerin rûhlarının mütehayyiz olduğunu belirtmek amacıyla yazılmıştır.

18- *Risâletün fî tefsîri kavlihî te'âlâ hattâ izestey'ese'r-rusul*: Arapça olan eser, "Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Fakat suça gömülmüş olanlardan azâbımız geri çevrilmez."⁹¹ âyetinin tefsîridir.

19- *Meşriku'r-rûhâniyye ve mağribu'l-cismâniyye*: Risâle, "Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar (gibi) buldu. Orada bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz, "Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin" dedik."⁹² âyetinin tefsiridir.

20- *Risâletün fî tefsîri kavlihî te'âlâ velev lâ en yekûnene'n-nâsu ümmeten vâhideten*: Eser, "Eğer insânlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı rahmânı

⁹⁰ Tâhâ, 20/21.

⁹¹ Yûsuf, 12/110.

⁹² Kehf, 18/86.

inkâr edenlerin evlerine (herbiri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık.”⁹³ âyetinin tefsîridir.

21- *Lübbü'l-lübb fî beyâni'l-ekli ve 'ş-şürb*: Eser, “Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”⁹⁴ âyetinin işârî tefsiridir.

22- *Risâletün fî tefsîri kavlihî te'âlâ vehüve 'llezî haleka 's-semâvâti ve 'larda fî sitteti eyyâm*: Eser, “Arşı, su üzerinde iken hanginizin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. Eğer sen, ‘Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz’ desen kâfirler derhal, ‘Bu büyü gibi bir düzmecedir’ derler.”⁹⁵ âyetinin tefsiridir. 1030/1620 senesinde yazılmıştır.

23- *Kitâbu sırrı'l-hakâyıkı'l-ilmîyye fî beyâni'l-a'yâni's-sâbite*: Abdullah Bosnevî bu eserde a'yan-ı sâbiteyi açıklamakta olup İbn Arabî ve Sadreddin Konevî'nin eserlerinden faydalanmaktadır.

24- *Kitâbu'l enfâsi'l-mekkiyyeti'r-rûmiyye fî tenfis-i elbâniyye*: Müellif, risâlede seyr u sülûk ehlinin makâmalarının çeşitlerini vermektedir

25- *Kitâbu'l-kelimeteyn fî mutâbakâti fî hurûfi 'ş-şehâdeteyn*: Eserde, kelime-i tevhîdin harflerini inceleyen Abdullah Bosnevî, bu harfleri varlık mertebeleriyle ilişkilendirerek sunmaktadır.

26- *Risâle beyân-i temessül-i Cibrîl fî sûrâti'l-beşeriyyi's-seviy*: Risâlede, Cibrîl'in insân sûretine bürünmesini açıklamaktadır.

27- *Şerh-i cezire-i mesnevî*: Yusûf Sineçak tarafından Mesnevî'den seçilmiş olan 366 beytin şerhidir. Abdullah Bosnevî'nin 8673 beyit içeren bu şerhi otuzüç bölümden meydana gelmektedir.

28- *Gülşen-i râz-ı ârifan fî beyân-ı üsûl-i râh-ı irfân*: Varlığın oluşumunu âyet ve hâdis başlıkları altında anlatan risâle, Osmanlıca telif edilmiştir.

29- *Kâside-i Abdülmecid es-Sivâsî*: Abdülmecid Sivâsî'nin kendi Arapça kâsidesini Abdullah Bosnevî'ye göndermiştir. Abdullah Bosnevî de bunun üzerine kâsideyi *Cilâu Uyûni'l-Arâyisi'l-Muhaddara* ismiyle şerh etmiştir.

⁹³ Zuhruf, 43/33.

⁹⁴ A'râf, 7/31.

⁹⁵ Hûd, 11/7.

30- *Şerh-i beyt-i mesnevi*: Abdullah Bosnevî *Mesnevî*'de geçen bir beyti vererek beyitte ki “el-ma'nâ huvallâh ve şeyh-i dîn” ifadelerinin şerhini yapmaktadır.⁹⁶

31- *Risâletün fî tefsîri kavlihî te'âlâ velekad erselnâ Mûsâ bi-âyâtinâ*: Eser, “Gerçekten Mûsâ'yı da mucizelerimizle ve apaçık bir delille gönderdik”⁹⁷ âyeti doğrultusunda Hazret-i Mûsâ'ya verilmiş olan mucizeleri açıklamaktadır.

32- *Risâletün fî tefsîri kavlihî te'âlâ “velein ezakne'l-insâne minnâ rahmeh”*: Eser, Hûd sûresinin 9, 10 ve 11. âyetlerinin tefsiridir.

33- *Keşfü's-sirri'l-mübhem fî evveli sûreti'l-Meryem*: Risâle, Meryem sûresinin ilk 15 âyetinin tefsiri olup âyetlerdeki kapalılığı gidermeyi amaçlamaktadır.

34- *Sirru'l-kabzi ve'l-asr fî tefsîri sûreti'l-Asr*: Abdullah Bosnevî, bu risâlede Asr sûresinin tefsiri yaparken zaman kavramı üzerinde durup insânın varlığa zuhûrunu mertebeler ile anlatmaktadır.

35- *Lübbü'n-nüvât fî hakîkati'l-kıyâm ile's-salât*: Eser, “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın.”⁹⁸ âyetinin tefsirinden oluşmaktadır.

36- *Dürrü'l-manzûm fî beyâni's-sirri'l-ma'lûm*: Risâle, “Sizden önceki nice nesilleri, haksızlık ve kötülük yoluna saptıklarında yok ettik; hâlbuki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi, ama onların iman edecekleri yoktu. Günah yolunu seçen toplulukları işte böyle cezalandırırız.”⁹⁹ âyetinin tefsiridir.

37- *Keşfü'l-esrâri'l-berarah fî tefsîri kavlihî te'âlâ kutile'l-insânu mâ ekferah*: Risâle, insân için seyr u sülûkun ne kadar kolay olduğunu ifade etmek için “Kahrolası o insân! Ne kadar da inkârcı!”¹⁰⁰ âyetini ve benzer âyetleri tefsir etmektedir.

38- *Ziyâu'l-lem'i ve'l-berk min hazrati'l-cem'i ve'r-ratk*: Risâle “Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve resulünün çağrısına uyun

⁹⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, *Bosnalı Abdullah Efendi'nin “Şerh-i Beyt-i Mesnevî”si*, The Journal of Academic Social Science Studies, c.1, nr. 62, s.171-181, 2017.

⁹⁷ Hûd, 11/96.

⁹⁸ Mâide, 5/6.

⁹⁹ Yûnus, 10/13.

¹⁰⁰ Abese, 80/17.

ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer. Unutmayın ki, O'nun huzuruna götürüleceksiniz.”¹⁰¹ âyetinin tefsirini yapmaktadır.

39- *Risâletün fi't-takvâ ve'l-müttakîn*: Abdullah Bosnevî, risâlede takvâ ve müttakî kavramlarını açıklamak için bir takım âyetler sunmaktadır.

40- *Tefsîr-i sûre-i Nûn ve'l-Kalem 'alâ meşrebi ehli't-tevhîd ve'l-hikem*: Risâle “Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun ki sen asla deli değilsin. Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir ödül vardır. Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsindir.”¹⁰² âyetlerinin tefsiri olup Abdullah Bosnevî âyetleri hikmet ehli nazarında açıklamaktadır.

41- *Risâletün fi tefsîri kavlihî te'âlâ yâ eyyühe'n-nâsu'budû Rabbeküm*: Eser, “Ey insânlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki, sakınabilesiniz.”¹⁰³ âyetini varlık konusuyla bağdaştırarak tefsir etmektedir.

¹⁰¹ Enfâl, 8/24.

¹⁰² Kalem, 68/1-4.

¹⁰³ Bakara, 2/21.

İKİNCİ BÖLÜM

MAKÂSİD-İ ENVÂR-İ GAYBİYYE VE MASÂİD-İ ERVÂH-İ TAYYİBE VE TAHLİLİ

2.1. ESERİN TANITIMI

2.1.1. Eserin İsmi

Abdullah Bosnevî, eserin adını “Bu kitab *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe* [Gaybî Nurların Maksatları ve Temiz Rûhların Yüksелеcekleri Yerler] ile tesmiye olundu.”¹⁰⁴ cümlesinde açıkça belirtmiştir. Buna rağmen bazı nüshalarda müstensihlerin eseri farklı şekilde isimlendirme yaptığı görülmektedir. Beyazıt nüshasında *Makâsıd-ı Envâr-ı Ayniyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe-i Gaybiyye* olarak geçmektedir. İstanbul nüshasında *Tercüme-i Kitab-ı Makâsıd-ı Nâciye* şeklinde isimlendirilmektedir.

Bosnevî, bu şekilde isimlendirdiği eserin aslında Ali b. Siyâvuş’a ait olan *Makâsıd-ı Nâciye fi’l-Mebde’ ve’l-Meâd ve’l-Meâş* adlı Farsça eserin tercüme ve şerhi olduğunu ifade eder.¹⁰⁵ Risâlenin tercüme ismi ise *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe*’dir. Şerh veya tercümesi yapılan eserin yeniden adlandırılması, İslam literatüründe sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.

2.1.2. Eserin Yazılış Tarihi

Bosnevî, eserin tercüme ve şerhini 28 Ramazan 1038/1629 yılında tamamladığını belirtmektedir.¹⁰⁶ Bu ferağ kaydı bütün nüshalarda aynı şekilde geçmektedir. Fakat Ali b. Siyâvuş’un kendi eserini tamamlaması ile ilgili nüshalarda farklı bilgiler mevcuttur. Nuruosmaniye ve Topkapı nüshalarında 977/1570 senesinde diye belirtilirken, bu kayıt Beyazıt ve İstanbul nüshalarında bulunmamaktadır. Nitekim eserin içeriğine baktığımız zaman Bosnevî eseri tercüme etmeye başlamadan önce eser ve Abdülmecid Sivâsî arasında geçen diyalogda şu ifadeler yer verir: “ Ve biz dahi iki yüz altmış bir yıl miktarı vardır ki bu libâsı kayd belâsı ile... Kendimize mahrem ve esrârımıza emîn ve ve muhterem bir ehad

¹⁰⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 11a.

¹⁰⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 11a.

¹⁰⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 93a.

bulamadık.” Yani eser kaleme alındıktan sonra yaklaşık 261 yıl Farsça olarak varlığını sürdürdüğü için tercüme edilip sırları açığa çıkarılana kadar kimseler tarafından tam mânâsıyla keşfedilememiştir. Bundan dolayı risâlenin 1038/1628-29 yılında tecümesi tamamlandığı dikkate alınırsa Farsça olan *Makâsıd-ı Nâciye*’nin yazılış tarihi takriben 777/1375-76 yılına karşılık gelir. Ali b. Siyâvuş’un vefat tarihi h. 812/1410 olarak nakledildiğine göre 777/1375-76 yılında eserin Farsça yazıldığı bilgisi doğru olabilir.

2.1.3. Eserin Yazılış Sebebi

Eserin aslının müellifi olan Ali b. Siyâvuş eserini tasavvufda mebde’, meâş ve meâd konularının hepsini birden içine alan bir kitab olmadığı için kaleme aldığı belirterek şöyle der: “Onların maârif ve mebnâsını ve hakâyık-ı medârını üç asıl üzerine buldu. Birisi mebde’, birisi meâş, birisi meâddır. Ve çûn urefânın musennefâtında usûl-i selâseyi şâmil bir kitab düşmedi. Zîrâ onların ba’zısı mebde’ hakkında ve ba’zısı meâş hakkında ve ba’zısı meâd hakkında resâil ve kütüb düzmüşler. Ve maârif ve hakâyık beyân etmişlerdir. Ve eğer ki kim *Mirsâdu’l-İbâd*¹⁰⁷ mebde’ ve meâş ve meâdı müştemildir lâkin maârif kısmındandır hakâyık kısmından değildir.”¹⁰⁸ Bosnevî *Mirsâdu’l-İbâd* ile ilgili olarak, bu eserin aslında seyr u sülûka ait olan maârif-i Rabbâniyye’yi beyan ettiğini ve kâmillerden muntehâ olanlara mahsûs olan hakâyık-ı İlâhiyye ve sıfât-ı Rabbâniyye’yi beyân etmediğini ifade eder.¹⁰⁹

Abdullah Bosnevî, önsöz kısmında kişileştirdiği risâlenin şu sözlerine yer verir: “Biz Türkân-ı Çîn gibi uğradığımız yerleri yağma ve vîrân ve mugân-ı fağfûr-ı sîn gibi murûr ettiğimiz bilâdın ebniyyesin hâkla yeksân ederiz. İllâ mekirsiz libâsımızı tebdîl edip bu köhne libâs-ı Fârisi bendinden halâs edip bir libâs-ı cedîd-i Rûmî giydiresiz.”¹¹⁰ Risâle, bu sözlerle tercüme edilmek istediğinin belirtmektedir. Bosnevî ise eseri tercüme etme sebebi olarak da şunları sıralar: “Ol ârif-i funûn-şinâs (Abdülmeccid Sivâsî) ol ebkâr ve arâis-i safâ istînâsın cenginden bu tarîk ile halâs olup onları (eserdeki örtülü hakîkatları) kalıbları ile ya’nî ârif ve musannif olan Şeyh

¹⁰⁷ Necmeddin Dâye tarafından Farsça yazılmış bir eserdir.

¹⁰⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 12a.

¹⁰⁹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 12a.

¹¹⁰ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 9a.

Ali b. Siyâvuş'nin hattı ile bu fakire irsâl edip onların köhne libâslarını tecdîd ve atfık olan ibârât ve elfâz-ı Fârisî'den onları tecrîd edip uşşâk ehli tecrîd ve fityân ehli tefrîte hall-i elfâz-ı lisân-ı Türkî ile tezyîn ve hal'-ı ibârât-ı zebân-ı Rûmî ile tecmîl ve tahsîn edip arz etmeği murâd edinmekle ber-fevk işârât ol kitab-ı müstetâbın me'ânisi olan ebkâr-ı arâisin köhne libası olan zebân-ı dürriyesi hal' olunup hal'-ı ezvâk ve maârif-i Rûmî'den ve halli ve ibârât-ı elfâz-ı Türkî'den libâs-ı cedîd ilbâs ve ahibbâya yedd-i nâ-mahrem ve ağıyardan hass ve hıfz kıbâb-ı hakâyık içinde serîr-i azze ve istiğnâ üzere iclâs olundu."¹¹¹ Yani eser Farsça olduğu için dili Türkçe olan Anadolu topraklarında anlaşılmamış ve hakikatları örtülü kalmıştır. Bundan dolayı Abdullah Bosnevî eserin dil ile ilgili problemlerini çözmeyi ve yer yer şerh düşerek daha anlaşılır hale getirmek için eseri Türkçe'ye çevirmeyi amaç edinmiştir.

2.1.4. Eserin Nüshaları

2.1.4.1. Beyazıt Nüshası: Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 1855

İstinsah tarihi 1173 olan nüshanın cilti kahverengi meşin ciltle kaplı olup kapaklarında ebru baskı vardır. Yazı ise nohudî beyaz kâğıda siyah mürekkeble 21 satır olarak yazılmıştır. Âyet ve hadislerin üzeri kırmızı mürekkeble çizilmiştir. Bab ve konu başlıkları, beyit, nazm ve şiir gibi yerler kırmızı mürekkeble yazılmıştır. Sayfa yazıları kırmızı mürekkeble çevrelenmiştir. Müstensihi Seyyid Lütfullâh b. Seyrâm olan eser, 94 varaktan meydana gelmektedir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunan bu nüshanın ilk varağında "Abdî Efendi"nin üzeri kurşun kalem ile çizilerek yerine "Abdülmeçîd Sivâsî" yazılması kütüphane kayıtlarına bu şekilde geçmesine sebep olmuştur. Bu nüshanın devamında Abdullah Bosnevî'ye ait olan 4 varaklık *Şerh-i Beyt-i Mesnevî bulunmaktadır.*

Baş: [2b]

حمد بی حد اول ذات احد حضرتلرینه اولسونکه فتح خزائن جود و حل طلسم غیب وجود ایچون قلب غیب مطلق و سر عماء مغلقدن حضرات الهیه غیبیه و حقائق ثابتة علمیه از ره افاضة جد اول فیض اقدام و غیب مطلق و سر عماء مغلقدن حضرات الهیه غیبیه و حقائق ثابتة علمیه از ره افاضة جد اول فیض اقدام و کرم ایلدی (Hamd-i bî-hadd, ol Zât-ı Ehad hazretlerine olsun ki feth-i hazâin-i cûd ve hall-i tılsım-ı gayb ve cûd için kalb-i gayb-i mutlak ve sırr-ı 'amâ-i

¹¹¹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 11a.

muğlakdan, hazerât-ı ilâhiyye-i gaybiyye ve hakâyık-ı sâbite-i ilmiyye üzre ifâza-i cidd¹¹² ol feyz-i ikdâm ve bast-ı bisât-ı cûd u kerem eyledi.)

Son: [93a]

افرين ای شیخ یاری صد هزاران افرین
ترغیبی نك نزولی وجهنی قلدك بیان
بحر وحدتدن چقردك بویله بر در ثمین
روح طیب صورتنده هم صعودن همچنین
سالکه هربر نفس حاصل اولور فتح مبین
هذه جنات عدن فادخلوها خالدین
راه حقه خار اولور چون کلشن خلد برین
غیری صغمز بو ارایه اچ کوزن ای دین اری
تم الكتاب بعون الله

(Âferîn ey şeyh-i yârî sad-hezârân âferîn,
bahr-ı vahdetden çıkardın böyle bir dürr-i semîn.
Terğîbinin nüzûlü vechini kıldın beyân,
Rûh-ı tayyib sûretinde hem suûden hemçenîn.
Bu tarîk-ı vahdet için eyledin vaz'-ı metîn.
Sâlike herbir nefes hâsıl olur feth-i mübîn.
Ey riyâz-ı vuslata tâlib olan ehl-i kemâl.
Hâzihi cennâtü adnin fe'dhulûhâ hâlidîn.
Gayrı sığmaz bu araya aç gözün ey din eri.
Râh-ı Hak'da hâr olur çûn gülşen-i huld-i berîn.
Kitap Allah'ın yardımıyla tamamlandı.)

2.1.4.2. İstanbul Üniversitesi Nüshası: İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 2233.

İstinsah tarihi 1181 olan eserin cilti, kahverengi meşin ciltle kaplıdır. Yazı ise nohudî beyaz kâğıda siyah mürekkeble 25 satır olarak yazılmıştır. Âyet, hadis ve Arapça cümlelerin üzeri kırmızı mürekkeble çizilmiştir. Bab, konu ve beyit, kıta,

¹¹² “İfâza-i cidd” terkîbi dört nüshada da aynı şekilde geçmektedir. Sadece Beyazıt nüshasının sayfa kenarında “cidd ol nehr-i sağır ma'nâsınadır” şeklinde bir açıklama mevcuttur. Fakat bu açıklamaya göre de terkîb uygun bir ifade olmamaktadır. Beyazıt nüshasının 9b ve 66a sayfalarında “ifâza-i cûd” şeklinde geçen ifade daha doğru bulunmaktadır. Muhtemelen “cûd” kelimesinde yapılan hata nüshalarda tekrarlanmıştır. İfâza-i cûd kelimesiyle Allah Teâla'nın varlığa kendi kereminden olarak varlık bahşetmesi kastediliyor olabilir. Zira cûd, “talep etmeyi gerektirmeyen ihsân” demektir. Bkz. Sema Özdemir, *Dâvud Kayserî'de Varlık, Bilgi ve İnsan*, İstanbul, 2014, s. 289.

nazm vb. başlıklar kırmızı mürekkeble yazılmıştır. Yazı kırmızı mürekkeble çerçevelenmiştir. Sayfa kenarlarında yer yer şerh ve açıklamalar mevcuttur. Diğer nüshalardan farklı olarak eserin başında içindekiler kısmı olup sayfa numaraları verilmiştir. Müstensihî belli olmayan nüsha 92 varaktan oluşmaktadır. Eserin devamında 94a-199b varakları arasında *Fusûs-ı Hikem*'den beş fassının on dokuz şârih tarafından yapılan şerhi yer almaktadır. Bu şârihler içinde Abdullah Bosnevî de yer almaktadır.

Baş: [4b]

ترجمه مقاصد ناجیه مولانا عبدالله افندی شارح المثنوی حمد بیحد اول ذات احد حضرتلرینه اولسونکه فتح خزائن جود و حل طلسم کنز غیب و وجود ایچون قلب غیب مطلق و سر عماء مغلقدن حضرات الهیه غیبیه و حقائق اعیان ثابته علمیه ازره افاضه جد اول فیض اقدم و بسط بساط جود و کرم ایلدی (Tercüme-i Makāsıd-ı Nâciye Mevlânâ Abdullah Efendi Şârihu'l-Mesnevî. Hamd-i bî-hadd ol Zât-ı Ehad hazretlerine olsun ki feth-i hazâin-i cûd ve hall-i tılsım-ı gayb ve cûd için kalb-i gayb-i mutlak ve sırr-ı 'amâ-i muğlakdan, hazerât-ı ilâhiyye-i gaybiyye ve hakâyık-ı a'yân-ı sâbite-i ilmiyye üzre ifâza-i cidd ol feyz-i akdem ve bast-ı bisât-ı cûd u kerem eyledi.)

Son: [92a]

بحر وحدتدن چقدرک بویله بر در ثمین
روح طیب صورتنده هم صعودن همچنین
سالکه هربر نفس حاصل اولور فتح مبین
هذه جنات عدن فادخلوها خالدین
راه حقه خار اولور چون کلشن خلد برین

افرین ای شیخ یاری صد هزاران افرین
ترغیبی نک نزولی وجهنی قلدک بیان
بو طریق وحدت ایچون ایلدک وضع متین
ای ریاض وصلته طالب اولان اهل کمال
غیر صغمز بو ارایه اچ کوزن ای یول اری
و بالله التوفیق تم الكتاب سنه ۱۱۸۱ فی رمضان

(Âferîn ey şeyh-i yârî sad-hezârân âferîn,
bahr-ı vahdetden çıkardın böyle bir dürr-i semîn.
Terğîbinin nüzûlü vechini kıldın beyân,
Rûh-ı tayyib sûretinde hem suûden hemçenîn.
Bu tarîk-ı vahdet için eyledin vaz'-ı metîn.
Sâlike herbir nefes hâsıl olur feth-i mübîn.
Ey riyâz-ı vuslata tâlib olan ehl-i kemâl.
Hâzihi cennâtü adnin fe'dhulûhâ hâlidîn.
Gayır sığmaz bu araya aç gözün ey yol eri.

Râh-ı Hak'da hâr olur çûn gülşen-i huld-i berîn.

Başarı Allah'tandır. Kitap 1181 sene Ramazanda tamamlandı.)

2.1.4.3. Nuruosmaniye Nüshası: Nuruosmaniye Yazma Eserler Ktp., nr. 4896.

Eserin istinsah tarihi ve kapağı bulunmamaktadır. Yazısız ise siyah mürekkeble yazılmıştır. Konu başlıkları ve nazm, şiir, beyit vb. kelimeler kırmızı mürekkeble yazılmıştır. Âyet ve hadîslerin üzeri kırmızı mürekkeble çizili olup sayfadaki yazılar kırmızı mürekkep ve cetvelle çerçevenmiştir. Müstensihî belli olmayan nüsha, 79 varak ve 25 satırdan oluşmaktadır. Eserin devamında Abdullah Bosnevî'ye ait olan 3 varaklık *Şerh-i Beyt-i Mesnevî* yer almaktadır.

Baş: [1b]

بسم الله الرحمن الرحيم حمد بی حد اول ذات احد حضرتلرینه اولسونکه فتح خزائن جود و حل طلسم غیب و جود ایچون قلب غیب مطلق و سر عماء مغلقدن حضرات الهیة غیبیه و حقائق اعیان ثابتة علمیه ازره (Rahmân Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd-i bî-hadd ol Zât-ı Ehad hazretlerine olsun ki feth-i hazâin-i cûd ve hall-i tılsım-ı gayb ve cûd için kalb-i gayb-i mutlak ve sırr-ı 'amâ-i muğlakdan, hazerât-ı ilâhiyye-i gaybiyye ve hakâyık-ı a'yân-ı sâbite-i ilmiyye üzre ifâza-i cidd ol feyz-i akdem ve bast-ı bisât-ı cûd u kerem eyledi.)

Son: [78a]

بحر وحدتدن چقدرک بویله بر در ثمین
روح طیب صورتنده هم صعودن همچنین
سالکه هربر نفس حاصل اولور فتح مبین
هذه جنات عدن فادخلوها خالدين
راه حقه خار اولور چون کلشن خلد برین
و بالله التوفیق

افرین ای شیخ یاری صد هزاران افرین
ترغیبی نک نزولی وجهنی قلدک بیان
بو طریق وحدت ایچون ایلدک وضع متین
ای ریاض وصلته طالب اولان اهل کمال
غیره صغمز بو ارایه اچ کوزن ای دین اری

(Âferîn ey şeyh-i yârî sad-hezârân âferîn,

Bahr-ı vahdetden çıkardın böyle bir dürr-i semîn.

Terğîbinin nüzûlü vechini kıldın beyân,

Rûh-ı tayyib sûretinde hem suûden hemçenîn.

Bu tarîk-ı vahdet için eyledin vaz'-ı metîn.

Sâlîke herbir nefes hâsıl olur feth-i mübîn.

Ey riyâz- ı vuslata tâlib olan ehl-i kemâl.
Hâzihi cennâtü adnin fe'dhulûhâ hâlidîn.
Gayra sığmaz bu araya aç gözün ey din eri.
Râh-ı Hak'da hâr olur çûn gülşen-i huld-i berîn. Başarı Allah'tandır.)

2.1.4.4. Topkapı Nüshası: Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığı, nr. 00276.

İstinsah tarihi bulunmayan nüshanın cilti kahverengi meşin, kapakları ebru basmalıdır. Eser siyah mürekkeble yazılmış olup âyet ve hadîsler kırmızı mürekkeble çizilidir. Konu başlıkları, beyit, kıta, nazm ve şiir gibi kelimeler kırmızı mürekkeble yazılmıştır. Yazı, koyu kırmızı mürekkeble çerçevenmiştir. Sayfa kenarlarında şerh ve izahlar mevcuttur. Nüshanın sayfaları 27 satır olup 73 varaktan oluşmaktadır. Müstensihî es-Seyyid Muhammed Şerîf Hamza Hâmid Pâşâzâde'dir. Bu nüshanın devamında Bosnevî'ye ait olan 3 varaklık *Şerh-i Beyt-i Mesnevî* yer almaktadır.

Baş: [2b]

بسم الله الرحمن الرحيم حمد بی حد اول ذات احد حضرتلرینه اولسونکه فتح خزائن جود و حل
طلسم غیب و جود ایچون قلب غیب مطلق و سر عماء مغلقدن حضرات الهیة غیبیه و حقائق اعیان ثابتة علمیه
ازره افاضة جد اول فیض اقدم و بسط بساط جود و کرم ایلدی (Rahmân Rahîm olan Allah'ın
adıyla. Hamd-i bî-hadd ol Zât-ı Ehad hazretlerine olsun ki feth-i hazâin-i cûd ve hall-
i tılsım-ı gayb ve cûd için kalb-i gayb-i mutlak ve sırr-ı 'amâ-i muğlakdan, hazerât-ı
ilâhiyye-i gaybiyye ve hakâyık-ı a'yân-ı sâbite-i ilmiyye üzre ifâza-i cidd ol feyz-i
akdem ve bast-ı bisât-ı cûd u kerem eyledi.)

Son: [72a]

بحر وحدتدن چقردک بویله بر در ثمین	افرین ای شیخ یاری صد هزاران افرین
روح طیب صورتنده هم صعودن همچنین	ترغیبی نک نزولی وجهنی قلدک بیان
سالکه هربر نفس حاصل اولور فتح مبین	بو طریق وحدت ایچون ایلدک وضع متین
هذه جنات عدن فادخلوها خالدين	ای ریاض وصلته طالب اولان اهل کمال
راه حقه خار اولور چون کلشن خلد برین	غیره صغمز بو ارایه اچ کوزن ای دین اری
و بالله التوفیق	

(Âferîn ey şeyh-i yârî sad-hezârân âferîn,

Bahr-ı vahdetden çıkardın böyle bir dürr-i semîn.

Terğîbinin nüzûlü vechini kıldın beyân,

Rûh-ı tayyib sûretinde hem suûden hemçenîn.

Bu tarîk-ı vahdet için eyledin vaz'-ı metîn.

Sâlike herbir nefes hâsıl olur feth-i mübîn.

Ey riyâz- ı vuslata tâlib olan ehl-i kemâl.

Hâzihi cennâtü adnin fe'dhulûhâ hâlidîn.

Gayra sığmaz bu araya aç gözün ey din eri.

Râh-ı Hak'da hâr olur çûn gülşen-i huld-i berîn. Başarı Allah'tandır.)

2.1.5. Eserin Muhtevâsı

Abdullah Bosnevî eserin tercümesine başlamadan önce 10 varaklık bir açıklama yazmıştır. Bu kısımda Bosnevî, eserin kendisine nasıl ulaştığından, tercüme etme sebebinden ve eserin mahiyetinden bahsetmektedir. Tercümesi yapılan Ali b. Siyâvuş'un eseri mebde', meâş ve meâd konularını içermektedir. Bu konuları Ali b. Siyâvuş ilâhî hakîkatler, varlık ve mertebeleri, ilâhî isim ve sıfatlarla izah etmektedir.

Eserin aslı bir mukaddime ve üç bâbdan oluşmaktadır. Yazar mukaddime kısmına 3 varak ayırmaktadır. Mukaddime kısmını da ikiye ayırarak birinci kısımda tasavvuf ilminin mevzu, mesâil ve mebâdiinden kısaca bahseder. İkinci kısımda mebde', meâş ve meâdın tasavvuftaki istilahatına özetle değinir.

Mebde' hakkında olan birinci bâb 18 varaktan oluşup yedi maksadı kapsamaktadır. Ve bu yedi maksatta varlık mertebelerinden bahseder. Burada yazar, Zât-ı İlâhî, taayyün-i esmâ ve sıfat, âlem-i ervâh, alem-i misâl, zuhûr-ı arş ve kürsî, tertûb-i âsumân ve zemîn ve hilkat ve anâsır, terkîb-i mevâlid ve îcâd-ı insân başlıkları altında konuyu izah eder. Daha önceki kaynaklarda geçmiş olan varlık ve mertebeleri konularıyla benzer bir şekilde açıklamalar yapar.

İkinci bâbda ise yazar meâş konusunu ele alır. Eserin içerik olarak en geniş kısmı bu bâb olup yaklaşık 47 varaktan meydana gelmektedir. Burada şerîat, tarîkat ve hakîkat konularına yer verir. Yine nefis ve tezkiyesi, kalb ve tasfiyesi, rûh ve tahliyesini açıklar. Daha sonra nefsin on makâmı tek tek ele alınır. Makâmları açıklarken Necmeddîn Kübrâ (v. 618/1221)'nın *Usûl-i Aşere*'sindeki tanımlara yer verir. Bu bâbda makâmların ardından muhabbet ile ilgili bir de fasıl ekler.

Üçüncü bâb da 12 varaktan oluşmaktadır. Burada Ali b. Siyâvuş meâd konusunu dört maksada ayırarak işler. Bunlar; ölüm ve çeşitleri, berzah, haşr, cennet

ve cehennem konularıdır. Bu konular ilerleyen sayfalarda tek tek veya belli bir tasvifle ele alınacak ve ana hatlarıyla tahlilleri yapılacaktır.

2.1.6. Eserin Kaynakları ve Üslûbu

Ali b. Siyâvuş eserinde ele aldığı konuları her islam âlimi gibi âyet ve hadisler ile desteklemektedir. Aynı zamanda Hz. Ebû Bekir (v. 13/634), Hz. Ali (v. 40/661), Serî Sakatî (v. 251/865), Sehl Tüsterî (v. 283/896), Cüneyd Bağdâdî (v. 297/909), Hallâc-ı Mansûr (v. 309/922) ve Şiblî (v. 334/946) gibi mutasavvıflardan iktibâslarla konular açıklanmaktadır. Feridüddîn Attâr (v. 618/1221) ve Evhadüddin Kirmânî'den (v. 635/1238) beyitlere de yer verilmektedir. Eserde İbn Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* ve *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserleri, Sâdreddîn Konevî'nin bazı risâleleri, Mevlâna'nın (v. 672/1273) *Mesnevî*'si, Necmeddîn Râzî'nin (v. 654/1256) *Mirsâdu'l-İbâd*'ı, Necmeddîn Kübrâ'nın (v. 618/1221) *Usûl-i Aşere*'si, İbn Fârız'ın (v. 632/1235) *Taiyye*'si, Fahreddîn Irâkî'nin (v. 688/1289) *Lemaât*'ı, Dâvûd-ı Kayserî'nin (v. 751/1350) *Risâle fî İlmi't-Tasavvuf*'u gibi önemli eserlerden istifade edilmiştir.

Risâlenin Farsça'dan tercüme edilen bir eser olması üslûbu tespit konusunu zorlaştırmaktadır. Mütercim kendi bilgi ve idrâkine göre risâleyi tercüme ettiğinden dolayı eserin yazıldığı dildeki orjinal üslûbu ortadan kalkmaktadır. Bunun yanısıra elimizde mütercim nüshasının bulunmaması ve müstensihlerin bazı eklemeler yapabileceğini düşünürsek durum biraz daha karmaşık hâl almaktadır. Bu sebeplerden ötürü öncelikle araştırmanın konusu, Abdullah Bosnevî'nin tercüme ettiği eser olduğundan elimizde bulunan nüshayı dikkate alarak birtakım tespitlerde bulunmaya çalışmak daha doğru olacaktır. Öncelikle Bosnevî, eseri tercümeye başlamadan önce “önsöz” diyebileceğimiz kısımda 10 varaklık bir açıklamaya yer vermektedir. Bosnevî, eseri tercüme ederken döneminin dilini çok iyi bir şekilde kullandığını dolaylı bir şekilde de olsa önsöz kısmında şöyle belirtmektedir: “Pes sizi bu libâs-ı Fârisî'den ihrâc edip size libâs-ı Rûmî'yi ilbâs etmeğe sizin hakâyıkınıza vâkıf ve kadrinizi ârif ve size münâsib ve müvâfik olan elfâz-ı libâs nev'ini ve herbirinizin kaddına muvâfik olan libâsı ve onun kadrine ârif bir kimesne gerektir. Tâ kim ifrât ve tefrît-ı butûn ihtirâz mevâzîn-i kelâmı ve mekâdîr-i libâs ve elfâzı ve tâliblerin isti'dâd ve kâbiliyetleri miktarını vezn edip onların fehm ve iz'ânı kabûlüne

münâsîp olan ibârât-ı libâsını kat' eyleye."¹¹³ Bosnevî önsöz kısmında esere bir kişilik giydirerek eser ve Abdülmecid Sivâsî arasında uzun bir diyaloga yer vermektedir. Bu diyalog kısmında da eserin içeriği, hakikatları, niçin tercüme edilmesi gerektiği ve esere nasıl ulaşıldığı gibi bilgiler yer almaktadır. Misâl olarak, Bosnevî eserin diliyle alâklı şunları söylemektedir: "Ali b. Siyâvuş kuddise sırruhu el-celî Arab saçî gibi birbirine girmiş ve Türkân-ı Çîn zülfü gibi dolaşıp birbirine sarılmış lisân-ı Fârisî elfâzı libâsında esrârımıza mahrem, visâlimize tâlib olup bize hem-dem olacak acem ricâline bizi arz eyledi. Ve biz dahi iki yüz altmış bir yıl miktarı vardır ki bu libâs-ı kayd belası ile diyâr-ı acemi dûr-meyâdîn kılıp ricâl ve bukâ'-ı arâzî nufûs-ı ehl-i kemâlî tayy-i gûr edip kendimize mahrem ve esrârımıza emîn ve muhterem bir ehad bulmadık."¹¹⁴

Eserin karmaşık olan giriş/açıklama bölümü hariç Bosnevî şârih ve mütercim olarak açıklayıcı bir üslûb kullanmaya gayret sarfetmektedir. Bazı kelimelerin anlamlarını sayfa kenarına not ederek açıklamaktadır. Eser aslında tam bir şerh olmayıp Bosnevî'nin gerekli gördüğü yerlerde yaptığı açıklamalardan ibârettir. Açıklamalar, metni destekleyici mahiyettedir.

2.2. ESERİN TAHLİLİ

Eser bir mukadime ve üç ana bölüm olan mebdê', meâş ve meâd bölümlerinden oluşmaktadır. Eserde mukaddime bölümünde Tasavvuf ilminin mevzu, mesâil ve mebâdîinden bahsedildikten sonra diğer bâblara geçilmektedir.

2.2.1. Tasavvuf İlimi'nin Mevzûu, Mesâili ve Mebâdîi

Tasavvuf'un bir ilim olarak oluşumu genel olarak iki başlık altında, iki dönemde incelenir. İlk dönem, Tasavvuf'un şerî bir ilim olarak oluşumu ve inşâsıdır. İkinci dönem ise Tasavvuf'un metafizik bir ilim olarak oluşumu ve inşâsı olmuştur. Tasavvuf'un ilk dönemlerinde Tasavvuf'un bir ilim olarak kabul edilmesi ve onun şerîata uygun bir ilim olduğunu kanıtlama çabası vardır. İbn Arabî ve sonrasında ise

¹¹³ Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 10b-11a.

¹¹⁴ Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 8a-b.

Tasavvufun metafizik bir ilim dalı olarak oluşumu ve gelişimi söz konusu olmuştur.¹¹⁵

Tasavvuf'un ilk döneminde mutasavvıflar, tasavvufu zâhir ehlinin kabul edebileceği ve şerîata uygun bir şekilde ele almayı amaçlamışlardır. Serrâc (v. 378/988), Kelâbâzî (v. 380/990), Kuşeyrî (v. 465/1072) ve Hücvirî (v. 465/1072) gibi sufi yazarlar Tasavvuf'un bir ilim olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Serrâc Tasavvuf'un dini ilimlerden biri olduğunu ve gerçek sûfîlerin kitap ve sünnete uygun bir hayat yaşadığını ortaya koymak için eserini yazdığını ifade eder.¹¹⁶ Serrâc daha sonra: “Dinin usûl, fîrû, hukuk, hakâyık, zâhirî ve bâtinî hudûdu gibi konularıyla ilgili bir problemi olan kimselerin muhaddis, fakih ve sufilere başvurması gerekir. Bu gruplardan her birinin ilim, amel, hâl ve hakikat yönünden birtakım şekli esasları olduğu gibi, mânâ açısından da kendilerine göre birtakım ıstılahları, kavramları ve yorumları vardır.”¹¹⁷ diyerek din ilimleri olarak Hadîs, Fıkıh ve Tasavvuf'u gösterir. Serrâc sûfîleri inanç konusunda muhaddis ve fakihlerle aynı görüşü paylaşan ve onların ilimlerini benimseyen kimseler olarak niteler.¹¹⁸ Serrâc, zâhir âlimlerden bir kısmının tasavvuf ilmini reddederek, “Kur'an ve sünnetin getirdiği zâhir dışında ilim tanımıyoruz.” sözlerine binâen ilim konusunda şöyle demiştir: “Şeriat ilmi, rivâyet ve dirâyeti kapsayan bir ilimdir. Rivâyet ve dirâyeti birleştirecek ortaya zâhir ve bâtin amellere çağırın şeriat ilmi ortaya çıkar. Bundan dolayı ilmi sadece zâhir ve bâtin diye ayırmak doğru olmaz. Çünkü ilim, kalbde olup lisanla aktarıncaya kadar bâtin olur. İlim lisân ile aktarıldığında ise zâhir olur. Bu yüzden biz diyoruz ki, zâhir ve bâtin olan ilim, kulu zâhir ve bâtin amellere çağırın şeriat ilmidir... Zâhir ve bâtin amellerden herbirinin kendine göre bir ilmi, anlayışı ve yorumu vardır. Herbirinin doğruluğunu kanıtlayan Kur'an ve sünnetten deliller vardır.”¹¹⁹ Serrâc, burada şerî ilmin zâhir ve bâtin yönünün olduğunu ve ikisinin de bir bütün olduğunu söyleyerek şeriatın zâhir yönün Fıkıh, bâtin yönünün ise Tasavvuf olduğunu vurgular.

¹¹⁵ Abdullah Kartal, “Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sayı: 24, s. 160.

¹¹⁶ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lümâ fi Târihi'l-Tasavvufi'l-İslâmî*, thk. Kâmil Mustafa el-Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, s. 7.

¹¹⁷ Serrâc, *el-Lümâ*, s. 9.

¹¹⁸ A.y., s. 12.

¹¹⁹ A.y., s. 22-23.

Serrâc'ın eserinde dile getirdiği Tasavvuf'a karşı zâhir ehlinin tenkidi¹²⁰ ilk dönem tasavvuf klasiklerinde sıklıkla görülmektedir. Zâhir ehlinin Tasavvuf'un fıkıh ve hadis gibi şerî bir ilim olmadığı düşüncesine karşı ilk dönem mutasavvıflar bunun aksini ispatlamaya çalışmışlardır. O halde ilk dönem sufi yazarlarla alakalı olarak şu tespiti yapabiliriz: Tasavvuf'un Fıkıh ve Hâdis gibi kendine özgü bir bilgi yöntemi ve ıstılahları olan bir ilim olduğunu ve aynı zamanda Kur'an ve hadise dayanan şerî bir ilim olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır.¹²¹

Kuşeyrî, *er-Risâle*'nin giriş kısmında eserin yazılış sebebinin, gerçek sufileri sahte sufilerden ayırmak olduğunu söylerken devamında sufilerin inanç sistemi hakkında bilgi verir. Sufilerin inanç sisteminin sünnî akide ile aynı olduğunu söyler.¹²² Kuşeyrî, eserinde nasıl ki her ilmin erbâbının anlayacağı bir takım ıstılahlar varsa Tasavvuf'un da bir ilim olarak ıstılahlarının olduğunu söyler.¹²³ Kelebâzi'nin ise eserinde Tasavvuf'un ehl-i sünnet akidesine uygunluğunu ispat etmeye çalıştığını görürüz.¹²⁴

Tasavvuf'un bir ilim olarak gelişiminde ikinci dönem ise metafizik olarak oluşumudur ki bu dönem İbn Arabî ile başlatılır. Çünkü onun Tasavvuf'a getirdiği yaklaşım, Tasavvuf'a daha kuşatıcı ve geniş bir anlam yüklemiştir. İbn Arabî Tasavvuf'u metafizik bir ilim olarak yorumlamış ve ona önceki dönemde olmayan vâhidîyet, zât, ayân-ı sâbite gibi kavramları eklemiştir.¹²⁵

İbn Arabî takipçileri arasında önemli yerleri olan Sadreddin Konevi ve Dâvud-ı Kayserî (v. 751/1350), eserlerinde tasavvuf'u metafizik bir ilim olarak ele alıp onun mevzû, mesâil ve mebâdîinden bahsetmişlerdir. Bir ilmi diğer ilimlerden ayırmak, sınırlarını tespit etmek ve önemini belirlemek için o ilmin mevzû, mesâil ve mebâdii gibi kavramlar kullanılır. Bu kavramlar, ilim tasnîfi yapan Farâbî'den başlayarak Taşkoprîzâde'ye kadar gelmiş geçmiş birçok ilim ehli tarafından kullanılmıştır. Bu düşünürler tarafından metodolojik olarak ele alınan bu üç kavram,

¹²⁰ A.y., s. 22.

¹²¹ Abdullah Kartal, "Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sayı: 24, s. 159.

¹²² Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Hâşim es-Selamî, Beyrut 2013, s. 9-20.

¹²³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 89.

¹²⁴ Bkz. Kelâbâzî, *Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, trc. Süleyman Uludağ, s. 53-130.

¹²⁵ Abdullah Kartal, "Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci", s. 163-164.

ilimlerin tasnifinde bir takım faydacı ve mantıkî kıstaslar getirerek bir ilmi ilim yapan asıl şeyin o ilmin konusu, ilkeleri ve problemleri olduğunu göstermiştir.¹²⁶

Sadreddin Konevî, *Miftâhu'l-Gayb* adlı eserinde, her ilmin mevzu, mesâil ve mebâdî olduğu gibi İlm-i İlâhî'nin de mevzu, mesâil ve mebâdî olduğunu belirtir. Yine Konevî bir ilmin mevzusu, başka ilmin mevzusundan daha özel olursa, o ilmin, diğerinin altında olduğunu söyler.¹²⁷ Konevî devamında: "... Her ilmin mevzusu ilâhî ilmin mevzusu, ilâhî ilmin mevzusunun fer'î; mebâdî ve meseleleri de, onun mevzu ve mebâdînin fer'leridir."¹²⁸ diyerek Tasavvuf İlmi'nin konusu itibariyle diğer ilimlerden daha şerefli olduğunu ifade eder. Konevî'ye göre "İlm-i İlâhî'nin mevzusu, Hakk'ın varlığıdır. Mebâdîi ise, Hakk'ın varlığının lâzımı olan hakikatlerin esaslarıdır. Bunlar 'zât isimleri' diye isimlendirilirler."¹²⁹ İlm-i İlâhî'de meseleler ise, ana isimlerin konularının hakikatleri, mertebeler, mevünler ve bu nisbet ve eserlerle ortaya çıkan vasıflar ve fer' isimler gibi şeylerdir.¹³⁰

Ali b. Siyâvuş ise eserinin mukaddime bölümünde, İbn Arabî ekolu sûfilerin metodu üzere, öncelikle Tasavvuf İlmi'nin konusu, meseleleri ve ilkelerinden bahseder. Ali b. Siyâvuş bu konu ile ilgili olarak Dâvûd Kayserî'nin *Risâle fi İlmi't-Tasavvuf* adlı eserinde geçen Tasavvuf İlmi'nin konusu, ilkeleri ve problemleri ile ilgili bölümü birebir aktarmaktadır.¹³¹ Fakat Ali b. Siyâvuş bu bölümü aktarırken Dâvûd Kayserî'den alıntı yaptığından bahsetmemektedir.

Buna göre: Tasavvuf'un mevzûu, Allah'ın zâtı, ebedî vasıfları ve ezeli sıfatlarıdır ki sûfiler ancak mazhar ve tecelligâhlarının Allah'a âsıl olması bakımından Allah'ın zâtı, isimleri ve sıfatları hakkında bahsederler.¹³²

Bu ilmin mesâili yani problemleri ise, Allah'ın bir olan zâtından isim ve sıfatların çoğalması (kesreti) ve tekrar ona dönüşünün keyfiyeti, rabbânî vasıfların ve ilâhî isimlerin mazharlarının açıklanması, ehlullâhın Allah'a dönmelerinin keyfiyetinin açıklanması, sülûk, mücâhede ve riyâzatların keyfiyetinin beyanı ve

¹²⁶ İlhan Kutluer, "Kâtip Çelebi ve Bilimler: Keşfü'z-Zunûn'un Mukaddimesinde "el-İlm" Kavramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 18, s. 86.

¹²⁷ Sadreddin Konevî, *Miftâhu Gaybi'l-Cem ve'l-Vücûd (Tasavvuf Metafiziği)*, trc. Ekrem Demirli, s. 7-9.

¹²⁸ Konevî, *Miftâhu Gayb*, s. 9.

¹²⁹ Konevî, *Miftâhu Gayb*, s. 9.

¹³⁰ Konevî, *Miftâhu Gayb*, s. 9.

¹³¹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 14a-b.

¹³² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 14a.

dünya ve ahiretteki amel, fiil ve zikirlerin hepsinin sonuçlarının nefis-i emirde sabit bir veche üzere izah edilmesidir.¹³³

Tasavvuf İlmî'nin mebâdii, yani ilkeleri ise Tasavvuf İlmî'nin tanımının ve faydasının bilgisi ve sufilerin bu ilimle ilgili kurdukları ıstılahların açıklanmasıdır.¹³⁴ Ali b. Siyâvuş Tasaavvuf İlmî'nin konusu ve problemlerinden dolayı bütün ilimlerin en şerefli ve en yücesi olduğunu belirtir.¹³⁵ Tasavvuf tarihine baktığımızda sufilerin bu düşünceyle öne çıktıkları görülmektedir. İlk dönemlerde Tasavvuf'un İslâmî bir ilim dalı olduğunu kanıtlama çabalarının yanısıra konusu itibariyle diğer ilimlerden üstün olduğu vurgulanmıştır. Tasavvuf İlmî'nin bu üstünlüğünün sebebini sufiler kendi bilgi ve yöntemlerinin diğer ilimlerden farklı olmasıyla izah ederler. Özellikle Gazâlî'nin Tasavvuf'un şer'î bir ilim olduğunu kabul etmesi ve sufilerin hakîkata ulaşma konusunda en etkili yöntemi uyguladıklarını ifade etmesi Tasavvuf'un daha çok kabul görmesini sağlamıştır. Gazâlî *el-Munkız* adlı eserinde Tasavvuf ile Kelâm ve Felsefe ilimlerini karşılaştırarak vermiş ve sonucunda tasavvufun gerçeğe ulaştırıcı yegane yöntem olduğu sonucuna varmıştır. Daha sonra İbn Arabî ve takipçileri Felsefe ve Kelâm ilmi ile Tasavvuf arasındaki rekabeti sürdürmüşlerdir.¹³⁶

Ali b. Siyâvuş, Tasavvuf İlmî'nin konusunun Felsefe ve Kelâm ilimleriyle aynı olduğunu belirtir. Fakat Felsefe ve Kelâm ilminin kulun Allah'a yaklaşması ve ulaşmasından bahsetmediğini ifade eder. Bosnevî bu konuyla ilgili şerh düşerek Tasavvuf'un Felsefe ve Kelâm ilimleriyle konularının aynı olmadığını söyler. Bosnevî, Kelâm ilmi erbâbının akıllarının fahmettiği kadar bahsetmiş oldukları Zât ve Sıfât-ı İlâhiyye konularıyla Tasavvuf ilmi'nin konularının bir olduklarını belirtir. Fakat Bosnevî bu konu benzerliğinin sadece Kelâm ve Felsefe erbâbının idrâk ve fehmleri ile sınırlı olduğunu söyler.¹³⁷ İslâmî ilim geleneğinde konusunu maddeden bağımsız varlık olarak ele alan bu üç ilim dalı Felsefe, Kelâm ve Tasavvuf'tur. Her ne kadar üç ilmin konusu maddeden bağımsız varlık olarak ele alınsada kastedilen varlık bir değildir. Tasavvuf'un konusu olan varlık her bakımdan mutlak olan, sadece

¹³³ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 14a-b.

¹³⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 14b.

¹³⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 14b.

¹³⁶ Dâvûd Kayserî, *Risâle fî İlmî't-Tasavvuf (Tasavvuf İlmine Giriş)*, trc. Muhammed Bedirhan, s. 53-54.

¹³⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 14b.

zihinde mevcûdiyeti kavram olarak bulunan değil bizzat kaim olan gerçek varlıktır. Bundan dolayı Tasavvuf'un ele aldığı varlık konusu kavram olan varlık değil; varlığın hakîkatı konusudur. Bu yüzden sufiler tarafından Tasavvuf en üstün ilim olarak kabul edilmiştir.¹³⁸

2.2.2. Mebde'

Mebde' kelimesi sözlükte başlangıç, temel, esas, ilke ve prensip gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁹ Tasavvufta mebde' konusu varlığın başlangıcı ve oluşumundan bahsedip insânın nereden ve nasıl geldiği hakkında bilgileri içermektedir. Ali b. Siyâvuş bununla ilgili olarak; “Şöyle bil ki çûn ervâh-ı insân, Hazret-i Rabbânî'den âlem-i keyânîye müteveccih oldular. Onların merâtib-ı gaybî ve rûhî ve misâlî ve hissîden mertebe-i hâmse erişince ki câmi'-i cemî'-i kemâlât ve kible-i cemî'-i i'tidâlât olan heykel-i tahtût-i insânîdir ki mazhar-ı tâmm-ı rubûbiyettir. Ubûrları hâletine *mebde'* derler.”¹⁴⁰ diyerek insân rûhunun Allah tarafından varlık alemine yönelip varlık mertebelerinden beşinci mertebeye kadar erişmesi halindeki bu geçişe mebde' denildiğini söylemektedir. Ali b. Siyâvuş eserinin birinci bâbında ele aldığı mebde' konusunda vahdet-i vücûd düşüncesi doğrultusunda varlık ve mertebelerinden bahsetmektedir.

2.2.2.1. Varlık Mertebeleri

Varlık konusu; Felsefe, Kelâm ve Tasavvuf ilimlerinin ele aldığı ve bir takım yöntemlerle formüle ettiği önemli bir konudur. Felsefe'de varlık konusu sudur nazariyesi ile açıklanırken Kelâm ilminde aklî ve naklî deliller doğrultusunda ezeli ve ebedî olarak tek varlığın Allah olduğu ve diğer tüm varlıkların sonradan yoktan yaratıldığı görüşü hakim olmuştur. Tasavvuf ilmi ise hem Felsefe hem de Kelâm'dan faydalanmış ve üzerine kendi metodunu ekleyerek bir takım açıklamalarda bulunmuştur. Tasavvufun ilk dönemlerinde sûfîler varlık ile alakalı olarak Kelâm ilmi ile muhalif düşmeyerek kendi inanç sistemlerinin sünnî inanç ile aynı olduğunu belirtmişlerdir. Kelâbâzî *Ta'arruf* adlı eserinde Kelâm ve Akâid ilmiyle ilgili

¹³⁸ Dâvûd Kayserî, *Tasavvuf İlmine Giriş*, trc. Muhammed Bedirhan, s. 54.

¹³⁹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, trs., c. 1, s. 18.

¹⁴⁰ Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 15b.

konularda titiz bir şekilde davranarak sufilerin kelâmî görüşlerine yer vermiştir.¹⁴¹ Tasavvuf ilminde varlık konusu özellikle İbn Arabî'den sonra vahdet-i vücûd görüşü etrafında gelişmiş ve daha felsefî bir boyut kazanarak varlık konusu nur-i ilâhî, esmâ-i ilâhî, hebâ, tecellî, zuhûr ve taayyün gibi kavramlarla açıklanmıştır.

Varlık mertebeleri, nüzûl ve urûc olarak ele alındığı zaman, nüzûl sürecinin Mutlak Varlık'ın taayyün ve tecellisi olduğu, urûcun ise taayyün olan varlığın nüzûl sırasında kesîfleşmesi, belirlenmesi, tafsilleşmesi ve sınırlanması ile bulunduğu durumdan ilâhî ilimdeki sabit hakîkatine dönme süreci olduğu ifade edilir.¹⁴² Bundan dolayı varlık mertebeleri tasavvufta önemli bir yere sahiptir. Mertebeler insânın varlık semâsına nasıl zuhûr ettiğini, bunun aşamalarını ve nihâî noktasından bahseder ki bu da insânın kendini bilmesi, tanınması ve yaratıcısına ulaşması için önemlidir. Mesela Konevî bu aşamaların nüzûlunu ve arlarındaki ilişkiyi şu şekilde açıklar: "Müdebbir isminin mertebesinde berzahî-vücûdî emir tafsilleşir. Sonra Levh'de Kalem ile bu emrin rûhânî tafsilleşmesi zuhûr eder. Sonra bu ikisi ile misalî eşyanın sûretleri ve onların yüce rûhlarının mazharları misal âleminde zuhûr eder. Sonra bu tek emir, feleklerde melekler ve yıldızlarla tafsilleşir, çoğalır ve bu âleme ininceye kadar her sûrette, o şeyin, ezeli ilim mertebesinde ve Ümmü'l-kitap'taki hakîkatının istidadına göre kısımlara ayrılır. Emir, Ümmü'l-kitap'tan işaret ettiğimiz Müdebbir isminin mertebesine inmiştir. Buradan da his âlemine taayyün eder ve seferi tamamlanır."¹⁴³

Varlık mertebelerinin sınıflandırılmasında farklılıklar görülmektedir. Bu mertebeler beşli, yedili ve kırklı olarak sınıflandırılmaktadır. Bizim çalışmamız olan eserde varlık mertebeleri yedili olarak sınıflandırılmaktadır. Ali b. Siyâvuş eserinde varlık mertebelerini birbiriyle bağlantılı olarak ve Hakk'ın isim ve sıfatları doğrultusunda izah eder. Ali b. Siyâvuş varlık mertebeleri konusunda aslında yeni birşeyler söylemeyerek kendinden önceki sufilerin görüşlerini harmanlayarak verir.

¹⁴¹ Bkz. Kelâbâzî, *Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, trc. Süleyman Uludağ, s. 53-130.

¹⁴² Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevî'de Bilgi Ve Varlık*, İstanbul, 2015, s. 284.

¹⁴³ Sadreddin Konevî, *Nefehâtü'l-ilâhiyye (İlahî Nefhalar)*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul, 2012, s. 219.

2.2.2.1.1. Zât-ı İlâhî (Lâ-Taayyün Mertebesi)

Mutlak Vücûd'un hiçbir taayyün göstermediği, her türlü şarttan ve kayıttan münezzehe olduğu için bu mertebe *lâ-taayyün* olarak isimlendirilmiştir. İbn Arabî Mutlak Varlık'ın hiçbir isim, sıfat ve fiil le kayıtlı olmadığını, bu mertebenin mutlak gayb olduğundan bilinemez olduğunu söyler.¹⁴⁴ Konevî de benzer ifadeler kullanarak bu mertebenin herhangi bir fiil ve sıfatı içermediğine değinerek bu mertebenin alemin başlangıcı için bir kaynak ve mebd'e olarak kabul edilmeyeceğini söyler. Hakk'ı akıllar idrak edemediği gibi cihet ve boyutlar da onu kuşatamaz.¹⁴⁵ Konevî bu mertebeyi açıklamak için mutlaklık, ahadiyet ve gaybu'l-gayb gibi ifadeler kullanır.¹⁴⁶

Ali b. Siyâvuş'un bu mertebe ile ilgili görüşleri İbn Arabî ve Konevî düşüncesi doğrultusundadır. Ali b. Siyâvuş bu mertebenin taayyünsüzlük mertebesi olduğunu ve bu mertebe Zât-ı Âkdes ve onun gaybı ve hüviyeti olduğunu ve hiçbir ferdin onu idrâk edemediğini söyler. Çünkü Allah, zât mertebesinde yaratılanlar için acizlikten başka bir yol sunmamıştır. Yani bu mertebede Allah Zât'ını idrâk etmede mahlûkâtı aciz bırakmıştır. Nitekim âyet de “وَلَا يَحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا” [...ve onu, ilim ile ihata edemezler.]¹⁴⁷ bu mânâda buyurulmuştur. Eserde *كنت سمعه الذي يسمع به و بصره الذي يبصر به* [...onun işittiği kulağı, gördüğü gözü... olurum.]¹⁴⁸ hadîsini beyan eden Ali b. Siyâvuş, Hakk'ın kulunda Zât'ı hasebiyle tecellî ettiğini belirtir. Nasıl ki ilim, hâdisde hâdis ve renk, siyahta siyah olursa öyle tecellî eder. Zira Allah'ın görmesi ve duyması onun Zât'ı hasebiyledir.¹⁴⁹

Ali b. Siyâvuş şöyle der: “Bir şey başka bir şeye mahmûl olmadıkça ona tahallül etmiş, içine girmiş olmaz. İsm-i fâil olan *mütehâllil* ism-i mefûl olan *mütehâllel* ile hicâblanmıştır. Binâenaleyh ism-i mefûl, *zâhir* ve ism-i fâil *bâtın* ve *mestûrdur*. Tıpkı suyu emen yünün o suyla ziyadeleşip genişlemesi gibi bâtın da zâhirin gıdasıdır. Şimdi eğer Hakk zâhirse, o zaman halk onda mestûrdur. Böylece halk, Hakk'ın cemî'-i esmâsı yani kulağı, gözü gibi bütün nisbet ve idrakleri olur. Şayet halk zâhirse o zaman Hak onda mestûr ve bâtın olur. Bu sûretle Hak halkın

¹⁴⁴ Mahmut Erol Kılıç, *İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, s. 251.

¹⁴⁵ Konevî, *Miftâhu'l-Gayb (Tasavvuf Metafizigi)*, s. 26.

¹⁴⁶ Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevî'de Bilgi Ve Varlık*, s. 289.

¹⁴⁷ Tâhâ, 20/110.

¹⁴⁸ Buhârî, Rikâk, 38.

¹⁴⁹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 16a.

kulağı, gözü, eli, ayağı ve bütün kuvâsı olur.”¹⁵⁰ Ali b. Siyâvuş, bu mertebede Hakk’ın bir ve tek olduğunu, zuhûr ve tecellînin hulûl ile aynı şey olmadığını ifade eder.

Ali b. Siyâvuş bu mertebede O’nun hakîkatı üzerine bir sıfatın zâid olmadığını söyler. Fakat vahdet için iki itibâr vardır. Birincisi itibâr-ı evvel, nisbet ve itibârların hepsinin düştüğü yerdir. Bu yönden dolayı Zât’a “Ehad” denmektedir. Bunun üzerine Ehad isminin selbe nisbeti (yani selbî kabul edilmesi) daha doğrudur. İtibâr-ı sâni ise isim ve sıfatların itibârları gibi Hakk’a müteallık olur. Bundan dolayı Zât’a Vâhid, subûtî bir isim olur; selbî bir isim değildir. Ve bunun müteallığı, Zât’ın zuhûrudur; O’nun ebediyyeti ve âhiriyyetidir.¹⁵¹

2.2.2.1.2. Taayyün-i Evvel

Varlığın zuhûrunun ikinci mertebesi olarak anılan bu mertebeye, sufiler tarafından “Hakk’ın bilinmeyi arzu etmesi”nden kaynaklanan sebeple taayyün etmesi olarak açıklanmıştır. Bu bilinme arzusunu Hakk’ın kendisini bir ayna mesabesindeki bir şeyde görmek istemesi, isim ve sıfatlarını yansıtmayı arzu etmesi olarak ifade edebiliriz.¹⁵² İlk tecellî bu mertebeye vâsıtasıyla gerçekleşir ki burada zât kendisini bütün itibar ve halleri birleştirmesi itibarıyla idrak ve müşâhede eder. Bu mertebeye de zât, bir öncelik ve sonralık olmadan kendisine kendisiyle zuhûr etmektedir.¹⁵³

Konevî bu mertebeyi şöyle izah eder: “Taayyün-i evvel mertebesi, Hakk’ın kendisini bilmesi mertebesidir. Başka bir ifadeyle Vücûd-ı Mutlak’ın ilk sınırlanma ve taayyün mertebesidir. Bu mertebeye aynı zamanda herbir mümkünün hakîkatı veya ayn-ı sabite, o şeyin Hakk’ın ilminde ezeli ve ebedî olarak bir tek süreçte malum oluşunun sûretinin taayyününden ibarettir.”¹⁵⁴ Konevî bu mertebenin ilk taayyün olduğunu belirtirken ayn-ı sabite veya mümkün hakîkatın ezeli ve ebedî ilimde malûm olduğunu ve aslında Hakk’tan farklı bir şeyin bu mertebeye söz konusu olmadığına da işaret eder.

¹⁵⁰ Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 16a.

¹⁵¹ Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 16b.

¹⁵² Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevî’de Bilgi Ve Varlık*, s. 289.

¹⁵³ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul, 2015, s. 119.

¹⁵⁴ Konevî, *Nefehâtü’l-ilâhiyye* (İlahî Nefhalar), trc. Ekrem Demirli, s. 171.

Ali b. Siyâvuş ise taayyün-i evvel için şöyle der: “Zât için bir taayyün olmalı ki o taayyün ile kendisine tecellî edip cemâlini müşâhede eylesin. Ve tecellî kendi Zât’ı kemâline şuûru mutazammın ola ki fenâ-ı mutlak Zât’ının gereğidir. Ve fenâ-ı mutlakın mânâsı, şuûn ve itibârlar ve ahvâl-i zât için müşâhed ve sâbittir. Nitekim merâtib-i kevnîye de erbâbı için müşâhed ve sâbitlerdir. Ve tecellîyi kendi ve esmâsı kemâline dahi şuûru mutazammın ola ki esmâsının kemâli esmânın hepsiyle onun kendisine zuhûrudur. Kendi şuûn-i külliyesinden bir şe’n haysiyetle şe’nlerin ferdlerinin hepsi câmi‘ ola. Ve ol şe’n-i câmi‘ insân-ı kâmidir meselâ. Ve ol şuûn efrâdından herbir ferd haysiyeti ile zuhûrudur. Ve muhakkıklar bu taayyüna, taayyün-ı evvel der. Ve makâm-ı ev-ednâ¹⁵⁵ ondan kinâyedir.”¹⁵⁶ Ali b. Siyâvuş Hakk’ın kendine tecellî edip müşâhede etmesi için taayyünün gerekli olduğunu belirttiikten sonra bu mertebeye makâm-ı ev-ednânın yanısıra hazret-i vücûd, ilm-i mutlak ve vâhidîyyet-i cem‘ de denildiğini söylemektedir.¹⁵⁷

Eserde Ali b. Siyâvuş, zikredilen tecellînin, hareket-i şevkî ve meyl-i aşkîye bağlı olduğunu belirtir ki sufiler varlık mertebelerini bu düşünce doğrultusunda açıklarlar. Hakk’ın isimlerinin zuhûru tarafına aşk hareketi ile ilgili olarak كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف [Gizli bir hazineydim. Bilinmeyi sevdim ve mahlûkâtı yarattım.]¹⁵⁸ kudsî hadisini delil olarak sunmuşlardır. Bu sebeple aşkın zuhûru bütün isim ve sıfatların anahtarı olan İsm-i A’zam harflerinin zuhûrunu talep ederek Zât’ın isimlerinden ibaret olmuştur. Mesela Rahmân Zât’tır ve onun için bir rahmet vardır. Kahr bir Zât’tır ve onun için bir kahr vardır.¹⁵⁹

Konevî, İlâhî isimleri üç kısma ayırarak açıklamaktadır. Ona göre Zât İsimler, Zât’a izâfe edilen isimlerdir. Bu isimler tam bir ihâta özelliğine sahip oldukları için bir açıdan hükümleri sonlu, bir açıdan ise sonsuzdur. Aynı şekilde mekânlarda

¹⁵⁵ Makâm-ı ev ednâ, Necm suresi 9. âyetinde فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أُمَّتِي (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.” geçen ev-ednâ kelimesinden hareketle en yakın anlamına gelen, abd ve Hak arasında ikiliğin olmadığı Zât makâmı için kullanılan bir terimdir. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 449.

¹⁵⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 17b.

¹⁵⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 17b.

¹⁵⁸ Sehâvî Peygamberin sözü olmadığını söyleyerek onun zayıf ve sahih bir senedinin bilinmediğini söyler. *Keşfu’l-hafâ* ‘da ise “fakat anlamı sahihtir ve ‘Ben insânları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım.’ âyetinden çıkarılmıştır.” denilmiştir. Sehâvî, *el-Makasudu’l-Hasene*, s.327; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, c.2, s.156.

¹⁵⁹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 17b.

mekânlı, mekânsızlarda mekânsızdır.¹⁶⁰ Daha sonra Konevî şöyle der: “bir çeşit makûl ya da mahsûs bir çokluğu hissettiren kısım ise, Sıfat İsimleri’dir. Bu kısma örnek olarak, Vahid’in aynı olarak değil de, onun sıfatı olarak vahdettir... Hangi şekilde olursa olsun, çeşitli tarz, cihet ve kalıplarıyla ‘fiil’ anlamı veren şeyler Fiil İsimleri’dir. Bu kısma örnek olarak kabz, bast, kahr, yaratma, ihşa, icat, diriltme, giderme, öldürme, tecellî, örtme, açma, gizleme vs. gibi fiilleri verebiliriz... Sıfat ve Fiil İsimleri, birinci kısmın yani Zât İsimleri’nin hükümlerinin birleşmesinden ortaya çıkar.”¹⁶¹

Ali b. Siyâvuş, Konevî gibi ilâhî isimleri üç kısma ayırır: Esmâ-i Zât, Esmâ-i Sıfât ve Esmâ-i Efâl. Ali b. Siyâvuş bütün ilâhî isimlerin bu üç kısma dâhil olduğunu belirterek taayyünün gereği olarak bir itibar ve bir şart olmazsa bu isimlere Esmâ-i Zât denildiğini ifade eder. Esmâ-i Zât, taayyünün gereği olan itibarlardan bir itibar olup bu itibar gayra taaddî ederse yani Hâlık ve Râzık isimleri gibi başkalarını da ilgilendiren yönü olursa, o zaman buna Esmâ-i Efâl denir. Eğer bu itibar gayra taaddî etmezse meselâ Zâhir ve Bâtın isimleri gibi o zaman Esmâ-i Sıfât denir. Esmâ-i Müşterek ismi olan Rabb ismi ise bu üç guruba da dahildir. Rabb ismi, sâbit olmasıyla Esmâ-i Zât’tan, mâlik olması yönüyle Esmâ-i Sıfât’tan, muslih olması yönüyle Esmâ-i Efâl’denir.¹⁶²

Ali b. Siyâvuş Zât’ın isimlerine birinci mertebede “Mefâtiḥ-i Gayb” denildiğini belirtirken bu isimlere ikinci mertebede ise “Esmâ-i Ulûhiyyet” denildiğini söylemektedir. İkinci mertebede olan Esmâ-i Ulûhiyyet Hayy, Âlim, Mürîd ve Kâdir gibi isimler oup Mefâtiḥ-i Gayb’ın sûretleri ve mazharlarıdır.¹⁶³

2.2.2.1.3. Taayyün-i Sâni

Taayyün-i evvel mertebesinde vücûd, isim ve sıfatları toplu olarak biliyorsa da bütün bu isimlerin lazımı olan küllî ve cüzî mânâların sûretleri ancak bu mertebede tafsilleşir. Buradaki sûretlerin vücûdları yoktur. Çünkü bunların vücûdları ilmîdir.¹⁶⁴ Bu mertebede isimler, ilim mertebesi nedeniyle tafsilleşir ve birbirinden

¹⁶⁰ Konevî, *Miftâhu'l-Gayb (Tasavvuf Metafizîği)*, s. 36.

¹⁶¹ Konevî, *Miftâhu'l-Gayb (Tasavvuf Metafizîği)*, s. 36-37.

¹⁶² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 19b.

¹⁶³ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 19b-20a.

¹⁶⁴ Mahmut Erol Kılıç, *İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, s. 309.

ayrılır. Taayyün-i sâni; *ilim mertebesi, mânâlar hazreti ve mânâlar âlemi* olarak da isimlendirilir.¹⁶⁵

Konevî: “Hak, ilim kitabına, sadece ikinci taayyün vasıtasıyla bilen Zât’ında resmedilmiş şeyi yazar; bu ikinci taayyün, malûmun ezelde Hakk’ın ilminne sâbit olan taayyünün aynısıyla gerçekleşir. Bu ikinci taayyün –malûm her ne olursa olsun– ilk taayyününe uygun ve benzerdir.”¹⁶⁶ diyerek ilk taayyün ve ikinci taayyün arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. Fakat her ne kadar bu iki mertebeyi genellikle bir saysa da ikisinin aynı olmadığını şöyle belirtir: “İkinci taayyün, ezelde sâbit Hakk’ın ilmindeki taayyüne mutabık olsa da, ikinci taayyün, ilk taayyünün benzeridir, aynı değildir. Binaenaleyh hakîkate benzeyen, hakîkatın aynısı değildir.”¹⁶⁷

Ali b. Siyâvuş, taayyün-i evvel de isimlerin kemâlinin zuhûruna mahal olmadığı için taayyün-i evvel ve ondan gerçekleşen tecellîden başka bir tecellî daha zâhir olduğunu ve bunun ikinci taayyün olduğunu belirtir. Bu tecellî bütün işleri ve taayyünâtı kapsadığı için ona *merâtib-i külliyye* (muayyenât-ı külliyye) denmektedir. Bu mertebeye yani ikinci taayyün, mertebeye-i maânî, mertebeye-i ervâh, mertebeye-i misâl, mertebeye-i hiss ve geri kalan bütün taayyünâta bitişiktir.¹⁶⁸ Bunların bazısına hakâyık-ı esmâ-i ilâhî, bazısına hakâyık-ı kevnî ve a’yân-ı sâbite ve mâhiyyât-ı tâb’a ve metbû’a denilmektedir. Bu taayyün-i sâniye mertebeye-i ulûhiyyet ve makâm-ı cem‘ul-cem‘ ve hazret-i kâbe kavseyin¹⁶⁹ de denilmektedir.¹⁷⁰

Ali b. Siyâvuş bu mertebede kullanılan bazı terimlerden bahsetmektedir. Bu terimleri birbiriyle bağlantılı olarak şöyle vermektedir: “Bu mertebeye-i ulûhiyyet için bir vahdet ve bir kesret vardır ki bir birinden ayrılmıştır. Ve vahdet ile kesretin arasını birleştiren ve ayıran bir berzah vardır ki onun vahdetine *zâhir-i vücûd* denmektedir. Zâhir-i vücûd olan bu vahdet için ki ulûhiyyet mertebesinde ehadiyyet

¹⁶⁵ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 119.

¹⁶⁶ Konevî, *Nefehâtü'l-ilâhiyye (İlahî Nefhalar)*, s. 42.

¹⁶⁷ Konevî, *Nefehâtü'l-ilâhiyye (İlahî Nefhalar)*, s. 172-173.

¹⁶⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 17b.

¹⁶⁹ Bu terim Necm suresi 9. âyetindeki فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.” İfadelerden alınmıştır. Huzûr ve tevhîd, kâbe kavseyin mertebesinde. Kâbe kavseyinde, henüz fark vardır. Ev ednâ ise makâm-ı cem‘dir. Detaylar için bkz. Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü: Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, haz. İhsan Kara, İstanbul, ts., s. 880.

¹⁷⁰ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 17b.

sûreti olup bir vahdet-i hakîkî ve bir kesret itibârı vardır ki vücûd onun kaynağıdır. Onun kesretine *zâhir-i ilim* denmektedir. İlmin malûmâta taalluku haysiyyeti iledir. İmkân bu kesretin levâzımındandır. Ve zâhir-i ilim olan bu kesret için ki ulûhiyyet mertebesinde vâhidiyyet sûretidir. Ve bir kesret-i hakîkî vardır. Ona *hazret-i irtisâm* ve *ma'lûmât-ı ilâhiyye* ve *âlem-i maânî* derler. Ve bir vahdet-i nisbî vardır. Ehadiyyet hükmünün onda sirâyeti eserinden ve ona *hazret-i imkân* ve *hakikat-ı âlem* denir. Ve o berzah ki vahdet ile kesret arasında ayırıcı ve birleştiricidir. Ona *hakikat-ı insâniyye* derler. Ve ol berzah çünkü taayyün-i evvel, sâniye şâmildir. Pes taayyün-i evveldeki vâhidiyyet beyninde câmi'dir. Hakikat-ı Muhammediyye'den ibârettir. Ve taayyün-i sâniyedeki câmi'dir. Zâhir-i vücûd ile zâhir-i ilim beyninde hakâyık-ı kâmilândan ibârettir. Ve ol tecellî-i evvele ki ahkâm ve avâız-ı cümelî ve tenevvuât-ı zuhûr-ı külliyi müştemeldir. Taayyün-i sâniye onun seyri ve sirâyeti i'tiyâdıyla ve nefis-i münbes sûretinde onun zuhûru itibârıyla ki ol inbisâs ile hakâyık-ı esmâî ve kevnî mütemeyyize oldular: *hakikatü'l-hakâyık* ve *hazret-i amâ'* ve *hayâl-i mutlak* denir. Ahkâm ve avâızdan olan nesne mücmel ola ki merâtıbdâ kâbil-i zuhûr olmaya. Adem-i mutlakın ve muhâlin aslı ve mayasıdır. Ve o merâtıbdâ teâkub üzere tafsîl ve zuhûr kuvvetinde olan buna *mümkînât* denir. Ve Zât-ı İlâhî olan bahr-i imkân mümkinâtı cami'dir."¹⁷¹

Ali b. Sîyâvuş daha sonra bu mertebede “Mahlûkâtı yaratmadan önce Rabbimiz nerede idi? Buyurdu ki: Amâ'da idi. Onun ne altında ne de üstünde hava yoktu.”¹⁷² hadisini vererek amâ'nın sözlükte bulut anlamında geçtiğini fakat Hazret-i Risâlet'in “onun ne altında ne de üstünde hava yoktu ” diyerek amâ'dan anlaşılan şeyi ortadan kaldırdığını belirtir. Çünkü Amâ'da henüz hiçbir varlığın zuhûru söz konusu değildir.¹⁷³ Konevî de Amâ' mertebesini şöyle tanımlamaktadır: “ilâhî iktidârın nüfûz mahalli ve mümkünleri kendinde toplayan alandır.”¹⁷⁴ Ama', Rabbanî tenezzül makâmı, Zât'a mahsûs Rahmânî cömertliğin, hüviyet gaybından ve hakikatının izzet perdesinden zuhûr ettiği yerdir.¹⁷⁵ Ama'nın özelliklerinden birisi,

¹⁷¹ Bosnevî, *Makāsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 17b-18a.

¹⁷² Tirmizî, *Tefsiru Sûreti'l-Hud*, 3108.

¹⁷³ Bosnevî, *Makāsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 18b.

¹⁷⁴ Konevî, *Miftâhu Gayb*, s. 145.

¹⁷⁵ Konevî, *Miftâhu Gayb*, s. 25.

bütün kevnî mertebeleri ve ilâhî mertebeyi ihata etmektir.”¹⁷⁶ Konevî’ye göre bu mertebede insânın var olması ancak “ahadiyyet-i cem’i’l-cem” hükmüyle gerçekleşir ki bu hükmün zuhûru ise mertebede değil Zât’a ait taayyüne göredir.¹⁷⁷

Ali b. Siyâvuş tecellî-i sâni teveccühünde hakayık-ı kuvâ olan Hayat, İlim, İrâde ve Kudret sıfatlarının zâhir olduğunu söyler. Daha sonra nefs-i küll teveccühünde bu dört kuvâ için dört manevi mazhar hâsıl olur ki bunlar harâret, bürûdet, rutûbet ve yübûsettir. İrâde sıfatının eseri rûtûbettir. Kudret sıfatının eseri ise yübûsettir ki cefâfet ve habisât onun gereklerindedir. Hayat ve İlim sıfatlarının tahakkuku kesrete ve tafsile uygun olmadığından üzerlerine vahdet hükmü gâlibdir. Bu iki sıfat mazharına harâret ve bürûdet mensubtur.¹⁷⁸

2.2.2.1.4. Mertebe-i Âlem-i Ervâh

Vücûd, ilmî sûretler sebebiyle ikinci taayyüandan sonra âlem-i ervâh mertebesine tenezzül eder. Bu mertebede ilmî sûretler birer basit cevher olarak zuhûr ederler. Fakat bu cevherler cisim olmadığı için renk, şekil, zaman ve mekân ile muttasıf değildir.¹⁷⁹

Konevî bu mertebeyi anlatırken daha sonra gelen misâl ve şehâdet mertebeleriyle ilişkilendirerek açıklamaktadır. Konevî ruhların bedenlerden önce yaratıldığını ve bu sebeple de ilâhî yardımın bedenlere ulaşmasının ancak ruhlar ile mümkün olacağını söylemektedir. Konevî, bu mertebeyi şöyle açıklar: “Ruhlar âlemi, varlık ve mertebe yönünden, cisimler âleminde önce olduğu için, cisimlere ulaşan rabbanî yardım, Hak ile aralarında rûhların vâsıta olmasına bağlı olmuştur. Cisimlerin idâresi de rûhlara havâle edilmiştir. Basit ve mürekkep arasındaki zâtî zıtlıktan dolayı, ruhlar ile cisimler arasındaki irtibat imkansızdır. Çünkü bütün cisimler mürekkep, rûhlar ise basittir. Dolayısıyla cisimler ile rûhlar arasında hiçbir irtibat ve ilişki yoktur. İrtibat olmadıkça da tesir ve teessür, yardım ve yardımcı olmak gerçekleşmez. Bunun için Allah Teâla misâl âlemini, iki âlemin birbirleriyle irtibatının mümkün olması için ruhlar ve cisimler âlemini birleştiren bir berzah

¹⁷⁶ Konevî, *Miftâhu Gayb*, s. 145.

¹⁷⁷ Konevî, *Miftâhu Gayb*, s. 145.

¹⁷⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 26a.

¹⁷⁹ Ahmet Avnî Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İstanbul, 2005, c. 1, s. 24.

yapmıştır. Böylelikle ruhlar ve cisimler arasında tesir-teessür, yardım ve idâre gerçekleşir. Binâenaleyh rûhlar misâl âlemi ve özelliği vâsıtasıyla misâlî tezâhürleriyle cesetlenir.”¹⁸⁰

Ali b. Siyâvuş bu mertebeyi ilâhî isimlerle ilişkilendirerek anlatmaktadır. O, Mefâtiḥ-i Gayb’ın sirâyet hükmüyle Eimme-i Seb’a olan Hayy, Âlim, Mürîd, Kâil, Kâdir, Cevâd ve Muksit isimleri ile âlem-i ervâhın izhâr ve icâdına yöneldiğini söylemektedir. Allah Hayy ismi ile bu âlemin oluşumuna yönelmiştir. Âlim ismi ile de âlemin hakikatlarını istihzâr eyledikten sonra Mürîd ile Kalem-i A’lâyı vasıtasız tahsis edip Levh-i Mahfûz ve onun kapsadığı şeyleri taayyün eylemiştir. Böylelikle vücûdun, hazret-i ma’lûmâta yönelmesi ve mukâbelesi ile âlem-i ervâh müteayyin olmuştur.¹⁸¹

Ali b. Siyâvuş, “Kün” emrinin suduru ve “fe-yekûn”un kabulü, Mefâtiḥ-i Gaybiyye’ye muzaf olduğunu belirtmektedir. Fakat Kâbil ismi ile tekvînî emri vâsıtasız kabul eden Kalem-i A’lâ olmuştur. Levh-i Mahfûz’un hakikatı ise taayyün-i berzah ve tecellî-i sâniye mensup olup Kalem-i A’lâ vâsıtasıyla müteayyin olmuştur. Levh-i Mahfûz’un, itibârlarına göre isimleri vardır. Vücûda mahal olduğu itibarla *Levh-i Mahfûz* denmektedir. Ve mertebelerin tümünde müessir olan nefis ve rûhlara iştîmâl itibarıyla ona *nefis* denmektedir. Bâtını ile aslına yönelip mûcidini müşahâhede edip vasıtasız meded kabul etmesi itibarıyla adı *rûhtur*. Vasıtasız olarak Levh-i Mahfûz, mûcid cihetiyle olduğu için ona *nefis* denir ve zâhirdir. Böylelikle rûh, nefsin bâtını ve nefis, rûhun zâhiri olur.¹⁸²

Ali b. Siyâvuş, Tecellî-i evvele iki itibar ile *emr-i ilâhî* denildiğini söyler. Birincisi; her mertebede eser ona muzaftır ve kavl ve fiil onun sûretidir. İkincisi; tekvîn-i âlem ve kemâl-i zuhûr ve izhâr ondan müstesnâdır. Bundan dolayı âlem-i ervâha, bu iki itibardan dolayı *âlem-i emir* denilir. Çünkü ilâhî emirlerin mazhar ve neticeleri, ilk olarak âlem-i ervâhda ortaya çıkmaktadır.¹⁸³

Müellif daha sonra ilâhî hakikatlerden olan erkân-ı erbaa yani Hayat, İlim, İrâde ve Kudret isimlerinin Levh-i Mahfûz’daki tesirlerinden bahseder. Bârî ismi Levh-i Mahfûz’da erkân-ı erbaadan herbir rûkn için rûhânî bir sûret ve mazhar ortaya

¹⁸⁰ Konevî, *Şerhu’l-Erbaîne Hadîs (Kırk Hadis Şerhi)*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul, 2014, s. 164.

¹⁸¹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 23a-b.

¹⁸² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 24a-b.

¹⁸³ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 24b.

çıkarmaktadır. İsrâfil'i, Hayat rüknünün sûreti ve mazharı eyleyerek uhrevî sûretlerde ebedî hayat onun üflemesi ile gerçekleştirmiştir. Cebrâil'i, İlim rüknünün sûreti ve mazharı kılmıştır. Bundan dolayı çeşitli ilimleri kapsayan vahyin taşıyıcısı olmuştur. Mikâil'i, İrâde rüknünün sûreti ve mazharı yaptırmıştır. Bu sebeple mahlûkâtın hayatını devâm ettirecek olan maddî ve mânevî rızıkların düzenleyicisi olmuştur. Azrâil'i ise Kudret rüknünün mazharı yaptırmıştır. Bundan ötürü ölüm ve fenâyâ kudret sûreti ile Kâhir, Cebbâr ve Muğni ona siret olmuştur. Aynı şekilde ilâhî ve kevnî bütün hakikatler bu dört rükne tabi olurlar. Rûhların ve meleklerin hepsi de bu dört meleğe tâbidirler.¹⁸⁴

Müellif, Levh-i Mahfûz'da olan küllî ve cüzî rûhların hepsi ve onların üstünde olan rûhları üç kısma ayırmaktadır. İlki, adem-i mazhar ile mukayyed olanlardır. Onlara *Âlîn* derler. Onlar Hakk'ın celâl ve cemâlinde kemâl mertebede olup Âdem'e secde ile sorumlu olmamışlardır. İkinci kısım, mazhar ile mukayyed olup bunlar ise iki sınıftır. Birinci sınıf, mazharın kendilerine muzaf olduğu kendilerinin mazhara muzaf olmadığı semâvât ve arz melekleridir. İkinci sınıf ise mazharlara muzaf olanlardır. İnsânın rûhları ve cinler bu sınıfa tabidir. İnsan rûhu, mizaç ve sûretlere muzaftır. Cinler ise nâr mazharı ile mukayyedir. Üçüncü kısım ise ne mazharlarla ne de adem-i mazharlarla mukayyedir. Onlar Hak ve halk arasında elçidirler. Bu meleklerden herbir melek için iki kuvvet vardır. Birisi ilmîdir ki feyzlerin kaynağından ilimleri alırlar. Diğeri amelîdir ki o ilim gereğince amel ederler.¹⁸⁵

2.2.2.1.5. Mertebe-i Âlem-i Misâl

Âlem-i Misâl, kendinden önceki âlem-i ervâh ve kendinden sonraki âlem-i şehâdet arasında berzah konumundadır. Çünkü bütün cisimler mürekkep, rûhlar ise basit olduğundan aralarında hiçbir ilişki yoktur. İki âlem arasında ilişkinin olmaması tesir ve teessüre engel olduğundan misâl âlemi, iki âlemin birbirleriyle irtibatının mümkün olması için ruhlar ve cisimler âlemini birleştiren bir berzaktır.¹⁸⁶ Konevî, berzah kelimesi üzerinde durarak berzahın iki mertebe arasında birleştirici

¹⁸⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 25a.

¹⁸⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 25b.

¹⁸⁶ Konevî, *Şerhu'l-Erbaîne Hadis (Kırk Hadis Şerhi)*, s. 164.

özelliğinde olduğunu şöyle belirtir: “İlâhî kelâmın zâhirini ve bâtınını ayırt eden haddi vardır; bunun ile zâhirden bâtına terakkî edilir. Had, zâtıyla, ilâhî kelâmın zâhirini ve bâtınını birleştiren bir berzah, aynı zamanda bâtın ile matla’ı ayırt eden bir ayrıçtır. Bunun bir benzeri, mutlak gayb ve şehâdet mertebelerini birleştiren ‘âlem-i misâl’dir.”¹⁸⁷

Ali b. Siyâvuş da aynı minvâlde olmak üzere, bu âlemin ilâhî ilimde ayân ve hakâyık sûretlerinde olan misâl sûretlerinin ilki olduğundan ve cismânî âlemde olan şeylerin sûretlerini içerdiğinden âlem-i misâl denildiğini belirtir. Rûhânî hakikatlerin misâl ve gölgeleri bu mertebede ortaya çıkar ki bu âlem rûhânî bir âlemdir. Bu âlem ne maddî ve mürekkep bir cisimdir ne de aklî mücerred bir cevherdir. Bu âlem âlem-i ervâh ve âlem-i şehâdet arasında bir berzahdır. Âlem-i misâl maddî olmaması yönüyle âlem-i ervâha benzerken Musavvir, Müşekkil ve Mukaddir olması yönüyle de âlem-i ecsâma benzer. Rûhların tecessüdü, amellerin teşehhusu, ma’nâ ve hallerin uygun sûretlerde zuhûru, rûhların cismânî ve benzer sûretlerde müşahedesi bu âlemedir. Hz. Peygamber Cebrâil’i Dihye sûretinde bu âlemde görmüştür. Âdem’i birinci gökde, İsâ’yı ikinci gökde, Yûsuf’u üçüncü gökde, İdrîs’i dördüncü gökde, Hârûn’u beşinci, Mûsâ’yı altıncı ve İbrâhim’i yedinci gökte âlem-i misâlde müşahede etmiştir. Bunlar misâl âleminin sûretleridir. İstidâd sahibi talib bu âlemde nebevî mirâcın keyfiyyetinden haberdar olur.¹⁸⁸ Misâlî sûretler ayân ve hakâyıkın mazharlarıdır. Hissî sûretler ise misâlî sûretlerin gölgeleridir.¹⁸⁹

Ali b. Siyâvuş, mümkünlerin ayânında âmîl bir tecellî ile tecellî eden Hakk’ı hulûlden tenzih etmek için Cebrâil’in Dihye sûretine girmesi hadisesini misâl getirir. Bunu İbn Fâriz’ın şu sözleri ile açıklar: “ Ey dinleyici! Nübüvvetin başlangıcında, risâletini edâ etmekte iken Peygamberimiz’e Cebrâil, Dihye sûretine bürünmüş olduğu halde geldi. Söyle bana Cebrâil yol gösterici olan Peygamber’e beşer sûretinde ve Dihye şeklinde görüldüğü vakit Dihye mi oldu?”¹⁹⁰

Abdullah Bosnevî ise bu beyit ile ilgili şerh düşerek şöyle der: Cebrâil semâvî ve arzî sûretlerin hepsine temessül edip zâhir olmuştur. O sûret, sûret-i misâliyyedir.

¹⁸⁷ Konevî, *İ’câzü’l-beyân fî te’vîl-i’l-ümmi’l-kur’ân (Fâtiha Suresi Tefsiri)*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul, 2013, s. 314.

¹⁸⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 27a-b.

¹⁸⁹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 27b.

¹⁹⁰ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 28a-b ; İsmail Rusûhî Ankaravî, *Makâsıd-ı Aliyye fî Şerh-i Tâiyye* (Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi), trc: Mehmet Demirci, s.238-239.

Yani Cibril'in teveccühü ile o sûret zâhir oldu ve onun vücûdundan başka o sûretin vücûdu yoktur. Sûret ile zâhir olduğunda onda hulûl düşünülemez. Çünkü hulûl olabilmesi için iki varlık gereklidir. Fakat Cebrâil'in varlık dışında girdiği sûretin bir vücûdu yoktur. Cibril'in vücûdu Hakk'ın vücûduna nisbetle vücûd-ı mukayyed iken Dihye sûretine girmekle hulûl olmadığı ortadadır. Hakk'ın tecellisi ile müteayyin olup mevcûd olan suver-i mümkinâtta Hakk'ın zuhûrunun hulûlden münezzeht olduğunu anlarsın.¹⁹¹ Bosnevî, İbn Arabî'nin Yusûf Fassî'ndan alıntı yaparak devam eder: "Hz. Peygamber yanındaki arakadaşlarına 'o adamı geri döndürünüz.' demiştir. Onu kendilerine gördüğü sûret nedeniyle 'adam' diye nitelendirmiştir. Sonra 'O Cebrâil'dir.' demiş, tahayyül edilen adamın sûretinin gördüğü sûreti dikkate almıştı."¹⁹² Bunun izâhı, *Fusûs*'ta da yapılmakta ve şöyle denmektedir: "O halde Peygamber her iki ifadesinde de doğru söylemektedir. Duyusal düzeyde onun adam diye isimlendirilmesi doğru olduğu gibi Cebrâil olması nedeniyle de doğrudur."¹⁹³

2.2.2.1.6. Mertebe-i Şehâdet

Bu mertebe misâl mertebedeki mürekkebin latîf cevherlerin zâhirleşerek parçalanma, yırtılma ve yapışma gibi özellikleri kabul eden mürekkebin kesîf nesnelere hâline gelerek gözle görülmesidir.¹⁹⁴ Bu mertebeye şehâdet âlemi denmesinin sebebi Konevi "Âlemden gizli kalan şeyler, el-Bâtın ve el-Müdebbir isimlerine dayandığı gibi, 'şehâdet âlemi' diye ifâde edilen âlemin sûretleri de belirtilen bu iki isme, ez-Zâhir ve el-Mufassal isimlerine dayanır." diyerek bu âlemin iki ilâhî isme dayandığını belirtmektedir.

Ali b. Siyâvuş, bu mertebenin Cevher-i Hebâî, Kalem-i A'lâ, Levh-i Mahfûz ve Hakikat-ı Tabîat vasıtasıyla oluştuğunu belirtir. Bu Cevher-i Hebâî, cisimler âleminin hem maddesi hem de müştemildir ki lâtif ve kesîf cisimlerin hepsi ve tabiat unsurlarının sûretleri onlardan mürekkep olurlar. Cism-i küll ebâd-ı selâse olan tûl [uzunluk], arz ve umk [derinlik] asıllarına müştemildir. Zikredilen bu üç asıl hakâyık-ı erbaaya darb olduğunda Arş'ın sûreti on iki takdir üzere olur. Arş-ı Azîm, Rahmânî istivânın mahallî olur. İstivâ kelimesinin anlamları ise şöyledir: Birincisi

¹⁹¹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 28a-b.

¹⁹² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 29a-b.

¹⁹³ İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, trc: Ekrem Demirli, s. 105.

¹⁹⁴ Kılıç, *İbn Arabî düşüncesine Giriş*, s. 324.

istikrâr ve temkîndir. İkincisi istilâdır. üçüncüsü tamamlanma ve buluğa ermedir. Dördüncüsü kasd ve tevcîhtir. Beşinci itidâldir. Bu takdir üzere emr-i vücûd istikrâr ederek mütemekkin olmuştur. Âlemin cinsleri, şahısları ve çeşitleri taayyün etmiştir. Mertebelerin hepsi âlem üzerinde ve içinde tamamlanmıştır. Onun zuhûru ile rûhî, misâlî ve hissî mertebelerin hepsi amacına ulaşmıştır. Mertebelerin hepsi tafsîlin hükümlerine yönelerek itidâl bulmuştur. Zikredilen hebâda bir şekil otaya çıkmış ve ism-i Bârî onun üzerine taayyün etmiştir. Böylelikle arşın dairesinde başka bir felek meydana gelmiştir ki onun adı Kürsî-i Kerîm'dir. Dolayısıyla Arş'ta ortaya çıkan on iki takdîr, Kürsî'de on iki burç sûretinde meydana gelmiştir. Bununla birlikte Kürsî-i Kerîm, Levh-i Mahfûz'un mazharı olmuştur. Nitekim Arş, Kalem-i A'lâ'nın mazharıdır. Âlem-i Ervâh ile herbir hüküm Arş'ta toplu halde bulunur iken Kürsî'de bir birinde ayrılmıştır.¹⁹⁵

Ali b. Siyâvuş, aşk hareketinin etkisi ile mahz-i misâlin, unsuru'l-anâsırda gerçekleştiğini belirtir. Bu nesnenin latîf bir buhar gibi olduğunu ve böylelikle yedi göğün o buhardan zâhir olduğunu açıklamaktadır. Herbir gök, esmâ-i seb'adan bir ismin mazharı belirmektedir. Meselâ yedinci gök, felek-i zühâldir ve Cevâd isminin mazharıdır. Bundan dolayı Hz. İbrâhim'i cûd ve kerem ile can, mal ve evladın kıyâmı ile mevsûf eylemiştir. Altıncı gök, felek-i müşterî olup Âlim isminin mazharıdır. Beşinci gök, felek-i behrâmdır ve Kâdir isminin mazharıdır. Dördüncü gök, felek-i âfitâbdır. Üçüncü gök, felek-i zühredir ve Mürîd isminin mazharıdır. İkinci âsumân, felek-i uttariddir ve Muksit isminin mazharıdır. Birinci gök ise felek-i kamer olup Kâbil isminin mazharıdır. Kur'ân'ın toplu olarak nüzûlu bu gökte gerçekleşmiştir.¹⁹⁶

Ali b. Siyâvuş diğer kesîf unsurların ise terkîbde kısımlara ayrıldığını belirtir. Herbir kısım ise kısımların kalanına müstemildir. Fakat her kısımda aksam-ı erbaadan iki kısım daha kesîf ve daha latîf olma özelliğine göre galib gelmiştir. Daha latîf olan galib gelirken kesîf olan sonradan meydana gelmiştir. Harâret ve yübûsetin galib geldiği kısımda ateş peyda olmuştur. Harâret ve rutûbetin galib geldiği kısımda

¹⁹⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 30a-31a.

¹⁹⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 31a-32a.

hava meydana gelmiştir. Bürûdet ve rutûbetin galib geldiği kısımda ise su hasıl olmuştur. Bürûdet ve yübûsetin galib olduğu kısımda toprak olmuştur.¹⁹⁷

2.2.2.1.7. İnsân-ı Kâmil

Buraya kadar sıralanan bütün mertebeleri kendisinde toplayan mertebeye, insân-ı kâmil dir. İnsân gerek ruhânî, gerekse maddi bütün mertebeleri kendinde toplamaktadır. İbn Arabî, bu mertebeye ile ilgili şöyle der: “onun ‘insân’ olması yaratılışının genelliği ve bütün hakikatleri içermesinden kaynaklanır. Hak karşısında insân, göz için görmeyi sağlayan göz bebeği gibidir. Bu nedenle ‘insân’ diye isimlendirilmiştir; çünkü Allah onun vasıtasıyla yaratıklarına bakar ve onlara merhamet eder. Bu nedenle ‘ezelî-sonradan olmuş’ insân, ebedî-sürekli yaratılmış, toplayıcı-ayırıcı kelimedir. Âlemin fiilî varlığı onun varlığıyla tamamlanmıştır.”¹⁹⁸ İbn Arabî, insânı yüzükteki kaşa benzetmektedir. Padişah, nasıl ki yüzükteki kaşı ile hazinelerine mühür vurup onları muhafaza eder aynı şekilde Allah da “halife” olarak adlandırdığı insân vasıtasıyla âlemi koruduğunu belirtir. Bu halife olan insân-ı kâmil vasıtasıyla âlem korunmaktadır.¹⁹⁹

İbn Arabî, “halifelik ancak insân-ı kâmil için geçerli olabilir. Bunun için Allah, onun görünür sûretini (cisim) âlemin hakikatlerinden ve sûretlerinden, görünmeyen suretini ise kendi suretine göre var etti... hiçbir şey halifeye ait olan özelliklerin toplamına sahip değildir. Dolayısıyla insân onu (halifelik mertebesi), ancak toplam sayesinde elde etmiştir.”²⁰⁰ diyerek insân-ı kâmilin bütün âlemleri kendinde topladığını ve bu sayede bu mertebeye ulaştığını ifade eder. Nitekim İnsan-ı kâmil ile Allah'ın isim ve sıfatları kâmilin zuhûr etmiş ve ilâhî irade tahakkuk etmiştir. Çünkü “Allah'ın sûretindeki her isim, insânın yaratılışında ortaya çıkmıştır. Böylece insânın yaratılışı, bu varlık sayesinde kuşatıcılık ve toplayıcılık rütbesini elde etmiştir.”²⁰¹

Konevî, insân mertebesinin ilâhî ve kevnî mertebelerin hükümlerini kapsayarak birleştirdiğine dikkat çekmektedir. İnsan aynı zamanda bu iki mertebenin

¹⁹⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 32a.

¹⁹⁸ İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, trc. Ekrem Demirli, Ankara, 2013, s. 26.

¹⁹⁹ İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 26

²⁰⁰ İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, trc. Ekrem Demirli, s. 31.

²⁰¹ İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, trc. Ekrem Demirli, s. 26.

ve onların kapsadıkları herşeyin aynasıdır.²⁰² Konevî, “Amâ’, insân-ı kâmilin mertebesi, kevnî dairenin taayyün ettiği ve birleştirici ‘Âdemî’ sûretin kendisinde yerleştiği merkezdir.”²⁰³ diyerek insân-ı kâmil mertebesinin merkezinin Amâ’ olduğuna dikkat çekmektedir. Konevî, insân-ı kâmilî şöyle tanımlar: “‘insân’ olması cihetinden her insânın kendisine ait bil-kuvve ve bil-fiil cem’iyyeti vardır. Bir şahsın cem’iyyet hükmü umûmî; fiil, infiâl, tafsîl ve icmâl olarak bütün eşyayı tam olarak kapsar ise, o ‘insân-ı kâmil’ diye isimlendirilen kimsedir.”²⁰⁴ Konevî, her varlığın kendine uygun bir isminin mevcûd olduğunu belirtir. Ona göre insân-ı kâmilin isimlerden nasibi ise “Allah” ismidir. “Çünkü insânın dışındaki varlıklardan her bir fert, öncelikle Hak’tan sudûr eder ve sonradan Allah’ın isimlerinden herhangi bir isim ile O’na istinat eder ve dayanır; bu isim, kendisine mahsûstur ve Allah’ın hükmü kendisine hakim bu isim açısından onda taayyün eder.”²⁰⁵

Ali b. Siyâvuş, insân-ı kâmil konusunda itidâl mertebelerinden bahseder ki bunlar mürekkeb ve kesif olan nesne olarak yedi kısma ayrılmaktadır. Yediye ayrılmış kısmın dördü erkân-ı erbaadır ki onlar ateş, su, hava ve topraktır. Diğer üç kısma ise *mevâlid-i selâse* denir ki bunlar maden, bitki ve hayvandır. Muksit ismi mertebe-i itidâliyyeye taayyün etmiştir. Maden sabittir ve hıfza ihtiyacı azdır. Diğerlerine nisbet ile tagayyür ve fesattan uzaktır. Onun mizac ve terkiibinde asıl eczâ nar-i cüz’îdir. Hayy isminden bir eser ona ulaşmıştır ki bu eser sayesinde fesattan korunmuş olur. Kimyâ ehli maden mertebesinin gayesinin mizac ve terkiib sûretinin altın olduğunu söyler.²⁰⁶

İkinci mertebe-i itidâlî nebâtîdir. Onun terkiibinde aslî cüz, havadır. Hayy isminden bir eser ona ulaşmıştır ki ona nefis-i nebâtî derler. Bu sebeple ona hareket verir. Hayy isminin bitkilere sirâyet etmesiyle erkan ve madende olmayan canlılık onda zâhir olmuştur. Üçüncü mertebe-i itidâlî ise hayvanîdir. Onun terkiib ve mizacına suyun bir cüzü ve Hayy ismi ulaşmıştır. Hayvan mertebesinde bu eserlerin sirâyeti ile erkan, maden ve bitkide olmayan hiss ve hareket hasıl olmuştur. Bu itidâlî derecelerinden herbirinin sonu sonraki derecenin ilkinde ulaşır. Mesela maden

²⁰² Konevî, *Miftâhu Gayb*, s. 150.

²⁰³ Konevî, *Miftâhu Gayb*, s. 177.

²⁰⁴ Konevî, *Miftâhu Gayb*, s. 126.

²⁰⁵ Konevî, *Miftâhu Gayb*, s. 127.

²⁰⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 32b.

mertebesinin sonu olan mercan büyüme ve gelişme bakımından bitkilere benzerdir. Böylelikle mertebe-i nebâtînin evveline ulaşmıştır. Nebât mertebesinin ahiri olan hurma ise birkaç sıfat ile hayvana benzer. Hayvan mertebesinin ahiri tutî ise konuşma kabiliyyetinden dolayı insân mertebesinin evveline muttasıldır.²⁰⁷

Ali b. Siyâvuş, mertebe-i evsatın ise itidâl-i insânî olduğunu söyler. Onun terki ve mizacında aslî cüz, topraktır. İtidâl-i insânî bütün itidâlların kıblesi ve mizanıdır. İtidâl mertebelerinin sonuncusudur. Berzahın aslının sûreti ve mazharıdır. Böylelikle insân-ı kâmil ile mertebelerin seyri ve küllî hakikatler tamamlanmıştır. Sonuç olarak devr, insân-ı kâmilde nihayete erer ki evvel, âhirin aynısı olur.²⁰⁸

2.2.3. Meâş

Bu bölümde Ali b. Siyâvuş mebd'e ve meâd arasında ki süreci meâş olarak adlandırır. Bu bölümde insânın oluşumundan sonra ortaya çıkan bir takım özelliklerine yer verir. Bu özellikler zâhir ve bâtın sıfatlar ile ahlakî nitelikler olup insânın bunların üstesinden nasıl gelebileceğinden bahseder. Kısacası meâş bölümü, insânın doğum ve ölümü arasında geçen süreçteki yaşamında yol gösteren bir rehber niteliğindedir. Mebd'e ve meâd bölümlerine kıyasla daha geniş olan meâş bölümünü müellif, üç maksada ayırarak burada şerîat, tarîkat ve hakikat konularını açıklamaktadır.

2.2.3.1. Şerîat

Tasavvufta, şerîat “ zâhiri hükümler, fıkıh kâideleri, hukuki kurallar, insânın bedeni ve dünyası ile ilgili dinî hususlar”²⁰⁹ olarak tanımlanmaktadır. Şerîatı tanımlarken sûfiler genel olarak hakikat kavramıyla birlikte açıklarlar. Şerîat ile kişinin zâhirdeki hâlinin düzeltilmesi, hakikat ile de bâtının yani iç âleminin düzeltilmesini kastederler. Şerîat ve hakikatın bir bütün olduğu ve sadece birinin yerine getirilmesinin mümkün olmadığı sûfiler tarafından özellikle vurgulanmaktadır.²¹⁰

²⁰⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 33a-b.

²⁰⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 33b-34a.

²⁰⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* s. 332.

²¹⁰ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, istanbul, 2014, s. 440.

Ali b. Siyâvuş, üç tarikin ilkinin şerîat olduğunu ve bu yolun *muâmelât ahabına* mahsus olduğunu söyler. Bu yolun beş rüknü olduğunu belirterek şu hadise yer vermektedir: “İslâm beş temel esas üzerine kurulmuştur. Bunlar, Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın peygamberi olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Kâbe’yi hacetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır.”²¹¹ Birinci rükün kelime-i şehâdet olup sözlüdür ve uygulaması kolaydır. Geri kalan şartlar ise hem fiilî hem de sözlüdür. Müellif, bu beş şartın zâhiri ilimlerin vazifesi olup o ilimlerde kolaylıkla öğrenilebileceğini söyler.²¹²

Ali b. Siyâvuş, bu ilim ile Hakk’a ulaşanların çok az olduğunu söyler. Çünkü şerîatın hükümleri zâhir kalıplarla olduğu için bâtının süslenmesi ise ancak tarîkat yoluyla mümkündür. Fakat bu “şerîat tamamen sâkıttır” demek değildir. Çünkü şerîat, tarîkatın sûreti ve tarîkat, şerîatın mânâsıdır.²¹³

Sûfîler “eğer sâlik, şerî vazifelerinde bir dakika gaflet gösterip ağır davranırsa onun kalbine irfân âleminden bir nûr erişmemiştir.” buyurmuştur. Fakat sâdik müride gerekli olan zâhir sûretine itibar etmeyip mânâyâ tâlib olmaktır. Buna istinâden Ali b. Siyâvuş, “Allah sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Bilakis kalplerinize ve hallerinize bakar”²¹⁴ hadisini vermektedir.²¹⁵

Abdullah Bosnevî bu konu ile ilgili şerh düşerek; Kur’ân’ın kulun esfel-i sâfilîn tabiatından sâlih ameller ile Cenâb-ı Ulûhiyyet’e yükselmesi ve dâhil olması için gerekli olan hükümlerin, ahlâk-ı hamîde ve sıfât-ı mecîdeyi içerdiğini söylemektedir. Kur’ân-ı Kerîm, umûm üzerine nüzûl olmuştur. Hatta şehâdet âleminde teklîf sınırına dahil olan bütün kuvvetleri kapsar. Fakat bu teklif istidâd ve kabiliyetlere göredir. Umûmen teklîf, fehm-i zâhir üzere olduğu gibi husûsen ise fehm-i bâtın üzeredir. Fehm-i zâhir ahabından kabiliyeti kuvvetli olanlar fehm-i bâtın üzere de sorumlu olurlar. Kur’ân’ın hükmü olan Muhammedî şerîatın dışında kulu Allah’a ulaştıran başka hakikat ve sırlar yoktur. İnsanlar arasında istidâd farklılığından selef-i muhakkıkîn fehm-i zâhiri, “şerîat”; fehm-i bâtını “tarîkat”; fehm-i kümmeli “hakikat” olarak isimlendirmişlerdir. Şerîatın nüzûlünden kasıt ilâhî

²¹¹ Buhârî, İman,1; Müslim, İman, 22; Nesâi, İman, 13, Tirmîzi, iman, 3.

²¹² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 36a.

²¹³ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 36b-37a.

²¹⁴ Müslim, Birr, 34.

²¹⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 37a.

hakikatın ahkam, envâr ve âsârında insânın kemâl sûretinin zuhûrudur. Bundan dolayı Ali b. Siyâvuş'un bâtın ve zâhir sözünden kastı şerîatın bâtını olan tarîkat ve hakîkate râğbet ettirmektir. Amaç zâhir ile bâtının arasını cem etmektir. Çünkü bu iş yalnız zâhir ile hasıl olmadığı gibi yalnız bâtın ile de olmaz.²¹⁶

2.2.3.2. Tarîkat

Tasavvufta, sûfinin Hakk'a ulaşmak için tuttuğu yol olarak tanımlanır ve bu yolun canlıların nefesleri adedince olduğundan bahsedilir.²¹⁷ Ali b. Siyâvuş, ikinci yol olarak tarîkat yolundan bahseder ki bu mücâhede erbabının yoludur. Tarîkat yolunu ise üç asla ayırarak konuyu işlemektedir. Bunlar; nefis, kalp ve rûhtur. Ali b. Siyâvuş nefis, kalp ve rûhun tanımlarını yaparak tezkiye-i nefis, tasfiye-i kalb ve tahliye-i rûh konuları hakkında bilgiler vermektedir. Müellif, tezkiye-i nefis, tasfiye-i kalb ve tahliye-i rûhun bâtın ameller olduğunu bu yolda ilerleyenlerin ise tarîk-i ebrârda olduklarını belirtmektedir.²¹⁸

2.2.3.2.1. Nefis ve Tezkiyesi

Sûfiler nefis kelimesiyle kişinin yerilmiş kötü vasıf ve fillerini kast ederler.²¹⁹ Sûfiler, nefsin ve rûhun bedene tevdi edilmiş latifeler olduğunu söyleyerek nefsin şer mahalli, rûhun ise hayır mahalli olduğunu belirtirler.²²⁰ Kuşeyrî, nefsin iki hükmü olduğundan bahseder ki bunlardan birincisi, haram ve mekrûh kılınan şeyler yani günahlardır. İkincisi ise nefsin aşağı ve bayağı huylarıdır ki bunlar kibir, hased, gybet, cimrilik ve benzerleridir. Bu kötü huylar, insân tarafından tedâvi ve terbiye edilerek, tadrîcî bir şekilde düzeltilirse bu kötü huylardan kurtulmak mümkündür.²²¹

Sufiler nazarında nefis hakkında bilgi sahibi olmak Hak talipleri için farzdır. Çünkü kişi ancak kendi nefsinin hakikatını, acizliğini, zilletini ve faniliğini anladıkça Rabb'inin rubûbiyyetini, izzetini ve bekâsını tam olarak kavrayabilir. Bundan dolayı nefisini tanımak ve ona göre mücâhede yollarına baş vurmaya gereklidir.²²² Bazı

²¹⁶Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 37a-38a.

²¹⁷Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* s. 343.

²¹⁸Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 38b.

²¹⁹Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 263; Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 181.

²²⁰Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 260.

²²¹Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 181.

²²²Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 261-262.

sûfiler nefsin, hiçbir zaman Hakk'ın yolunda yürümeyen ve bâtil olmayandan başka bir şeyle sukûn bulmayan kötü bir sıfat olarak değerlendirirler.²²³ Hücvîri ise nefsin bir sıfat değil bir varlık olduğunu ve kendine has vasıflarının olduğunu belirtir. Çünkü nefsin özü ve mayası hiçbir zaman yok olmaz. Nefs ancak riyâzet ve mücâhede ile kötü vasıflardan arınabilir; yoksa nefsin kendisi fani olmaz.²²⁴

Ali b. Siyâvuş, nefsin buhar-ı hebâiden hâsıl olan biçimlerden ibaret olduğunu söyleyerek bu buharın, “muzga-i sanavberî”den yani kalpten yayıldığını belirtir. Nefse aynı zamanda “rûh-i hayvanî” de denir. Nefs bânının kuvvetleri ve zâhirin havâsları ile başka hayvanlara benzer ve ortaktır. Bu benzerlik ve ortaklıktan ötürü noksanlıklar ve kötü huylar onun özellikleri olur. Eğer nefis, tabiat tarafına meyl eder ve beden şehrinde mutasarrıf olup hevâ ve şehvet duygularıyla hareket ederse ahlak-ı zemîmenin madeni, kötü fiillerin ve çirkin vasıfların kaynağı olur. Bu durumda ona nefis-i emmâre denir. Kur'ân'da bununla ilgili olarak “Şüphesiz ki nefis kötülüğü emreder.”²²⁵ buyrulur.²²⁶

Eğer beden vilâyetinde kalb tedbîr ve tasarruf sahibi olursa nefis teslim ve bağılı olmuş olur. Bu bağılılık ile kalb, nurlarla aydınlanır ve gaflet uykusundan uyanır. Fakat nefsin şehvet, lezzet ve dik başlılık gibi eserleri kalmaya devam eder. Böylelikle mübâşeret ve mülâzemet başlar. Bu durumda ona “nefis-i levvâme” denir. Kur'ân'da buna işaret ederek: “Öyle değil kendini kınayan nefse yemin ederim.”²²⁷ buyrulmaktadır.²²⁸

Bir sonraki aşamada kalb, nûrlarla ve rûh, sırlarla aydınlanır. Yerilmiş sıfatlardan kurtulur ve ahlak-ı hamîde ile ahlaklanır ise o zaman nefsin muhalefetlerinden kurtulur. Nefs “Ey mutmain nefis! Dön...”²²⁹ hitabı ile müşerref olur. Bu takdir üzere ona “nefis-i mutmainne” denir.²³⁰

Ali b. Siyâvuş, nefis tezkiyesi için nefsin geçici şeylerden temizlenip faziletli şeylerle vasıflanması gerektiğini belirtir. Bundan dolayı bu faziletler, ifrât ve tefrît

²²³ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 263.

²²⁴ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 269.

²²⁵ Yusûf, 12/53.

²²⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 38b-39a.

²²⁷ Kıyâmet, 75/2.

²²⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 39a.

²²⁹ Fecr, 89/27-28.

²³⁰ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 39a.

noktasında denge üzerinde olmalıdır. Zira sadece ifrât veya tefrît rezâilden sayılır. Usûl-i fezâil dördtür: kuvvet-i ilim, kuvvet-i gazab, kuvvet-i şehvet ve kuvvet-i adl. Adalet diğer üç kuvvetin arasındadır. Kuvvet-i ilimden kasıt fetânettir. Fetânetten itidâl, sözde yalan ve doğruyu, amelde iyi ve çirkin olanı, itikatta hak ve bâtılı kolaylıkla ayırabilmektir. Nitekim ahlak ilminde hikmetin tanımı şöyledir: nefsin ahlak-ı hamîdeyi kazanması ile kemâl bulmasıdır.²³¹

Gazab kuvvetinin itidali ise emr-i hikmete, şerîata itaat edip sözde ve fiilde mutedil olan şecaattir. Yani delilik ve budalalıkta orta yolu tutmaktır.²³² Şehvet kuvvetinin itidali iffettir. İffet bedenin lezzetleri ve cismâni menfaatta orta yolu bulup şerî emre itaat etmektir. Yani ne lezzeti elde etme çabasıyla çablayıp ifrât yolunu tut ne de her şeyi bırakıp sadece kemâlde ısrar edip terfid yolunu tut.²³³

Adalet kuvvetinin itidali ise gazap ve şehvet kuvvetlerini zabt edip akıl ve şerîat altında tutmaktır. Diğer yerilmiş sıfatlar gazap ve şehvetten ortaya çıkar. Adaletin görevi şehvet ve gazabı itidâl noktasında tumaktır. Zira gazab köpek gibidir. Şehvet ise at gibidir. Akıl ise süvaridir. At bazen emre itaat eder. Köpek bazen kendi tabiatı üzere olur bazen terbiye almış olur. Eğer köpek eğitim almaz ise ve at emre itaatkar değilse o zaman süvari ava gitmeye ümid etmez. Zira olur da köpek kendisine saldırır ve at onu bir kemerden aşağı bırakırsa hep beraber helak olurlar. Gazab ve şehvet kuvvetlerinin itidalinin ölçüsü şerîat kanunlarıdır²³⁴

Usûl-i rezâil sekizdir; gürbüzlük, eblehlik, delilik, budalalık, hârislik, füsürdelik, zülüm ve inzilâmdır. Fazilet ise iki rezilliğin ortasıdır. Hikmet, gürbüzlük ve eblehliğin ortasındadır. Şecaat, delilik ve budalalığın ortasındadır. İffet, harislik ve füsürdeliğin ortasındadır. Adalet zülüm ve inzilâmın ortasındadır.²³⁵

Nefsin rezâilden temizlenip faziletler ile donatılması konusunda ihtilaf vardır. Bazıları yaratmada değişme olmayacağını “Allah’ın yaratmasında değişme olmaz.”²³⁶ Âyetine isnad ederek savunur. Diğer grup ise ahlakın değişebileceği görüşündedir ki bizce doğru yol budur. Nefisde hüsn-i hulkun varlığı şöyle izah edilebilir: hurmada tatlılık özelliğinin varlığı hurmanın aslında bi’l-kuvvedir. Dört

²³¹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 39b.

²³² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 40a.

²³³ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 40a.

²³⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 40a-b.

²³⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 40a-41b.

²³⁶ Rûm, 30/30.

ayaklı hayvan bile riyazet ile evcilleştirmek ve vahşi avı munis etmek mümkündür. insân ise mevcûdatın en şereflişidir ve buna kabiliyyeti vardır.²³⁷

Nefsin kötü vasıflardan temizlenebileceğini söyleyen grup da kendi arasında ikiye ayrılır. Birinci grup nefsin rezâilden temizlenmesinin her şeyde orta yolu seçmek ile olacağını söyler. Çünkü sırat-ı müstakîm ifrât ve tefrîtin arasındadır; yani itidaldedir. Diğer grup ise nefsin rezâilden tezkiyesi şehvet ve gazap kuvvetlerini öldürmek ile olacağını belirtir. Çünkü bu iki kuvvetin varlığı ile tezkiye-i nefis mümkün değildir. Eğer bu iki kuvvet bakî olursa o zaman onların etkileri nefis-i nâtıkanın cevheri üzerinde bakî olur ve nefsin tezkiyesi mümkün olmaz. Bu iki kuvvetin ölümü ve izalesine *mevt-i irâdî* denir. Mevt-i irâdî sayesinde hayat-ı tabîî zinde olur ve mevt-i tabîîden kurtulur. Mevt-i tabîî bedbahtlıktır. Doğruya ulaşmak bu iki yol ile olur.²³⁸

Bedenin sağlıklı ve hastalıklı olanı olduğu gibi nefsinde sağlıklı ve hastalıklı olanı vardır. Beden hastalığının tabibi varken nefis hastalığının da tabibi vardır ki bunlar enbiyâ ve evliyâdır. Bedenî hastalıkların tedavisinde nasıl ki zıddı bir ilaç kullanılır nefsi hastalıklarda da zıd ilaç kullanılır. Mesela cimrilik hastalığı cömertlik ile, gazab hastalığı hilm ile, hırs zühd ile, şehvet lezzetleri terk etmekle tedavi edilir. Fakat bu zıtlık nefsin fazilet ve rezâilinde geçerli değildir. Çünkü fazilet dört rezâil sekizdir. Fazîlet her iki rezâilin ortasıdır yai itidâli. İfrad ve tefrît noktasında olan her iki rezâil birbirinin zıddı olarak kabul edilebilir.²³⁹

2.2.3.2.2. Kalb ve Tasfiyesi

Tasavvufta kalb, ilâhî hitabın mahalli, tasavvufî bilginin kaynağı, ilâhî genişlik mahallî, ilahî isim ve sıfâtların tecellî ettiği yer olarak tanımlanır.²⁴⁰ “kalb ilimlerin resimlerini kabul eden bir ayna iken; Levh-i Mahfûz da ilimlerin resimlerinin aynasıdır ve tüm resimler orada yer alır. Kalbin şehvetlerle oyalanıp duyularının gerekleri doğrultusunda meşgul olması kendisiyle melekût âleminde olan Levh-i Mahfûz’da yazılanları görüp okunmasını engelleyen bir hicaptır. Bir rüzgar estiğinde bu perdeyi kımıldatıp kaldırır ve bunun neticesinde kalp aynasında melekût

²³⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 41b.

²³⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 42a-b.

²³⁹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 42b.

²⁴⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* s. 205.

âleminde çakıp kaybolan şimşek gibi birşey parıldar. Bu bazen devam eder bazen de etmez. Devam etmeyi çoğunluktadır. Kişi uyanık olduğu sürece duyu organlarının fizik âlemden getirdiği işlerle meşgul olduğundan bu da melekût âlemlerini seyretmesini engelleyen bir faktördür.”²⁴¹

Ali b. Siyâvuş, kalbin bir sûreti ve bir hakîkatının mevcut olduğunu söyler. Kalbin sûreti, muzga-i sanavberiden yani kozalak şeklindeki et parçasından ibarettir ki bedenın sol tarafında yer almaktadır.²⁴² Kalbin hakîkatı ise rûh ile nefis arasında yer alan mücerred nûrî bir cevher oluşudur. Kalb, ilâhî muhabbetin makâmı ve marifetin yeridir.²⁴³ Filozoflar kalbe nefis-i nâtika diyerek ikisini bir bilmektedirler. Onların böyle düşünmesine sebep itmi’nan ve rızâ vasıflarının kalb havasından olduğunu sanmalarındır. Onlar nefis-i emmârenin düzelip nefis-i mutmainne elbisesi giymiş olduğunu bilemediler. Kalb bir berzah gibi rûh ve nefis arasında bir vasıttır.²⁴⁴

Kalbin vücûdu aşk ile kâim ve aşkın vüsûdu kalb ile kaimdir. Çünkü Hakk insân vücûdunda rûhânî ve cismânî kuvvetlerin herbirini özel idraklerinden ötürü halk etmiştir. Gözü görme idrakinden ötürü, kulağı duyma idrakinden ötürü, burnu koklama idrakinden ötürü, hissi dokunma idrakinden dolayı, akli akletme idrakinden dolayı ve kalbi aşktan dolayı yaratmıştır.²⁴⁵

Kalb âlem-i sağır olan insân bedeninde arş-ı rahman mesâbesindedir. Âlem-i kebirde kalb arş-ı aşğardır. Belki kalb arş-ı kebirdir. Çünkü kalbin feyz-i ilâhîyi kabulde şuuru varken arşını yoktur. Arş kalb-i sağırdır. Çünkü kalbin feyz-i ilâhîde istidadı vardır ve bu sayede tasfiye olur.²⁴⁶

Ali b. Siyâvuş, kalb tasfiyesi için mümkün olduğu kadar tecrîd-i zâhirî ve tefrît-i bâtinî üzere olunup halvet ve uzlete devam etmek gerektiğine dikkat çekmektedir. Sâlik daha sonra zikre devam edip hâtırdan uzak durmalıdır. Böylelikle şeytanın vesveselerinden kurtulup kurtuluşa erilebilir.²⁴⁷

²⁴¹ Muhammed Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûm'id-Dîn*, trc. Sıtkı Gölle, İstanbul, 2012, c. 4, s. 1016.

²⁴² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 43b.

²⁴³ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 43b.

²⁴⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 43b.

²⁴⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 44a.

²⁴⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 44a-b.

²⁴⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 45a.

2.2.3.2.3. Rûh ve Tahliyesi

Rûhun varlığı, keyfiyeti ve mahiyeti insânları meşgul eden bir konu olduğundan dolayı rûh ile alakalı birçok yorum ve kıyaslama yapılmıştır. Sûfilerin rûh hakkındaki genel kanaati şöyledir: Rûh varlığının bilindiği ancak keyfiyeti konusunda akıl acizdir.²⁴⁸ Cüneyd, rûh ile ilgili bilgilere mahlûkâtın sahip olmadığını ve “o vardır” demekten başka bir şey söylemenin mümkün olmadığını belirtir.²⁴⁹

Kelâbâzî ise sufilerin çoğunun rûhun bedene hayat veren bir mânâ olduğu konusunda ittifak ettiklerini belirtir. Kendisi de rûhun bedendeki bir mânâ olduğunu kabul ederken onun aynı zamanda mahlûk olduğu görüşünü savunur.²⁵⁰ Hücvirî ise rûhun bir vasf değil bir zât ve ayn, yani kendine has bir bünyesi olan bir varlık olduğunu söyler. Rûh, bedene bitişik olan ve insâna hayat veren şeydir. Allah’ın emri ile gelen rûh, Allah’ın emri ile de giden latif bir cisimdir.²⁵¹

Ali b. Siyâvuş, rûhun cismânî bir madde ile mütekavvim olmayan mücerred bir cevher olduğunu söyleyerek ilk dönem sûfileri ile benzerlik gösterir. Aynı zamanda Ali b. Siyâvuş, bütün rûhların kaynağı olan rûha *Rûh-i Muhammedî* dendığını ve herşeyin ondan taayyün ettiğini belirtir.²⁵² Rûh, sıfat-ı küllîde zuhûru sebebiyle envâ’ dan bir nev’ olur iken sıfat-ı cüzîde ise eşhasdan bir şahs olur. Rûh-ı küllîye *akl-ı evvel* de denir ki onun nisbeti felekî, insânî ve hayvanî rûhlara basarından bir örtü inkişaf eder. Görmesinden hicabın kalkmış olması ise cinsin kendi nev’lerine nisbeti gibidir.²⁵³

Ali b. Siyâvuş, insânın rûhunun, cevher ve mücerred olması özelliğiyle bedenden ayrı olduğunu belirtir. Fakat rûh bedene bitişiktir. Rûh, beka ve sebatta bedene muhtaç olmadığından ötürü beden, onun sûreti ve mazharıdır. Beden, âlem-i şehâdette rûhun kemâlinin ve kuvâsımın mazharıdır ki bundan dolayı rûh, bedene muhtaç olup ondan ayrı değildir. Belki rûh bedende sârîdir. Ehl-i nazar katında bilinen hulûl ve ittihad sereyânı ile değil belki Hakk’ın bütün mevcûdatta tecellî-i âmm ile sereyânı gibidir.²⁵⁴ Rûhun bedene nisbeti Vücûd-ı Mutlak’ın bütün

²⁴⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 323.

²⁴⁹ Kelâbâzî, *Ta'arruf(Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, haz. Süleyman Uludağ, istanbul, 2014, s. 102.

²⁵⁰ Kelâbâzî, *Ta'arruf(Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, s. 102-103.

²⁵¹ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 32324.

²⁵² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 47b.

²⁵³ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 47b-48a.

²⁵⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 48a-b.

mevcûdata nisbeti gibidir. Rûh-i insânî cisim âleminden değildir. Bundan dolayı onun zaman ve mekânla sınırlanması mümkün değildir.²⁵⁵

Alimler, rûhun bedende isti'dâdını açık bir delil ve kesin bir burhan ile açıklamamışlardır. Bunun sebebi rûhun mukaddem olmasında hiçbir şüphe duyulmasın diyedir. Ulemâ-ı râsihîn ise bu ma'nâda ma'nânın doğruluğunu ifade etmekte ibâre ve lafızların darlığından şikayet ederler. Ali b. Siyâvuş, rûhun bedende isti'dâdının delilinin bu muhtasara ait olduğunu söylemektedir. Nefsin vücûd sebebi, bedenın vücûdundan önce mevcûttu. Belki nefsin bedende tasarrufu ve tedbiri özel şartların varlığına bağlıydı. Eğer nefsin vücûdu, bedene taalluk etmeden önce şekillenmiş olmasaydı nefsin bedende tasarrufsuzluk ile yok olması gerekirdi.²⁵⁶

Ali b. Siyâvuş, rûhun bedenden ilişkiyi kestikten sonra devamlılığı ile ilgili olarak "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilâkis onlar diridirler."²⁵⁷ âyetini delil göstermektedir. Beden öldüğünde "Hayat" rûhun sıfatı olur. "Ey nefsi mutmainne Rabb'ine dön!"²⁵⁸ âyeti ise rûhun bedende kabiliyyetine işarettir. Ali b. Siyâvuş, Hz. Peygamber'in "Şehitlerin rûhları, yeşil kuşların içindedir. Bu kuşların Arşa asılı kandilleri vardır. Onlar cennette istedikleri yerde dolaşır sonra Arşa asılı kandillere inerler."²⁵⁹ hadîsini vererek Peygamber'in şehitlerin rûhlarının bekâsından haber verdiğini belirtmektedir.²⁶⁰

İnsanın bedeni, âlem-i gayb ve âlem-i şehâdetten bir nüshadır. Ve mülk âleminin hakîkatlerinin nakışlarını toplayan bir kitaptır. Tahliye-i rûh bütün isimler ve sübhânî sıfatlar ile rûhun ittisafı ve rabbanî ahlak ile ahlaklanmasından ibarettir. Eğer Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak mümkün olmasaydı Allah kudsî hadîsinde "Allah'ın ahlakı ile ahlaklanınız."²⁶¹ buyurmazdı.²⁶²

Ali b. Siyâvuş, esmâ ve sıfatlar ile ittisafdan kastedilenin isim ve sıfatları saymak olduğunu belirtir. Bunu desteklemek için "Kim onları sayarsa Cennete

²⁵⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 48b.

²⁵⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 49a-b.

²⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/169.

²⁵⁸ Fecr, 89/27-28.

²⁵⁹ Müslim, İmâre, 121.

²⁶⁰ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 49b.

²⁶¹ Bu hadisi *Kütüb-i Tis'a*, *Camiu's-Sağîr*, *Keşfu'l-Hafâ* gibi kitaplarda ve Aliyyü'l-Karî ve Şevkanî'nin mezduat kitapları gibi hadis mecmualarında bulamadık.

²⁶² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 49b.

girer.”²⁶³ hadîsini vermektedir. Daha sonra o, taallukun makâm-ı İslâm’da, tahallukun makâm-ı İmân’da ve tahakkukun ise makâm-ı ihsanda olduğunu ifade eder. İsimleri saymak, taalluken şöyledir ki sâlikin İslâm dairesine girişi sahih ve tam olmalıdır. Zira İslâm şerî emirlerin hepsine itaat etmekten ibarettir. Sâlik İslâm dairesine girdiğinde onun taalluku, isim ve sıfatların bazısı olur bazısı olmaz. Mesela Rabb, Rubûbiyyet ve Hâlık gibi. İslam mertebesindeki bedeninin siyaseti şerîat ve anlayışından ibarettir. Bütün isim ve sıfatlara taalluk tamam olduğunda cennet amellerine sahip olur. Kendisini Semî’, Basîr, Âlim ve Kâbil ile ahlaklandırmış olur. Aynı şekilde bâtinî kuvvetlerini cehalet, akıl hafifliği, cimrilik, zulüm ve kasavetten itidâl-i akıl, kerem, hilm ve zerafet yüceliğine ulaştırmayı hedefler. Böylelikle kişi makâm-ı İslâm’dan makâm-ı imâna yükselmiş olur.²⁶⁴

Ali b. Siyâvuş, kişinin makâm-ı imânın seyri esnasında tevbe, zühd, verâ, tevekkül ve rızâ gibi makâmlar ve Hakk’ın isimleri olan Kerîm, Rahîm, Raûf ve Atûf gibi isimlerle kendisini ahlaklandırması gerektiğini söyler. Daha sonra bu kişi isimleri kendinde gerçekleştirirse makâm-ı imândan makâm-ı ihsâna erişir. Artık esmâ onun kalbine tecellî etmiştir ve o isimlerin eserlerinden bir eserdir. Bütün esmâ ile mütehakkık olursa tecellî-i cemî’ ve kemâlîye erişir. Bundan dolayı mertebeye ihsân, müşâhede ve mürâkabe ve bu hadîsten ibaret olur: “ İhsân Allah’ı görüyormuş gibi ona kulluk yapmandır. Sen her ne kadar onu görmesende O seni görüyor.”²⁶⁵ Böylelikle sâlikin, esmâ ve sıfat ile tahakkuku sâbit ve râsih olur.²⁶⁶

Şerîat, zâhir imâretiyle ilgilidir. Tarîkat ise güzel amel ve söz ile bâtin imâretiyle ilgilidir. Yüzü imârette olan sâlik, hâllerin perdelerinin güzelliği ile mecâzî olan varlığını isbat ettiğinden dolayı henüz aşkı bidayettedir. Yüzü nefis ve hazları tarafındadır ki onun mabûd ve maksûdu, nefsidir. Sâlik nefisde ve onun hazlarında yada kendi varlığında bir kıl ucu kadar kalırsa bunun putperestlik olduğunu bilmez. Makâm-ı fenâdan sonra eğer nazarı kendi fenâsına düşerse putperestlikten kurtulmamıştır.²⁶⁷

²⁶³ Buhârî, Şürût, 18.

²⁶⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 50b-51a.

²⁶⁵ Buhârî, İmân, 37.

²⁶⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 52a.

²⁶⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 52b.

2.2.3.3. Hakikat

Ali b. Siyâvuş, şerîat ve tarîkattan sonra üçüncü yol olarak hakikat yolundan bahseder. Bu yola aynı zamanda *tarîk-ı muhtar* dendiğini ve bu yolda yürüyen kişilere ise kemâl ve muhabbet ehli olan *erbâb-ı müşâhede* dendiğini söyler. Bu hakikat yolunun sülûku fenâ ile tahakkuka bağlıdır. Allah'a giden en yakın yol olarak kabul edilir. Fenâ ise mevt-i irâdîye bağlıdır ki mevt-i irâdî ise on usûl üzerine bina edilmiştir. Ali b. Siyâvuş, hakikat yolunun Necmeddin Kübrâ'nın *Usûl-i Aşere*'sindeki on makâm üzerine bina edildiğini ifade eder. Bu on makâmı *Usûl-i Aşere*'deki sıralamaya ve tanımlamaya göre verir. Ali b. Siyâvuş, ilk önce Necmeddin Kübrâ'nın on makâmı ile ilgili tanımlarına yer verir daha sonra makâmı âyet, hâdis ve sûfilerden iktibaslarla yer vererek açıklamaktadır.

Tasavvuf makâmlarının ilki tevbedir. Tevbeyi birçok sûfi yaşamış olduğu tecübeye göre tanımlayıp yorumlamaktadır. Sehl b. Abdullah “tevbe günahını unutmamandır” derken Cüneyd “tevbe günahını unutmamandır.” diyerek tevbeyi tanımlarlar. İlk tanım, günahın sürekli hatırdaki tutularak kişinin kendini beğenmemesi amaçlanırken ikinci tanımda ise tevbe edenin aşık olduğunu ve müşâhede halinde iken günahını hatırlamaması gerektiğini vurgular. Tevbe, Allah'ın yasakladığı şeylerden emrettiği şeylere dönmek, yönelmektir. Tövbenin üç şartı vardır ki bunlar: Allah'ın hükümlerine karşı çıkıldığı için nedâmet duymak, günahı hemen terketmek ve tekrar işlememeye azmetmektir. Doğru bir tevbe için bu şartların yerine getirilmesi gereklidir.²⁶⁸

Necmeddin Kübrâ'nın “Tevbe, tıpkı bir ölünün kendi isteği olmadan döndüğü gibi kulun irâdî olarak Allah'a dönmesidir”²⁶⁹ şeklinde yaptığı tevbe tanımını aynen veren Ali b. Siyâvuş, tövbe ile ilgili şunları söyler: “Makâm-ı tevbe, ekmel-i cemî'-i makâmât ve miftâh-ı cemî'-i hayrât ve asl-ı heme muâmelât-ı kalbî ve kalıbîdir. Gerekdir ki bu esâs muhkem ola. Zîrâ binâ-i cümle-i a'mâl ve ahvâl bu asıl üzere olsa gerekdir ki bu esâs bidâyetde hâlel ile olacak olursa ol hâlel nihâyetde zâhir olur.”²⁷⁰ Burada Ali b. Siyâvuş, tevbenin diğer makâmın toplamı, bütün hayırların anahtarı ve zâhir ve bâtın amallerin aslı olduğunu belirtir. Tevbenin başlangıçta

²⁶⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 187; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 357-359.

²⁶⁹ Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufta On Esas(Usûl-ı Aşere şerhleri)*, haz. Süleyman Gökbulut, İstanbul, 2010, s. 54.

²⁷⁰ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 53b.

doğru ve sağlam olması gerekir. Çünkü amel ve hallerin binası bunun üzerine kurulmaktadır.

Ali b. Siyâvuş, tevbe edenleri altı sınıf olarak ele alır. Birincisi, isti'dâd sahibi mürid, fâsid amellerden sâlih amellere dönerse o zaman onun tevbesi, “ummâl tevbesi”dir. İkincisi kalbin dünyaya rağbetinden uzaklaşması ve dünya nazarında gâib olması ki bu “zühhâd tevbesi”dir. Üçüncüsü gafletten huzûra dönen “ehl-i huzûr tevbesi”dir. Dördüncüsü kötü ahlaktan güzel ahlaka yönelen “mütehallıklar tevbesi”dir. Beşincisi kendi iyiliklerini görmeden Hakk’a yönelen “ârifler tevbesi”dir. Marifet ehli iyilileri kendinden gördükleri zaman bu duruma tevbenin vacip olduğunu söylerler. Altıncısı ise Allah’ın dışındaki herşeyden tevbe eden “muvahhidlerin tevbesi”dir. Çünkü tevhîd ehli bir an bile olsa mâsivâyâ iltifat etmeyi büyük günah bilirler ve tevbe etmeyi vacip bilirler. Onlar kalplerini ve gözlerini daima Celâl ve Cemâl’in tecellilerine yönelmiş ve hazır tutarlar.²⁷¹

Ali b. Siyâvuş, tevbeyi bütün makâmlarda kullanmak gerektiğinden bahsetmektedir. Ona göre her makâmın bir günahı vardır ve bundan dolayı sâlik bulunduğu makâmda o makâmın günahından tevbe etmesi gerekir. Ali b. Siyâvuş, bu düşüncesine delil olarak Hz. Peygamber’in mahbûbiyyet makâmının kemâlinde olmasına rağmen kendisine âyette “Senin geçmiş ve gelecek bütün günahını Allah’ın bağışlaması...”²⁷² buyurulduğunu söyler.²⁷³

İkinci makâm olan zühd hakkında Sûfiler birçok görüş bildirmekle birlikte genel olarak dünyaya ve içindekilere rağbet etmemek, ona karşı isteksiz olmak olarak yorumlamışlardır.²⁷⁴ Ahmed b. Hanbel ise “Zühdün üç şekli vardır: Birincisi, haramı terk etmek: Avâmın zühdü budur. İkincisi, helâlin lüzumlu olmayan kısmını terk etmek: Havâsın zühdü budur. Üçüncüsü, Allah Teâlâ ile meşgul olmaya engel olan herşeyi terk etmek: Ariflerin zühdü budur.”²⁷⁵ diyerek kişilerin zühd etme sebeplerine göre kısımlara ayırmıştır.

²⁷¹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 53b-54a.

²⁷² Fetih, 48/2.

²⁷³ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 54a-b.

²⁷⁴ Kelâbâzî, *er-Ta’arruf*, s. 144-145.

²⁷⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 211.

Necmeddin Kübrâ'ya göre “Zühd, az ya da çok olsun dünya metândan ve şehvetlerinden, malından ve makâmlarından tıpkı bir ölü gibi sıyrılıp çıkmaktır.”²⁷⁶ Ali b. Siyâvuş, Necmeddin Kübrâ'nın zühd tanımını aynen verdikten sonra zühd makâmının gerekliliklerini sâlikin durumuna göre ikiye ayırmaktadır. Mübtedî olan sâlikler için sûreti terk etmek ve tecridin zühdün gereklerinden olduğunu söyler. Fakat müntehîler için ise sureti terk etmek ve tecrid, zühdün hakîkatının gereği değildir. Çünkü hiçbir nesne hakîkî matlûba yönelmede örtü veya engel değildir. Nitekim Hz. Peygamber “Sâlih adam için salih mal ne güzel bir maldır.”²⁷⁷ buyurur. Sâlik eğer dünyada din üzere olup cismânî hazları nazarında kaldırır ise dünya onu alâ-yı illiyyine iletir. Eğer dünyada şeytanın yolu üzerine gidip bütün vaktini nefsanî ve cismânî hazlarla geçirip bu fânî dünyanın arkasında uhrevî hayatı bilmezse o zaman dünya onu esfel-i sâfilîne çeker.²⁷⁸

Eğer ahiretten ötürü bu dünyayı terk ederse o kişiye *zâhid* denir. Belki hakîkî zâhid âhireti bile terk edip hakîkî vusûlu talep edendir. Çünkü sekiz cennet, tâlib ve âşık için sâdıkın himmeti yanında taleplerin en hası ve mertebelerin en rezilidir. Zira onun göz dikeceği şey hakîkat-i visâldir. Abdullah Ensarî (r.a.) cennet ve cehennem arifin ayağında ateş olduğunu söylemiştir. Çünkü Hak talibinin âhiret ve dünya ile işi olmaz.²⁷⁹

Üçüncü makâm olan tevekkül, Allah'ı vekil edinerek bütün işleri asıl sahibine bırakmak ve ona güvenmek demektir.²⁸⁰ Sûfiler tevekkül konusunda benzer yorumlarda bulunmuşlardır. Onlara göre Allah'a gerçek mânâda tevekkül edebilmek için insânların iradesine, sebeplere ve beşerî olaylara fazla önem vermeyip Allah'a güvenmek ve ona teslim olmaktır.²⁸¹

Sehl “tevekkül, Allah Teâlâ'nın huzurunda kayıtsız şartsız teslimiyet halidir.”²⁸² olarak tanımlarken bu teslimiyet halinin tedbirler gerektirip gerektirmediği husûsunda farklı yaklaşımlar vardır. Bazı sûfiler tedbir fikrinin tevekküle uymadığını belirtir. Hatta çölde yolculuğa çıkarken tok olmak ve yanına

²⁷⁶ Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufa On Esas*, s. 54.

²⁷⁷ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 112.

²⁷⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 55b.

²⁷⁹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 56a.

²⁸⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 164.

²⁸¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 248.

²⁸² Kelâbâzî, *er-Ta'arruf*, s. 153.

yiyecek almanın tevekkülün esasına göre bir hareket olmadığını söylerler. Bunun yanı sıra tedbirin yerine göre gerekliliğini savunan sûfîlerde vardır. “ İbrahim Havvas tevekkülde tecrit makâmına yükselmişti. Bu konuda kılı kırk yararlı. Böyle iken iğne, iplik, matara ve makası yanından ayırmazdı. Herşeyden kaçınırken bunları yanında neden taşıyorsun? denilince: Bu gibi şeyler tevekküle zıt düşmez, çünkü Allah Teâlâ üzerimize birtakım şeyleri farz kılmıştır. Fakirin üzerinde sadece bir elbisesi bulunur. Elbisenin yırtıldığı sık sık görülür. Eğer iğne ve iplik bulunmazsa, mahrem yerleri görünür ve namazı bozulur. Abdesti bozulan sûfî yanında matarası olmazsa ne yapar? Abdesti ne ile alır? Yanında matarası, iğnesi ve ipliği bulunmayan fakir görürsen, namazını kâmil bir şekilde edâ etmesi konusunda onu uyar, demişti”²⁸³

Ali b. Siyâvuş, “Tevekkül, Allah Teâlâ’ya güvenerek tıpkı bir ölü gibi bütün sebeplerden ve tesebbübden tamamen uzak kalmaktır.”²⁸⁴ diyerek tevekkülü tanımladıktan sonra hakîkî tevekkül sahibinin işleri Hakk’ın tedbirine havale etmesi ve ona güvenmesi gerektiğini belirtir. Âyette de bu mânâyâ işaret edilmiştir: “Allah’a güvenip yalnız O’na dayanan kimseye O yeter.”²⁸⁵ Tevekkül eden kişinin imânı yakîn derecesinde olur ve bütün işlerin Hakk’ın takdiri olduğunu bilir. Böylelikle tedbiri takdire teslim edip bütün güç ve kuvvetlerden kurtulur. Zira Serrî Sakatî “tevekkül bütün güç ve kuvvetlerden sıyrılıp çıkmaktır.” demiştir.²⁸⁶

Hakîkî tevekkül sahibi kendi ilim, kudret ve iradesinin şartlar ve sebeplerin hepsinin çokluğunu kendisine nisbet eder. O işlerde ki kudret ve iradeyi onların vücûduna şart ve sebep olarak görüp ictihad ve say eder.²⁸⁷ Tevekkül makâmının tahakkukuna nurullahdan başka birşeyle ulaşmak mümkün olmaz. Bu makâma erişen kişi taayyünü ile mevcûdâtın hepsinin takdirinin bir olduğunu bilir. Herbir emir özel bir vakitte bir şart ile hâdis olur ve icâd olur.²⁸⁸

Daha sonra sâlik dünyalık işlere gönül vermekten kurtuluşa erer ve hakîkî tevekkül erbabı olur. Bunun üzerine onun şühûdu ve nazarı Müsebbübü’l-Esbâb’dan başka bir varlık görmez. Sâlikin tevekkülü sebeplerin varlığı ve yokluğuyla

²⁸³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 252.

²⁸⁴ Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, s. 55.

²⁸⁵ Talâk, 65/3.

²⁸⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 56b.

²⁸⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 57a.

²⁸⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 58a.

değişmez. Bu tevekküle sahip kişi tevâhid makâmının zirvesine erişmiştir. Eğer sebeplerin varlığına itibar edilirse onun tevekkülünde bu yerilir. Çünkü bunların daima sebepleri def etmesi gerekir. Oysa hakîkî tevekkül erbabında sebeplerin varlığı onların tevekkülünde zem edici değildir. Çünkü bu sebepler onların haline perde olur ve başka nazarlardan onları korur. Başkaları onları sebeplere bağlı yaşadığını zanneder. Fakat onlar “Müsebbibü'l-Esbâb’a halvethâne-i visâlde mülâhaza-i Celâl ve müşâhede-i Cemâl ile meşgul olurlar.”²⁸⁹

Takdir edilene razı olma, yeme, içme ve giyme gibi ihtiyaçları asgari düzeyde tutma, israf etmeme ve başkasının malına göz dikmemek gibi anlamlarına gelen kanâat, rızâ makâmının ilk merhalesi olarak görülür.²⁹⁰

Ali b. Siyâvuş, kanâat için Necmeddin Kübrâ'nın şu tanımını kullanır: “Yaşamak için zarûrî olan insânî ihtiyaçların dışında kalan nefsânî şehvetlerden ve hayvanî lezzetlerden sıyrılıp çıkmak demektir.”²⁹¹ Daha sonra Ali b. Siyâvuş, insânın zarûrâtını üçe ayırarak bunların, yemek, giysi ve uyku olduğunu belirtir. Çünkü nefsin talepleri ikidir. Bunlar nefsin hakları ve hazlarıdır. Nefsin hukuku zaruretlerdir. Sâlik, Hak yolculuğunda asıl amacı olan vusûl için nefis bineğine muhtaçtır. Zira Hz. Peygamber “Nefsin senin bineğindir. Öyleyse ona rıfk ile muamele et.” buyurmuşlardır. Yoksa rûh binicisini fetihlerin menziline ulaştırmaz. Eğer sâlik nefsi fenâ menziline erişirmemişse yeme nefsin hakkıdır.²⁹²

Ali b. Siyâvuş, insânın can ve tenden mürekkep olduğunu belirterek canın âlem-i emir ve kudretten iken tenin âlem-i halk ve hikmetten olduğunu söyler. İnsanın canına meded ve ibkâ vasıtasız ve zâhir bir sebep olmadan ulaşır. Onun kalbine ise meded zâhir bir gıda vasıtasıyla erişir. Çünkü bedenün kuvvetleri, mizâcın itidalleri ve hayatın devamı gıdaya bağlıdır. Fakat gıda beden vasıtasına hayatı idame ettirmek içindir. Yoksa illet ve müessir değildir. Belki illet ve müessir Vücûd-ı Hak'tır. Hak bir sebebin fâil ve müessiridir ve bu sebep-i zâhir ise gıdadır.²⁹³

Sâlik, helâl ve tayyib olan bir lokmayı zarûret miktarınca yerse ondan güzel hareketler ve sözler sadır olur. Eğer sâlik, haram yada mekrûh lokmayı yerse ondan

²⁸⁹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 58a-b.

²⁹⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 246.

²⁹¹ Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufu On Esas*, s. 55.

²⁹² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 58b.

²⁹³ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 59a-b.

kerâhet ve haramın eseri olan fiiller ve sözler sadır olur. Eğer yeme konusunda zarûret olan miktarı aşarsa fiil ve sözü ziyade olur. Nefsin tezkiyesinde bu kuralları dikkate almak gerekir. Bu kuralları ihmal etmek hüsrân ve gaflete sebebiyet verir. Gıdada farz olan helali talep etmek ve haramdan kaçınmaktır. Helâl kendisinde kerâhet ve haramlık zâhir olmayan şeydir. Şüphesiz kendisinde haramlık bulunmayan şeydir. Haram ise haramlık yönü zâhir olan şeydir. Sâlikin ise şüpheli şeylerden sakınması vaciptir.²⁹⁴

Nefsin haklarından biri olan uyku tamamen men edilirse uykusuzluktan oluşan kuruluk, dimağı istila eder. Bundan dolayı insânın mizacı itidâlden ayrılır ve zâhirî hisler ve bâtinî kuvvetler bozulur. Bu yönüyle uyku nefsin zarûrî ihtiyaçlarının hepsi olur. Uyku vasıtasıyla rutûbet uyanık olur ve mizac mutedil kalır. Uykunun miktarı ise bir günün üçte biridir. Yazın iki saat gündüz altı saat gece ve kışın gece toplam sekiz saat nefsin hakkıdır. Böylelikle yübûset ve harâret mizacda zâhir olmaz. Bu miktardan fazlası ise rutûbet ki gaflet, tembellik ve kalp katılığına sebep olur.²⁹⁵ Ali b. Siyâvuş uyku konusundaki bu fikri ile diğer sûfilerden ayrılmaktadır. Çünkü diğer sûfiler, genelde dört saatin yeterli, sekiz saatin gereksiz ve ömrün üçte birini boşa geçirmek olarak görürler.²⁹⁶

Kıyafet ise nefsin hakkıdır ki soğukluk ve sıcaklıktan korur. Şârî' ise setr-i avretî emretmiştir. Kıyafet konusunda sâlikin edebi iki maksat doğrultusunda olmalıdır. Birinci şartı elbisenin helal olmasıdır. İkincisi ise temizliktir ki namazın sıhhati ona bağlıdır. Temizlik eşyaların hepsinde sevilen ve aranan şeydir.²⁹⁷

Bütün bunlardan sonra sâlik nefsinin bir zarûret olmadan sınırında tutmalıdır. Eğer nefis zarûret sınırına vakıf olmazsa kötü ahlakı güzel ahlaka, çirkin vasıfları güzel vasıflara ve yerilen fiilleri övülen fiillere çeviremez. Eğer sâlik yolunda zarûret sınırına uyarsa kirlî tabîatı temizlenip saflaşır ve böylelikle kötülüğü iyiliğe, bulanıklığı saflığa, cefası vefâya, âdeti ibâdete, şehveti muhabbete, gazabı gayrete, israfî îsâra ve bu tarîk üzere bütün vasıfları tebdîl ile zâhir olur.²⁹⁸

²⁹⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 60a-b.

²⁹⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 61a.

²⁹⁶ Bkz. Hülya Küçük, *Tasavvuf ve Tıp*, İstanbul, 2016, s. 306-313.

²⁹⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 61a-b.

²⁹⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 61b-62a.

Beşinci makâm olan uzlet, “günaha girmemek, daha çok ve ihlaslı ibadet etmek için toplumdan ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek, tek başına yaşamak”²⁹⁹ anlamında kullanılmaktadır. Bazı sufiler, gerçek manâda uzletin, zâhiren halk ile beraber iken bâtinen Hakk ile beraber olmak olarak yorumlamışlardır.³⁰⁰ Kuşeyrî, mübtedî olan mürîdin insânlardan ayrı yaşaması gerektiğini daha sonra nihâyete ulaştığında üns mertebesinde iken halvet halinde bulunmasının şart olduğunu belirtir. Kuşeyrî, müridin uzlette ki amacının insânların şerlerinden kaçmak olmadığını aksine kendi şerrinden insânları korumak olduğunu bilmesi gerektiğini söyler.³⁰¹ Sûfiler, müridin uzlette bulunurken bazı konulara dikkat etmesi gerektiğini vurgularlar. Müridin, şeytanın veveselerinden korunmak ve akidesini sağlam tutmak için dini ilimleri tahsil etmesi, şerî bilgileri öğrenmesi gereklidir.³⁰²

Necmeddin Kübrâ, “Uzlet, kişinin iradesiz olarak ölümden olduğu gibi uzlet ile halktan uzak durması ve onlarla ilişkiyi kesmesidir.”³⁰³ diyerek tanımını yapmaktadır. Ali b. Siyâvuş bu tanımları verdikten sonra Hakk’a yakınlaşmanın zâhir ve bâtın olarak halktan uzaklaşmak ile olacağını ifade etmektedir. Ancak ulvî olan âlem-i rûhânîye ve havâss-ı bâtının fethine havâss-ı zâhir şarttır. Bedenin beş duyusu vardır ki onunla şehâdet âlemini idrâk eder. Aynı şekilde kalbin de beş duyusu vardır ve bununla gayb âlemini idrâk eder. Kalbin bir gözü vardır onunla gaybî müşâhedâtı görür. Kalbin bir kulağı vardır ki gayb ehli kelâmını onunla duyar. Kalbin bir burnu vardır ki gaybî kokuları onunla alır. Kalbin bir arzusu vardır ki onunla muhabbetin zevkini ve irfanın tadını alır. Nasıl ki beden dokunma duyusu ile bütün azasındadır aynı şekilde kalb de akıl vasıtasıyla bütün makûlâtta bulunur.³⁰⁴ Ali b. Siyâvuş’un kalbin burnundan söz etmesi de, diğer sûfilerde geçmemesi açısından ilginçtir.

Uzlet susma, açlık ve uykusuzluğu içerir. Samt, uzletin gereğidir. Açlık ise yemeği azaltmaktır ki şartların hepsinde mevcuttur. Uzlet inkıta ve inzivâdan

²⁹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 364.

³⁰⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 197.

³⁰¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 197.

³⁰² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 198.

³⁰³ Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, s. 55.

³⁰⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 63a-b.

ibarettir. Seher (uykusuzluk) için açlık gereklidir. Çünkü kimin midesinde yemek olmazsa uykusu gider.³⁰⁵

Uzlet iki kısma ayrılır. Birincisi uzlet-i muhakkikândır. Bu uzlet kalbin uzletidir. İkincisi ise uzlet-i mürîdândır. Bu ise bedeninin uzletidir. Bu uzlette sâlikin başka şeylerden ezkara yönelmesi için ancak kâmil ve mükemmil bir pîrin sohbetinde bulunması gerekir.³⁰⁶ Bosnevî bu açıklamaya şerh düşerek sâlikin mürşidinin sohbetinin dışındaki kevnî sûretlerin hepsine uzlet etmesi gerektiğini belirtir. Çünkü mürşidin kevnî ve ilâhî sûretler arasında bir berzah olduğunu söyler.³⁰⁷

Bosnevî kâmil bir mürşid ile ilgili şunları söyler: “Ervâh-ı kümmel merâtib-i rûhiyye ve mevâtın-ı mîsâkiyyeden herbir mertebede ve herbir mavtında kemâl ile mütehakkık idiler. Ve bu neş’et-i dünyeviyye-i insâniyyeye muhtas olan kemâl onlarda bi’l-kuvve idi. Pes bunda zâhir olduklarında onlarda bi’l-kuvve olan kemâl ile bahr-i cûd ve şühûddan istiğrak ile zâhir oldular. Ve eğerçi kim bu kemâlin tahsîli bu neş’et-i insâniyyeye mahsûsdur velâkin ezelden bu kemâlin zuhûruna isti’dâd ve kâbiliyyet şartdır. Pes bu neş’et-i dünyeviyyede kemâl-i insânî zuhûruna şart olan isti’dâd-ı ezeli ile bunda sa’y ictihâddır. Mürşid-i kâmilin terbiyesinden sonra pes asıl olan şart ki isti’dâd-ı ezeli dir. Neş’et-i insâniyyede hüküm ve tasarruf ettiğinden sonra neş’et-i insâniyyeyi ve kuvâ ve a’zâ-i beşeriyyeyi kendi kemâlinin zuhûrunu mukteziye olan a’mâl-i sâlihada isti’mâl eder. Ve insânın zâtında olan cevheriyyet ve nûriyyet ile mürşidi kâmilini kendi tarafına cezb eder.”³⁰⁸ Bosnevî burada kâmillerin rûhlarının mertebe-i rûhiyye, misâliyye, arşîyye, kürsiyye, felekiyye ve semâviyyede zuhûrlarının olduğunu belirtir.

Bosnevî kâmil olan mürşidlerin rûhlarının istidâdları olduğunu ve onları “taayyünât-ı kevnîyye ile müteayyin olmadan merâtib-ı ulviyye-i rûhiyye ve avâlim-i tabîat-i nûriyyede hazerât-ı cûd u kerem ve hazâin-i atâyâ ve niamdan alınan füyûzu ilâhiyye ile müğtenim ve âlâ-i tecelliyât-i rabbâniyye ile mün’am idiler. Onlar mahbûbân-ı Ezel ve Ebed ve mahremân-ı sırr-ı lâ-yezâl sermeddir. Bu neş’et-i külliyye-i insâniyyeye nüzûl etdiklerinde ıstîfâiyyet ile ve Hazerât-ı Ulûhiyyet’te

³⁰⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 64a.

³⁰⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 64a.

³⁰⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 64a.

³⁰⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 66b.

olan Esmâ-i İlâhiyye sûretine mazhar olmaya isti'dâd ve kâbiliyyet ile nüzûl eylediler. Pes bu neşâdet mazhar-ı külli olan mürşid-i kâmilin sohbetine dâhil olup terbiye ve ifâzasına mazhar olduklarında onların zevâtında olan kâbiliyyet-i külliyye hasebiyle mürşid-i kâmil mazharında olan sûret-i ilâhiyye-i cem'iyenin tecellisine mazhar olup ikmâl-i dâire-i vücûd ettiklerinde rütbet-i kemâliyye insâniyyeye bâliğ olur.”³⁰⁹ diye izah eder.

Ali b. Siyâvuş temsîl-i beyza yani yumurta misâlini vererek müridin vücûdunu ve istidâdını yumurtaya benzetir. Nasıl ki bir kuşun istidâd ve terbiyesi olmadan yumurtadan kuşun çıkması mümkün değilse ve yumurta kuşa muhtaçsa, insân vücûdunun yumurtası da bâliğ bir kuş olan mürşid-i kâmile muhtaçtır. Hz. Peygamber risâletin başlangıcında ve kemâl derecelerine yükselirken Cebrâil kuşuna muhtaçtı. Böylelikle Cebrâil onu beyza-i vücûddan kâbe kavseyne tayerân kuvvetiyle getirdi ki bunda bir sır vardır. Hz. Risâlet'in varlık yumurtası kaz yumurtası misâlidir ki can kuşu tahtındadır ve bundan dolayı mirâç gecesi deryâ-yı ulûhiyyete ulaşmıştır. Cebrâil o deryânın kenarına kadar arkadaşlık etmiştir. Hz. Peygamber orada ev-ednâ deryâsına girmiş ve vasitasız olarak “Böylece kuluna vahyedeceğini vahyetti.”³¹⁰ İle müşerref olmuştur.³¹¹

Eğer sâlik kâmil bir mürşidin tasarruf, terbiyesi ve himâyesi olmadan seyr u sülû”k etmek isterse kendisini kasvetli şehâdet ve fâsid hayallerin olduğu esfel-i sâfilîne atar ve helâk eder. Herkes mürşid-i kâmil mertebesine erişemez ve onu seyrânı tayerân olmaz. Çünkü yumurtada tayyâret istidâdı iki şeye bağlıdır. Birincisi yumurtanın sarısının bozulmamasıdır. Eğer yumurtanın sarısı bozu olursa kuşun çıkma istidâdı bâtil olur. Aynı şekilde insânın varlığı olan yumurtasında fâsid bir itikad ortaya çıkarsa kalbi fasid olur. Böylelikle mürşid-i kâmil istidâdı tamamen bâtil olur. İkincisi ise yumurtanın sağlam olması yani kırık olmamasıdır. İnsanın vücûd yumurtasının zorunlu olan ölüm ile kırılması ile onun istidâdı bâtil olur. Bundan dolayı sâdik müridin kalbinin fâsid olmaması, varlık postunun ölüm ile kırılmaması gerekir ki kâmil bir şeyhin tasarrufu altına kemâl mertebesine erişebilsin. “Mürid mürşidinin elinde gassalın elinde ki ölü gibi olması gerekir.” Müridlik şartı mürşidin

³⁰⁹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 66b-67a.

³¹⁰ Necm, 53/10.

³¹¹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 67a.

velâyetine teslim olmaktır. Hakîkî mürid şeyhin murâdı olmalı kendi murâdının müridi değil.³¹²

Altıncı makâm zikirdir. Kelâbâzî, hakîkî zikrin zikir sırasında Allah'tan başka herşeyi unutmak olduğunu söyler.³¹³ Kuşeyrî, Allah'a giden yolda zikrin temel bir şart olduğunu söyleyerek ancak devamlı zikirle Allah'a ulaşabileceğini belirtir. Sûfîler zikri, dilin zikri, kalbin zikri ve hem dilin hem kalbin zikri olmak üzere üçe ayırırlar. Kalp zikrine ancak dil zikri ile ulaşılır. Fakat hem dil hem de kalp ile zikir daha tesirli ve kemâldir.³¹⁴

Necmeddin Kübrâ zikri şöyle tanımlar: “Altıncı asıl, zikre devamdır. Bu Allah'ın dışındaki herşeyi unutarak sadece O'nu zikretmek demektir. Nitekim Allah Teâlâ ‘Unuttuğun zaman Rabbini zikret’³¹⁵ buyurmaktadır; yani tıpkı bir ölü gibi Allah'ın dışındakileri unuttuğunda.”³¹⁶ Ali b. Siyâvuş, Necmeddin Kübrâ'nın zikir tanımını verdikten sonra “İnsan vücûdunda bir et parçası vardır o düzelirse bütün vücut düzelir, o bozuk olduğunda bütün vücut ifsat olur. İyi bilin ki, işte o et parçası kalptir”³¹⁷ hadisinden bahseder ve hadisin hükmüne göre ise kalbin sıhhatli veya hastalıklı olabileceğini belirtir. Kalbin sıhhati safâsındadır ve onun hastalığı ise kudûratındadır.³¹⁸

Doktor hastalığın tedâvisinin başlangıcında hastaya perhiz verir ki ona zararı dokunan şeyden uzak dursun. Böylelikle hastalığa sebep olan illetten uzak durarak hastalığın artmasını engeller. Bu sayede hastalığın illeti azalarak vücûd ondan temizlenir. Çünkü “perhiz her ilacın başıdır.” denilmiştir. Perhizden sonra doktor vücutta zararların giderilmesi için müsil içilmesini emreder. Böylelikle hastalık ortadan kalkar ve vücûd eski sağlığına kavuşur. Sâlik de uzlette müşhil ilacı gibi bir ilaca muhtaçtır. Bu ilaç ise kelime-i tevhîddir ki nefy ve isbattan ibarettir.³¹⁹

“Nefy kısmı, kalb hastalığına sebep olan, rûhu çeşitli meşgalelerle bağlayan, nefsi ve sıfatlarının terbiyesini kuvvetlendirip güçlendiren zararlı maddeleri yok

³¹² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 67b.

³¹³ Kelâbâzî, *er-Ta'arruf*, s. 157.

³¹⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 301.

³¹⁵ Kehf, 18/24.

³¹⁶ Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, s. 56.

³¹⁷ Buhârî, *İmân*, 39.

³¹⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 70b.

³¹⁹ Necmeddin Kübrâ, *Usûl-i Aşere*, s. 57 ; Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 70b-71a.

eder. Bunlar da yerilen nefsânî huylar, hayvânî-şehvî vasıflar ve iki dünyaya ait beklentilerdir. İsbat kısmı ise kalbin sıhhat ve selâmetini temin ile kişiyi rezil huylardan kurtarır, aslî hüviyetinden sapmasını önler, Allah Teâlâ'nın nûru ile huy ve hayâtının düzenlenmesini sağlar. Bu durumda rûh, vecd ve ilâhî nûrun neticesinde hissettiği Hak şahitleri ve Hakk'ın zât ve sıfatlarının tecellîsi ile aydınlanır.”³²⁰

Ali b. Siyâvuş “Lâ ilâhe illallah” zikrinin iki vecihle önem arzettiğini belirtir. Birincisi naklîdir ki Hz. Peygamber'in “En fâziletli zikir lâ ilâhe illallahdır.”³²¹ hadîsidir. Aklî yönü ise kalbin hastalığı, Hakk'ın zikri ile nisyândan kurtulur.³²²

Zikrin edebi ise kelime-i tevhîdi diliyle söylediği zaman hazır olması ve dilinin kalbi ile uygunluk ve anlaşma içinde olması gerekir. Nefy kısmında –lâ ilâhe- bütün hâdis olan varlığı fenâ edip isbat kısmında –illallah- ise kâdim olan varlığı bakâ ile müşâhede etmesi gerekir. Bu şekilde zikrine devamlılık göstermesi gerekir. Böylelikle zikir sâlikin kalbinde karar kılıp kalbinde ve rûhunda güzel bir ağaç gibi sâbit olur ve yayılır. Nitekim âyette buna işaret vardır: “Güzel bir söz, güzel bir ağaç gibidir. Onun aslı sabittir. Ve onun dalları semâdadır.”³²³ Böylelikle zâkir zikirde ve zikir mezkûrde mahv ve fânî olur. Bu makâmda zikir, zâkir ve mezkûrun hepsi bir olur.³²⁴ Zâkir bir sözün ucu kadar mâsivâyı düşünse ve kendi vücûdunda zerre bâkî kalmış olsa kâfir ve müşrik-i hakîkî olur.³²⁵

Muhakkikler, zikri beş tabakaya ayırır. İlki “Lâ ilâhe illallah” zikri avâmın zikridir ki Allah'ın dışındakilerden ulûhiyeti nefy eder. İkincisi “Lâ hüve illâ hüve” zikri ilkinden daha yüksektir. Çünkü ilkinde mâsivâyı Hak'tan ayırırken ikincisinde ise cümle hüviyyâtı nefy ederler. Yani O'ndan gayrı ve O'nsuz bir şey demek mümkün olmaz. Çünkü bütün eşyanın varlığı ondandır ve mutlak varlık odur. Üçüncüsü “Lâ ente illâ ente” zikridir. İkinci mertebeden daha üstündür. Çünkü ikinci mertebede ki lafız gâibden kinayedir. Bu taifenin işareti hâzıradır. Dördüncüsü “Lâ ene illâ ene” zikridir. Bu mertebe de üçüncüden daha kâmidir. Çünkü üçüncüdeki “ente” lafzı ikiliği içerir. İkilik ise birlik âleminde uzaktır. Beşinci kısım ise

³²⁰ Necmeddin Kübrâ, *Usûl-i Aşere*, s. 58.

³²¹ Tirmizî, *Deavât*, 9.

³²² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 71a.

³²³ İbrâhîm, 14/24.

³²⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 71a-b.

³²⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 72a.

enâniyyet, isniyyet ve hüviyyet cümlesinin Vahdet-i Zât üzere zâid olduğunu söyler. Bu taife ise zikri visâle engel bilirlir.³²⁶

Yedinci makâm teveccüh olup “kalbin Hakk’a boyun eğmesi ve her çeşit varlık ve olgunun sûretinden arınmakla hakkı gözetmek.”³²⁷ anlamına gelmektedir. Necmeddin Kübrâ, teveccüh için şöyle der: “Teveccüh, kişinin Hakk’ın dışında bir varlığa çağırın herşeyden yüz çevirerek, tıpkı bir ölü gibi, bütün benliğiyle Allah’a yönelmesi demektir.”, teveccüh tanımını verdikten sonra bu Ali b. Siyâvüş³²⁸ makâmda sâlike gerekli olan şeyin hakîkî mabûdun dışında başka bir matlûb ve mahbûba yönelmemesi ve iltifat etmemesi olduğunu belirtmektedir. Müteveccih teveccühde kendisine bütün nebi ve resüllerin makâmları arz edilse hiçbirine iltifat etmemesi gerekir. Her ne kadar yüce bir makâma ulaşsa bile daha âlî bir makâmı talep etmelidir.³²⁹

Eğer teveccüh makâmıyla yetinse ve bir an bile iltifat gösterse bu iltifat bin yıllık teveccühden ziyâdedir. Nitekim Cüneyd (r.a.) “Bir siddik binlerce sene Allah’a yönelip teveccüh etse, bir an içinde O’ndan yüz çevirse, onun kaybettiği kazandığından daha büyüktür.” demiştir.³³⁰

Teveccüh makâmında müride gereken dünya ve ahireti üç talakla kendinden uzaklaştırmasıdır. Nasıl ki üç talakla eşi kendine haram kılıp uzaklaştırabiliyorsa aynı şekilde dünya ve ahireti de kendinden uzaklaştırsın ki onlara bir meyl olmasın. Belki bu makâmda sekiz cennet ve nimetlerine bile meyl etmemesi gerekir.³³¹

Tasavvufta sekizinci makâm olan sabır, “başta gelen musibetlerden dolayı Allah’tan başka kimseye şikayetçi olmamak, sızlanmamak, yakınmamak, kendini acındırmamak”³³² anlamlarına gelmektedir. Kuşeyrî, iki çeşit sabrın olduğundan bahseder. Birincisi âbitlerin sabrı ki bu sabır, şikayetten ve sabır halinin kalkmasından korunmuş olmaktır. İkincisi ise muhiblerin sabrıdır. Burada ise âşiklar, Allah’a vuslatın hızlanması için sabrı terk ederler.³³³ Sehl Tüsterî “Sabır Allah

³²⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 72a-b.

³²⁷ Kâşânî, *Istilahâtü’s-Sûfiyye*, s. 165.

³²⁸ Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, s. 57.

³²⁹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 72b-73a.

³³⁰ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 73b.

³³¹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 73b.

³³² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 3

³³³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 271.

Teâlâ'dan bir çıkış kapısı açmasını beklemektir.” demiştir. Aynı zamanda ona göre sabır en fazîletli ve en yüce mertebedir.³³⁴

Necmeddin Kübrâ, “Sabır, tıpkı bir ölü gibi mücâhede ve tahammül yoluyla nefsin hazlarından sıyrılıp çıkmak ve sevdiği ve ülfet ettiği şeyleri ona vermemekte sebât göstermektir.”³³⁵ diyerek tanımını yapmaktadır. Ali b. Siyâvuş ise bu tanıma ek olarak sabrı üçe ayırmaktadır. Birincisi “nefsî sabır”dır ve o avâma ait olan sabırdır. Nefsi doğru yol üzerinde hapseder ve sebât üzerinde tahammül gösterir. Böylelikle o kişinin zâhiri halk nazarında kabul görür. İkincisi “kalbî sabır”dır ki zâhid ve âbidlerin sabrıdır. Sabrı karşılığında âhiret sevâbı beklentisi vardır. Üçüncüsü ise “rûhî sabır”dır ve âriflere mahsustur. Bu makâmda ârif herhangi bir beklenti içine girmeden yalnız Hak için sabreder.³³⁶

Ali b. Siyâvuş, sabrın aklın cevheri olduğunu söyler. Nitekim Akıl ne kadar kâmil olursa sabır o kadar artar. Sabrın sûreti, âlemin kalbidir. İlim ise sabrın rûhudur. Sabrın hayatı ilim iledir. İlim ve sabrın masdarı, akıldır. Çünkü akılı olmayanın ilim ve sabrı da olmaz. Kimin de sabrı olmayıp ilim işareti kendisinde olsa o işaret ona fayda sağlamaz. Sabrın cemâli ilim iledir. Aklın kemâl ve cemâli de ilim iledir. Cüneyd (r.a.) bu merteye için “Yüce Allah müminleri imân ile şereflendirdi. Ve imânı akıl ile onurlandırdı. Ve akılı sabır ile onurlandırdı. Öyle ki imân müminin dinidir. Ve akıl imânın dinidir. Ve sabır aklın dinidir.” demiştir.³³⁷

Murâkabe dokuzuncu makâm olup kurb kelimesi Allah'a yakın olmak anlamına gelir. Seri Sakâtî ise kurbun itâat olduğunu söylemektedir.³³⁸ Murâkabe ise bu yakınlık hâlidir. Kuşeyrî, “sonra O’nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da, O seni görmektedir.” hadisinde murâkabeye işaret olduğunu belirtir. “murâkabe, kulun Hakk Teâlâ'nın her hâlükârda kendisini denetlemekte olduğunu bilmesidir. Bu bilginin sürekli olması kul tarafından Rabbine yönelen bir murâkabedir.”³³⁹

Necmeddin Kübrâ, dokuzuncu makâmın murâkabe olduğunu belirterek şu şekilde tanımlamaktadır: “Murâkabe, tıpkı bir ölü gibi, bütün güç ve kuvvetinden

³³⁴ Kelâbâzî, *er-Ta'arruf*, s. 145.

³³⁵ Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, s. 57.

³³⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 74a-b.

³³⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 74a.

³³⁸ Kelâbâzî, *er-Ta'arruf*, s. 161.

³³⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 272.

sıyrılıp çıkmaktır.”³⁴⁰ Ali b. Siyâvuş, sâlik bu makâmda Hakk’ın mevhibelerini gözetip ilâhî lütuflarını beklediğini belirtir. Hak dışındaki her şeyden yüz çevirir. Hak aşkının denizine dalıp O’na kavuşma şevkini duyar. Bütün makâmlardan, dünyevî ve uhrevî hallerde kayıtlı olmaz. Onlardan daha iyi makâmlara ve hallare tâlib olur. Kalbi ve rûhu ile dosdoğru ve hâlis olarak Hakk’a yakınlık ister. Bu takdir üzerine rabbânî lütuflar ile sâliki mecâzî varlığından alır ki sâlik nice yıllar muâmelât, mücâhede ve riyâzât ile buna müyesser olamaz. Bu makâmda ilâhî cezbe vasıtasıyla nefsin zulmeti tamamen yok olur. Allah’ın “ Rabbimin merhamet ettikleri müstesnâ”³⁴¹ âyetinde buyurduğu gibi ki buna ahyâr mertebesi denir. Belki Allah nefsin kötülüklerini rûhun iyiliklerine çevirir. Âyette bu mânâya işaret olunur: “Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir.”³⁴² Bunlarada ebrâr denir. Belki Allah ilâhî feyizler ve sonsuz lütuflar ile mukarriblerin seyyiâtını ebrârların iyilikleriyle değiştirir. Buna Allah Teâlâ “Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır.”³⁴³ âyetiyle işaret buyurur.³⁴⁴

Rızâ makâmı, makâmların sonuncusudur. Bu yüksek pâyeye ulaşmak ve erişilmez zirveye başlamak her müride nasip olmaz. Rızâ makâmına ulaşan kimse cennete ulaşmış demektir. Rızâ yakînde meydana gelir. Nitekim Zünnûn, rızânın tarifinde şöyle demiştir: “Rızâ, kaderin tecellileri karşısında kalbin sevinç içinde olmasıdır.” Ve Ruveyim de: “Rızâ, hükmünü yerine getirirken kalbin sukûn bulmasıdır.” demiştir.³⁴⁵

Rızâ, Allah’ın kulundan râzı olması ve kulun Allah’tan râzı olması bakımından iki türlüdür. Allah’ın rızâsı kişi için sevâp, nimet ve ikrâmı istemesi iken sâlikin rızâsı ise Allah’ın emir ve yasaklarına riâyet etmesidir. Kulun rızâsı Allah’ın rızâsına bağlı olup Allah’ın verip vermemesi karşısında kalbinde bir değişim olmamalıdır.³⁴⁶ Sufiler rızâ makâmının üstünde başka bir makâm olmadığını

³⁴⁰ Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, s. 58.

³⁴¹ Yûsuf, 12/53.

³⁴² Furkân, 25/70.

³⁴³ Yûnus, 10/26.

³⁴⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 75b-76a.

³⁴⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 76b.

³⁴⁶ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb(Hakikat Bilgisi)*, s. 240.

söylerler. Çünkü sâlik rızâ makâmında iken bulunduğu konumdan daha yukarısını istememekte ve her hâliyle bulunduğu konuma rızâ göstermektedir.³⁴⁷

Muhâsibî ve bazı sûfiler rızânın hal olduğunu söylemektedir.³⁴⁸ Hücvirî ise rızânın, makâmların sonu ve hallerin başlangıcı olduğunu söyler. Çünkü ilk önce çalışma ve kazanma varken daha sonra muhabbet ve muhabbetin coşması söz konusudur. Sâlikin mücâhedeleri burada son bulduğu için rızânın üstünde bir makâm yoktur. “mümkün ve muhtemeldir ki, bidâyette kendi rızâsını kendi rızâsı ile gören, buna makâm demiştir. Nihâyette kendi rızâsının Hakk ile olduğunu gören, buna hal demiştir.”³⁴⁹ kısacası rızâ başlangıçta çalışmakla elde edilen; sonunda ise muhabbetin ihsân edildiği bir makâmdır.

Necmeddin Kübrâ “Rızâ, tıpkı bir ölü gibi ezelde tâyin olunmuş bütün hükümlere boyun eğerek, ebediyete kadar olacak bütün işlerini Hakk’a havale ederek ve itirazdan yüz çevirerek nefsin rızâsından çıkıp Allah’ın rızâsına dâhil olmaktır.”³⁵⁰ diyerek rızâ makâmını tanımlamaktadır. Ali b. Siyâvuş, bu makâmda müridin ayağını taleb yolundan kaldırıp kendi varlığından geçmesi gerektiğini ifade eder.³⁵¹

Ali b. Siyâvuş bu makâmda müridin “ben durumumu Allah’a havale ediyorum.”³⁵² deyip ne cennet ümidi ne cehennem korkusu ile ibâdet etmesi gerektiğini söyler. Belki ubûdiyyet-i mahza ve hâlis muhabbetin zarûretinden ötürü ibâdet eder. Sâlikin Hak’tan gelen herşeye razı olup hoşnutluk veya hoşnutsuzluk ile Allah’tan yüz çevirmemesi gerekir.³⁵³

2.2.3.4. Muhabbet

Sûfiler muhabbeti genel olarak Allah’ın kulunu sevmesi ve kulun da Allah’ı sevmesi olarak yorumlarlar. Allah’ın kulunu sevmesi, ona ihsanda bulunması, cehennemden emin kılması, günahlardan koruması, yüksek makâm ve haller lutfetmesi, dünyaya iltifat etmekten koruması ve rızâsına ulaşana kadar ona inâyette

³⁴⁷ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb(Hakikat Bilgisi)*, s. 242.

³⁴⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb(Hakikat Bilgisi)*, s. 242.

³⁴⁹ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb(Hakikat Bilgisi)*, s. 245.

³⁵⁰ Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, s. 58.

³⁵¹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 76a.

³⁵² Mü'min, 40/44.

³⁵³ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 76a.

bulunmasıdır. Kulun Allah'ı sevmesi ise sadece onun rızâsını talep etmek, onu görmeği istemek ve ona yakın olmaya çalışmak, onun zikri ile meşgul olmak, hevâ ve hevsten yüz çevirmek ve sadece ona yönelmektir.³⁵⁴ Hücvirî, muhabbetten bahsederken muhabbetin bir hâl olduğunu vurgular. Çünkü muhabbet yaşanılan ve tadılan bir hâldir. Aynı zamanda muhabbet kazanılan bir durum olmayıp Allah'ın lutfudur.³⁵⁵ Konevî ise muhabbetin mertebelerinin zuhûr ettiği kişilere göre hükümlerinin değiştiğinden bahsetmektedir. Ona göre “teveccüh, teşvik, talep vb.” kelimeler muhabbetin sebepleri ve lakaplarıdır. Konevî, muhabbetin aşk, hevâ, irâde vb. gibi isim ve sıfatlarının mevcut olduğuna ve bunların sevenlerin hallerine ve istidâtlarına göre ortaya çıktığına dikkat çeker. “Muhabbet, hükmü ilâhî ve kevnî mertebelerde müşterek küllî bir hakîkattır. Buna göre muhabbet ilişkisi, Hak ve halk arasında sâbittir. Ve bir açıdan Hakk'a, bir itibar ile de halka nispet edilebilir.³⁵⁶

Kelâbâzî eserinde muhabbet için şu ifadeler yer vermiştir: “Cüneyd ‘muhabbet, kalbin meylidir.’ söylemiştir. Bu sözün mânâsı; muhabbet, kulun kalbinin Allah'a ve ona ait olan şeye tabî bir şekilde meyletmesi ve yönelmesidir.” Ali b. Siyâvuş, benzer ifadeler kullanarak muhabbeti bâtının cemâl âlemine meyletmesi olarak tanımlar.³⁵⁷

Ali b. Siyâvuş muhabbet halinin rızâ makâmının gereği olduğuna dikkat çeker.³⁵⁸ Eserinde rızâ makâmının devâmında bir fasıl yazarak muhabbetin çeşitleri, faydaları ve neticeleri hakkında bilgiler verir.³⁵⁹ Ali b. Siyâvuş, muhabbeti üçe ayırarak ilkinin muhabbet-i âmm olduğunu belirtir. Bu muhabbet, nefsin mülk âleminde fiillerin cemâl görüntülerine meyletmesidir. İkincisi ise muhabbet-i hâstır. Bu kalbin melekût âleminde sıfatların cemâllerini düşünmeye meyletmektir. Üçüncüsü muhabbet-i ehastır. Bu rûhun ceberrût âleminden Zât'ın cemâlini müşâhede etmektir. Zât'ın cemâline muhabbetin işareti, kişinin nazarında karşılaştığı sıfatın tüm yönleri zarar ve fayda, hidâyet ve dalâlet, dostluk ve düşmanlık, ayrılık ve kavuşma gibi şeylerin eşit olmasıdır.³⁶⁰

³⁵⁴ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 367-370.

³⁵⁵ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 372.

³⁵⁶ Konevî, *Nefehâtü'l-ilâhiyye (İlahî Nefhalar)*, s. 72.

³⁵⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 77b.

³⁵⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 77b.

³⁵⁹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 77b.

³⁶⁰ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 77b-78a.

Ali b. Siyâvuş, sâlike mutlak olan aşkın yüz göstermemiş olması durumunda onunla hakîkî matlûb arasında münasebet sabit olamayacağını belirtir. Gerçek aşk sâlikin bâtınında yani hakîkatında ortaya çıkar ve gâib olur. Hakîkî fenâ ile de mütehakkık olur. Çünkü gerçek aşk, âşık ve maşûk arasında kuvvetli bir bağıdır. Muhabbetin hakîkatı şudur ki muhibbi mahbûba birlik bağı ile bağlar. Muhabbetin hakîkatı mahbûbun cezbelerinden bir cezbe ile muhibbi kendisine cezb eder. Ve ne kadar kendine çekerse muhibbin mecâzî varlığından bir nesneyi yok eder. Öyle ki bütün sıfatları muhibden kabz eder ve onun zâtını kabza-i kudret ile ondan alır ve ona bedel bir zât bağışlar. Böylelikle mahbûb kendi sıfatları ile ittisaf etmede muhibde isti'dâd hâsıl eder. Cüneyd bu mânâda “Muhabbet muhibden bir bedel üzere mahbûbun sıfatlarına dâhil olmaktır.” buyurur.³⁶¹

2.2.4. Meâd

Meâd sözlük anlamı dönmek olan “a-v-d” kökünden türemektedir. Meâd kelimesi tasavvuf, kelâm ve felsefe ilimlerinde konu olan bir kavramdır. Tasavvuf literatüründe ise meâd, ölüm ve sonrası hayat için yani âhiret için kullanılan bir terimdir.³⁶² Konevî, insânın ölümden sonra gideceği âlemlerin bu unsûrî âlemden meydana geldiğini belirterek şöyle der: “Bu âlemin zımnında, zuhûru farklı, nitelik ve terkipleri farklı olsa bile, devam eden ve kalan şeyler vardır. Ayrıca, tabii kuvvetlerden –iyi veya kötü- zihnî ve hayalî tasavvurlardan berzahta ruha eşlik edecek şeyler vardır.”³⁶³ Ali b. Siyâvuş, meâd konusunda ölüm ve çeşitleri, berzah, haşr, cennet ve cehennem konuları hakkında izâhatta bulunmaktadır.

2.2.4.1. Ölüm ve çeşitleri

Tasavvufun ilk dönem suffileri, ölüm kelimesi ile tabii olan ölümü yani rûhun bedenden ayrılması ve âhiret hayatının başlangıcı olayını kastetmektedirler.³⁶⁴ Gazzâlî, “ölüm, rûhun beden üzerindeki etkisinin sona ermesi, beden rûha araçlık görevi görmemesi demektir. Tıpkı, sözgelimi, eldeki felçliğin elin âlet olarak kullanılmaması anlamında olması gibi bir olaydır. Ölüm de tüm organların felç

³⁶¹ Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı*, vr. 78b-79a.

³⁶² M.Sait Özervarlı, “Mebde ve Meâd”, *DİA*, İstanbul, 2003, c.28, s.211-212.

³⁶³ Konevî, *Nefehâtü'l-ilâhiyye* (İlahî Nefhalar), s. 117.

³⁶⁴ Bkz. Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillah (Kalp Hayatı)*, s.135-150; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 243; Gazzâlî, *İhyâ*, c. 4, s.

olması demektir.”³⁶⁵ diyerek rûhun bedenden ayrılarak onun üzerindeki tasarrufunu kaybettiğini belirtir. Ölüm olayı ile insânın hakikatının nefsi ve rûhu olduğu anlaşılır ki bunlar ölümden sonra da devam etmektedir.³⁶⁶

Muhâsibî de tabii ölüm üzerinde durur ve ölüm vaktinin bilinemeyeceğinden kişinin ölüme her dâim hazırlıklı olması gerektiğini belirtir. Bu hazırlık ise iki türdür: birincisi tevbe etmek iken ikincisi ise beden ve kalben zarûrî olmayan konularda gayret göstermektir.³⁶⁷

Sûfiler nazarında asıl ölüm, nefsin hevâ ve hevesinden arınması ile gerçekleşir ki “ölmeden evvel ölüyoruz” sözüyle buna işaret edilmektedir. Ölüm, “ilâhî rûh ve nefsi nâtika denilen rûhânî latîfenin en mukaddes mertebeye yönelmek nedeniyle bedensel lezzetlerle ilgilenmekten kesilmesidir.”³⁶⁸ Genel olarak ölüm ikiye ayrılır ki bunlar: tabii ölüm ve ihtiyârî ölümdür. Tabii ölüm kişinin doğal olarak bedeninin ölmesi iken ihtiyârî ölüm ise kişinin kendi irâdesi ile nefsini öldürmesidir.³⁶⁹

Ali b. Siyâvuş, insânın rûhunun, insânın hakikatı olduğunu belirtir ki bu düşüncesi önceki sûfiler ile aynıdır. Ali b. Siyâvuş, rûhun bedende tasarrufu olup olmaması bakımından iki hâli olduğunu söylemektedir. Rûhun bedende tasarruf sahibi olmasına *hayat* denir. Ve rûhün buradaki tasarrufu kahrîdir, tabî ve ihtiyârî değildir. Rûhun bedende tasarruf sahibi olmaması hâline ise *mevt* denir.³⁷⁰

Ali b. Siyâvuş, ölümün mevt-i ıztırârî, mevt-i ihtiyârî ve mevt-i ânî olmak üzere üç çeşit olduğunu söylemektedir. Mevt-i ıztırârî, tabii olan ölümdür. Mevt-i tabii, rûhun bedenden ilişkiyi kesmesinden ibarettir. Zira insânın iki rûhu vardır; birisi rûh-ı hayvânî cinsindedir. Rûh-ı hayvânînin kaynağı olan kozalak şeklindeki et parçasıdır ki ona aynı zamanda “dil” de derler. “Ve bu rûh bir buhâr-ı latîfdir ki hayvânâtın bânîni ahlâtından münbais olur. Ve ona bir mizâc-ı mu‘tedil hâsıl olur. Ve onun eseri urûk-ı savârib vâsıtasıyla dimâğa ve cemî‘-i a‘zâyâ erişir. Ve bu rûhun eserinden havâss-ı a‘zâ-i zâhirde zâhir olur. Ve eğer urûkdan ba‘zısının mecrâsında bir sedde zâhir olursa ol seddenin yolunda olan uzuv muattal olur. Ve meflûc olur.

³⁶⁵ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûm 'id-Dîn*, c. 4, s. 994.

³⁶⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, c. 4, s. 994.

³⁶⁷ Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillah (Kalp Hayatı)*, s.135.

³⁶⁸ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 545.

³⁶⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 284.

³⁷⁰ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 80b-81a.

Ve onda his ve kuvvet-i hareket kalmaz. Ve rûhu ateş gibidir. Ve dil fetîl gibidir. Ve gîdâ revgan gibidir. Pes revganı geri çekdiklerinde çerâğ söndüğü gibi mizâc-ı mu‘tedilden eğer men‘ ederlerse rûh-ı hayvânî bâtil olur. Ve hayvân mürd olur. Nitekim eğer fetîl revganı ziyâde içerse tebâh olur. Ve revganı kabul etmez. Bundan dolayı rûhun mizâcının mutedil olması gerekir.”³⁷¹

İnsanın diğer rûhu ise nurların tesirlerini kabul etme istidâdı olan meleklerin cevherleri cinsinden olan rûhtur. Hayvânî rûhun istidâdı mizâcın itidal olmasına bağlı iken insânî rûhun ise onun âsârını kabul etmeğe bağlıdır. Eğer itidâl bâtil olursa his ve hareket gibi eserleri kabul etmez ise azalar o eserlerden mahrum kalır, hissiz ve haeketsiz olur. İşte bu durumda mevt-i tabii gerçekleşir.³⁷²

Mevt-i ihtiyârî, Cenâb-ı Hakk’a müteveccih olan sâliklere hâsıl olan ölümdür. İkinci ölüm irâdîdir ki tabii ölüm gelmeden önce zulmet âleminden kurtulmakla gerçekleşir. Bu ölüm ile sâlik dünya ve içindeki şeylere meyletmez ve zevk almaz, sadece Cenâb-ı Hakk’a müteveccih olur.³⁷³

Mevt-i ânî ise her ân vâki olan ölümdür. Çünkü Hak Teâlâ her zaman tecellîdedir. Hakk’ın tecellîsi ile insânın bedeni her an mahv ve muzmahil olup o anda halk-ı cedîd ile tekrar yenilenmektedir. Fakat tecellîde tekrar ve çoğalma olmaz. Ancak tecellî mallinde tecellüd hâsıl olup birlik ve çoğalma olur.³⁷⁴

Ali b. Siyâvuş, insânî rûh ve hayvânî rûh arasındaki ayrımı yaptıktan sonra insânî rûhunun ölüm ile yok olmayacağından şöyle bahseder: “Rûh-ı hayvânî min-vechin rûh-ı insânîye mürekkeb gibidir. Ve min-vechin âlet gibidir. Ve çûn bu rûh-ı hayvânînin mizâcı bâtil ola. Ve kalıbına mevt erişe. Rûh-ı insânî evvel ki gibi yine yerinde bâkî kalır. Velâkin âletsiz ve mürekkebsiz kalır. Ve merg mürekkeb ve tebâhi âlet süvârî ve sâni‘i ma‘dûm etmez. Ve cemî‘-i enbiyâ ve evliyâ ve hükemâ ve ulemâ’ vücûd-ı unsurî binâsının harâbından sonra rûhun bakâsına müttefiklerdir. Ve cemî‘-i kütüb menzile bununla nâtıktır. Zîrâ hakîkat-ı âdemî –ki ona rûh-ı insânî ve latîfe-i rabbânî derler– tayerân-ı mevt-i tabî ile mün‘adim olmaz.”³⁷⁵ diyerek ölümün bir son olmadığını belirtir.

³⁷¹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 82b.

³⁷² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 82b-83a.

³⁷³ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 81a.

³⁷⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 81a.

³⁷⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 83b.

2.2.4.2. Berzah

“İki şey arasındaki engel ve perde” olarak tanımlanan berzah, iki şey arasında bulunmasından dolayı hem ayırıcı hemde birleştirici özelliğe sahiptir. Berzah kelimesi, mânâlar âlemi ile sûretler âlemi, rûhlar âlemi ile cisimler âlemi, dünya âlemi ile âhiret âlemi arasında bulunan âlem için kullanılmaktadır.³⁷⁶

İbn Arabî, berzah âlemini kış mevsimine benzeterek şöyle der: “zaman-ı şitâyâ gelince: O bârid-i ratbdır; ve o tab‘-ı berzahtır. Bu zamanda berzah hakkındaki fikir senin gıdân olmak îcâb eder. İmdi sen iki menzil arasındasın. Acaba sen âl-i Fir‘avn gibi sabah ve akşam nâra arz olunan kimselerden misin, yoksa cennetler arz olunan kimselerden misin ki, mü‘minler gibi rıyâz-ı cennete taalluk edersin ve onlardan dilediğin mekâna nüzûl eylersin?”³⁷⁷ İbn Arabî, berzahın iki menzil olan dünya hayatı ile âhiret hayatı arasında olduğunu ve kişinin cennet ehli mi yoksa cehennem ehli mi olduğunun bu âlemde gösterileceğini belirtmektedir.

Konevî yaratılışı dörde ayırarak ilkinin diğer yaratılışların çekirdeği gibi olan ve herşeyi kapsayan unsûrî yaratılış olduğunu söyler. İkinci yaratılışın ise berzah âlemi olduğunu belirterek şöyle der: “berzah âlemi; bu yaratılış, yaratıkların bazı hallerinin, amel ve zanlarının, tasavvurlarının, ahlak ve sıfatlarının sûretlerinden meydana gelmiştir.”³⁷⁸ Konevî, bu niteliklerin bir araya gelerek özel bir hey‘et oluşturduğunu söyler. Bu birleşmede nefsin zûhur ettiği bir takım suretler vardır ki bu sûretler, insânın ölümü esnasında kendisine hakim olan sıfat ile ilişkisine bağlıdır. Konevî, berzah âleminde bazı insânların bir süre kuş, aslan ve kurt suretinde zuhûr ettiğine dikkat çeker: “Rûhânî hükümlerin hakim olduğu bu diyardan ve yaratılıştan bütünüyle yüz çeviren kimse, cihat için temiz bir kalb ve sahih bir iman ile allah yoluna yönelmiş şehitlere benzer. Bu insânların nefisleri, ruhânî kuş sûretinde zuhûr edecektir. Nitekim Hz. Peygamber, ‘Şehitlerin ruhları, yeşil kuşların kursaklarındadır; onlar, cennet meyvelerinden yerler, Arş’ın altındaki kandillere arzu duyarlar.’ buyurmuştur.”³⁷⁹

Ali b. Siyâvuş da benzer şekilde insanın rûhunun beden ile alakayı kesip dünyadan ayrıldıktan sonra bulunduğu âleme *berzah* dendiğini belirtir. Bu berzah

³⁷⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 107.

³⁷⁷ İbn Arabî, *Tedbîrât-ı İlâhiyye*, s. 341.

³⁷⁸ Konevî, *Nefehâtü'l-ilâhiyye (İlahî Nefhalar)*, s. 118.

³⁷⁹ Konevî, *Nefehâtü'l-ilâhiyye (İlahî Nefhalar)*, s. 118-119.

âlem-i ecsâm ile âlem-i ervâh arasında olan berzahın iki yönle farklıdır. Birisinde tenezzülât ve vücûdî mertebelerin urûc devrî vaki olmuştur ki bu mertebe, dünya mertebesinden öncedir. O tenezzülât mertebesindedir ki ilk olma ona aittir. Ve diğeri dünyanın oluşumundan sonradır ki meâric mertebelerindedir ve âhir olma ona aittir. Öyleki ikinci ilkinin gayrı olur. İkinci vecih ise sûretler rûhlara ikinci berzah ile eklenir. Bu sûretler dünyanın oluşumundan sonra amellerin sûretlerinin ve fiillerin neticesidir. İlk berzahın sûretleri buna muhaliftir.³⁸⁰

İkinci berzahın keşf edenleri azdır. Fakat ilk berzahı birçok kimse keşf etmiştir. Kâmillerden hiçbirisinin ölünün hallerini keşfedebileceğine dair sözleri olmamıştır. Velâkin bu iki berzah müşterektir. Herbirisi âlem-i rûhânîden olmakta ve âlem-i misâlin sûretlerini kapsayan cevheri, ya nurânî veya gayr-i maddî olmaktadır. Ve bu neş’et-i berzahînin hükmü rûhun bedenden ayrılması zamanında olur. Vakt-i haşr ve ba’sa varınca Allah Teâlâ “...Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.”³⁸¹ buyurur.³⁸²

İnsan kendine uygun olan sûretlerde bütün söz, amel, ahlak ve ahvalini berzahda müşahhas olarak görür. Eğer insânın rûhuna kin sıfatı galib olursa o kaplan sûretinde zâhir olur. Eğer şehvet galib olursa domuz sûretinde zâhir olur. Eğer gazab kuvveti galib olursa köpek sûretinde görünür.³⁸³

İnsanın berzah âlemine yolculuğu uyku ve ölüm olmak üzere iki yol iledir. Ulemâ, zulmet âleminden ve beşerî sıkıntılardan kurtulma bakımından uyku ve ölüm arasındaki farklılığın azlığını “uyku ölümün kardeşidir.” diyerek belirtmişlerdir. Çünkü rûhun bedenden tasarrufunun cüzî olarak kesilmesine *uyku* denirken küllî olana da *ölüm* denir. Allah Teâlâ bu mânâda “Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi dirilten O’dur.”³⁸⁴ buyurmuştur.³⁸⁵

Ali b. Siyâvuş, Münker ve Nekir meleklerinin suâllerinin, kabir azabının, hafr ve ravzânın bu berzah âleminde olduğunu belirtir. Daha sonra o, “Kabir cehennem

³⁸⁰ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 84a-b.

³⁸¹ Mü’minûn, 23/100.

³⁸² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 84b.

³⁸³ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 84b-85a.

³⁸⁴ En’âm. 6/60.

³⁸⁵ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 85a.

çukurlarından bir çukur veya cennet bahçelerinden bir bahçedir.”³⁸⁶ hadisinin bu âlemin açık bir delili olduğunu ifade eder .³⁸⁷

2.2.4.3. Haşır

Haşır kelimesi, sözlükte “bir topluluğu bulunduğu yerden zor kullanarak çıkarıp bir meydanda toplamak”³⁸⁸ anlamına gelmektedir. Haşırın ıstılah anlamı ise kıyâmet gününde insânların yeniden diriltiilerek hesâba çekilmesi üzerine mahşer denilen alanda bir araya getirilmesidir.³⁸⁹

Konevî, insânın dört çeşit yaratılışından bahsetmektedir. Bu yaratılışların ikisi unsûrî yaratılış ve berzah âlemidir ki bunlar berzah başlığı altında açıklandı. Üçüncü yaratılış ise haşır âlemindeki yaratılıştır. Bu yaratılış, “zâhirin bâtınıdır. Buna göre, bu âlemde şimdi zuhûr etmiş olan, orada bâtın ve bâtın olan orada zâhir olur. Haşır âlemindeki zuhûr bâtınlık, şimdi bâtın ve zâhir olan şeylerin bütün hükümlerini; bâtınlık, zuhûr, cem‘ ve terkipten ortaya çıkan neticeleri birleştirecek şekilde gerçekleşir.”³⁹⁰

Ali b. Siyâvuş, rûhun bedenden tasarrufunun kesilmesinden sonra bedenün cüzlerinin bir araya gelip rûhun tekrar onda tasarruf etmesine de *ba’s* ve *haşır* denildiğini söylemektedir.³⁹¹ Haşır dünyadaki küllî neş’ete nazaran unsûrî bir neş’ettir. Çünkü ölümün anlamı yok olmak değil rûhun bedende tasarrufunun kesilmesidir. Nasıl ki bu dünyada insânın vücûduna uygun olan toprak ve su unsurlarında mürekkebi bir beden verilir aynı şekilde haşırî neş’ette bu âleme uygun belki hava ve ateş unsurları galebe eder.³⁹²

Şüphesiz ki bedeni iâde etmek ilkinin yaratmaktan daha kolaydır. Çünkü ilk icadda hem bedeni hem rûhu yaratmak gerekir. Fakat ikincide ise insânın rûhu bâkî olup bedeninin bile cüzleri mevcuttur. Âyette “Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O’dur ve bu O’nun için pek kolaydır”³⁹³ buyurulmuştur.³⁹⁴

³⁸⁶ Tirmizî, Sıfatü’l-kıyâme, 26.

³⁸⁷ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 85b.

³⁸⁸ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, c. 4, s. 190.

³⁸⁹ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, c. 4, s. 190.

³⁹⁰ Konevî, *Nefehâtü’l-ilâhiyye* (İlahî Nefhalar), s. 117.

³⁹¹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 80b-81a.

³⁹² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 85b-86a.

³⁹³ Rûm, 30/27.

³⁹⁴ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 86a.

Allah'ın bedenlerin ölüm ve ayrılmasından sonra tekrar dirilteceği konusunda âlimler ittifak etmişlerdir. Bu konu aklen ve naklen mümkündür. Aklî olarak mümkün olması ölünün eczâsının cem ve hayata kabiliyyetinin olmasındandır. Yine Fâil-i Muhtar'ın cüzleri cem etmeye ve ona hayat vermeye kâdir olması, her şahsın eczâsının ayânın tafsîl üzere âlim olması aklî olarak mümkündür. “Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?” diyor. De ki: ‘Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüsünü bilir.’³⁹⁵ âyeti ile de bedenlerin ihyâsı sâbit olmuştur.³⁹⁶

Ali b. Siyâvuş'a göre haşrin hükümlerindeki acâibliklerin çok olmasından dolayı çok kişinin aklı haşri idrâk etmede yoksun kalmıştır. Çünkü haşrin hükümlerini ya imân nûru ile ya da keşf-i ayân ile idrâk etmek mümkün olur. Haşr gününün acaibliklerinden biri ise onun süresinin bir taifeye elli bin yıl gibi gelirken başka bir taifeye bir an gibi gelmesidir. Nitekim âyette de şöyle buyrulmuştur: “De ki: Hem öncekiler hem sonrakiler bilinen bir günün belirlenmiş bir vaktinde mutlaka bir araya getirilecekler!”³⁹⁷ Bu güne *kıyâmet-i kübrâ* denilmektedir.³⁹⁸

Ali b. Siyâvuş, kıyâmet kelimesinin basîret erbâbı katında delâletinin ortak olduğunu söyler. İnsânın tabîî olarak ölümüne *kıyâmet-i suğrâ* denir. Dünya hayatından sonra insân ya ulvî yada süflî berzahların birinde olur. Fakat mevt-i irâdî ile ölüp kalbî ve ebedî hayatı elde etmeden dolayı bu ölüme *kıyâmet-i vustâ* denir ki fenâfillâh makâmına ulaşanlar içindir. Kur'ân'da bu kimseler için şöyle buyrulur: “Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine ışık tuttuğumuz kimse...”³⁹⁹ Allah dışında hiçbir şeyin kalmadığı ve “O büyük felâket (kıyamet) geldiğinde.”⁴⁰⁰ âyetinde işaret edilen kıyâmete ise *kıyâmet-i uz mâ* denir.⁴⁰¹

³⁹⁵ Yâsîn, 36/78-79.

³⁹⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 86a.

³⁹⁷ Vâkıa, 56/49-50.

³⁹⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 87a.

³⁹⁹ En'âm, 6/122.

⁴⁰⁰ Naziât, 79/34.

⁴⁰¹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 87a-b.

2.2.4.4. Cennet ve cehennem

İbn Arabî, cennet kelimesini örtü anlamında kullanarak şöyle der: “Cennetime gir”⁴⁰² söz konusu cennet, kendisiyle örtündüğüm şeydir. Benim (Hak) cennetim senden (insân) başka bir şey değildir; çünkü sen kendinle beni örtüyorsun. Nasıl ki sen benim sayemde (var) oluyorsun, ben de senin vasıtanla bilirim. O halde seni bilen beni bilmiştir. Ben bilinmezsem sen de bilinmezsin. O’nun cennetine girdiğinde kendi cennetine girdin demektir. Böylece kendi nefsinin başka bir bilgiyle tanırısın. Bu yeni bilgi, nefsin hakkındaki bilgin vasıtasıyla rabbini tanıdığındaki bilgiden başkadır. Böylece iki bilgi sahibi olursun: birincisi, kendin bakımından rabbini bilmen, diğeri kendin bakımında değil, rabbin bakımından rabbini bilmendir.”⁴⁰³

Ali b. Siyâvuş ise cennet ve cehennem konusunu ilâhî sıfatlarla anlatmaktadır. Ona göre ilâhî sıfatlar heybet ve üns itibariyle iki aslî sıfata münhasırdır. Bu aslî sıfatlar Cemâl ve Celâl sıfatlarıdır. Latîf ve benzeri sıfatlar cemâlî iken Kahr ve benzeri sıfatlar celâlîdir. Her Cemâlin bir Celâli ve her Celâlin bir Cemâli vardır. Ali b. Siyâvuş bu konudaki düşüncesini “Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri...”⁴⁰⁴ âyeti ve “Cennet nefsin hoşlanmadığı şeylerle kuşatılmıştır. Cehennem ise nefsin hoşuna giden şeylerle kuşatılmıştır.”⁴⁰⁵ hadîsiyle desteklemektedir.⁴⁰⁶

Ali b. Siyâvuş bu Cemâl ve Celâl sıfatlarının ahirette iki mazharı olduğunu ve bunlara *cennet ve cehennem* denildiğini belirtir. Cennet ve cehennemin her âlemde o âleme uygun mazharları vardır. Meselâ gayb âleminde bir ayn-ı sâbitesi vardır. Yine âlem-i rûhânîde Adem ve Havva’nın cennetten çıkışını haber vermiştir. Bu da o âlemde var olduğunu gösterir. Hz. Risâlet ise “Dünyâ mü’minin zindânı kâfirin ise cennetidir.”⁴⁰⁷ sözüyle dünyada cennet ve cehennemin varlığını isbat etmiştir. Hz. Risâlet “Kabir cehennem çukurlarından bir çukur veya cennet bahçelerinden bir bahçedir.”⁴⁰⁸ hadîsi ile berzah âleminde onların varlığından bahsetmiştir. İnsânın

⁴⁰² Fecr 89/30.

⁴⁰³ İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, trc. Ekrem Demirli, s. 93-94.

⁴⁰⁴ Bakara, 2/179.

⁴⁰⁵ Buhârî, Rikâk, 28.

⁴⁰⁶ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 87b.

⁴⁰⁷ Müslim, Zühd, 1.

⁴⁰⁸ Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 26.

vücûd âleminde kemâller cennetin kendisidir. Nefis makâmı ve onun gerktirdikleri ise cehennemdir.⁴⁰⁹

Ali b. Siyâvuş'a göre sâlik kalb ve rûh makâmına vâsıl olup ahlâk-ı hamîde ve sıfat-ı marziyye ile muttasıf olursa çeşitli nimetlerle nimetlenir. Eğer sâlik hevâ, nefis ve onun lezzetleri ile tevakkuf ederse belâ ve azabla karşılaşır. Fakat bu mazharların en son mertebesi âhirettedir.⁴¹⁰

Keşf ehlinin Kürsî'nin yüzeyinin cennetin zemini olduğu ve onun tavanında Arş olduğu konusundaki görüşüne Kur'ân ve hadîs mutabıktır. Çünkü Kürsî'nin vasfedildiği şeylerle cennet arzı da vasfedilmiştir. Kur'ân'da "O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır..."⁴¹¹ ve "...gökler ve yer kadar geniş olan cennete..."⁴¹² âyetleri buna delildir. Hz. Peygamber'de hadîse şöyle buyurmuştur: "Cennette yüz derece vardır. Her derecenin arası gökle yer arası gibidir. Firdevs en yüksek derecedir. Firdevs cennetinde dört ırmak akar. O ırmakların üzerinde Arş vardır. Allah'tan cenneti istediğiniz vakit, Firdevs'i isteyin."⁴¹³ Bu hadiste bahsedilen dört nehir ise erkân-ı erba'anın mazharlarıdır. Şarap nehri harâret rûknünden, su nehri bürûdetten, süt nehri rutûbetten ve bal nehri ise yübûsetten kaynaklanır.⁴¹⁴

Cehennem Kürsî'nin mukaarı⁴¹⁵(çukur kısmının) altındadır. Bundan dolayı insânın hakîkatı ilâhî ve kevnî mertebelerde sınırlanması insân sûretinde zâhir olunda onun seyri gerekli oldu. Mertebelerin herbirinde insân insân için uygun bir menzil müteayyin oldu. Bu takdir üzerinedir ki mümin ve kafir için cennet ve cehennem müteayyin bir mertebedir. Fakat insânın terkîbinin sûreti kesîf düşer ve rûhâniyyeti üzerine cismâniyyeti gâlip olursa cehennemden cennete yükselmeye muktedir olamaz. Ve onun cenneteki menzili âtil olur. Müminin rûhu ise bedenden alakayı kesip terkîbinin sûreti lâtif düşer ve rûhâniyyeti cismâniyyete gâlip olursa cehennemden cennete yükselir ve kendi makâmına erişir.⁴¹⁶

⁴⁰⁹ Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 87b-88a.

⁴¹⁰ Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 88a.

⁴¹¹ Bakara, 2/255.

⁴¹² Âl-i İmrân, 3/133.

⁴¹³ Buhârî, *Tevhîd*, 22.

⁴¹⁴ Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 88b.

⁴¹⁵ Muka'ar kelimesi "ortası çukur olan, kenarlardan başlayarak merkeze doğru tadrîcen çukurlanan" anlamındadır. Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, haz. Raşit Gündoğdu v.d., s. 1076.

⁴¹⁶ Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 88b-89a.

Allah'ın vadettiği cehennem, ism-i Müntakim'e bağlı olarak beş taifede zâhir olur. Bunlar; müşrik, kâfir, münâfık ya da âsi ve günahkâr mü'mindir. Mü'min de iki kısma ayrılır; gayr-ı âmil olan ârif, diğeri mahbûbdur. Beş taifeye nisbetle bu vaad bir yönüyle azaptır. Gayr-ı âmil olan ârifin cehenneme girmesi cehenneme uygun bir amel sebebiyledir. Fakat bir yönüyle azab olan bir yönüyle tatlıdır. Azabın tatlılık yönü şöyledir ki gayr-ı âmil olan ârif azabda azab vereni müşâhede eder. Böylelikle azab Hakk'ı şuhûd sebebi olur. Bu konuyla alakalı Şiblî şöyle der: "Eğer cehennemdekiler azabın kimden olduğunu bilebilselerdi o kadar zevk ve mutluluk duyarlardı ki cennet ehli onlara gıpta ederdi." Fakat hakîkî lezzetlerden örtülü olan gâfil kişiye azab yine de bir yönüyle azaptır. Çünkü hadîste "Orada ateş ehlinden bazıları ateşle oynar"⁴¹⁷ buyurulmaktadır. Oyun lezzet alma yönüyle tatlılık, lezzettir. Münâfıkların ise kemâl ve nakıslığa istidâtları vardır. Kemâli idrâk ettikleri için bir yönüyle azaptır. Fakat kemâle ulaşmaya imkanları yoktur. Nakıslık istidâdı onları cibilliyetinde olduğu için noksana râzı olurlar. Daha sonra Müntakim azab ile onlardan intikamı alır ve teellüm onlardan kalkar. Böylelikle onların azâbı, azbe (tatlılığa) dönüşür.⁴¹⁸

Müşriklerin mevcûdâtтан taptıkları, Hakk'ın gayrıdır. Onlar ibadet ettikleri mabûdlara İlâh-ı Mutlak'ı mukayyed ederler. Onlar ulûhiyeti hasr ve tayin ettikleri sûretten dolayı hata ve galata düşmüşlerdir. Güneş, ateş, Mesîh, Uzeyr, felekler veya tabîat sûretlerine ilâhlık atfetmişlerdir. Fakat hepsinin teveccühü Hak'tan gayrı değildir. Eğer onlar hasr ve tekayyüden örtülü kalmışsa Allah onların azâbını azbe çevirir. Hallâc "Allah şerîatın zâhirini senden gizledi. Ve küfrün bâtınını sana açtı. Muhakkak ki şerîatın zâhiri gizli bir küfürdür. Ve küfrün bâtını açık bir ma'rifettir." buyurarak buna işaret etmiştir.⁴¹⁹

Ali b. Siyâvuş, kâfirlerin azâbının büyük olduğundan bahseder. Belki onlar azâba râzı oldukları için azâbdan elem duymazlar. Çünkü onların istidâdı onu talep eder ve kendi durumuna rıza gösterirler. Kafirlerin azâbı hallerine uygun nimetlere dönüşür. Yani cennet nimetleri gibi olmaz. Nitekim Allah "Pis şeyler pis olanlar içindir, pis olanlar da pis şeylere lâyıktır. Temiz şeyler temiz olanlar içindir, temiz

⁴¹⁷ Kaynaklarda bu hadîse rastlamadık.

⁴¹⁸ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 90b-91a.

⁴¹⁹ Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybîyye*, vr. 91a-b.

olanlara da temiz şeyler yakışır.”⁴²⁰ âyetinde herşeyin kendi durumuna göre hak ettiği karşılığı göreceğini belirtmektedir. Her kişi kendi istidâd ve kâbiliyyetine göre tecellî-i Hâk’tan nasibini alır. Yağmur misâli gibidir ki yağın yağmur bir yerde şeker bitirirken bir yerde zakkum bitirir. Ali b. Siyâvuş, “hepsi bir tek su ile sulanır. Böyle iken üründe bir kısmını bir kısma üstün kılarız.”⁴²¹ âyetini vererek her insânın kendi yeteneği ölçüsünde Zât’ın feyziyle bir nûr elde ettiğini söyler.⁴²²

⁴²⁰ Nûr, 24/26.

⁴²¹ Ra’d, 13/4.

⁴²² Bosnevî, *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 91b-92a.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAKÂSİD-I ENVÂR-I GAYBİYYE VE MASÂİD-İ ERVÂH-I TAYYİBE’NİN TAVSÎFİ VE GÜNÜMÜZ HARFLERİNE ÇEVİRİSİ (METİN VE TALİKAT)

3.1. MAKÂSİD-I ENVÂR-I GAYBİYYE VE MASÂİD-İ ERVÂH-I TAYYİBE’NİN TAVSÎFİ

Çalışmanın konusu olan eser, Ali b. Siyâvuş tarafından Farsça olarak yazılmış *Mâkasîd-ı Nâciye*’nin Osmanlıca tercümesi olup mensur bir risâledir. Baştan sona Tasavvufî içeriğe sahip olan risâlede, konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Âyet ve hadislerin üzerleri de kırmızı müekkeple çizilmiştir. Müellif, eseri bir mukaddime ve üç bâb olarak kaleme almıştır.

Ali b. Siyâvuş, İlâhî isimlerin hakikatlarını, kaynaklarını ve bilgilerinin üçe ayrıldığını ve bunların mebde’, meâş ve meâd konuları olduğunu belirtir. Bu üç konuyu içeren toplu bir eser olmadığı için risâleyi kaleme aldığını belirtir.⁴²³ Müellif, bu risâlede, seyr u sülûka giren müridlerin istifâde etmeleri için gereken önemli bilgileri ve tasavvufî ıstılahları işlemiştir. Risâledeki konular birbiriyle bağlantılı olarak uygun bir sıraya göre anlatılmıştır.

Eserin müellif nüshası olmadığı için mevcut nüshalardan ilk ulaşabildiğimiz Nuruosmaniye nüshası üzerinden çalışılmaya başlandı. Daha sonra ulaşılan nüshalar ile birlikte aralarında istinsah tarihi en eski olan 1173 tarihli Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi 1855 numarada bulunan nüsha esas alındı. Eski Türk Edebiyatı transkripsiyon kriterleri esas alınmadan risâlenin günümüz harflerine çevirisi belli bir plan dahilinde yapıldı. Bu nüshaya göre eserin sayfa numaralandırılması yapıldı. Esas aldığımız Beyazıt nüshası dışında diğer üç nüsha arasındaki farklılıklar dipnotta verildi. Nüshalar bulunduğu kütüphanelere göre isimlendirildi. Nuruosmaniye nüshası “N” ile, İstanbul Üniversitesi nüshası “İ” ile, Topkapı nüshası “T” ile kısaltılarak gösterilmeye çalışıldı. Nüshalarda olmayan kelimeler eksi (-) işareti ile gösterilirken ilâveler de artı (+) işareti ile gösterildi. Varak numaralandırılması köşeli parentez [] içinde gösterildi. Metinde yer alan âyet ve hadislerin manâları köşeli parentez [] ile verildi. Hadislerin tahrirleri yapıldı.

⁴²³ Bosnevî, *Makâsîd-ı Envâr-ı Gaybiyye*, vr. 12a.

Eserde yer alan Arapça v e Farsça beyitler ise orjinal halleri ile bırakıldı. Bu beyitlerin bir kısmının anlamı, zaten metinde mevcuttur.

3.2. MAKÂSİD-I ENVÂR-I GAYBİYYE VE MASÂİD-İ ERVÂH-I TAYYİBE’NİN GÜNÜMÜZ HARFLERİNE ÇEVİRİSİ

[1a] Makâsıd-ı Envâr-ı Ayniyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe-i Gaybiyye. Şârih-i Fusûs Abdî Efendi⁴²⁴ Kaddesallâhu Sırrahû⁴²⁵

[2a] [Sayfada bulunan kütüphane mührü:] وقف شيخ الاسلام ولي الدين افندى ابن [Merhûm Hâcî Hüseyin Ağa’nın Oğlu Merhûm Hâcî Mustafa Ağa’nın Oğlu Şeyhu’l-İslâm Veliyüddin Efendi vakfetti sene 1175.]

حسبي الله و عليه اعتمد من المحب الفقير اليه جل شاناه محمود بن احمد السهر نقل لي رسال غفرلها
[Allah bana yeter ve ona dayanırım. Celle Şânuhû’nun fakîr muhibbi olan Mahmûd b. Ahmed es-Sehr risâleyi bana nakletti. Allah ikisini de bağışlasın.]

[2b] Hamd-i bî-hadd ol Zât-ı Ehad hazretlerine olsun ki feth-i hazâin-i cûd ve hall-i tılsım-ı gayb-ı vücûd için kalb-i gayb-i mutlak ve sırr-ı ‘amâ-i muğlakdan, hazerât-ı ilâhiyye-i gaybiyye ve hakâyık-ı⁴²⁶ sâbite-i ilmiyye üzre ifâza-i cidd⁴²⁷ [ifâza-i cûd] [sayfa kenarındaki açıklama: cidd ol nehr-i sağîr ma’nâsınadır.]⁴²⁸ ol feyz-i ikdâm⁴²⁹ ve bast-ı bisât-ı cûd ve kerem eyledi. Ve senâ-yı lâ-yuadd ol Sultân-ı Ezel ve Ebed Cenâbı’na olsun ki keşf-i hazerât-ı cûdiyye ve feth-i ebvâb-ı hakâyık-ı gaybiyye ve şühûdiyye için sahrâ-yı vücûd ve zuhûra tecellî edip zâviye-i gayb-i mutlak zâtı butûnunda kûşe-nişîn hakâyık-ı gaybiyye ve şuûn-ı ilâhiyyeden herbir

⁴²⁴ Beyazıt nüshasında Abdî Efendi’nin üzeri başka bir kalemle çizilip yerine Abdülmecîd Sivâsî yazılmıştır.

⁴²⁵ Nuruosmaniye nüshası: Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe li-te’lîfi Şârihi’l-Fusûs eş-şeyhi’l-kâmil el-ârifî billâh Abdullâh Efendi ravvehallâhu rûhahu. (Burdan itibaren Nuruosmaniye nüshasındaki farklılıklar “N” kısaltmasıyla gösterilecektir.)

⁴²⁶ N: + a’yân-ı.

⁴²⁷ “İfâza-i cidd” terkîbi dört nüshada da aynı şekilde geçmektedir. Sadece Beyazıt nüshasının sayfa kenarında “cidd ol nehr-i sağîr ma’nâsınadır” şeklinde bir açıklama mevcuttur. Fakat bu açıklamaya göre de terkîb uygun bir ifade olmamaktadır. Beyazıt nüshasının 9b ve 66a sayfalarında “ifâza-i cûd” şeklinde geçen ifade daha doğru görünmektedir. Muhtemelen “cûd” kelimesinde yapılan hata nüshalarda tekrarlanmıştır. İfâza-i cûd kelimesiyle Allah Teâla’nın varlığa kendi kereminden olarak varlık bahşetmesi kastediliyor olabilir. Zira cûd, “talep etmeyi gerektirmeyen ihsân” demektir. Bkz. Sema Özdemir, *Dâvud Kayseri’de Varlık, Bilgi ve İnsan*, s. 289.

⁴²⁸ İ; T; N: - (cidd ol nehr-i sağîr ma’nâsınadır.)

⁴²⁹ İ; T; N: akdem.

ferdi⁴³⁰ buk'a-i imkân kümûnunda inzivâ-ı kemîn hakâyık-ı kevnîyye ve mazâhir-i halkıyyeden herbir mazharı –ki fezâ-yı vücûda ve zuhûra kesb-i kemâl-i ma'rifet ve celb-i zeyl-i⁴³¹ esbâb-ı hidâyet için müteveccih ve müteheyîdir– be-kadr-i isti'dâd-ı zevâtı ve cem'i ve hasb-ı iktizâ-i istihkâk-ı gaybî ve küllî mazhar-ı atâyâ-yı hazerât-i cûdî ve matrah-ı mevâhib-i tecelliyât-i vücûdî edip hazret-i vücûdda mevrîd feyz-i akdem ve gark-ı envâ'-ı âlâ ü niam eyledi. Ve hazerât-ı [3a] esmâîyye ve hazâin-i sıfâtiyye-i gaybiyye de hucub-i envâr-ı zâtiyye ve estâr-ı sübühât-ı ehadiyye tahtında olan kemâl-i esmâî cemâlini merâyâ-yı suver-i ekvân, ve mazâhir-i hakâyık-ı âlem hidsândan izhâr ve işhâd ve herbir mazharı zulmet-i ademiyyeden tecellî-i vücûd âmiline sâha-i vücûdda îcâd edip umûmâ meclâ-yı tecelliyât-i cûd ve kerem ve mir'ât-ı şühûd-i cemâl-i vech-i kıdem eyledi. Ve hazret-i ulûhiyetten olan a'yân-ı esmâ-i ilâhiyye ve sûret-i ehadiyye-i cem'iyye ile kevn-i câmi' ve bahr-i vâsi' olan mazhar-ı cem'îde cilâ vu isticlâ-i küllî ve şühûd-i eşhâd-i cümelî ve tafsilî husûliçün tertîb-i merâtib-i vücûd ve izhâr-ı cemî'-i mevcûd edip cemî'-i hakâyık ve mazâhirden evvel levh ve kalemi murâd-ı nûnda meknûne olan sırr-ı mübheme mahrem ve harîm-i vahdette olan ulûm ve esrârına emîn ve muhterem eyledi. Ve hazâin-i gaybiyye de mahzûne ve sürâdikât-ı [sayfa kenarındaki açıklama: sürâdikât perde ma'nâsınadır.] ehadiyyet envârında müstehleke ve meknûne olan hakâyık-ı⁴³² ervâh-ı enbiyâ ve evliyâyı ravza-i Feyz-i Akdes'den hubûb eden enfâs-ı rahmâniyye ve nefahât-i cûd-ı⁴³³ ihsâniyye ile kabza-i ehadiyyetten ihraç etmekle tefrîh ve tenfîs ve bahr-i ehadiyyet ve cem'den sâhil-i fark ve şühûda ibrâz etmekle envâr-ı kudsiyye ve levâyih-i insiyye ile te'sîs ve takdîs edip mazhariyyet-i külliyye ve muzâfât-ı ehadiyye-i Zâtiyye'de mazhar-ı sırr-ı kazâ-i mübrem ve meclâ-yı nüfûz-i emr-i muhkem eyledi. Ve kulûb-ı urefâ ve ervâh-ı asfiyâ ve ümenâ-yı envâr-ı sürâdikât-ı gaybiyye ve tecelliyât-i izvâ-ı sübühât-ı vechiyye ile taallukât-ı kevnîyye ve sıfât-ı imkâniyyeden tenvîr ve tesrîh ve zevâtlarında olan tahâret-i asliyye ve nezâhet-i zâtiyye hasebiyle⁴³⁴ tabîiyye ve kudûrât-ı ahlâk-ı beşeriyyeden nefahât-i cûdiyye ve

⁴³⁰ N: + ve.

⁴³¹ N: nevâl-i.

⁴³² N: + ve.

⁴³³ N: cûdiyye-i.

⁴³⁴ N: + zülümât-ı sıfât-ı.

cezebât-ı şühûdiyye [3b] ile onları sahrâ-yı ittilâ'-ı⁴³⁵ şühûd ve fezâ-yı inbisât ve cem'-i vücûdda tenfîs ve tefrîh edip Cenâb-ı Ulûhiyyet ve sâha-i ehadiyyet de mak'ad-ı sıdk ve Kürsî fetk u retkde ehl-i dem ve sâhib-i kıdem eyledi. Ve hum-hane-i vahdette mest-i câm-ı⁴³⁶ bâde-i visâl olan uşşâkı ki hatâyir-i kudsiyye ve hazerât-ı insiyye de bî-vâsıta sâkî-i bezm-i Ezel elinden “وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا” [...Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.]⁴³⁷ mefhûmu üzere nûş-ı şarâb-ı şühûd ve zevk-i hamr-ı feyz-i cûd vürûd edip şarâb-ı memzûc olan tecelliyât-ı sıfâtı ve hamr-ı vâridâtı izâfâtı hevâsı ile ahsen-i takvîm olan sûret-i rûhiyye-i nûriyye-i ulviyye mertebesinden esfel-i sâfilîn hummuna düşüp ayakta kaldılar. Pes eğer ki kim bu neş'ette tahsîl-i mizâc-ı cismâniyyet ve tekmîl-i terkîb-i mazhariyyet eylediler ki zuhûr-ı sırr-ı aslî ve cilâ vu isticlâ-i küllî ona mevkûfdur. Velâkin humm-i esfel ve esfel-i humm-i akerinde müctemi'a olan sıfât-ı beşeriyye ve ahlâk-ı tabîiyye-i zulmâniyyedir ondan mütekeddir. Ve tahâret-i asliyye ve latâif-i zâtîiyye-i ulviyyeye mütezâdda olan kûdürât-ı imkâniyye ve kesâfet-i arziyye-i süfliyyeden müteneffir oldular. Pes nâ-gâh inkızâ-i zulmet-i şeb-i cismâniyye ve⁴³⁸ işrâk-ı subh-ı nûr-ı ehâdiyyet, o anında ki ref'-i humâr-ı şarâb-ı kesret ve def'-i gamm-ı kûdürât-ı beşeriyyet için henüz kadeh-i hamr-ı hubb-ı kadîm der-dest ve şarâb-ı memzûc-ı sıfâtîden cânı nîm-mest iken nesîm-i subh-ı kıdem olan Nefes-i Rahmânî, hum-hâne-i vahdette nefahât-i küûs-ı muvâsalat ve levâiyih-i akdâh-ı müşâhedât ile vezn-i vizân ve hurşîd-i pertev-i şarâb-ı lâ-yezâl, meclis-i üns-i vahdette câm-ı taayyün-i evvel matla'ında işrâk edip tâbân oldukta onların zevâtında merkûz [4a] olan bakâyâ-i hubb-ı kadîm ve müfârakat-ı müşâhede-i vech-i kerîm yaraları tazelenip canlarında peydâ oldu. Pes kü'ûs-ı müşâhedât ve akdâh-ı müdânât ile dürd-i kadîm derdi hevâsı ile ve şarâb-ı gayr-ı memzûc sevdâsı⁴³⁹ kulûb-ı sâfiyye ve ervâh-ı tayyibe ile sıfât-ı süfliyye ve tabîiyye ve taayyünât-ı imkâniyye-i zulmâniyyeden münselîh ve mücerred olup ervâh-ı tâhire-i tayyibe ve esrâr-ı kudsiyye-i ulviyye ile hummâ-yı cenâb-ı vahdet kurbuna vâsıl olduklarında nefahât-ı ravza-i vahdet ve nesîm-i hum-hâne-i ehadiyyet onları istikbâl u meclis-i üns-i kadîme idhâl edip nedîm-i hamîm ve

⁴³⁵ N: + ve.

⁴³⁶ N: + müşâhede-i cemâl ve gark-ı humm-i.

⁴³⁷ İnsân, 76/21.

⁴³⁸ N: -

⁴³⁹ N: + ile.

enîs-i kadîm olan sâkî-i bezm-i Ezel “merhabâ ehlen ve sehlen” elhânı ile hayr-ı mukaddem kâsesini sunup şarâb-ı rahîk-i lem-yezel⁴⁴⁰ ile onları muğtenim eyledi. Ve salât ve selâm ve vurûd-i peyâm ol şehsüvâr-ı meydân-ı şühûd ve ayân ve şebhâz-ı evc-i gayb-i lâ-mekân hazretlerine olsun ki harîm-i gayb-i mutlak ve kalb-i lâ-taayyün-i muğlaktan semend-i azîmet ve teveccühü kasd-ı sahrâ-yı vucûd ve azm-ı fezâ-yı tafsîl ve şühûd ettikde hakikat-ı külliyesi olan taayyün-i evvel mertebesinden cemî'-i hakâyık ve taayyünât-dan evvel sebk edip hakâyık-ı gaybiyye-i ilâhiyye ve taayyünât-ı ilmiyyeyi ve hakâyık-ı imkâniyyeyi ve sadr-ı eşhâs-ı vucûdiyyeyi zulmet ve istihlâk ve izmihlâl ve kerb ademiyeye-i a'yân ve ahvâl ve adem-i zuhûr-ı âsâr ve ahkâm-ı sıfât ve ef'âlden subh-ı nûr-ı kıdem ve nûr-ı subh-ı vech-i ekrem ile aksat ve enver ve evzah ve ezher olan tarîk üzere etrâf-ı inhirâfdan eslem eyledi ve mazhariyyet-i külliye-i cem'iyeye ve rütbe-i aliyye-i Kur'âniyye-i kemâliyye fezâsında “أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ نوري” [Allah'ın önce yarattığı şey benim nurumdur.]⁴⁴¹ olan hayme-i hümâyûn-i mekremet-nümûnî ve otâğ-ı risâlet-i makrûn ve izzet-i **[4b]** meşhûn-i kurb “قل هذه سبيلي ادعوا إلى الله على بصيرة أنا و من اتبعني” [De ki: “ işte benim yolum budur. Allah'a çağırıyorum, ben ve bana tabi olanlar aydınlık yol üzereyiz...]⁴⁴² menşûrini tarafından, a'nî: yemîn tarafından, zâviyye-i ehadiyyette istihlâk ve kitmân üzere olan hakâyık-ı ilâhiyye ve a'yân-ı gaybiyyeye hitâben ve şimâl tarafından buk'a-i imkânda münzeviyye ve sâkine olan fukarâ-i hakâyık-ı kevnîyye ve mesâkîn-i ervâh ve nüfûs-ı beşeriyyeye nidâen kırâat⁴⁴³ neşr eyledi. Tâ kim tarafeyn hakâyıkından herbirisi ol rütbe-i külliyyede câmi'-i cemî'-i hakâyık-ı ilâhiyye ve kevnîyye ve hâvî-i cemî'-i zeber ve havâs-ı gaybiyye ve ayniyye olup ol mertebeye hidâyet ve vusûl için onlara feth-i tarîk-ı a'del ve eslem ve vaz'-ı sırât evsat ve ahkem ve mudîk-ı suver-i süfliyye-i beşeriyye ve teng-nây-ı zülumât-ı unsuriyye ve tabîyyeden sahrâ-yı lâ-mekân ve fezâ-yı şühûd ve ayân olan kurb-ı kâbe kavseyne urûc ve isrâ' ve su'ûd ve imlâ' ettikde sâha-i izzet ve cenâb-ı vahdet kurbunda ol hazrete hem-'inân olan Cibrîl-i Emîn ve mûnis-i karînin azîmeti, inânı elden düştü. Ve serâ-perde-i celâlden “و لاتقربوا مال اليتيم” [...ve yetimin malına

⁴⁴⁰ T; N: lem-yezâl.

⁴⁴¹ Elbânî hadisin kaynaklarda bulunmadığını ve hükmünün bâtil olduğunu belirtmiştir. Muhammed Nasruddin Elbânî, *Silsiltü'l-Ehâdis es-Sâhiha*, Beyrut, 1985, c. 1, s. 714

⁴⁴² Yûsuf, 12/108.

⁴⁴³ N: + ve.

yaklaşmayın...]⁴⁴⁴ sadâsı nûş-i hûş-i hurûm olan rûha erip pertev-i endâz-ı⁴⁴⁵ cemâl ve celâlınden ol sâhada ayağını dayayıp makâmında karar ettikde ol makâm gayr-ı ma'lûm sâhibi olan sâlâr-ı kavâfil-i ervâh-ı enbiyâ ve ümem, ve şâhbâz-ı lâne-i lâmekân kıdem hazretlerinin bi-tevakkuf semend-i azîmeti bir adımda iki âlemi ya'nî sahrâ-yı vücûdu ve fezâ-yı ademi tay edip bahr-i vahdet o ednâya mevc-i deryâ gibi deryâyâ vüsûb ettikde murâd-ı lâ-taayyünden resm-i taayyün-i vücûdu üzere vaz'-ı kalem eyledi. Ve mertebe-i ahsen-i takvîmden sûret-i süfliyye-i tabîyye ve sıfât-ı imkâniyye-i [5a] zülmâniyyeye merdûde olan ümemi ve nüfûs-ı benî âdemden tarîk-i ümem ve sırât-ı evzâh ve ahkem üzere cezebât-ı Rahmâniyye nefahât-i kudsiyye-i sübhâniyye ile sıfât-ı kevnîyye ve taayyünât-ı imkâniyye kuyûdundan ihrâç ve halâs edip sâha-i kuds-ı kademin ve itlâk ve cenâb-ı vech-i hallâk fezâsında rütbe-i insâniyye-i kemâliyye ve mazhariyyet-i külliyye-i ilâhiyyede hazerât-ı ilâhiyye ve hazâin-i gaybiyyeden mazhar-ı atâyâ ve niâm ve menba'-ı ulûm ve hikem eyledi. Ve âl-i ehl-i şühûd ve taayyün⁴⁴⁶ ve ıshâb-ı ashâb-ı itmi'nân ve temkîn hazretlerine olsun ki herbirisi izhâr-ı hakk ve din ve ifşâ-ı sırr-ı mübîn için zâtında olan ubûdiyyet-i kâmile ve ahlâk-ı⁴⁴⁷ beşeriyye-i süfliyyede sâir ve dâir olan halkı sırât-ı müstakîm olan şer'-i mübîn ve tarîk-ı kavîm olan din-i metîn üzere sâha-i hidâyete irşâd edip cenâb-ı vahdete a'mâl-i sâliha ile ref' ve is'âd ve cemâl-i vahdet müşâhedesiyle i'lâ ve is'âd edip killet-i temkîn ve şühûd zirvesinde nasb-ı alem eyledi. Ulûhiyyet cenâbında huzûr-ı kalble vâkıf ve şühûd-ı vech-i Hakk üzere sâha-i ...de ubûdiyyet-i tâmmeye ile âkîf olup kalb-i lâ-taayyünden hazerât-ı ilâhiyye-i esmâiyye ve hakâyık-ı gaybiyye-i ilmiyye ve suver-i tabîyye-i nûriyye ve suver-i rûhiyye-i misâliyye ve suver-i unsuriyye-i semâviyye ve arziyyede ve bi'l-cümle sûret-i insâniyyeye müntehî olunca olan merâtib-i vücûdda evvelâ zâhir ve müteayyin ba'dehû merâtib-i vücûd üzere münbasit ve mümted olan Feyz-i İlâhî gaybiyyenin kendi aslından münbasit ve mümted olduğu olduğun ve suret-i insâniyye-i kemâliyyede müntehî olup ondan yine aslına mütelakkıs[mütekallıs]⁴⁴⁸ ve râci' olduğun âlim olan ulemâyâ ve sûret-i [5b] tabîyye-i süfliyye merâkiz olan neş'et-i insâniyyeden merâtib-i vücûd

⁴⁴⁴ En'âm, 6 /152; İsrâ, 17/34.

⁴⁴⁵ N: envâr-ı.

⁴⁴⁶ İ; N: yakîn.

⁴⁴⁷ N: + ilâhiyye ve sıfât-ı fâzıla ile zülmât-ı tabîatta hâim ve hâir ve merkez-i fark ve kesret-i havlinde sıfât-ı hayvâniyye ve ahlâk-ı.

⁴⁴⁸ Çekilip büzülen, büzüşen.

üzere aslına rucû‘ edip merâtib-i kevnîyyeden ve hazerât-ı rûhiyye ve ilmiyyeden nezâhet-i külliyye ve tahâret-i asliyye ve fer‘iyye ile kalb-i taayyündan hazerât-ı amâya tahlîl-i cismî ve rûhî ve insilâh-ı küllî ve sırrî ile vâsıl olan urefâya ma‘lûmdur ki tarh-ı esâs-ı buk‘a-i imkân ve ref‘-i kavâid-i erkân-ı âlem hidsândan murâd-ı ilâhî, rubûbiyyet-i külliyyeye nisbet ile gayb-ı mutlakdan mahzûne olan Esmâ’nın hakâyıkında bi’l-kuvve olan onların âsâr ve ahkâmını mazâhir-i kevnîyyede izhâr ve kemâl-i⁴⁴⁹ Esmâiyye ile kevn-i câmi‘ ve bahr-i vâsi‘ olan sûret-i külliye-i kemâliyye-i Muhammediyye’de cilâ vu isticlâ-i küllîdir. Ve⁴⁵⁰ bu emr-i tecellî-i ilâhî gaybînin hazret-i gaybden inbisâtı ile ve sûret-i külliye-i kemâliyye-i insâniyyede zuhûr edip onun irtibatı ile hâsıl olur. Ve abda nisbet ile abdın hakikatında merkûze ve zâtında mestûre olan muhabbet-i ilâhiyye-i zâtiyye, ubûdiyyet-i mahza-i külliyye ile cenâb-ı ulûhiyet ve hummâ-yı rubûbiyyete teveccüh-i küllî ve azm-i cem‘î ile teveccüh edip merâtib-i vücûd ve mevâtın-ı inbisât-ı feyz-i cûd⁴⁵¹ olan avâlim-i süfliye-i unsuriyye ve avâlim-i rûhiyye-i ulviyye ve mazâhir-i nûriyye ve⁴⁵² tabîyye ve hazerât-ı esmâ-i ilâhiyye ahkâmından ve bi’l-cümle taayyünât-ı imkâniyyeden ki inhidarda onlardan nüzûl ve ubûr edip onların ahkâmı ile münasibî olmuşur. İnsilâh ve tecerrüd ve hazret-i rubûbiyyet-i mutlakdan münbasit olan tecelliyât-i ilâhiyye tahtında olan vücûd ve sahk-ı sıfât ve muhikk-ı zât edip taallukât-ı kevnîyye ve taayyünât-ı vücûdiyyeden bi’l-külliyye tenezzüh ve teferrüd edip ubûdiyyet-i mahza ile tahakkuktur. Ve bu emr, abdın hazret-i hisde [6a] zuhûr-ı taayyündan inkıbâz ve rucû‘ ile Hazret-i Ulûhiyyet’e vusûl ile hâsıl olur. Pes hazret-i cem‘-i vücûddan Feyz-i İlâhî’nin hazret-i ilmiyye ve merâtib-i vücûd üzere inbisâtı ve rütbe-i külliyye-i kemâliyyeden asla ta’alluk-ı ilmî ve neş‘et-i insâniyyenin merâtib-i vücûd hasebiyle hazret-i ilmiyyede olan ayn-ı sâbiteye ittilâlî ve hazret-i amâya urûcu ilmî zevken ve hazret-i amâya urûc eden kümmel-i ehl-i şühûd ve nedret-i ashâb-ı cem‘-i vücûd olan hulefâ-i ilâhiyyeye mahsûsdur. Ve hazret-i amâya muhtass olan ilim ve şühûd hazret-i amâya itlâ‘-ı ilâhî ile muttali‘ olup ona vâkıf olan ârife mahsûsdur. Velâkin ilm-i vücûd ona izâfet olunmaz. Zîrâ ârifin onda vücûdu yoktur; istihlâk-ı küllî üzeredir. Ol hazrette olan ilim Hakk’a mahsûsdur. İllâ bu kadar vardır ki abd âlem-i farka redd

⁴⁴⁹ N: + Esmâiyi merâyâ-yı vücûdda ibrâz ve isfâr edip sûrete cem‘iyye-i.

⁴⁵⁰ İ: -

⁴⁵¹ N: vücûd.

⁴⁵² N: -

olunup ol hazretten muhtecib oldukda abdim siat dâiresi ve mazhariyeti hasebiyle ol ilm-i mutlak onda⁴⁵³ ıtlâk üzere zuhûr edip ona nisbet ile mukayyed olur. Ve hazret-i amâda ıtlâk üzere olan ilim ıtlâk üzere onda bâkî kalır. Pes ârifin âlem-i ıtlâkda ilmi âlem-i hisde ve âlem-i akılda mukayyed olur. Ol âlem hasebiyle imdi kalb, gayb-i mutlakdan taayyün-i evvele müntehâ olunca olan hazerât-ı gaybiyye-i ilâhiyye ve merâtib-i amâiyye-i cem'iyeye üzere Feyz-i İlâhî'nin inbisât-ı ilmi, mutlakdır. Asla nisbet ile ve mutlak ıtlâkı hâlinde mukayyed olmaz. Ve mukayyedir ma'luma nisbet ile. Pes keyfiyyet-i inbisât-ı tecellî tasvir olunmaz. Zîrâ tasvîr, takyiddir. Pes merâtib hasebiyle olan tecellînin inbisâtı merâtib hasebiyle zuhûrda mukayyedir. Ve zuhûr hasebiyle şühûdda ve şühûd hasebiyle ibârât-ı elfâzda mukayyedir. Ve elfâz hasebiyle [6b] kitâbette mukayyedir. Pes ezyak-ı kuyûd, tecellî-i ilâhiyye-i gaybî kitâbettir. Ve lihâzâ, bu fennin idrâki merâtib-i vücûdiyyeyi ve hazerât-ı ilâhiyyeyi kat' edip hazret-i amâyâ insilâh-ı küllî ve tahlîl-i hissî ve rûhî ile urûc eden hulefâ-ı ilâhiyye ve ümenâ-ı esrâr-ı Rabbâniyye olan kümmele mahsûsdur. Bu fennin ahzı ve taallümü ol hazrete seyr-i müntehâ olan kümmelin tasarruflarına ve o emirlerine inkiyâda ve merâtib-i vücûd üzere onların islâk ve irşâdlarına mevkûfdur. Kütüb-i kavmden ahz olunmaz ve ma'lum olunmaz. Belki hulefâ-ı ilâhiye kulûbundan ve hazerât-ı esmâ-i gaybîden ahz olunur ve kütüb-i kavmden mezkûr olan hakâyık-ı ulûm kavmin ilmi⁴⁵⁴ ve herbir ferdin zevki ve şühûdu üzere mukayyedir. Ve ezvâk dahi⁴⁵⁵ mukayyedir. Ve eşhâsın ahvâli hasebiyle ve ahvâli dahi mukayyededir. Hakâyık hasebiyle belki şahs-ı vâhidde olan kuvâ-yı muhtelifle ile hâsıl olan ulûm, kuvâsı hasebiyle mukayyededir. İllâ bu kadar vardır ki kavmin kütübünde olan ulûm-ı hakâyıkın beyânı ol kavmin sırât-ı müstakîm ve tarîk-i kavîm üzere Hazret-i Ulûhiyyet'e sülûk ve vusûllerin beyân etmekle ona şehâdet terğîbidir. Ve bu fennin tahkîkine üdebâ ve ümenâdan bir ehad mütesaddî olmaz. İllâ emr-i ilâhî ile. Zîrâ abd-ı mahz oldur ki seyyidinin hükmü ve inkiyâdı tahtında ola; kendi irâdeti hükmünde olmaya ve Hakk'ın emri ve iradeti üzere hareket etmeyen kendi nefsi hevâsı üzere olan tarîkdedir: Hakk'a mühtedî olmaz. İmdi kütüb-i kavmden mestûre olan ulûm ve hakâyıkın suveridir. Ve kümmelin kulûbunda mestûre olan hakâyık-ı hazret-i

⁴⁵³ N: ondan.

⁴⁵⁴ N: ilmidir.

⁴⁵⁵ N: -

ilmiyyede sâbite olan ma'lûmâtın alâ cihet'il-intibâ' suveridir. Pes kütüb-i [7a] kavimde îrâd olunan ulûm-ı hakâyık, emr-i ilâhîye imtisâl üzere vâkı' olmuştur. Zîrâ abd-ı mahz oldur ki cemî'-i ahvâlde emr-i ilâhîye mütemessil ola. Pes eğer Hakk'ın vâridâtı butûna ve hazret-i gaybiyye-i cem'iyeye-i kalbiyye ile teveccüh üzere ve ol Cenâb'a huzûr ve şühûd üzere vârid olup⁴⁵⁶ ona imtisâl eder. Ve âleme ve âlemin irşâdına nazar etmez ve bu emir abdin sıfat-ı zâtıyyesidir. Ve eğer⁴⁵⁷ Hakk'ın emri ve irâdeti Hakk'ın izhârına ta'alluk ederse ki Hazret-i Ulûhiyyet ebeden onu taleb edip iktizâ eder. Ve ol dahi iki veche üzeredir. Birisi lisân iledir ki hazerât-ı ulviyye-i ilmiyye ve rûhiyyeden ve merâtib-i rûhiyye ve nûriyyeden kalb-i hâzır üzere her ne ifâzâ olursa onu lisân ile tercüme tarîki ile takrîr eder. Ve birisi yed ile kitâbet iledir. Vech-i mezkûr üzere ulûm ve hakâyıkda her ne ki kalbine ifâzâ olunursa pes abd-ı Hakk abd olup ubûdiyyet ile mütehakkık olduğundan sonra her ne tarafa teveccüh eder ise emr-i ilâhî ile teveccüh eder. Nefs⁴⁵⁸ irâdeti ile teveccüh etmez. Ve illâ abd-ı Rabb olmaz, abd-ı nefis olur. Ve li-hâzâ Hazret-i Risâlet Aleyhisselâm⁴⁵⁹ “تَعَسَ عَبْدٌ الدَّرَاهِمِ كَمَا تَعَسَ عَبْدُ الدُّنْيَا كَمَا تَعَسَ عَبْدُ الْخَمِيصَةِ” [Dirheme kul olan helâk oldu. Dünyaya kul olan helâk oldu. Gömleğe kul olan helâk oldu.]⁴⁶⁰ buyurmuştur. Pes ubûdiyyet ile mütehakkık olan seyyidin emri ve hükmü tahtındadır. Pes bu kavimde ulûm-ı ilâhiyye ve esrâr-ı rabbâniyyeyi kitâbet ile tahkîk eyleyen ya emr-i ilâhîye imtisâl eden ârif müşâhididir –ki âlem ve âlemin irşâdına nâzır değildir– veyahud ibâdullâhın hidâyet ve irşâdına nâzır olan muhtecibdir. Veyâhut iki vechi câmi'dir ki şühûd üzere halka hâdîdir. [7b] Ve bu ikisinden a'lâ ve ekmeldir. Ve li-hâzâ şeyh-i ârif ve muhakkık ve imâm-ı fâzıl ve müdakkik Şeyh Ali b. Siyâvuş aleyhi rahmetu'l-bârî lisân-ı umûm ve lisân-ı husûs ve lisân-ı kümmel-i muhakkıkîn olan hulefâ-ı ilâhiyye üzere zebân-ı Fârisî ile *Makâsıd-ı Nâciyye* ile müsemmâ olan kitâbı te'lif edip maksad-ı evvel ve maksad-ı dovvomda esmâ-i ilâhiyye ve hakâyık-ı rabbâniyye ve hazerât-ı gaybiyyeyi alâ tarîkî'l-icmâl beyân ve tahrîr ve emr-i ilâhînin merâtib-ı vücûd üzere hazret-i şehâdet ve tafsîle tecellî ve nüzûlen sırr-ı insânînin hazret-i gayb ve cem'e burâk-ı amel-i salih ile urûcen ve ref[te] ref[te] tecrîd ve tefrît ile isrâ edip

⁴⁵⁶ N: olursa.

⁴⁵⁷ N: + ki.

⁴⁵⁸ N: nefsi.

⁴⁵⁹ T; N: sallalâhu aleyhi ve sellem.

⁴⁶⁰ Buhârî, Rikâk, 10; İbn Mâce, Zühd, 8.

ol hazrete vülûcen tahkîk ve tastîr etmekle ol kitâbın arâis ve⁴⁶¹ latâif ve işârâtı ve ebkâr-ı meânî ve ibârâtı bekâret üzere tütuk-ı izzet ve hucub-i gayret ve hamiyet ile muhazzez ve maksûre ve âftâb-ı cemâl-i âlem-tâbları enver-i sehâb-ı hüküm ve usûl ve kınâ'-ı ıstılâh-ı fuhûl ile muhtecibe ve mestûre kalmış ki efrâd ve tecrîd-i kemâlden bir ehadin yedi onların vasl-ı zeyline isâbet etmedi. Ve fuhûl-i ricâlden bir ferd onların vücûhundan kınâ'-ı izzeti ref' etmedi. Yüzlerine nazarı dokunmadı. Ve mess edip onların visâli boynuna kolun sarmaya boyun vermedi. Pes nâ-gâh şeyh-i muhakkık-ı kâmil ve imâm-ı mudakkik ve fâzıl, kıdve-i erbâb-ı zevk ve şühûd ve zübde-i ashâb-ı vecd-i vücûd, mazhar-ı nefes-i rûhî ve nefes-i kudsî a'nî Abdu'l-Mecîd Sivâsî' nin yesserallâhu Teâlâ اعلا ما يتمنى الذى ليس فوقه مقام يرجى شاهباز عين evvel arâis-i ebkârın zülfü dâmende olan hâle dokunmuş [8a] ve çenk-i himmet teveccühleri onların geysûleri ucuna ilişip dolaşmış. Pes ol hûrân-ı behîşt-i hatâir-i vahdet, ol şeyh sâhib-i ulûm ve ma'rifetin kalbinde ve cemî'-i kavâim a'zâsında Nefes-i Rahmânî gibi sârî ve şeyhin sırrı dahi onlarınkinde⁴⁶² ve zevâtında nâfiz ve câri olub aralarında iltihâm-ı manevî ve nikâh-ı rûhî hâsıl olduğunu müşâhede ettiklerinde hicâb-ı ebrû-yi istiğnâ ve nikâb-ı geysûyi nâz u istihyâ içinde bir birine gizlân-ı sahrâ-yı huld-ı berîn ve âhû-yı fezâ-yı Çîn gibi lihâz gamze-i çeşm ile işâret ve minber-i kalb-i şeyhe su'ûd edip lisân-ı hâle hitâbet edip ona dediler ki: “Ey şeyh-i ehl-i hâl ve ey imâm-ı sâhib-i kemâl, senin kalbin âyîne-i arâis-i gayb ve sırrın mir'ât-ı ebkâr-ı esrâr-ı lâ-raybdır. Mir'ât kalbinde zâhir ve hüveydâ ve zamîr-i münîrinde rûşen ve bînâdır ki bir mahrem-i saray-ı vahdet ve mazâhir-i envâr-ı hatâir-i izzet eden sübühât-ı envâr-ı ehadiyyet ile serâ-perde mahzûn ve sürâdikât-ı ezvâ-ı samediyet ile genc-i vahdette mahfûz ve meknûne eden nâ-gâh emr-i tecellî-i rabbânî ve şe'n-i zuhûr-i kemâl-i ferdânî ile butûn serâ-perde-i ehadiyyetten merâtib-i vücûd üzere menzil be-menzil nüzûl ve ubûr ve nüzûlda maksad-ı aslî ve mazhar-ı küllî olan neş'et-i insâniyye-i kemâliyyenin kalbi mir'âtında zuhûr edip müzâyaka-i hazerât-ı guyûb ve teng-nây-ı ademiyyede olan kürûbdan halâs ve felâh ve tenfis ve inşirâh bulduk deyu zann eyledik. Velâkin şeyh-i büzürgvâr Ali b. Siyâvuş kuddise sırruhu'l-celî Arab saçı gibi birbirine girmiş ve Türkân-ı Çîn zülfü gibi dolaşıp birbirine sarılmış lisân-ı Fârisî elfâzı libâsında

⁴⁶¹ N: -

⁴⁶² N: + lübbünde.

esrârımıza mahrem, visâlimize tâlib olup bize hem-dem olacak⁴⁶³ [8b] olacak acem ricâlîne bizi arz eyledi. Ve biz dahi iki yüz altmış bir yıl miktarı vardır ki bu libâs-ı kayd belası ile diyâr-ı acemi dûr-meyâdîn kılıp ricâl ve bukâ'-ı arâzî nufûs-ı ehl-i kemâlî tayy-i gûr edip kendimize mahrem ve esrârımıza emîn ve muhterem bir ehad bulmadık. Eğer ki kim bizden evvel kurûn-ı mâziye ve ezmân-ı sâbıkada ol hâk meydanında fûrsân-ı acem ve fityân-ı ehl-i dem ve kademden nice kibâr gelip çevgân-ı mücâhede ve temkîn birletip ma'rifet ve yakîni kapıp gitmişler. Velâkin gül yerine hâr bitmiş ve çimen yerinde gubâr kalmış. Pes ol diyâr ahâlîsinden mütekeddir ve zevâtımızda olan latâfet-i asliyye ve nezâhet-i külliyye hasebiyle tabâyî-i keşifelerinden müteneffir olup diyâr-ı Rûm hevâsı ve kavâbil-ı fuhûm sevdâsı ile bu⁴⁶⁴ hâk-ı garîbe ve rub'-ı acîbe düşdük. Velâkin bu diyâr ehlinin dilin⁴⁶⁵ bilmeziz, onlar dahi bizim lisânımızı bilmezler. Aramızda bir tercümân dahi yoktur ki beynimizde vâsita olup bizim lisânımızı onlara ta'lîm ve onların murâdını bize tefhîm eyleye. Ve biz hod arâis-i perde-i gayb olan ehl-i hicâbız; nikâb-ı izzeti ref' edip yüzümüzü kimseye açmazız. Ve hıyâm-ı ğayreti keşf edip esrârımızı bir ferde demeziz. Diyâr-ı acemde olan halimizden bunda olan halimiz dahi mükedderdir. Zîrâ eğer ki kim onlar esrârımıza mahrem olup işâratımızı fehm etmezlerdi. Velâkin zâhirde onların zebân-ı libâsında idik; libâsımızdan bizi bulurlardı. Bu diyâr ehli lisânımızı dahi fehm etmezler ve libâsımız zebânını bilmezler. Fe-keyfe ki işâratımızı fehm edeler ve bizim usûlumuz ve müstenedimiz olan hakâyık-ı ilâhiyye ve şuûn-ı gaybiyyeye şuûr hâsıl edeler. Bu hâkda kemâl mertebe dıyk-ı [9a] garâbet ve kayd-ı kürbete mübtelâ olmakla Cenâb-ı İzzet-i Vahdet'e niyâz eyledik ki bu diyâr-ı gurbette bize enîs olup hâlimizi bilir⁴⁶⁶ tercümân nasîb eyleye. Tâ kim bizim yüzümüzden gubâr-ı gurbeti gidere ve üzerimizde olan libâsı hal' edip libâs-ı cedîd-ı Rûmî giydire ki⁴⁶⁷ Rûm'un tâlibleri libâs münâsebeti ile bize rağbet ve teveccüh edeler. Ve biz dahi emr-i ilâhî üzere bizde mevdu' olan esrâr-ı ilâhiyyeyi onlara keşf edip rûtbe-i süfliyye-i beşeriyyeden sâha-i nûriyye-i ehadiyyeye cezb ve ıs'âd ve müşâhede-i vech-i kerîm ile ıs'âd ederiz. Pes onlar bize mahrem olalar. Kâbiliyye-i

⁴⁶³ N: -

⁴⁶⁴ N: -

⁴⁶⁵ N: dilini.

⁴⁶⁶ N: bilirler.

⁴⁶⁷ N: tâ kim.

küllîyye ve zevâtlarında mezkûre olan muhabbet-i zâtîyye ile bizi cezb edeler. Ve biz dahi onlar ile muğtenim oluruz. Zîrâ hazerât-ı gaybiyye ve ulviyyeden bizim inhidârımıza bâis bizde bi'l-kuvve olan âsâr-ı ilâhiyye ve ahkâm-ı rabbâniyyenin mazâhir-i külliyye-i cem'îyyede zuhûrudur. Ve kavâbil-i müsteiddînin tabîiyye-i süfliyye hazîzinden rütbe-i külliyye-i kemâliyye-i insâniyyeye ref'i ve suûdudur. Pes nâ-gâh: Ey şeyh-i tercümân-ı esrâr-ı Rahmân ve ey âyîne-i cemâl-i yezdân! Çün nesîm-i takdîr-i Rabbânî⁴⁶⁸ ve sevk-i irâde-i Sübhânî bizi sizin âstânenize götürdü. Ve siz dahi bir kazâ ile bizim dâmımıza giriftâr oldunuz. Siz bizim bendimizden bir tarîk ile halâs ve kaydımızdan bir vecihle bir menâs bulamazsınız. Zîrâ bizim zülfümüz dâmına giriftâr olan dünya ve âhiret kaydından kurtulup ve bizim geysûmuz bendinde mukayyed olan ebeden ıtlâk yüzün görmez. Biz Türkân-ı Çîn gibi uğradığımız yerleri yağma ve vîrân ve⁴⁶⁹ mugân-ı fağfûr-ı sîn gibi murûr ettiğimiz bilâdın ebniyyesin hâkla yeksân ederiz. İllâ mekirsiz libâsımızı tebdîl edip bu köhne libâs-ı Fârisi bendinden halâs edip bir libâs-ı cedîd-i Rûmî giydirersiniz.” deyu [9b] bu vecihle ârif mezbûra nâz yüzünden arz-ı niyâz ettiklerinde Şeyh-i âlî-i himmet dahi bir zaman bahr-i hayrete ğark ve deryâ-yı teveccühe ve şühûda müstağrak olup yine farka gelip onlara hitâben eyüdü: “Ey hûrân-ı behîşt-i kerîm, ve ey ebkârân-ı riyâz-ı üns-i kadîm hâl-i miskininiz yoluna hezâr gazâl-ı sahrâ-yı lâmekân olan rûh-i revân fedâ ve kurbân ve zülfünüzün herbir kılı ucunda sad-hezâr nâfe-i âhû-yı kalb-ı âşık asılıb kanları revân olsun. Biz bu neşe'-i külliyye-i insâniyyede zuhûr edip kalbimize hevâ-yı vatan-ı aslî ve cennet-i kadîm⁴⁷⁰ düşüp rûhumuz ol Cenâb-ı Vahdet'e vusûl tarîkına tevveccüh edelden berü sizin kudûmunuza muntazır ve visâliniz nefahâtına mütearrız ve mütebassır canımız sizin kudûmunuzu sezerdi. Ve kalbimiz müşâhedenizi ederdi. Elhamdulillâh Teâlâ ki bu rub' içinde bu bendelerine sizin gibi hasîb ve nesîb tanrı konuklarını nasîb edip sohbetiniz ile sâir abîdi beyninde bizi muğtenim eyledi. Mürg-ı canımız fedâ vü kebş-i kalbimiz kurbân olup nüzûl için size gıdâ olsun. Velâkin ilm-i şerîfenize bu şeyde olmaya ki âlem-i kevn-i fesâd ihtiyaç ve iftikârdan ve fesâddan hâlî değildir. Vücûd-i mutlâk dahi ifâza-i cûd edip ebeden ve sermeden ona tecellîden hâlî

⁴⁶⁸ N: rabbâniyye.

⁴⁶⁹ N: -

⁴⁷⁰ N: + mahbûb-ı ezeli.

değildir. Ve bu harab-ı âbâd olan âlemi sizin gibi tîr-i gamze-i çeşm ile şîr-i nerleri katl eden gizlânın nazarları ile yevm-i ma'hûda varınca kâim tutmaktan zâil değildir. Siz eğer ki kim hazerât-ı ulviyyeden bu sûret-i süfliyye-i hissiye ve kuyûd-ı terâkîb-i garbiyye ve acemiyyeye merâyâ-yı tecelliyât-i ilâhiyye ve mecâlî-i müşâhedât-ı envâr-ı hamdiyye olan kulûb-ı hulefâ-i ilâhiyye ve ümenâ-ı hazâin-i rabbâniyye vesâiti ile Rubûbiyyet-i **[10a]** Mutlak hizânesinde olan âsâr ve ahkâm ve füyûz ve envârı buk'a-i imkânda olan kavâbil müstaidine ifâzâ için ve a'yân-ı kavâbil beyni ile rubûbiyyet beyninde hucub-i imkâniyyeyi izâle için⁴⁷¹ ve dakâik-i zâtiyyeyi ihyâ eyleyip onları ol cenâba cezb için nüzûl eylediniz. Ve⁴⁷² tezekkür maksadınız kılıp müstaidde ve münîre ve ervâh-ı tayyibe ve tâhiredir. Velâkin bu diyârda arâis-i esrâr-ı gayb visâline tâlib ve hakâyık-ı serâ-yı lâ-rayb ebkârına râgıb fityân-ı rezm-i Rûm ve⁴⁷³ şüc'ân ve bahâdirân meydân-ı hakâyık ve fuhûmdan sizin gibi arâis-i ebkârın kadrin bilir nice kimesneler gelip gittiler ve meydânı hâlî koydular. Şimdi evvelki⁴⁷⁴ gibi değildir; meydânda cinler top oynar. Ve şüc'ân olan ricâl-ı fakr zâtîleri olan köşe-i kümûnda münzevî oldular. Ve siz hod ebkâr-ı hizâne-i gaybsiz taallukât-ı halkiyye ve taayyünât-ı kevniyyeden mücerred bir menzil isterseniz ve tecelliyât-i ilâhiyye ve vâridât-ı gaybiyye ile mücellâ ve musaffâ bir kalp sahibi mahrem ararsanız ki ma'rifet-i külliyye ile mütehakkık ola. Ve avârız-ı kevniyyeden i'râz edip cem'iyyet-i kalbiyye ile ve kalbinde peydâ olan muhabbet-i ilâhiyye ile Hazret-i Ulûhiyyet'e müteveccih olup Nefahât-i İlâhiyye mütearrız ola. Bu hâkda hâlâ mevcût olan nâsın ekseri, umûr-ı süfliyye ve ahvâl-ı arziyye hevâsına düşmüştür; umûr-ı ulviyyeye bunların teveccühü yoktur. Bunlar cevâhir-i hazâin-i ilâhiyye sarrâfi değildir. Dürr-i yetim ellerine girse bir akçeye almazlar. Ve lâle-i esrârı bir pula saymazlar. Ve bunlar sizin kadar gizi bilmezler ve lisânınızı fehm etmezler. Ve esrârınız cemâli bunların nazarında kıbâb-ı izzet ile mestûr ve hakâyıkınız envârı hıyâm-ı gayret ile maksûr gerektir. Sizin üzerinize **[10b]** biz sizden dahi ivaz eğer mümkün olaydı biz sizin esrârınız vechî üzere birkaç nikâb dahi örerdik. Velâkin mesâfe-i bâideden azm edip çûn bu kadar gurbet çektiniz ve yolunuz bizim menzilimize uğrayıp vatan-ı aslî ve mahbûb-ı kadîm-i Ezelî nefahâtı ile vârid olup

⁴⁷¹ N: edip.

⁴⁷² N: -

⁴⁷³ N: -

⁴⁷⁴ N: öteki.

bizim kalbimizi ol cenâb-ı vahdete cezb eylediniz. Ve hayat-ı Ezeliyye ile ihyâ eylediniz. Ve bizi âlem-i hissî ve şehâdete nazar etmekten ref' edip sizin mevrîd-i aslîniz olan âlem-i gaybiyye ve hazerât-ı ins-i kadîme cezb edip kendi renginize koydunuz. Bizim üzerimize sizden ötürü gayret ve hamîyyet vâcib oldu, ve mümkün oldu; mertebe-i bürûdet-i Rûmiyye'den hıfz eden bir libâs-ı Rûmî'den dahi lâbüddür. Zîrâ setr-i teâkub üzere hazret-i gayb ve itlâkdan bu âlem-i fark ve takyîd cilâ vu isticlâ-i ilâhî için ve buk'a-i imkânda mahzûne olan kavâbil-i müstaidinin rütbe-i külliye-i kemâliyye-i insâniyyede zuhûr ve tahakkuku için münbasitsiniz. Ve biz hod bu sûret-i beşeriyye-i süfliyye müzâyakasından müteneffir olup âlem-i inşirâh ve infisâh olan vatan-ı aslîmize münkabızız. Pes sizi bu libâs-ı Fârisî'den ihrâc edip size libâs-ı Rûmî'yi ilbâs etmeğe sizin hakâyıkınıza vâkıf ve kadrinizi ârif ve size münâsib ve müvâfık olan libâs-ı elfâz⁴⁷⁵ nev'ini ve herbirinizin kaddına müvâfık olan libâsı ve onun kadrini ârif bir kimesne gerektir. Tâ kim ifrât ve tefrît-ı butûn ihtirâz mevâzîn-i kelâmı ve mekâdîr-i libâs ve elfâzı ve tâliblerin isti'dâd ve kâbiliyetleri miktarını vezn edip onların fehm ve iz'ânı kabûlüne münâsib olan [11a] ibârât libâsını kat' eyleye." deyu ol ârif-i funûn-şinâs ol ebkâr ve arâis-i safâ istînâsın cenginden bu tarîk ile halâs olup onları kalıbları ile ya'nî ârif ve musannif olan Şeyh Ali b. Siyâvuş'nin hattı ile bu fakire irsâl edip onların köhne libâslarını tecdîd ve atîk olan ibârât ve elfâz-ı Fârisî'den onları tecrîd edip uşşâk ehli tecrîd ve fityân ehli tefrît muallel-i elfâz-ı lisân-ı Türkî ile tezyîn ve⁴⁷⁶ ibârât-ı zebân-ı Rûmî ile tecmîl ve tahsîn edip arz etmeği murâd edinmekle ber-fevk işârât ol kitab-ı müstetâbın meânisi olan ebkâr-ı arâisin köhne libâsı olan zebân-ı dürriyesi hal' olunup ve⁴⁷⁷ ezvâk-ı maârif-i Rûmî'den⁴⁷⁸ ve ibârât-ı⁴⁷⁹ Türkî'den libâs-ı cedîd ilbâs ve ahîbbâyâ yed-i nâmahrem ve ağyârdan hakkân⁴⁸⁰ ve hıfz-ı kıbâb-ı hakâyık içinde serîr-i azze ve istiğnâ üzere iclâs olundu. Ve bu kitab *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe-i Gaybiyye* ile tesmiyye olundu. "و الله يهدي من يشاء الي صراط مستقيم" [Allah dilediğini hidâyete ve doğru yola erdirir.] Evvel-i kitab-ı *Makâsıd-ı Nâciye*. Hamd olsun ol Allah'a ki nüfûs-ı sâlikinden nukûş-ı mevâni'i izâle edip onlardan îzâha-i

⁴⁷⁵ N: elfâz-ı libâs.

⁴⁷⁶ N: + hal'-ı.

⁴⁷⁷ N: hal'-ı.

⁴⁷⁸ N: + halli.

⁴⁷⁹ N: + elfâz-ı.

⁴⁸⁰ N: hass.

müzâhame-i ağyar eyledi. Ve Cenâbı'na müteveccih olan âkılının ukûl-ı ikâlini hall ve tahliye edip cevelân etmek için. Onlar için mekâmin-i efkâr ve meyâdîn-i enzâr eyledi. Ve kulûb-ı ârifini avârif ve maârif-i kabûl ile teşrif edip onları mahall-i telakkî-i ezvâk-ı esrâr eyledi. Ve ervâh-ı âşikîn-i bisâtun mevâcid-i revâihi ile tervîh edip mahall-i hubûb-ı nesâyim-i riyâz-ı âlem-i tizkâr eyledi. Ve serâir ve aslını, cemâl [11b] ve celâlî tecelliyât-i arâisine serâir-i manassât edip onları mütesâtîatü'l-envâr eyledi. Ve salâvat ve selâm ol seyyid-i enâm üzerine olsun ki onları bast ve keşf fezâlarına hidâyet edip herbirisi nur-ı hidâyet ile müzâyaka-i kabz ve istitâr eyledi.⁴⁸¹ Ol şol Muhammed muhtârdır ki siyâdet ile iftihâr etmeyip ve fakrdan âr ve şenâr etmeyip onunla iftihâr eyledi. Ve onun âl ve ashâb-ı kâmilîni ve vereseşi ve ihvân-ı mükemmilîni üzerine olsun ki onları ahyâr ve ahrâr eyledi. Müddet-i medîd ve ahd-i baîd idi ki bu fakîr himmet-i nehmet-i küllîye maârif-i Rabbâniyye ve hakâyık-ı yakîniyye iktisabına ve avârif-i ilâhiyye ve dakâik-i ledüniyye ictizâbına sarf eyledi. Ve kâide-i kelimât-ı ashâb-ı irfân ve reşâddan ve kânûn-ı işârât-ı erbâb-ı necât ve sadâddan kâbiliyyet ve isti'dât kadarınca mahzûz oldu. Ve dil-i sakîme onların kavâid ve kânûnları külliyâtından taze şifâ hasıl ve cân elime onların maânî-i cüz'iyâtından safâ-yı bî-endâze vâsıl oldu. Ve ol maânî-i bedî'in beyân-ı hasenini miftâh-ı müşkilât-ı seyr u sülûk düzdü. Ve ashâb-ı irfânın kütüb müşkilâtının dav'ını misbâh-ı tarîk-i hidâyet ekledi. Ve eğer bir müşkil kalaydı ve onların kütübü zahrında mekşûf olmayaydı خذوا العلم عن افواه الرجال [İlmi kişilerin ağızlarından alın.] hükmü üzere cust u cû yolunda tekapû edip onun istikşâfında sâlikân-ı seyyâr ve tâlibân-ı fuccâr ve âşikân-ı ayyâr ile isti'tâf ucundan goft u gû edip⁴⁸² ve ol müşkilin gubâr-ı âsârı⁴⁸³ âyîne-i dil safhasında şust u şû ederdî. Ve⁴⁸⁴ onları evrâk-ı etbâkının taklîbinden ve⁴⁸⁵ latâif-i sahâifinin tettebbuundan [12a] sonra. Çünkü hakâyık-ı Esmâyı masâdirine telhîs ve tahlîs ile zihinde mufassal oldu. Onların maârif ve mebnâsını ve hakâyık-ı medârını üç asıl üzerine buldu ki⁴⁸⁶ birisi mebde' ve birisi meâş ve birisi meâddır. Ve çûn urefânın musennefâtında usûl-i selâseyi şâmil bir kitab düşmedi. Zîrâ onların ba'zısı mebde' hakkında ve ba'zısı meâş hakkında ve

⁴⁸¹ N: + ki.

⁴⁸² N: ederdî.

⁴⁸³ N: âsârını.

⁴⁸⁴ N: -

⁴⁸⁵ N: -

⁴⁸⁶ N: -

ba'zısı meâd hakkında resâil ve kütüb düzmüşler. Ve maârif ve hakâyık beyân etmişlerdir. Ve eğer ki kim *Mirsâdu'l-İbâd* mebde' ve meâş ve meâdı müstemildir; lâkin kısım maârif kısmındandır hakâyık kısmından değildir. **İzâh:** Ya'nî seyr u sülûka müteallık olan maârif-i Rabbâniyyeyi –ki nefsin hazzıdır– beyân eder. Kümmelden muntehî olanlara mahsûsa olan hakâyık-i ilâhiyye ve ümmühât-ı esmâ' ve sıfât-ı Rabbâniyyeyi beyân etmez. **Tercüme:** Maa-hâzâ ulemâ-ı resmî kavâidine muvâfık bir kâidesi ve ıstılâh-ı fuzalâ'-ı hükmiyye mutâbık bir zâbitası yoktur. Lâ-cerem dâiyye ona bâis oldu ki tâ ol nesne ki efvâh-ı ricâlden veyâhut hüsn-i makâl-i ashâb-ı kemâlden havza-i husûle getirilmiş ola. İndiyyât ve futûhâtta birkaç zamâir ile –ki esnâ-ı te'lifde gaybdan vârid olur– usûl-i selâseyi müstemil bir muhtasar da îrâd eyleye. Tâ kim mevâcîd-i urefâ-ı hakîkîye münâsib ve muvâfık ve ıstılâh-ı ulemâ-ı resmîye mülâ'im ve muvâfık ola. Zîrâ ulûm-ı zâhirî ehli zann ederler ki bu bir ilimdir ki onun aslı yoktur ki onun üzere ibtinâ' oluna ve dahi onun hâsılı yoktur ki onun katında vukûf lâzım gele. Belki ba'zısı tahayyülât-ı şî'rîdir ve ba'zısı tâmmât-ı[tâmât] zikrîdir. Pes zimmet himmet üzere farz-ı ayn belki ayn-ı farz [12b] gördü. Tâ kim bu ilmin mevzû' ve mesâil ve mebâdîni beyân eyleye. Ulemâ-ı resmînin tarîkları üzere onları ilzâmdan ötürü ve şeriatlarıyla onları ifhâmdan ötürü. Hakk Teâlâ⁴⁸⁷ “وما ارسلنا من رسول إلا بلسان قومه” [Biz her peygamberi ancak kendi kavminin diliyle gönderdik...]⁴⁸⁸ buyurmuştur. Ve eğer ki kim maânî ve hakâyık-ı zurûf ve hurûfa ve ev'îye-i ibârâta sığmaz amma :

Kıt'a:

با یار نواز غم کهن باید گفت بالو بزبان او سخن باید گفت
لاتفعل و افعال نکند چندان شود چون با عجمی کن و مکن باید گفت

Tercüme:

Yeni yârla eski gamdan söylemek gerek. [sayfa kenarında: Onunla onun diliyle söylemek gerek.]

Arab diliyle lâ tef'al [yapma] ve if'al [yap] demek ol kadar fayda vermez. Çûn acemî ile kon [yap] ve me-kon [yapma] demek gerek.

Şerh: Ya'nî Cenâb-ı Ulûhiyyet'e teveccüh edip huzur-ı ilâhî ve şühûd-ı vech-i rabbânî kalbinde zuhur edip peydâ oldukça onunla eski dertten söz gerek. Ya'nî

⁴⁸⁷ N: nitekim Hakk Teâlâ azze ve celle.

⁴⁸⁸ İbrâhim, 14/4.

hazerât-ı ilâhiyye ve mevâsik-i rûhâniyyede vâkı'a olan muhabbet-i kadîmeden ki cân ve dilde⁴⁸⁹ söz gerek. Ve muhâtabın olan yârin lisanıyla söz gerek. Eğer yârin tâlibi Hakk ise onun isti'dâdı ve kâbiliyyeti hasebiyle onunla mükâleme edesin. Ve eğer yârin Hakk ise kurb-ı ferâiz⁴⁹⁰ ve kurb-ı nevâfil mertebesinde ifnâ ve vücûd ve sıfât edip⁴⁹¹ Hakk'ın lisânı ile söylemeye himmet edesin. Ve lisân-ı Arabî sâir elsineden efdal ve ecma' olduğu gibi ehlullâhın ulûm ve maârifî ve hakâyık ve dakâiki dahi sâ'ir ulûmdan a'lâ ve eşrefdir. İmdi ehlullâhın hakâyık ve maârifin nufûs-ı nâkısa ashâbı olan eşhâs-ı gayr-ı mustaidine –ki acemî mertebesindedir– keşf edip tefhîm etmeye sa'y etmeye⁴⁹² onların isti'dâdı hasebiyle onlar ile mükâleme edesin.

Kıt'a: Yâr-ı nev'le [13a] zikir-i gamm gühen gerek Onunla onun diliyle hem- sühan gerek

Lâ tef'al ve if'al edemez çendân sûd Merd-i acemîle söz çû kon ve me-kon gerek

Tercüme: Velâkin bu zayıf ve nahîf çünkü keşf ve ıtlâ' bâbında kusûr-ı bâa mu'terif ve bu fakîr ve hakîr bu sînâat ehli katında çûn killet bidâatıyla muttasıf idi. Pes bundan ötürü te'hîr eyledi. Velâkin çûn teşebbüh-i sûrî "من تشبه قوما فهو منهم" [Kim bir kavme benzerse o onlardandır.]⁴⁹³ fehvâsı üzere ve nisbet-i ma'nevî "المرا مع من أحبه"⁴⁹⁴ [Kişi sevdiği ile beraberdir.]⁴⁹⁴ misdâkı üzere ol sâhib-i devletlere intisâb⁴⁹⁵ etmiş idi.

Şiir: نکویم از یمنیم کانکه بوی من شنود بیوی من بشناسد مراکه از یمنیم

Tercüme: Ben demezim ki ben Yemen'denim şol kimse ki benim râyihâmı istişmâm eder. Ol râyiha ile fehm eder ki ben Yemen'denim. **Şerh ve izâh:** ya'nî Nefes-i Rahmânî ve Feyz-i Sübhânî ashâbı olan kümmel-i ehlullâhı Yemen'e teşbîh eder ki Rasûl⁴⁹⁶ aleyhisselâm Nefes-i Rahmânî'yi ondan istişmâm eyledi. Ya'nî ben iddiâ' etmem ki⁴⁹⁷ ümenâ-ı ilâhiyye ve hulefâ-ı rabbâniyye olan ehlullâha

⁴⁸⁹ N: bergüzâr.

⁴⁹⁰ N: -

⁴⁹¹ N: ile.

⁴⁹² N: etmeyesin.

⁴⁹³ Ebû Davûd, Libâs, 4.

⁴⁹⁴ Buhârî, Edeb, 96; Müslîm, Birr, 165.

⁴⁹⁵ N: hâsıl.

⁴⁹⁶ N: Rasûlullah.

⁴⁹⁷ N: + ben.

müntesibim ve ben onlardanım. Velâkin şol kimesne ki maârif-i Rabbâniyye ve hakâyık-ı ilâhiyyeden⁴⁹⁸ îrâd eyledi.⁴⁹⁹ Ve kim nefahât râyahasını istişâmâm ede ol maârif râyahasıyla fehmi eder ki ben onlardan gelirim ve⁵⁰⁰ onlardanım. **Tercüme:** Dildeki bu vesîle ile onların devleti fitrâkına müteşebbis ola. Ve onların muhibleri silkinde münharıt ola. Pes bu dâiyye ikdâma bâis oldu. Ve bir müddet ikdâm ile ihcâm beyninde tereddüt oldu. Nâ-gâh hâtif-i gayb ve müftû-i vakt lâ-rayb gûş u hûşına bu beyiti okudu;

Beyit:⁵⁰¹ چو فیاض عنایت کرد کاری بیارای کان معنی تاجه داری

[13b] Maa-hâzâ bu beşâreti mutazammın bunun gibi işârat var iken gâh alâık-ı zâhirî mâni‘ ve gâh avâık-ı bâtinî dâfi‘ olup⁵⁰² bu maksûdu küllî gâyete dek gonça-i harmanda mefkûd kaldı. Ve tevekkü‘ olunduğu gibi ferâgat-ı küll ve cem‘iyyet-i dil müyesser oldu.⁵⁰³ Lâ-cerem ol nesne ki samîm-i dilde ve sadef-i cânda netâyic-i bürhân ve cevâhir-i vicdânda iddihâr olunmuş idi. Safâyıh-ı sahaîfde kıdem-i kalem ile ördü.⁵⁰⁴ Bu muhtasarı bir mukaddime ile üç bâb üzere tertîb eyledi.

⁴⁹⁸ N: + beni.

⁴⁹⁹ N: eyler.

⁵⁰⁰ N: + ben.

⁵⁰¹ N: şiir.

⁵⁰² N: oldu ve.

⁵⁰³ İ; T; N: + Nâ-gâh tevfiğ-i refik ve saâdet-i müsâ‘id oldu ki emîr-i islâm ve hasene-i enâmîl-i zalîl inâyetinde ve istiş‘âd-ı idrâk fazl-ı cezîl riâyetinde isti‘dâd hâsıl oldu. Öyle emîr-i İslâm ki salâh-ı âlem ve melâz-ı ben-i âdemdir. حاوی الاخلاق الملكي مجمع الالطاف الهی مختار الملوك و السلاطين منظور عين عنایت رب العالمين شمس سماء الامارة قمر فلك الصدارة علماء الضعفاء و المساكين ملاذ الفقراء و الملهوفين ناشر لواء العدل باسط الرحمة على زوى العلم و الفضل اللطيف بعبادة المتخلق باخلاق الله الذى لم يتشرف مسند الامارة يمثّل فى الصدارة و لم يمكن احاطة الصفات بلسان العبارة و الاشارة [Melekî ahlakı ihâta eden, ilâhî lutufları toplayan, sultanların ve meliklerin muhtarı, âlemlerin rabbinin inâyet gözünün gözcüsü, emirlik semâsının güneşi, sadâret felekinin ayı, miskinlerin ve zayıfların bilginleri, fakirlerin ve üzgünlerin koruyucusu, adalet sancağını yayan, ilim ve fazlın üzerine rahmeti yayan Allah’ın ahlakı ile ahlaklanma ibadeti ile lutf fazlı ve ilim üzerine rahmeti seren, ki o sadârette emirlik temsiliyle şereflenmez ve işâret ve ibaret diliyle sıfatları kuşatmak mümkün değildir.]

Şiir: اردت له مدحا قما من فضيلة تاملت الاجل عنها و قلت

Tercüme: ya’nî ben onu medh etmek murâd eyledim, teemmül eyledim. Pes günde bir fazîlet buldum ki ol fazîlet ile onu medh eyleyim. İllâ ol emr-i muhtarımı ol fazîletten âlî gördüm. Ve fazîleti onun mertebesine nisbet ile kalîl gördüm. Ve onun kenef-i inâyetinde ve hısn-ı himâyetinde ferâğ-ı bâl ve tereffuh-ı ahvâl yüz gösterdi.

⁵⁰⁴ İ; T; N: Ve çûn bu mevhibetin zeylinde nâil olmak ol büzürgvârın ve sâye-i kird-kâr şeyyedallahu erkân-ı devlete ve esese penân-ı memlekete hiss-i terbiyeti ve yümn-i merhameti ile idi. Bu dâ‘ileri dildeki kitabın dîbâcesini onun nâmı ve elkâbı ile müşerref ve müzeyyen eyleye. Tâ ki onun menâkıb ve müesseri sîti gibi etrafa ve eknâfa münteşir ola. Ve onu zikr-i ma‘deleti ve fazl-ı mevhibeti âvâzesi gibi nevâhî esmâ‘ma erişe. Feyz-i fazl-ı ilâhîden emîr-i sâdik ve lutf-ı gayr-ı mütenehîden recâ vâsıkdır ki çûn bu kitab ol sâhib-i devlet nazarının manzûru ve ayn-ı inâyetinin melhûzu ola. Mahall-i icâbette vâkı‘ ola. Ve bu bidâata Hakâret ile nazar etmeye.

Kıta: شاهها برتولحصه بصد جان بردن کمتر بود از زين بكرمان بردن
لكن دانی که رسم موران باشد پای ملخی پیش سلیمان بردن

Ve onun adını *Makāsıd-ı Nâciye* koydu. Ashâb-ı dâniş kereminden me'mûl ve lutfundan mes'ûl olan oldur ki eğer mevâkı'-ı hatâ ve hâlel ve mevâzı'-ı sehv ve zelle matla' olur ise ıslâh ile teşrîf edeler.⁵⁰⁵ Ve bu ilmin mevzû'ı ve mesâil ve mebâdîsi beyânındadır. Ve dahi mebde' ve meâş ve meâdın beyânındadır. Ve bu mukaddime iki maksada müstemildir;

مطلب مقصد اول [Birinci Maksat Bahsi]

Mevzû' ve mesâil ve mebâdî beyânındadır. Ey insân-ı ayn-ı insân كل الله بصر بصيرتك بنور العرفان [Allah basîretinin görüşüne irfân nûruyla sürme çeksin.] Şöyle bil ki vusûl-i ilallâh iki kısımdır. Birisi ilmîdir ve birisi amelîdir. Ve kısım-ı amelîye ilmî⁵⁰⁶ şarttır. Tâ kim âmil kendi amelinde basîret üzere ve tarîk-i vusûlde hayret üzere ola. Ve cemî'-i ulûm birbirinden mümeyyiz olmaz. İllâ mevzû' temeyyüzü ile ve her ilmin mevzûu ondan ibâret olur. Ve mesâili avârizdan⁵⁰⁷ ibârettir. Bu mesâil ya küllîsi bedîhî olalar. Ya kesbî veya ba'zısı bedîhî ola ve ba'zısı kesbî. Eğer küllîsi bedîhî olurlarsa bâkî ulûmun mebâdîsinden ibâret olur. Ve eğer küllîsi kesbî olurlarsa lâ-büddür ki onlar umûr-ı bedîhîye mevkûf olalar. Zîrâ ol umûr-ı kesbînin ma'rifeti ol umûr-ı bedîhîye mevkûfdur. [14a] Ve eğer umûrun ba'zısı bedîhî ve ba'zısı kesbî olursa pes bedîhî kesbîye mebâdîdir. Ve şekk yoktur ki bu tâife-i sûfiyye Zât-ı Bârî'den ya'nî Zât-ı Ulûhiyyet'ten bahs ederler. Esmâ' ve sıfâtı mazâhir ve müsteviyâtı hasebiyle Zât-ı İlâhiyye'ye mevsûle oldukları haysiyyeti ile. Zîrâ Zât-ı İlâhiyye, Esmâ' ve Sıfât-ı İlâhiyye'yi câmi'adır. Ve cemî'-i Esmâ' ve Sıfât ile tecellî ve zuhûr, Zât-ı ilâhiyye'nindir. Nihâyet hakâyık-ı Esmâ' mütemâyize olmaya tecelliyât-i ilâhiyye dahi hakâyık-ı esmâ' hasebiyle mütemeyyizedir. Pes Esmâ-i İlâhiyye tecelliyâtının kasdı ve gâyeti mertebe-i imkânda ve esfel-i sâfilinde olan suver-i insâniyye-i kemâliyyedir. Suver-i insâniyyeye vâsıl oldukda yine aslına rucû' eder. Pes Esmâ' ve Sıfât-ı İlâhiyye kendi mazâhiri olan mazâhir-i insâniyyeyi cem'-i zâtî hazretine îsâl ve hümâ-yı ehadiyyete idhâl eder. Tâ kim hazret-i cem'de olan Sûret-i Cem'iyye-i İlâhiyye-i Esmâiyye⁵⁰⁸ ve asâr-ı ahkâm-ı Sıfât-ı İlâhiyye onların mazâhirinden buk'a-i imkânda olan mümkinât-ı mazâhirinde zâhir olup ma'rifet-i

Tercüme: hazret-i ulûhiyyetten celbet-i kudrete istihâre ve istihârenin takdîminden sonra şurû' edip..."

⁵⁰⁵ N: + mukaddime.

⁵⁰⁶ N: ilim.

⁵⁰⁷ N: avârizından.

⁵⁰⁸ N: + mazâhir-i insâniyyede tecellî edip Füyûz-ı Esmâiyye.

rabbâniyye ve ibâdet-i ilâhiyye hâsıl ola. Pes Hazret-i Ulûhiyyet'te müteayyin olan herbir isim⁵⁰⁹ mazharı olan şahs-ı insâniyyeyi kendi muhteva ve aslı olan Hazret-i Ulûhiyyet'e cezb edip îsâl eder. **Tercüme:** Pes bu ilmin mevzû'u Zât-ı Ehadî ve sıfât idi. Ve Nuût-ı Sermedî'dir.⁵¹⁰ Ve bu ilmin mesâili Zât-ı Ehadî'den kesret-i esmâ' ve sıfâtın sudûru keyfiyyetidir. Ve kesretin Zât-ı Ehadîyye'ye rucû'udur. Ve Esmâ-i İlâhî ve Nu'ût-ı Rabbânî mazâhirinin beyânıdır. Ve dahi ehlullâhın Allah Teâlâ'ya rucû'u keyfiyyetidir.⁵¹¹ Ve dahi sülûkün ve mücâhedât-ı bedeniyye [14b] ve riyâzât-ı nefsiyyenin keyfiyyetini beyân eder. Ve dahi dâr-ı dünyada ve sarây-ı âhirette bunda olan a'mâl ve ef'âl ve ezkâr ve akvâlin nefs-i emirde sâbit olan veche üzere netîcesini beyân eder. Ve bu ilmin mebâdîsi ve bu ilmin haddi ve fâidesi ma'rifetidir. Ve onun ıstılâhâtı beyânıdır. Pes bu İlm-i Tasavvuf'un mevzûu şerefinden ve mesâili izzetinden ötürü bu ilim cemî'-i ulûmun eşrefi ve e'azzidir.⁵¹² Ve eğer ki⁵¹³ İlm-i Hikmet ve İlm-i Kelâm bu ilimle mevzû'da müttehidlerdir. Velâkin tahsîl-i ulûm ve kemâlât ve ityân-ı tâât ve ibâdâttan maksad-ı esnâ ve matlab-ı a'lâ olan abdın Rabb'e vusûludur ve ona takarrubudur. Bu iki ilmin erbâbı olan abdın Hakk'a vusûlünden bahs etmezler. **Şerh ve izâh:** imdi şöyle ma'lûm ola ki bu İlm-i Tasavvuf cemî'-i vücûh ile İlm-i Kelâm ve İlm-i Hikmet ile mevzû'da müttehid değildir. Ancak İlm-i Kelâm erbâbı Zât ve Sıfât-ı İlâhiyyeden akılları fehm ettikleri üzere mevzû'dan bahs ettikleri haysiyyeti ile onların ilmi bu İlm-i Tasavvuf ile müttehidir. Velâkin İlm-i Kelâm erbâbından akâid-i selîme ve ukûl-ı sahîha ashâbı olan eimme ukûl-ı selîmeleri ve inzâr-ı fikriyyeleri ile idrâk ve fehm ettikleri üzere bahs ederler. Ve bu tâife pertev-i envâr-ı sübühât-ı ilâhiyye ve leme'ân-ı tecelliyât-i vücûd-i esmâiyyede ifnâ'-ı vücûd ve ifnâ'-ı sıfât-ı Zât ettiklerinde Hazret-i Ulûhiyyetin sûret-i cem'iyye-i ehadiyyesi şühûdunda müstehlek ve mütelâşî⁵¹⁴ olurlar. Pes⁵¹⁵ sahva avdet ettiklerinde emri alâ mâ hüve aleyh müşâhede edip kulûb-ı kavâbil-i ehl-i sülûka müşâhedeleri üzere îrâd eylediklerinden nâs zann [15a] ederler ki mevzû'dan bahs ederler. Ve eğer ki kim nedret üzere münkerini ilzâm için kelâmlarını bahs

⁵⁰⁹ N: + kendi.

⁵¹⁰ N: Sıfât-ı Sermedî ve Nu'ût-ı Ebedî'sidir.

⁵¹¹ N: keyfiyyetini beyan eder.

⁵¹² N: e'azzi olur.

⁵¹³ N: + hükm-i.

⁵¹⁴ N: + ve mahv.

⁵¹⁵ N: + harka-i.

sûretinden îrâd ederler. Velâkin bahs etmeyi kasd etmezler. Ve ezmine-i şerâyi'-i ilâhiyyenin indirâsı katında mevzû' olan ilm-i hikmet erbâbı eğer ki kim tezkiye-i nüfûs ve tecrîd-i ukûlu ile mâhiyyât-ı eşyâdan bahs ederler. Ve riyâzât-ı şâkka hasebiyle ba'zısı ba'zı umûru idrâk ederler.⁵¹⁶ Ve ba'zısı⁵¹⁷ dahi Hakikat-ı Muhammediyyeden nur-ı yakîn ve şühûd ile emr-i vahdeti müşâhede ederler. Ve ba'zısı dahi bi'set-i Muhammediyye'den sonra Hakikat-ı Muhammediyye ve mişkât-ı ehâdiyyeden zuhûr eden hulefâ-i ilâhiyyenin ulûm ve esrârı ve hakâyık-ı maârifleri⁵¹⁸ ittılâ'-i ilâhî ve keşf-i Rabbânî ilemdir. Emr-i vücûd ve emr-i sülûk ve emr-i vusûl ilallâh'ın üzeredir. Hakk Teâlâ nice emr edip keşf ederse onun üzerine⁵¹⁹ beyân ederler. Bu sebepten⁵²⁰ ötürü kitab sahibi der ki bu iki ilim ashâbı abdın Hakk'a vusûlünden bahs eylemezler. Ve biz –ki meâşir-i erbâb-ı hazret-i⁵²¹ vücûduz– bize lâzım olan vuslat-ı Hakk'dır ve Hakk'a takarrubdur. Ve Hakk'ın sûreti cem'iyet-i ehadiyyesine ubûdiyyet-i mahza ile mazhar olup tecellîsine⁵²² istihlâk-ı küllîdir. Ve umûr-ı kevnîyye ve hakâyık-ı imkânîyye hudûdundan fenâ-i mahz ile hurûc etmektir. Ve ehl-i Kelâm'ın akâidinden ve ehl-i Hikmet'in enzâr-ı fikriyye ve edille-i akliyye ile ihdâs eyledikleri hükümlerinden kalbimizi nûr-ı şühûd ve tecellî-i hazret-i cem'-i vücûd ile mücellâ etmektir. Ve bi'llahi't-tevfîk.

Tercüme: Ve bu ilmin haddı Bârî⁵²³ Teâlâ'nın ma'rifetidir. Esmâ' ve sıfâtı ve onların mazâhiri haysiyyetiyle ve dahi mebd'e' ve meâş ve meâd ahvâlini fehm etmektir. Ve hakâyıkı bilmektir. Ve cemî'-i hakâyıkın Zât-ı [15b] Ehadiyye'ye olan hakikat-ı vâhidiyyete rucûu keyfiyyetini bilmektir. Ve sülûk ve mücâhede tarîkının ma'rifetidir. Kuyûd-ı cüz'îyye ve umûr-ı kevnîyye müzâyakadan nefsi halâs etmekten ötürü ve onu mebd'e'-i hakîkiye îsâl edip siat-ı itlâk ve külliyyet ile onun ittisâfidir. Bu ilmin haddı, ma'rifetinden bu ilmin fâidesi bilindi. Ve abdın ubûdiyyet-i mahza ile tahkîkî ve Sıfât-ı İlâhî'nin⁵²⁴ onda tecellîsidir.

Maksad-ı Dovvom [İkinci Maksat]

⁵¹⁶ N: eder.

⁵¹⁷ N: ba'zı.

⁵¹⁸ N: maârifî.

⁵¹⁹ N: üzere.

⁵²⁰ N: ondan.

⁵²¹ N: + cem'-i.

⁵²² N: tecellîsinde.

⁵²³ N: + sübhânehü ve.

⁵²⁴ N: ilâhiyye'nin.

Bu tâifenin ba‘zı ıstılâhâtı beyânındadır ki mebde’ ve meâş ve meâddan onların muradı nedir? Ey nûr-ı dîde-i ekvân شرح الله صدرك بنور الاسلام ونور قلبك بنور الايمان [Allah göğsünü islâm’ın nûruyla genişletsin ve kalbini imân nûruyla nûrlandırısın.] Şöyle bil ki çûn ervâh-ı insânî ve⁵²⁵ Hazret-i Rabbânî’den âlem-i keyânîye müteveccih oldular. Onların merâtib-ı gaybî ve rûhî ve misâlî ve hissîden mertebe-i hâmse erişince –ki câmi’-i cemî’-i kemâlât ve kıble-i cemî’-i i’tidâlât olan heykel-i tahtût-i insânîdir ki mazhar-ı tâmm-ı rubûbiyettir– ve ubûrları hâletine mebde’ derler.⁵²⁶ منه بدأ واليه يعود [Ondan başladı ve ona döner.] hükmü üzere ve da‘vet-i neş‘et كما بدأكم تعودون [...]Sizi ilk yarattığı gibi yine ona döneceksiniz.]⁵²⁷ üzere âvâz-ı tabl-bâz يا ايُّهَا النَّفْسِ ارْجِعِي الي رَبِّكَ [Ey nefis Rabbine dön.]⁵²⁸ onların canları kulaklarına ve kulakları canlarına erişe. والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا [Bizim uğrumuzda gayret edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz...]⁵²⁹ kaziyesi üzere ictihâd ve sülûk ile meydân-ı taleb ve sahrâ-yı te‘abı seyrân ettiklerinde من تقرب اليّ شبرا تقربت اليه ذراعا [...]eğer bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir kol yaklaşırım...]⁵³⁰ hükmü üzere bârika-i inâyet-i ilâhî ve câzibe-i hidâyet-i pâdişâhî istikbâl edip⁵³¹ onların seyrini mürge teşbîh edip⁵³² tâ mürge seyrleri bâl-i ikbâl uçup fezâ-yı kurbette onunla pervâz ederler. Onların bu hâleti meâşdan ibârettir.⁵³³ Ve çûn pür-himmet ile في مقعد صدق عند مليك مقتدر⁵³⁴ [Muktedir bir hükümdarın yanında doğruluk meclisindedir. ⁵³⁵] mefhûmu üzere mukarrib-i kurbet olan mak‘ad-ı [16a] sıdka vâsıl oldular ki ona meâd derler. Vallâhu hüve’l-mürşid.

BÂB-I EVVEL MEBDE’ BEYÂNINDADIR

Ve ol yedi maksadı müstemildir:

Maksad-ı Evvel Zât-ı İlâhînin Ma‘rifeti Beyânındadır.

⁵²⁵ N: -

⁵²⁶ N: + ve çûn.

⁵²⁷ A’raf, 7/29.

⁵²⁸ Fecr, 89/27-28. Âyetin tam metni: “يا ايُّهَا النَّفْسِ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي الي رَبِّكَ رَاضِيَةً مُرَضِيَةً” [Ey nefis-i mutmainne, sen ondan râzî o da senden râzî olarak Rabbine dön.]

⁵²⁹ Ankebut, 29/69.

⁵³⁰ Buhârî, Tevhîd 15.

⁵³¹ N: + eder. معشوقه در اول قدمت پس آید. گر در ره عاشقی قدم راست نهی

⁵³² N: + tebdîl eder.

⁵³³ N: ibâret olur.

⁵³⁴ N: -

⁵³⁵ Kamer, 54/55.

[Safya kenarında:] **Matlab-ı Şerh ve îzâh:** imdi şöyle ma'lum ola ki Zât-ı Mutlak'a ıtlâkı halinde vahdet, zâtiyyedir. Taayyünât-ı ilmiyye ve nisbiyyeden taayyünât-ı vücûdiyye-i halkıyyeden nezâhet üzeredir. Esmâ' ve Sıfât-ı İlâhiyye hazret-i amâda ve Hazret-i Ulûhiyyet'te a'yân-ı sâbite hasebiyledir. Sübühât-ı Zâtiyye envârının eşrâfi katında bir şeyin⁵³⁶ sübûtu ve vücûdu yoktur ki tarîk-i âhari ile taayyünât-ı insâniyye-i kemâliyyenin⁵³⁷ ol hummâ-yı vahdet cenâbında vücûdu yoktur. Tâ kim sen diye insân onda mevcûddur ve onda⁵³⁸ idrâk etmeğe⁵³⁹ kâbiliyyet vardır. Bu veche insâna nisbet iledir. Meselâ eğer insân gayriyyet ile mevsûf ola.⁵⁴⁰ Hakk Teâlâ Zât-ı Mutlakası ile⁵⁴¹ tecellî eylese ol tecellî-i ra'î hasebiyle ve tecellisinin mazharı hasebiyle mukayyed olurdu. Ve⁵⁴² müşâhede olunan⁵⁴³ Zât-ı Mutlak'a olmazdı. Vech-i âhar oldur ki eğer mahlûkda kâbiliyyet olup⁵⁴⁴ Zât-ı Mutlak ol sûret-i müdrike hasebiyle mukayyed olurdu, mutlak olmazdı.⁵⁴⁵ و تعالت ذات [Zât-ı Mutlak bundan yüce ve büyük olarak yüksektir.] Amma⁵⁴⁶ Şeyh Sadreddîn Konevî kuddise sırruhu ba'zı resâilinde ru'yet-i Zâtiyye'yi isbât etmiştir –ki Hazret-i Ulûhiyyet'te olan ru'yeti ve şühûdudur– ki Esmâ-i Zâtiyye hasebiyle Zât-ı Mutlak'a şühûdu demektir. Gaflet olunmaya⁵⁴⁷ Zât-ı Mutlak'a'nın şühûdu zâta⁵⁴⁸ nisbet ile abda'nın Zât-ı Hakk'a istihlâkından ibârettir. Şühûdu Zât-ı Hakk'a mahsûsdur. (Allah dilediğini sırat-ı müstakîme eriştirir.) [sayfa kenarındaki şerhin sonu.] Şöyle bil ki ey zübde-i kevneyn اِرشِدك اللهُ في الدارين [Allah seni iki cihândada doğruluğa ulaştırınsın.] İmdi künh-i hazret-i Zât-ı Akdes ve onun gayb ve hüviyeti –ki müte'âlî ve mukaddestir– hiçbir âferîdenin ma'lûm ve meşhûdu ve müdrek mefhûmu olmak mümkün değildir. Nitekim Hakk Teâlâ kendi nefsinden ihbâr eyledi و يحذركم الله نفسه [...Ve Allah sizi,

⁵³⁶ N: + onda.

⁵³⁷ N: + dahi.

⁵³⁸ N: -

⁵³⁹ N: + onda.

⁵⁴⁰ N: muttasıf olup.

⁵⁴¹ N: + ona.

⁵⁴² N: pes.

⁵⁴³ N: olan.

⁵⁴⁴ N: olsa.

⁵⁴⁵ N: mutlak olmaz hem.

⁵⁴⁶ N: ve amma.

⁵⁴⁷ N: + gâyetü mâ fi'l-bâb.

⁵⁴⁸ N: abda.

⁵⁴⁹ N: + hâşiye-i matlab-ı maksad-ı evvel.

kendisinden sakındırır...]⁵⁵⁰ kavliyle ve dahi “ولا يحيطون به علما” [...ve onu, ilim ile ihata edemezler.]⁵⁵¹ kavliyle. Zîrâ ol hazretin idrâkından aczi i‘tirâf etmek kemâl-i mertebe-i mukarribân ve müntehâ-yı ma‘rifet-i muhakkıkândır. “ سبحان من لم يجعل لخالقه “ Ya’nî ben tenzîh ederin ki halk için kendi ma‘rifetine aczden gayrı tarîk vaz‘ etmedi. Ondan ötürü sadîk-ı ekber [Hz. Ebu Bekir] radiyallâhu anh edrâk [idrâkı elde etmede ki acizlik idrâktir.]dedi.⁵⁵² Ve eğer bende bir vakitte seyr-i muhibbîde ve kurb-ı nevâfilde ve cezbe üzere sülûkün tekaddümünde ve bakâ üzere fenâ sebki makâmında olursa Hakk-ı mütecellî mütecellâ leh olan bendenin idrâkinin âleti olur.

[İşitmesi ve görmesi olurum. Benimle işittir. Benimle görür.]⁵⁵³ buyurulduğu⁵⁵⁴ takrîr üzere Hakk bende hasebiyle olur. Ya’nî bende hasebiyle tecellî eder. Zîrâ mutlakın mukayyedde keynûneti mukayyed hasebiyledir. İlmin hâdisde hâdis olması gibi ve⁵⁵⁵ hayvânın insânda ve levnin esvedde sevâd olması gibi. Veyâhut bende seyr-i mahbûbîde kurb-ı ferâiz mertebesinde ve cezbede sülûkün tehhuru mertebesinde ve fenâ üzere bakâ ve aslının tekaddümü makâmında olursa bende-i mütecellâ leh Hakk mütecellî idrâkinin âleti olur انّ الله قال علي لسان عبده سمع الله لمن حمده و قال عليه السلام ان الحق لينطق على لسان عمر [Şüphesiz ki Allah kulunun lisânı üzere söyler: Allah hamd eder kişiyi işitti.⁵⁵⁶ Ve Peygamber Aleyhisselâm dedi: şüphesiz Hakk Ömer’in lisânı üzere konuşur.⁵⁵⁷] makâmında **[16b]** olur. Ve bu takdîr üzere abd Hakk için Hakk hasebiyle olur ve illâ Hakk için olmaz. Zîrâ Hakk’ın sem‘i ve basarı onun zâtı hasebiyle olur. Veyâhut bu

⁵⁵⁰ Âl-i imran, 3/30.

⁵⁵¹ Tâhâ, 20/110.

⁵⁵² N: + Beyit: عشق از آن همشیره شد با معرفت کو نه در شرح آید و نه در صفت:

⁵⁵³ Hadîs benzer mânâda kaynaklarda şöyle yer almaktadır: “ إِنَّ اللَّهَ قَالَ: مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّىٰ أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا، وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَإِن سَأَلَنِي لِأَعْطِيَنَّهُ وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِي لِأُعِيذَنَّهُ، وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدَّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ ” Yüce Allah şöyle buyurdu: Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse, bende ona savaş açarım. Kulum, üzerine farz kıldığım şeylerden daha iyi bir yolla ba yaklaşamaz. Kulum, bana nafilelerle de bana yaklaşılmaya devam eder, ta ki ben onu severim. Onu sevdiğim zamanda işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isterse veririm. Bana sığınırsa onu korurum. Yapmak durumunda olduğum hiçbir hususta, ölümden hoşlanmayan mü’minin ruhunu alma zamanındaki tereddüdüm kadar tereddüd göstermem ve aslında ben onu üzmemden de hoşlanmam.” Buhârî, Rikâk, 38.

⁵⁵⁴ N: bâbında ve bu.

⁵⁵⁵ N: -

⁵⁵⁶ Müslim, Salât, 28.

⁵⁵⁷ Kaynaklarda bu rivâyete rastlanılmadı. Fakat benzer mânâda şöyle bir hadîs vardır. إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ الْحَقَّ عَلَى لِسَانِ عُمَرَ وَقَلْبِهِ “Allah, gerçeği Ömer’in lisânı ve kalbi üzere yarattı” Tirmizî, Menâkıb, 18.

iki seyrin intihâsında –ki seyr-i muhibbî ve seyr-i mahbûbîdir– ve idrâkeyn beyninde cem‘ makâmında olursa وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى [...attığın zamanda sen atmadın. Fakat Allah attı...]⁵⁵⁸ makâmında pes her hâl üzere ol idrâkin müteallığı olmaz. Kendi zâtında kendi zâtına onun ilmî haysiyetinden gayrı onun vâhidiyeti i‘tibâriyledir. Zîrâ bu idrâk mutlaka memnû‘ değildir. Belki Hakk Teâlâ’nın meşiyetine mevkûldur.⁵⁵⁹ Nitekim Hakk Teâlâ بما شاء من علمه الآ بما شاء [...Onlar O’nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar...]⁵⁶⁰ dedi. Ve şol vahdet ki Zât-ı Hakk hazretine⁵⁶¹ muzâf ve müsemmâ ve ehadiyyet ve vâhidiyyet ondan münteşâdır⁵⁶² ki Ayn-ı zât, Hakk’dır. Onun hakîkati üzere bir sıfat zâid değildir. Velâkin vahdet için iki i‘tibâr-ı aslî ve evvelî vardır. i‘tibâr-ı evvel oldur ki maskat-ı cemî‘ nisbet ve i‘tibârâtıdır. Ve bu cihetten ötürü Zât’a, Ehad derler. Ve bu takdîr üzere ism-i ehadın selbe nisbeti ehakk ve ensebdir. İsbâta onun nisbetinden ve bu i‘tibârın müteallığı zâtı ve butûnı ve onun ezeliyyet ve evveliyyetidir. Ve i‘tibâr-ı sâni oldur ki niseb ve i‘tibârât-ı esmâ’ ve sıfât gibi Hakk’a müteallık olur. İsneyn için vâhidin nisfiyyeti ve sülüs⁵⁶³ için onun sülüsüyyeti ve erbaa için onun rub‘iyyeti vâhide müteallık olduğu gibi. Nitekim vâhid, isneynin nısfı ve sülüsenin sülüsü ve erbaanın rub‘ıdır denilir. İlâ gayri’n-nihâye. Ve bu i‘tibâr ile Zât’a Vâhid ismi subûtîdir, ism-i selbî değildir. Ve bu i‘tibârın müteallığı Zât’ın zuhûrudur. Ve onun ebediyyeti ve âhiriyyetidir. Allâhu Teâlâ buyurdu “هو الاول والاخر والظاهر والباطن” [O, Evvel ve Âhir’dir. Zâhir ve Bâtın’dır...]⁵⁶⁴ Ve bu i‘tibâr beyninde ve dahi vâhidiyyet i‘tibârâtından herbir i‘tibâr ile i‘tibâr-ı [17a] âhar beyninde mugâyeret ol hazrete nisbet ile vâkî’ değildir. Velâkin bizim mefhûmumuza nisbet ile vâkî’dır ve sâbittir. Zîrâ biz merâtib kaydındayız ve onların hükmü hasrındayız. Ve bu mugâyeret hükmü mürtefi‘ olmakla ona bir Muhakkıkîn katında ehad vâhid bir isim mürekkebirdir. Ya’nî Ehad ile Vâhid terkîb olup bir isim olduğu bir mefhûm için –ki Zât-ı Vâhide’dir– Ma’dikerb

⁵⁵⁸ Enfâl, 8/17.

⁵⁵⁹ N: mevkûldur.

⁵⁶⁰ Bakara, 2/255.

⁵⁶¹ N: hazretlerine.

⁵⁶² N: müntehâdır.

⁵⁶³ N: sülüsü.

⁵⁶⁴ Hadîd, 57/3.

ve Ba‘lebek gibi ve gayrihima ve zât muktezâsı mutlakan oldur⁵⁶⁵ ki onun için bir taayyün ola ki ol taayyün ile kendi⁵⁶⁶ kendisine tecellî eyleye. Ve kendi cemâlîni müşâhede eyleye.⁵⁶⁷ **Kıt‘a:**

در دائره صرافت وحدت ذات یکی زکی داشت قدرت و علم و حیات
از خود بر بخود تجلی کرد از بهر ظهور سر اسما و صفات

Ve ol tecellî kendi zâtı kemâlîne şuûru mutazammın ola ki fenâ-ı mutlak zâtının lâzımıdır. Ve fenâ-ı mutlakın ma‘nâsı oldur ki şuûn ve i‘tibârât ve ahvâl-i zât için müşâhed ve sâbit olalar. Nitekim merâtib-i kevnîyyede erbâbı için müşâhed ve sâbitlerdir. Ve ol tecellîyi kendi ve esmâsı kemâlîne dahi şuûru mutazammın ola ki esmâsının kemâlî cemî‘-i esmâyla onun kendisine zuhûrudur. Kendi şuûn-i külliyesinden bir şe’n haysiyeti ile ki cemî‘-i efrâd-ı şuûnu câmi‘ ola. Ve ol şe’n-i câmi‘ insân-ı kâmidir meselâ. Ol şuûn-ı efrâdından herbir ferd haysiyeti ile zuhûrudur. Ve dahi bu eşhâs-ı cüz’den herbirinin kendüzine zuhûrudur. Ve dahi bu kendüzinin kendüzini bulması ve bilmesidir. Vücûd i‘tibârı ki kendisinin bulmasıdır.⁵⁶⁸ Ve ilim i‘tibârı ki kendisini bilmesidir.⁵⁶⁹ Ve ol tecellîde münderic olur. Ve muhakkıklar bu taayyün-ı mezkûre *taayyün-i evvel* derler. Ve makâm-ı ev-ednâ [17b] ondan kinâyettir. Ve bu tecellî-i mezkûre bu taayyün-i evvel ile –ki Kemâl-i Zâtî ve Kemâl-i Esmâî’ye şuûru mutazammın ola– *hazret-i vücûd ve ilm-i mutlak ve ehadiyyet-i cem’* derler. Ve ol Kemâl-ı Zâtî’ye ve Kemâl-ı Esmâî’ye şuûru tecellî-i mezkûre için hareket-i şevkî ve meyl-i aşkîye mutazammın olur. Kemâl-ı Esmâî’nin zuhûru tarafına ki ol hareket ve meyilden şerîat ibâreti فاحببت ان اعرف [...bilinmeyi sevdim..]⁵⁷⁰ gelmiştir. Çün bu Kemâl-i Esmâî’nin tâmmen zuhûru ve hakâyık ve merâtib temeyyüzüne ve gayriyyet hükmü sübûtuna eğer ki kim gayriyyet nisbeti kâdire mevkûf idi. Ve hazret-i taayyün-i evvel ile tecellî-i mezkûrda temeyyüzât ve mugayyirât ahkâmı ve şuûn-ı merâtib kesreti –ki bu kemâl-i mezkûrun zuhûruna mecâlî derler– ahkâmlarıyla mahfî belki müstehlekü’l-hüküm

⁵⁶⁵ N: ol idi.

⁵⁶⁶ N: -

⁵⁶⁷ N: + nitekim Evhadüddîn buyurur.

⁵⁶⁸ N: ya bendeliktir.

⁵⁶⁹ N: peydâyeliktir.

⁵⁷⁰ Sehâvî Peygamberin sözü olmadığını söyleyerek onun zayıf ve sahil bir senedinin bilinmediğini söyler. *Keşfu’l-hafâ* ‘da ise “fakat anlamı sahihtir ve ‘Ben insânları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım.’ âyetinden çıkarılmıştır.” denilmiştir. Sehâvî, *el-Makasudu’l-Hasene*, s.327; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, c.2, s.156.

ve'l-eser edeler. Lâ-cerem taayyün-i evvel hazreti kemâl-i esmâînün zuhûruna mahal olmak mümkün olmadı.⁵⁷¹ Pes ayn taayyün-i evvelden ve taayyün-i evvel ile vâkı' olan tecellîden nefs-i münbes misâli üzere taayyün-i âhar ile bir tecellî dahi zâhir oldu ki cemî'-i şuûn ve i'tibârâtı câmi' ve cümle-i taayyünâtı müştemildir ki onların külliyyâtına *merâtib-i külliye* derler. Mertbe-i meânî ve mertebe-i ervâh ve mertebe-i misâl ve mertebe-i hiss gibi ve bâkî taayyünât ve şuûn-ı i'tibârât ki ol mu'ayyenât-ı külliyyeye muzâfıdır. Ve ba'zısına hakâyık-ı esmâ-i ilâhî derler. Ve ba'zısına hakâyık-ı kevnî ve a'yân-ı sâbite ve mâhiyyât-ı tâb'a ve metbû'a derler. Ve bu taayyün-i sâniye mertebe-i ulûhiyyet ve makâm-ı cem'ul-cem' ve hazret-i kâbe kavseyn derler. Ve bu mertebe-i ulûhiyyet için bir vahdet ve bir kesret vardır ki biri birinden mümeyyizdir. Ve vahdet ile kesret beynini câmi' ve beynehümâyı fâsıl bir berzah vardır. Onun vahdetine zâhir-i vücûd derler ki vücûb onun sfatıdır. Ve zâhir-i vücûd olan bu vahdet için –ki ulûhiyyet [18a] mertebesinde ehadiyyet sûretidir– bir vahdet-i hakîkî vardır ki ol gayb-ı hüviyyet-i zâtdır. Ve bir kesret⁵⁷² vardır ki ol vücûd menşeîdir. Ve onun⁵⁷³ zâhir-i ilim derler. İlmin ma'lûmâta taalluku haysiyyeti ile ve imkân bu kesretin levâzımındandır. Ve zâhir-i ilim olan bu kesret için ki ulûhiyyet mertebesinde vâhidiyyet sûretidir. Ve bir kesret-i hakîkî vardır ki⁵⁷⁴ ona hazret-i irtisâm ve ma'lûmât-ı ilâhiyye ve âlem-i maânî derler. Ve bir vahdet-i nisbî vardır ki ehadiyyet hükmünün onda sirâyeti eserinden⁵⁷⁵ ona *hazret-i imkân ve hakikat-ı âlem* derler. Ve ol berzah –ki vahdet ile kesret beyninde fâsıl ve câmi'dir– ona hakikat-ı insâniyye derler. Ve ol berzah –ki çünkü taayyün-i evvel sâniye şâmildir– pes taayyün-i evvelde –ki vâhidiyyet beyninde câmi'dir– Hakikat-ı Muhammediyye'den ibârettir. Ve taayyün-i sâniye –ki câmi'dir ki zâhir-i vücûd ile zâhir-i ilim beyninde– hakâyık-ı kâmilân-i diğerdan ibârettir. Ve ol tecellî-i evvel –ki ahkâm ve avâriz-ı cümelî ve tenevvuât-ı zuhûr-ı külliyi müştemildir– taayyün-i sâniye onun seyri ve sirâyeti i'tiyâdıyla ve nefs-i münbes sûretinde onun zuhûru i'tibârıyla –ki ol inbisâs ile hakâyık-ı esmâî ve kevnî mütemeyyize oldular– hakikatü'l-hakâyık ve *hazret-i amâ ve hayâl-i mutlak* derler. Ve ahkâm ve avârizdan ol nesne –ki mücmel ola

⁵⁷¹ N: olmadan.

⁵⁷² N: + i'tibârı.

⁵⁷³ N: + kesretine.

⁵⁷⁴ N: -

⁵⁷⁵ N: ve.

merâtıbdâ kâbil-i zuhûr olmaya– adem-i mutlakın ve muhâlin aslı ve hamîr mayasıdır. Ve ol nesne ki merâtıbdâ te‘âkub üzere tafsîl ve zuhûr kuvvetinde ola mümkinât derler. Ve Zât-ı İlâhî olan bahr-i imkân –ki Kur’ân-ı mecîdde ن ondan kinâyedir– mümkinâtı cami‘dir. Ve şerîatta bu nefis-i münbes mezkûrdan amâ ibâret gelmiştir. Nitekim Hazret-i Risâlet’ten su‘âl eylediler [18b] “این کان ربنا قبل ان یخلق” [mahlûkâtı yaratmadan önce Rabbimiz nerede idi? Buyurdu ki: Amâ‘da idi. Onun ne altında ne de üstünde hava yoktu.]⁵⁷⁶ ve amâ lugatta anca buluttan ibârettir ki nâzır ile kurs-ı âftâb beyninde bir miktar hâil ola. Ve Hazret-i Risâlet ol makâmı amâ ile ta‘bîr eyledi. Ve bizim katımızda amâdan mefhûm olan şeyi nefy eyledi. Zîrâ onda halk yoktur.⁵⁷⁷ “کان فی عماء” [Amâ‘da idi.] kavli cevâbdır. Ol kimseye ki “این ربنا قبل ان یخلق خلقه” [mahlûkâtı yaratmadan önce Rabbimiz nerede idi?] dedi. Pes kevn ve halk için amâ da asla zuhûr yoktur. Ve illâ cevâb sahîh olmazdı. Ve bu cevâb-ı sahîh tam bir cevâbdır. Ve muhakkıkînin meşhûdu bir emirdir. Nitekim Hazret-i Rasûl⁵⁷⁸ aleyhisselâm⁵⁷⁹ ihbâr eyledi. Ve bu zarfiyyet ve mazrûfiyyetin sırrı şebîhdır. Ol tecellî-i Mûsevî ki Allah Teâlâ onun hakkında eyüdü: “ان بورك من فی النار و من حولها و سبحان الله رب العالمین” [...ateşin bulunduğu yerdeki ve çevresindekiler mübârek kılınmıştır. Âlemlerin Rabbi olan Allah, eksikliklerden münezzehtir.]⁵⁸⁰ Pes Allah Teâlâ Musa‘ya nâr sûretinde mütecellî⁵⁸¹ ve nârın havli oldur. Ve cihet ve mekândan ve hasırdan münezzehtir. Mazâhir ile takayyüdü ve mazâhirde tecelliyyeti hâletinde⁵⁸² kalb-i hâzır ile fehîm ile Allâh Teâlâ sana ihbâr eylediği⁵⁸³ şey’ onun her şey’ ile ma‘iyyetinden ve sana kendi nefisinden ihbâr eylediği⁵⁸⁴ şey’de aklın ile hüküm etmeye. **Kıt‘a:585**

گر می برد قدحی درویش ز دست چون دارد او بمعرفت کردگار پا
حق را حق شناس که در قلزم عقول می درخشد نهنگ تحیر من و ترا

⁵⁷⁶ Tirmizi, Tefsir-i Hud, 3108.

⁵⁷⁷ N: + zîrâ.

⁵⁷⁸ N: rasûlullâh.

⁵⁷⁹ N: + ondan.

⁵⁸⁰ N: Neml, 27/8.

⁵⁸¹ N: mütecellîdir.

⁵⁸² N: + ve.

⁵⁸³ N: eyledi ki.

⁵⁸⁴ N: eyledi ki.

⁵⁸⁵ N: nazm.

Tercüme: bir akıl ki elden onu derdin bir kadehi çıkara. Ol akıl ma‘rifet-i kird-gâr tarîkinde nice ayak tutabilir. Ya’nî ayak üzere nice durabilir. Hakk’ı sen hakla fehm eyle ki ukûl kulzümümde miheng-i tahayyür beni ve seni içer ve eker ya’nî yutar. Ve sen kıyas eyleme ki senin bir nesneye adem-i ma‘rifetinden ol nesnenin adem-i sıhhatı lâzım ola. [19a] Veyâhut bir nesneyi senin adem-i vicdânından adem-i vücûdu lâzım ola. Zîrâ muhakkıklar bu ma’nâyı fehm etmişler. Ve müşâhede etmişlerdir. Ve onların şühûdu istimrâr bulmuştur. Ve şer‘le akıl onların idrâkine müsâiddir. **Beyit:**

منگر چه شود به حالت سوختگان نه هر چه تو را نیست کسی را بنور

Ya’nî aşk-ı ilâhî ve nâr-ı⁵⁸⁶ cemâl-i vech-i hakîkî suhteleri hâletine senin için münker olur. Sen ile değildir ki her nesne ki sende yoktur. Kimsede olmaya. Ve Kemâl-i Esmâ’ tafsîline şuûr bu taayyün-i sâñide muhakkak olmakla felek için taayyün-i sâñi nâm komuşlardır. Vallâhu a‘lem bi-hakîkati’l-hâl.

[Matlab-ı Maksud-ı Dovvom: İsim ve Sıfatların Tayyünü Hakkındadır]

Şöyle bil ey hulâsa-i mevcûdât “ ارشدك الله الى معرفة الاسماء و الصفات ” [Allah seni isimlerin ve sıfatların ma‘rifetine eriştirsin.] imdi çûn ol tecellî-i mezkûr münسابiğ idi. Ol hareket aslî ve meylî ve zâtî hükmüyle ve engineş hubbu ile Kemâl-i Esmâ’ın zuhûru tarafına idi ki ol hareket ve meylden şerîat ibâratı “ فاحببت ان اعرف ” [..bilinmeyi sevdim..]⁵⁸⁷ vârid olmuştur. **Beyit:** از عشق ظهور عشق در حواست

Izhâr-ı hurûf-ı İsm-i A‘zam –ki vücûd-ı mutlakdır– aşkın zuhûru İsm-i A‘zam hurûfunun izhârın tâleb eyledi. Ve muhibb ile mahbûb beyninde münâsebet ve mâ bihi’l-ittihâd hükmîdir. Ve bunda muhibb ol tecellî-i mezkûrun aynıdır. Ve mahbûb onun berzahıyeti hakîkatidir zâhiren ve bâtinen. [Sayfa kenarında:] **Şerh ve izâh:**⁵⁸⁸ Şöyle ma‘lûm ola ki Hakîkat-ı külliyye-i cem‘iyye-i ilâhiyye olan Hakîkat-ı Muhammediyye, cemî‘-i hakâyık-ı ilâhiyye ve kevnîyye câmi‘dir. Ve bi‘set-i Muhammediyye⁵⁸⁹ sırrının hazret-i zuhûra inbisâtı ve imtidâdı ol hakîkat-ı külliyye-i cem‘iyyededir. Ve Hazret-i Risâlet üzere⁵⁹⁰ münzel olan Kur’ân-ı Azîm ol

⁵⁸⁶ N: + hubb-i.

⁵⁸⁷ Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, c.2, s.156.

⁵⁸⁸ N: + imdi.

⁵⁸⁹ N: + ya’nî Hazret-i Rasûlullâh’ın Aleyhisselâm.

⁵⁹⁰ N: + sallallâhu aleyhi ve sellem ahkâm-ı şer‘iyye ile.

hakikati⁵⁹¹ münzeldir. Ve⁵⁹² hakikatın nüshası ve sûretidir. Pes bi'set-i Muhammediyye mutazammın olduğu şer'-i ilâhî ki Cenâb-ı Hakk'a mûsil olan sırât-ı müstakîmdir. Ve ol cem'iyet-i havâsa⁵⁹³ münzeldir. Ve ol şer'in zâhiri vardır⁵⁹⁴ bâtını vardır. Zâhiri oldur ki ümmetin isti'dâdı ve kâbiliyyeti hasebiyle fehm-i umûm üzere ef'âl-ı mahsûsa ile teklîf vâkı' olmuştur. Ve buna ümmet beyninde teklîf ile vâkı' olan şer'-i ilâhî derler. Ve onun bâtını butûn-ı seb'a üzeredir. Havâs-ı ümmetin isti'dâdı hasebiyle ki onlar onunla me'mûrdur. Ve li-hâzâ Hazret-i Risâlet “ان للقران ان بطنا ظهرا و بطنا” [Şüphesiz ki Kurân'ın bir zâhiri ve bir bâtını vardır.]⁵⁹⁵ buyurdu. Pes zâhiri umûm üzere kavmin isti'dâdı hasebiyle vâkı' olan şer' ve teklîfidir. Ve onun batnı batn-ı evveldi batn-ı sâbia varınca olan butündür –ki onlar ile fehm-i zâhirde olan kavim me'mûr olmadılar– pes onlara nisbet ile şer'-i ilâhî onların kâbiliyyeti hasebiyle me'mûr oldukları ahkâm-ı şer'iyeye oldu. Ve Kur'ân-ı Azîm'in batnı ile teklîf umûm üzere olmadı. Havâs mertebesinde kümmel Muhammediyye mertebesine vâsıl⁵⁹⁶ olan⁵⁹⁷ sâdât-ı kavmin isti'dâdları hasebiyle⁵⁹⁸ me'mûrlardır. İnsân bu neş'et-i unsuriyyede etvâr-ı seb'adan⁵⁹⁹ herhangi tavrda bulunursa ol tavra mahsûs olan batnın ahkâmı ile me'mûrlardır.⁶⁰⁰ Sâir butûn ile me'mûr değildir. Ve kaçan kim azm-i küllî ve tevecüh-i kalbî ve cem'î ile ol tavrdan tavr-ı sâniye⁶⁰¹ intikâl etse⁶⁰² tavr-ı sâniye mahsûs olan batnın ahkâmıyla⁶⁰³ me'mûr olurlar. Tabakan an tabak [kat kat, tabaka tabaka] batn-ı sâbi'a varınca batn-ı sâbi'ada Kur'ân-ı Azîm'in zâhiri ve bâtını olan butûn-ı seb'a ahkâmı ile me'mûr olurlar. İmdi bi'set-i Muhammediyyenin hikmetinde olan kavim-i havâs⁶⁰⁴ Hazret-i Risâlet üzere⁶⁰⁵ nâzil

⁵⁹¹ N: hakîkîdir.

⁵⁹² N: ol.

⁵⁹³ N: cem'iyetin havâsa ile.

⁵⁹⁴ N: + ve.

⁵⁹⁵ Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi, Riyâd, 1994, nr. 10107.

⁵⁹⁶ N: varınca.

⁵⁹⁷ N: + merâtubda.

⁵⁹⁸ N: + onlar.

⁵⁹⁹ N: seb'iyeden.

⁶⁰⁰ N: me'mûrdur.

⁶⁰¹ N: + mislen.

⁶⁰² N: ile ki.

⁶⁰³ N: + dahi şer'-i zâhir ve batn-ı evvel-i ahkâmiyyeyi mutazammına olur. Cümlesi ile.

⁶⁰⁴ N: + ve.

⁶⁰⁵ N: + sallallâhu aleyhisselâm.

olan⁶⁰⁶ Kur'ân-ı Azîm'in ve butûnu ve cem'iyeti ile Cenâb-ı İzzet'e sülûk ederler. Ve onunla me'mûr olurlar. Kur'ân-ı Azîm'in hükmünden hâric Cenâb-ı Vahdet'e tarîk yoktur. İmdi müellif-i kitâb kuddise sırruhu “ شرع و عقل مساعد ادراك ” [Şer' ve akıl idrâke müsâiddir.] işte burda dediği kavlından sen kıyâs etme ki bu tâifenin Cenâb-ı Ulûhiyyet'e ubûdiyyetleri ve şühûd-ı ma'rifetleri şer'-i ilâhîden hâric ola. Ve şer' ile akıl ona müsâid ola. Hâşâ belki bu kavlden murâdı şer' ile mütehakkık olup nûr-ı akıl ile münevver olan kimesnedir ki bunların şühûdun fehm edip onunla mütehakkık olmaya teveccüh-i küllî ile müteveccih olur. Pes şer' ile akıl ona müsâid olurlar. Ve onların vâsıtasıyla şühûd-ı tecellîye mühtedî olur. و الله يهدي من يشاء على صراط مستقيم (Allah dilediğini doğru yola eriştirir.) [Sayfa kenarındaki şerhin sonu.]

Beyt:⁶⁰⁷ ای ظاهر تو عاشق و معشوق باطنت مطلوب را که دید طلب کار آمد

Ve ol tecellî-i zuhûrînin tenevvuâtı onun zâhir⁶⁰⁸ sûreti haysiyyeti ile. Ve ol tecellî dahi cümle esmâ' ve sıfâtın miftâhı idi. Lâ-cerem esmâ' hakikatının beyânı ve aksâm-ı esmâ' câmi' bir nefesin beyânı lâzım oldu. İmdi bilmek gerekdir ki isim zâtın ibârettir bir sıfat-ı muayyene ile zâtın tecelliyâtından [19b] bir tecellî i'tibâriyle. Zîrâ Rahman bir zâttır ki onun için Rahmet vardır. Ve Kahhâr bir zâttır ki onun için bir Kahr vardır. Ve bu esmâ-i melfûza esmâ-i esmâ'dır. Ve bundan ma'lûm⁶⁰⁹ ol nesne –ki ism-i müsemmânın aynıdır veya gayrıdır derler– ondan murâdındır. Ve maa-hâzâ esmâya nihâyet yokken esmâ' üç kısma münhasırdır: Esmâ-i Zât ve Esmâ-i Sıfât ve Esmâ-i Ef'âldir. Üç kısma inhisârın delili oldur ki çün isim min haysü't-taayyün, zâtın ibârettir. Pes ol taayyünün iktizâsı⁶¹⁰ ya zât ola ki bir i'tibâr ve bir şart-ı vâsıtâ olmaya. Veya ol taayyünün muktezâsı i'tibârattan bir i'tibâr ola. Evvelkine Esmâ-i Zât derler. İkincisine ki ol taayyünün muktezâsı i'tibârattan bir i'tibâr ola. Eğer ol i'tibâr ile zâtın eseri gayra taalluk⁶¹¹ ederse Hâlık ve Râzık ve gayrihima gibi onlara Esmâ-i Ef'âl derler. Ve eğer gayra ta'addî etmezse Esmâ-i Sıfât derler. Âlem ve Mürîd gibi ve nahvihima ve esmâ-i neseb ve ahvâl Evvel ve Âhir ve Zâhir ve Bâtın gibi ki Esmâ-i Sıfât'a râci'lerdir. Ve esmâ-i müştereke ism-i Rabb gibi ki müşterektir. Sâbit ve Mâlik ve Muslih miyânında onlar

⁶⁰⁶ N: nüzûl eden.

⁶⁰⁷ N: nazm.

⁶⁰⁸ N: + ve.

⁶⁰⁹ N: + olur.

⁶¹⁰ N: muktezâsı.

⁶¹¹ N: taaddî.

dahi bu üç kısım-ı mezkûrede dâhildir. Sâbit olduğu cihetle Esmâ-i Zât'tandır. Ve Mâlik olduğu cihetle⁶¹² Esmâ-i Ef'âl'dendir. Ve Esmâ-i Zât'a Allâh ve Melik gibi ve nahvihimâ mertebe-i evvelîde Mefâtiḥ-i Gayb ki derler. Ve mertebe-i sâniyede Esmâ-i Ulûhiyyet derler. Pes Mefâtiḥ-i Gayb ki esmâ-i evvel ol Esmâ-i Zât'tır. Ve hazret-i hüviyyete muzâfdırlar. Nitekim Hakk Teâlâ eyüdü “ و عنده مفاتيح الغيب لا يعلمها ”⁶¹³ [Ve gaybın anahtarları onun katındadır. O'ndan başkası onu bilemez.]⁶¹³ Zâtın ibâret olur. Taayyünât haysiyyeti ile ve onun i'tibârât-ı külliyye-i evveliyesi haysiyyet ile ki Zât-ı Mahz onları iktizâ eder. Evvelki tecellîsi haysiyyeti ile zıll-ı Zât [20a] ve sûret-i taayyün-i evvel olan mertebe-i ulûhiyyetin tahkîki onların haysiyetindedir. Ve Sıfât-ı Ulûhiyyet Hayât ve İlim ve İrâdet ve Kudret gibi onların sâyesi ve eseridirler. Ve Esmâ-i Ulûhiyyet Hayy ve Âlim ve Mürîd ve Kâdir gibi ol Mefâtiḥ-i Gayb mezkûrun suveri ve⁶¹⁴ mazâhiridirler. **Tetmîm:** Çûn Hakk Teâlâ⁶¹⁵ azze şe'nühü kendi zât-ı mukaddesi hakikatını bildi. Ve kendüzinin zuhûru ve butûnu hükmünü ma'lûm eyledi. Bir lafz-ı vicdânla kendi zât-ı muktezayâtında kendüzinde kendüzinine bir hikâyet eyledi. Ve kendüzinde kendi zuhûr ve butûnu hükmünü müşâhede eyledi. Ve cem'iyet-i ilâhiyyesi ile ol lafz tarafına ve kendi iktizâsına ısgâ buyurdu. Ve kendi cem'iyet ve külliyyeti ile ol suâl ve iktizâyı dest-i kuvvet ile ya'nî bi'l-kuvve icâbet eyledi. Şeyh-i Muhakkık İbn-i Fârız *Kasîde-i Tâiyye*'sinde bu ma'nâya işâret eyledi:

فلفظ و كلى بى لسان محدث	و لحظ و كلى فى عين لعيبة
و سمع و كلى بالندا و اسمع النداء	و كلى فى رد الردى يد قدرة
معانى صفات ماورا اللبس اثبتت	اسماء ذات ماورى الحس ثبتت ⁶¹⁶

Tercüme-i Şerh ve⁶¹⁷ izâh: Şöyle ma'lûm ola ki Mefâtiḥ-ı Gayb ki Zât için onlara esmâ-i evvel derler. Onlar Zât'tan ibârettir. “ من حيث تعينها الاوليه يقتضيها محض ” Meselâ ya'nî Mefâtiḥ-ı Gayb kendi zâtında kelâmı gibi ve ol kelâm zâtîyi ısgâ etmesi ve kendi zâtında zuhûr ve butûnun şühûdu gibi ve ol kelâm ile vâkı' olan suâl ve iktizâyı kendi zâtı ile icâbet etmesi gibi. Pes İbn-i Fârız'ın kelâmında vâkı' olan lafz ve lahz ve semâ' ve icâbet ol kelâm-ı zâtîyi [20b] ve

⁶¹² N: + Esmâ-i Sıfât'tandır. Ve Muslih olduğu cihetle.

⁶¹³ En'am, 6/59.

⁶¹⁴ N: + dahi.

⁶¹⁵ N: + ve.

⁶¹⁶ Beytin açıklaması sonraki sayfada yapılacaktır.

⁶¹⁷ N: -

ru'yet-i zâtiyyeyi ve sem'-i zâtiyyeyi ve icâbet-i zâtiyyeyi isbât edip der ki “ فلفظ و كلى ” Ya'nî Zât-1 Mutlak mertebesinde zâtımdan sudûr eden lafz, esmâ' ve sıfât ve şuûn ve izâfât cihetiyle değildir. Zât'ım hasebiyle Zât'ımdan sudûr etmiştir. Ve benim Zât'ım –ki külldür– külliyyeti ile yine kendüzine lisân-1 muhdesdir. Onda olan kelâmım zâtîdir. Esmâ' ve sıfât ve taayyünât ve izâfâtan münezzehdir. “ و لفظ ” Ya'nî Zât-1 Mahz mertebesinde olan ru'yet-i zâtiyyedir.⁶¹⁸ Benim Zât'ım külliyyet ile benim Zât'ımda ayn-1 ibrettir. Ya'nî ru'yet-i zâtiyye için benim Zâtım sâhib-i ru'yet olan ayndır. Külliyyetim ile müşahede ederin “ و سمع و كلى بالنداء ” Ya'nî benim Zât'ım külliyyet ile sem'dir; mecmuada olan duâyı işitirim. Ve külliyyetimidir ki onun def'inde yed-i kudrettir. Ve bazı nüshada yed-i kuvvet vakı' olmuştur. “ معانى صفات ماور اللبس اثبتت ” ya'nî sıfât olan kelâm ve şühûd ve semâ-1 zât taayyünât-1 sıfâtiyye ve takayyüdât-1 imkâniyye lebsinin mâverâsında isbât olundu. Ya'nî maânî-i sıfât, taayyünât-1 sıfâtiyyenin mâverâsındadır ki Zât-1 Mutlak hazretidir. “ و اسماء ذاتى ماروا الحس ثبتت اى فرقت فى اقطار ” Ya'nî zâtının esmâsı hissî nefse rivâyeti eyledi ki şey'-i tefrîk eyledi ve izhâr eyledi. Pes ârif⁶¹⁹ musannif, mefâtîh-1 evvel olan kelâm-1 Zâtiyye ve ru'yet-i Zâtiyye ve semâ'-1 Zâtiyye ve icâbet-i Zâtiyye beyânında vech-i meşrûh üzere İbn-i Fârız'ın kavliyle istişhâd eder.[21a] Eğer ki kim İbn-i Fârız'ın kelâmı vech-i mezkûrdan gayrı nice vücûhu müştemildir ki ol kelâm bazı i'tibârda abda izâfet olunur. Ve bazı i'tibârda kurb-1 nevafile ve kurb-1 ferâizde Hakk'a isnâd olunur. Meselâ abd-1 ârif kaçan kim sıfât-1 kevniyye ve taayyünât-1 imkâniyyeden mütecerred olup ilm-i ilâhîde olan hakîkatı ve zâtı ile mütehakkık olsa ve cemî'-i a'zâ ve cevârih ve kuvâsı onun külliyyetinde müstehleke olup birbirinin aynı ola. Pes kelâm-1 lisâna muhtas iken abd-1 ârif külliyyeti ile ya'nî a'zâ ve cevârihi ile tekellüm eder. Ve cemî'-i a'zâsıyla görür ve işitir ve yapışır. “ اى فلفظ و كلى بى لسان محدث ” ya'nî bir lafızdır benden sâdır olan ve benim külliyyetim ki bende mültebisedir. Ya'nî a'zâ-i zâhire ve kuvâsı bâtinenin cümlesi ki benim için lisân-1 muhdesdir. Zîrâ cemî'-i a'zâ ve kuvâ Zâtım'da müstehleke olup Zâtım külliyyet ile cümlesinde zuhûr ettikde a'zâ ve cevârihden herbirisine mahsûs olan vasıf ile cemî'-i a'zâ ve cevârihde

⁶¹⁸ N: ru'yettir.

⁶¹⁹ N: + ve.

zâhir olur. ” فلحظ ” ya'nî bir görmek ki benden sâdır olur. Benim külliyyetim bende muayyenidir. Bana ayn-ı ibrettir. Ya'nî cemî'-i a'zâ ve cevârih ile görürüm. Ve sem' ya'nî bir sem' ki ben onunla istimâ' ederim . ” و سمع و كلى بالنداء اسمع النداء ” ya'nî benim külliyyetim ile mecma'da olan nidâyı istimâ' ederim. Ve benim külliyyetim def'-i redîde⁶²⁰ yed-i kudrettir. Ya'nî yede muhtas olan vasf sâir a'zâ hasebiyle olan külliyyetim zâhir olur. Ve dahi hakikatım ve zâtım hasebiyle olan külliyyetimle⁶²¹ zâhir olur. Pes abda nisbet ile külliyyet iki veche üzeredir : birisi a'zâ ve cevârihin külliyyetidir. Birisi Hakikatın ve zâtın⁶²² külliyyetidir. [21b] Ve lafz ile lahz bu vechiyle abda nisbet olur. Vech-i âhar oldur ki kurb-ı nevâfilde Hakk “abdn sem'î ve basarı ve lisânı ve yedi olur”⁶²³ demek olur. Her lafz ki benim mazhariyyetimden sâdır olur. Benim külliyyetim olan Hazret-i Ulûhiyyet bende mütecelliyeye olup lisan-ı muhdes olur. Ve bir lahz ya'nî şühûd ki benden sâdır olur. Külliyyetim olan Hazret-i Ulûhiyyet bende mütecelliyeye olur. Ol Külliyyetim benden ayn-ı ibrettir. Ve bir sem' –ki benden sâdır olur– bende mütecelliyeye olan sûret-i ilâhiyyeden sâdır olur. Cemî'-i a'zâ ve cevârih ile ol külliyyetim bende işitir ve onunla mecma'da duâyı istimâ' ederim. Ve külliyyetim redîde⁶²⁴ yed-i kudrettir. İllâ gayru zâlik fefhem . Pes zikir olunan lafz ve lahz ve sem' ve icâbet ol mefâtîh⁶²⁵ muayyeni belki ol mefâtîhin aynı geldiler. Âleme ve hakâyık-ı âleme müteallık olan İlm-i Zât-ı Mukaddese'ye müteallık olan ilimde medrec idi. Ve bu mefâtîh ile icâbet-i mezkûrun hükmü ile mebdeyyet ve mertebe-i ulûhiyyet müteayyin oldu. Ve vücûd ile ilim, onda mütemeyyiz oldular. Ve vücûd, menşe-i hakâyık-ı esmâî oldu. Ve ilim mebde-i hakâyık-ı sıfâtî oldu. Ve ma'lûmât-ı kevnîyyenin cümlesi bu ilimde sâbit ve mütemeyyiz oldular. Pes mertebe-i ulûhiyyet bu mertebede âleme ve vücûda müteallık olan ilm-i Zât-ı Mukaddese'ye olan ilmin ve Zât'ın kendi Zât'ına tecellisinin eseri ve sûretidir. Ve Esmâ' ve Sıfât-ı Uluhiyyet ve gayriha cümlesi ol mefâtîh ve i'tibârâtın âsârı ve suveri ve zılâlî oldular. Ve ol mefâtîh onlarda sârî ve onların bâtını oldu. Meselâ sıfat-ı Hayât ol lafzın mazharı ve eseri sayesidir. Ve sıfat-ı İlim ol lahzın mazharı ve eseridir. Ve sıfat-ı İrâdet [22a] ol sem' ve isgânın mazharı

⁶²⁰ N: ridâda.

⁶²¹ N: külliyyetimizle.

⁶²² N: zâtının.

⁶²³ Buhârî, Rikâk, 38

⁶²⁴ N: ridâda.

⁶²⁵ N: mefâtîhin.

ve eseridir. Ve sıfat-ı Kudret, ol bi'l-kuvve olan icâbetin mazharı ve eseridir. Ve çünkü ol tecellî-i evvelin teveccühü kemâl-i cilâ vu isticlâ tarafına idi. Pes imdi mebdeyyet hükmü ile ol mefâtîh-ı mezkûrenin hakâyıkı şol seyr cihetinden ki ol seyr onlara “فأحببت أن أعرف” [...billinmeyi sevdim..]⁶²⁶ tahkîkından ötürü zarûrî idi. Cemî'-i hakâyık-ı esmâ'da ve dahi sıfât-ı ilâhî ve kevnîde min-haysü'l-ilm ve'l-vücûd sereyân-ı Zâtî tarîkıyle –ki İsm-i Latîf ol sereyânın eseri ve hükmüdür– ki hakâyık-ı ilâhî ve kevnîden herbir hakîkatte sârî oldular. Ol sirâyet hükmüyle evvelâ hazret-i ilme geldiler. Ve sıfât-ı ilâhî sûretinde –ki mebdeyyet hükmüyle teveccüh-i icâdı ve onun imzâsı ve hükmü ol sıfâta mevkûf idi– baş çıkardılar. Ve onlar yedi sıfattır ki vücûd ile ilim beyninde ve vücûb ile imkân beyninde ayn-ı berzahiyette vâkı' idiler. Ve onlar Hayât ve İlim ve İrâdet-i kavî⁶²⁷ ve Kudret ve Cûd ve Adl'dır. Pes çün ol mefâtîh-ı mezkûre [Sayfa kenarında:] İlim⁶²⁸ râh güzerinde ve yedi sıfatta sirâyet eylediler. Ve ol iktizâ-i zâtî muktezâsı üzere hazret-i vücûdda⁶²⁹ eser eylediler. [Sayfa kenarındaki açıklamanın sonu.] “Hayy⁶³⁰ Âlim ve Mürîd ve Kâil ve Kâdir ve Cevâd ve Muksit” olan eimme-i seb'adır ki mertebe-i ulûhiyyette sâbitedir ve hüküm-i icâdı onlara mevkûf ve müteayyin oldular. Onda sonra ol Mefâtîh-ı Gayb-ı mezkûr ol sirâyet-i mezkûr cihetiyle hazret-i ilimde sıfât-ı mezkûrdan gayrı sıfât-ı ilâhî sûretinde halk ve tasvîr ve tertîb ve ıslâh ve kabz ve bast gibi peydâ oldular. Ve Hazret-i Vücûd te'sîr hükmü ile İsm-i Hâlık ve Musavvir ve Rabb ve Kâbız ve Bâsit ve bunların eşbâhını taayyün eylediler. Ondan sonra ol mefâtîh-ı mezkûre hazret-i ilimde kavâbil-i âlem olan hakâyık-ı kevnîde isti'dâd-ı aslî suverinde peydâ oldular. Ve çün her mâhiyyetinin kâbiliyyeti ve gayr-ı mec'ûl olan isti'dâd-ı asliyyesi ol⁶³¹ [22b] Mefâtîh-ı Gaybın talebi ve teveccühü sûretidir. Merâtıbdâ sirâyet-i mezkûre hükmüyle mufassılân onların ahkâm ve âsârının kemâli zuhûr ve izhâr tarafınadır. Pes ol Mefâtîh-ı Gayb-ı mezkûr hakâyık-ı ilâhî ve kevnîden herbir hakîkat haysiyyetiyle ol kâbiliyyet ve isti'dâd-ı mezkûr lisâniyle ol taleb ve aşktan bir beyân ederler. Ve meydân-ı şevkde kendi ahkâm ve âsârının zuhûru tarafına bir cevelân gösterirler. Ve Hazret-i Ulûhiyyet'te müteakkıla olan

⁶²⁶ Bkz. Aclûnî, *Kesfu'l-hafâ*, c.2, s.156.

⁶²⁷ N: irâde.

⁶²⁸ N: + ile.

⁶²⁹ N: vücûddan.

⁶³⁰ N: + ve.

⁶³¹ N: olan.

cemî'-i esmâ', küllî ve cüz'î haysiyyetiyle Eimme-i Seb'a hazretine rucû' eylediler. Zîrâ Hayy îcâd deryâsına olan şey' ile huzûru mûcibdir. Emr-i îcâda, lâ-büdd olan şeyin huzûrunu ve ihzârını mûcibdir. Ol şeyden te'sîr edip sirâyet ettiği haysiyyeti ile ve bâb-1 îcâdda tedbîr-i küllîye ve maslahata şuûrı mûcibdir. Ve âlem ol tedbîri tafsîl edicidir. Hakâyık-1 tâb'a ve metbûa müfredâtının istihzârı ile herbir Hakikat ahkâmına muzâf olan taayyünât-1 vücûdî-i esmâinin istihzârı ile ve Mürîd ol müfredâtın ve taayyünât-1 vücûdînin muhassası ve mürettebidir. Bir mertebede yada merâtib-i zuhûrda ve kâil-i kelime-i kün ma'nâsı ile emr-i îcâda mübâşirdir. Ve Kâdir îcâdı mahall-i vürûdlarında mü'esserdir. Ol kavlı ile ve cevâd herbir hakîkata Feyz-i Vücûdî'yi muayyen ve mu'tûdir. Ve muksıt-1 müsbit ve muayyindir mahall-i mertebeyi ki ol mevcûd onda zâhir olsa gerektir. Ve ol mertebede berzahıyyeti ve onun adâleti hükmünü mübeyyendir ki hükm-i îcâdı evvelâ ve onun sebât ve bakâsı sâniyen ona mevkûddur. Pes ol Mefâtîh-1 Gayb bu Eimme-i Seb'a haysiyyeti ile⁶³² İsm-i Allah hazretine –ki cemî'-i esmâyı ve onların taayyünâtını câmi'dir– rucû' eylediler ve esmâ-i Hakk ve Hakk'ın îcâd talebini Eimme-i [23a] Seb'a zebânıyla tercümanlık eylediler. Ve İsm-i Allâh haysiyyeti ile⁶³³ Gayb-1 Zât hazretine rucû' eylediler. Ol tercümanlık sûretiyle pes bir kerre dahi ol Mefâtîh-1 Gayb zât-1 emr-i îcâdıye müteveccih oldular. Ve seyr-i sirâyet ile mertebe-i ulûhiyyete geldiler. Ve Allâh isminin tercümânı oldular. Ve emr-i îcâd fermânıyla –ki ol emrin sırrı ve bâtını Mefâtîh-1 Gayb-1 mezkûrdur. Ve onun hakîkati ve rûhu kavlı-i ilâhîdir. Ve onun sûreti kelime-i kündür– bakıyye-i esmâ-i seb'ıyye ve onların ictimââtına teveccüh etmeye mübâderet eylediler. Ve ol emr ve ictimâ' ve teveccühâtın netîcesi evvelâ âlem-i ervâh oldu ve onda ervâhın vücûdu. Ve sâniyen âlem-i misâl oldu cemî'-i suveri ile. Ve sâlisen âlem-i hissin cemî'-i suveri ve ecnâsı ve envâ'-1 eşhâsı ile ve onların zuhûru ve tenevvuâtı ile. **Tenbîh:** Şöyle ma'lûm ola ki her nesne ki bu iki maksadda mâzî ve müstakbel elfâzından ve tertîb ve terkîb vâsfından zikr olundu. Onlardan mefhûm olan ma'nâ murâd değildir. Belki ondan murâd olan ol hazrette emrin mâ hüve aleyh vukû' ve sübûtta⁶³⁴ ihbârdır. Zîrâ ol hazrette bir şeyin bir şeyden evvel veya bir şeyden sonra vukû'u olmamıştır. Belki tecellî-i evvel ve tecellî-i sâni ve

⁶³² N: haysiyyeti ile.

⁶³³ N: haysiyyeti ile.

⁶³⁴ N: sübûtundan.

husûl-i Nefes-i Rahmânî ve bâtin ve zâhir ilim ve vücûd ile dâimân⁶³⁵ mevcûd idi. Maan. Velâkin ilm-i vücûdun ve dahi onların merâtibi takrîrinden ötürü⁶³⁶ ve bunların emsâli olan elfâzdan zarûret var idi. İbâret-i dıykından ötürü. Vallâhu'l-Hâdî.

مقصد سوم در صدور عالم و ارواح [Maksad-ı Sevvom: Rûhlar Âleminin Sudûru Hakkındadır]

Şöyle bil ey garaz-ı nüfûs-ı ervâh ve suver-i eşbâh ve “فكك الله لمعرفته الارواح” [Allah marifeti için rûhları çıkardı.] ki çûn Mefâtîh-ı Gayb sirâyet-i mezkûr hükmü ile Eimme-i Seb‘a-i mezkûra haysiyyeti ile⁶³⁷ âlem-i ervâhın îcâdına [23b] ve izhârına müteveccih oldular. İsm-i Hayy haysiyyeti ile⁶³⁸ bu âleme tedebbür-i küllî ile terbiye⁶³⁹ eylediler. Ve âlem ile hakâyık-ı ervâhı istihsâr⁶⁴⁰ eylediler. Vücûd kûn cihetiyle ve Mürîd ile kalem-i a‘lâ ve melâike-i müheyyimeyi bî-vâsita tahsîs ve Levh-i Mahfûz’u ve mâ-havâhu kalem-i a‘lâ vâsıtasıyla taayyün eylediler. Ve Kâbil ile bu vaz‘-ı tertîb⁶⁴¹ îcâda mübâşeret eylediler. Ve Kâdir ile herbir şeyin mâhiyyetine vücûdu i‘tâ etmek te’sîren eylediler. Vücûd ile suâl-i is‘âfında ve zebân-ı isti‘dâdât ile hakâyık talebinde vücûdu hazret-i ma‘lûmâta mukâbil tuttular. Ve Mukassed ile Mükevven ve Mevcûd’un⁶⁴² zuhûruna mer’iyyeti ve mahallî taayyün edip her meşhûd için berzahıyyeti isbât eylediler. Ve çûn ol sirâyet-i mezkûre hükmü ile⁶⁴³ kavâbil ve mâhiyyât ve hakâyık cihetinde ya’nî onların tarafında sâbit oldu. Lâ-cerem vücûdun hazret-i ma‘lûmâta müvâcehe ve mukâbelesinde âlem-i ervâh müteayyin oldu. Ve çûn sirâyet-i muhabbet-i aslî hükmü şâmil idi vücûd cihetine. Ve vücûddan müteayyin olan esmâ-i ilâhiyyeye –ki te’sîr ile fiil ol esmâ’ya mensûbdur– ve dahi şâmil idi ilim cihetine, ve dahi ma‘lûmât-ı mümkinine hakâyıkından –ki kabûl ve infiâle muhtassadır– ilme müteallık olan şeye. Lâ-cerem sudûr-ı emr-i kûn ve kabûl-ı fe-yekûn Mefâtîh-ı Gaybiyye’ye muzâf oldu. Velâkin ism-i Kâbil astârı verâsında ve emr-i tekvînîyi bilâ-vâsita evvelâ kabûl eden

⁶³⁵ N: dâimen.

⁶³⁶ N: + بود و شد و می باشد و افتاد و آمد [Ne idim, ne oldum, ne oluyorum, ne olacağım.]

⁶³⁷ N: haysiyyetiyle.

⁶³⁸ N: haysiyyetiyle.

⁶³⁹ N: -

⁶⁴⁰ N: istihzâr.

⁶⁴¹ N: + ile.

⁶⁴² N: + ki.

⁶⁴³ N: -

kalem-i a'lâ hakîkî⁶⁴⁴ idi ki onun taayyün-i evvele ve berzaha ve tecellî-i evvele ve Esmâ-i Zâtîyye-i Subûtiyye'ye nisbeti Vâhid gibi akvâdır. Ve dahi emr-i tekvînî bilâ-vâsita kabûl eden ervâh-ı müheyyemeye idi ki onların Esmâ-i Selbiyye'ye nisbeti tecellî-i evvelden hâsıl olan ferd gibi evlâdır. Ve Hakîkat-ı Levh-i Mahfûz –ki [24a] taayyün-i berzah ve tecelli-i sâniye mensûbdur– ki kalem-i a'lâ vâsıtasıyla müteayyin oldu.⁶⁴⁵ Mücmel vahdaniyyu'n-na't-ı ebedî etem idi. Lâ-cerem şol vücûddur –ki onunla müteayyin oldu– mücmel ve vahdaniyyun'n-na't geldi. Ve çûn Levh-i Mahfûz'un intisâbı taayyün-i sâniye idi. Şol vücûd ki onun bâtını kalem-i a'lâda mücmel idi. Onun zâhiri Levh-i Mahfûz'da mufassal oldu⁶⁴⁶ ol mertebe hasebiyle olan tafsîl ile. Nitekim hakâyık-ı âlemden herbir hakîkat için hurûf-ı müfred-i rûhâniyyeti gibi terkîbden mücerred bir sûret-i rûhânî onda dâhil oldu. Ve zebân-ı şerîat ol zâhir-i vücûd tafsîlden⁶⁴⁷ kinâyet ile ibâret eyledi. “ اكتب فى علمى خلقى الى يوم ” [İlmimde kıyamet gününe kadar yarattığımı yaz!] kavlinde. Pes Levh-i Mahfûz hazret-i ilim ve imkâna mazhar oldu. Nitekim kalem-i a'lâ hazret-i vücûd-ı vücûba mazhar oldu. Ve kalem-i a'lânın herbiri⁶⁴⁸ i'tibârla bir ismi vardır. Vücûdu mûcid-i hakîkîden bi-gayr-i vâsita ahz eylediği i'tibârla⁶⁴⁹ her şeyi –ki hazret-i Mûcid'den ona vâsıl olur– akl-ı evvel derler. Ve bi-gayr-ı vâsita ahz eylediği şey Levh-i Mahfûz'da “ اكتب علمى فى خلق او ما هو كايين ” [Yaratmada veya varlıktaki ilmimi yaz.] hükmü üzere mufassal eylediği i'tibâr ile kalem-i a'lâ derler. Ve vâsitasız tecelli-i evvel hükmünü hâmil⁶⁵⁰ olduğu i'tibâr ile Rûh-ı Muhammedî derler. Ve bu vecihle Hazret-i Resûl Aleyhisselâm⁶⁵¹ merviyeye olan ehâdis-i selâse miyânında tefvîk ve telfîk bu i'tibârât ile hâsıl olur. قال النبي عليه السلام أول ما خلق الله العقل و قال اول ما خلق الله القلم و قال اول ما خلق الله روحى [Nebî Aleyhisselâm dedi: Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır.⁶⁵² Ve dedi: Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir.⁶⁵³ Ve dedi: Allah'ın ilk

⁶⁴⁴ N: hakîkatı.

⁶⁴⁵ N: + ve çûn mâhiyyete kalem-i a'lâ nisbeti taayyün-i evvele ki.

⁶⁴⁶ N: idi.

⁶⁴⁷ N: tafsîlinden.

⁶⁴⁸ N: + bir.

⁶⁴⁹ N: + ve Müdrîk ve Hâfız olduğu i'tibârla.

⁶⁵⁰ N: hâl.

⁶⁵¹ N: Risâlet'ten sallallâhu aleyhi ve sellem

⁶⁵² Münâvî bu hadisin herhangi bir kaynağının olmadığını belirtirken diğer tariklerinin de güvenilir olmadığını söylemektedir. Abdurraûf Münâvî, *Feyzu'l-Kâil*, c. 4, s. 510.

⁶⁵³ Tirmîzî, Tefsîr, 68.

yarattığı şey benim rûhumdur.⁶⁵⁴] Levh-i Mahfûz'un dahi herbir i'tibâr ile bir ismi vardır. Ve tafsîl-i vücûda mahall olduğu i'tibâr ile ona *Levh-i Mahfûz* derler. Ve cemî'-i merâtıbdâ müessir olan nüfûs ve ervâha iştimâli i'tibâriyle ona *nefs* derler. Ve bâtını [24b] ile aslına teveccühü i'tibâriyle mücidini müşâhede edip vâsitasız meded kabûl etmesi i'tibâriyle adı *rûhtur*. Ve vâsitasız Levh-i Mahfûz Mücid'den meded ahz ettiği cihetiyle –ki ol i'tibârla ona *rûh* derler– batındır. Ve nüfûsa iştimâli Mücid cihetiyle –ki ol sebep ile ona *nefs* derler– zâhirdir. Pes rûh, nefsin bâtını olur. Ve nefis, rûhun zâhiri olur. Ve bunların rûşen-i misâli, ayn-ı âfitâbdır ki ol bir nisbetle batındır. Ve onun zâhiri onun bir şüâtdir ki herbir cisim ondan nazar ve eser ve terbiyyet alır.⁶⁵⁵ Nüfûs-i cüzîyye gibi ki Nefs-i Küll'ün eseridirler. Ve onların mizâcları⁶⁵⁶ suveri⁶⁵⁷ terbiyye ederler. Ve nitekim kalem-i a'lâ, merâtıbdâ tedebbür sûretinde zuhûr-ı küllî nisbeti ile nefis-i nâtıka-i Muhammedîdir. Kezâlik Levh-i Mahfûz, tedbîr tarîkıyle avâlim-i merâtıbdâ zuhûr-ı küllî nefis-i nâtıka-i her kâmindir. Hazret-i Muhammed aleyhisselâmdan gayrı pes ol tecellî-i evvele iki i'tibâr ile emr-i ilâhî derler. Bir i'tibâr budur ki herbir mertebede eser ona muzâftır. Ve kavî ve fiil onun sûretidir. Ve bir i'tibâr dahi budur ki meş'al-i kâristân-ı îcâd ve tekvîn-i âlem ve kemâl-i zuhûr ve izhâr ondan münteşî⁶⁵⁸ oldu. Lâ-cerem âlem-i ervâha bu iki i'tibâr ile *âlem-i emir* derler. Zîrâ netîce ve mazhar-ı emr-i ilâhî evvelâ âlem-i ervâhda peydâ oldu. Ondandır hiçbir mertebede bir eser vâkı' olmadı. İllâ onun vâsitasıyla ve çûn ma'lûm oldu ki Levh-i Mahfûz hakikatının nisbeti, taayyün-i sâniye akvâdır. Ve taayyün-i sâni ki ona *Mertebe-i Ulûhiyyet* derler. Onun için erkân-ı erba'a vardır. Hakâyık-ı ilâhiyyeden Hayat, İlim ve İradet, Kudret gibi. Zîrâ te'sîr sâdir olmaz. İllâ Hayy'dan ki kendi nefsinde olan şey; Âlim ola. Ve ol şeyin [25a] zuhûrun⁶⁵⁹ Mürîd ola. Ve onun izhârına Kâdir ola. Lâ-cerem ism-i Bârî Levh-i Mahfûz'da erkân-ı mezkûreden herbir rûkn için bir mazhar-ı hâs ve bir sûret-i rûhânî taayyün eyledi. İsrâfil'i mazhar-ı hâs ve sûret-i rûkn-i Hayât eyledi. Ve li-hâzâ hayât-

⁶⁵⁴ Rivâyeti aynı lafızla kaynaklarda bulamadık. Fakat "rûhum" lafzı yerine "nûrum" lafzının geçtiği hadîs tasavvuf kaynaklarında yer almaktadır. Elbânî ise "ilk yaratılan benim nûrumdur" rivâyetinin kaynağının olmadığını ve hükmünün bâtil olduğunu belirtmiştir. Muhammed Nasruddin Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdis es-Sâhiha*, Beyrut, 1985, c. 1, s. 714

⁶⁵⁵ N: olur.

⁶⁵⁶ N: + ve.

⁶⁵⁷ N. suverini.

⁶⁵⁸ N: müstesnâ.

⁶⁵⁹ N: zuhûruna.

ı ebedîyi uhrevî suverde onun nefhine müteallık eyledi.⁶⁶⁰ Ve Cebrâil’i mazhar-ı hâs ve sûret-i rükn-i İlim eyledi. Ve li-hâzâ envâ’-ı ulûmu müstemil olan vahyin hâmilî oldu. Ve muallimlik mertebesini buldu. كقوله تعالى علمه شديد القوى [Allah Teâlâ’nın “Ona kuvvetli şiddetli olan öğretti.”⁶⁶¹ sözü gibi.] Ve Mikâil’i mazhar-ı hâs ve sûret-i rükn-i İrâdet eyledi. Ve li-hâzâ sebep-i bakâ-i mahlûkât olan erzâk-ı sûverî ve ma’nevînin mürettibi oldu. Ve Azrâil’i mazhar-ı hâs⁶⁶² sûret-i rükn-i Kudret eyledi. Ve li-hâzâ imâte ve ifnâya sûret-i Kudret ile kemâl tahakkukundan ötürü Kâhir ve Cebbâr ve Muğnî ona sîret oldu. Nitekim cemî’-i hakâyık-ı ilâhî ve kevnî, bu erkân-ı erbaanın tevâbiindendirler. Cemî’-i ervâh-ı⁶⁶³ melâike bu melâik-i erbaanın tevâbiidirler. Fefhem.

Teznîb:⁶⁶⁴ Şöyle ma’lûm ola ki Levh-i Mahfûz’da olan cemî’-i ervâh-ı küllî ve cüz’i ve onun mâ-fevkinde olan ervâh-ı mühimme üç kısma münkasımlardır. Evvelki kısım oldur ki adem-i mazhar ile mukayyedlerdir. Gerek mazhar-ı tabîi ve gerek misâlî olsun ve gerek unsurî ve hissî olsun ondan eammdır. Ervâh-ı mühimme gibi ki onlara âlîn derler. Zîrâ onlar Hakk’ın celâl ve cemâlinde müstağrak olduklarından⁶⁶⁵ âdeme secde ile me’mûr olmadılar. Nitekim buyurulmuştur⁶⁶⁶ “استكبرت ام كنت من العالين” [.. Büyüklük mü tasladın, yoksa âlînlerden mi oldun?]⁶⁶⁷ Ve⁶⁶⁸ ikinci kısım oldur ki mazhar ile mukayyedlerdir. Ve onlar iki sınıftır; bir sınıf oldur ki mazhar onlara muzâf olur. Onlar mazhara muzâf olmazlar.⁶⁶⁹ Onlar semâvât ve arz melâikesidir⁶⁷⁰ [25b] umûr ve âsâr onlara izâfet olunur.⁶⁷¹ “فالمقسمات امرا” [işî taksimedencilere yemin olsun ki...]⁶⁷² “فالسابقا سبعا فالمديرات امرا” [yarışarak öne geçenlere ve de işî tedbir edenlere. (andolsun ki)]⁶⁷³ kavlinde murâd onlardır. Ve bir

⁶⁶⁰ N: oldu.

⁶⁶¹ Necm, 53/5.

⁶⁶² N: + ve.

⁶⁶³ N: + ve.

⁶⁶⁴ N: tenbih.

⁶⁶⁵ N: kemâl-i hümâyûnlarında.

⁶⁶⁶ N: bundan evvel.

⁶⁶⁷ Sâd, 38/75.

⁶⁶⁸ N: + kavlinde bizim dediğimiz şeye işâret olundu.

⁶⁶⁹ N: + ve.

⁶⁷⁰ N: + ki.

⁶⁷¹ N: + Allâh Teâlâ’nın.

⁶⁷² Zâriyât, 51/4.

⁶⁷³ Nâziât, 79/4-5.

aleyhisselâm sidre'de Cebrâil Aleyhisselâmı gördü. Ve onun altıyüz kanadı vardı.]⁶⁸⁶
[26a] Pes ol *ما لا يتناهى الى خلقه فى زاد فى خلقه الى ما لا يتناهى الى* [yarattığında sonu olmayan şekilde arttırdığı]
kabîlindedir. *و الله يقول الحق و هو يهدى السبيل* [Ve Allah hakkı söyler ve O yolu gösterir.]

[Maksad-ı Çehârom: Misâl Âleminin Tahkîkî Hakkındadır]

Şöyle bil ey müsteidd-i idrâk-ı kemâl *رزقك الله التحقيق بتحقيق عالم المثال* [Allah seni misâl âleminin tahkîki ile rızıklandırınsın.] ki çûn tecelli-i evvel, taayyün-i sâni haysiyyetiyle kemâl-i zuhûr ve izhâra müteveccihe oldu. Nitekim tecelli-i evvel cihetinden onun i'tibârât-ı erbaası –ki *hakâyık-ı evvel* ve *Mefâtih-ı Gaybiyye* ile tesmiyye olunurlar– müteayyin oldular. Tecelli-i sâni teveccühünde hakâyık-ı kuvâyı –ki Hayât ve İlim ve İrâdet ve Kudret'tir– zâhir oldular. Kezâlik nefsi küll teveccühünde ol hakâyık-ı kuvâyı için dört mazhar-ı ma'nevî hâsıl oldu ki⁶⁸⁷ harâret ve bürûdet ve rutûbet ve yübûsettir. Ve li-hâzâ eser-i Hayât harâret-i azîziyyedir ki ehass-ı levâzım-ı hayevândandır. Ve kemâl-i eser-i İlim bürd-i mütemeyyiz⁶⁸⁸ ve selc-i müteayyin ile ta'bîr olunur ki bürûdet onun levâzımındandır.⁶⁸⁹ Ve şol seyelân –ki onun sûreti seyelândır– eser-i İrâde'dir ki rutûbet onun levâzımındandır. Ve kezâlik eser-i Kudret yübûsettir ki cefâfet ve habisât onun levâzımındandır. İmdi evvelkisi kuvvet-i ilmîdir ki⁶⁹⁰ Hayât ve İlim üzere hükm-i vahdet-i⁶⁹¹ icmâl gâlib idi. Zîrâ bunların tahakkuku kesrete ve tafsîle mütevakkıf değildir. Lâ-cerem fi'l bu iki sıfat mazharına mensûb oldu ki harâret ve bürûdettir. Ve İrâdet ve Kudret üzere eser-i ahz-ı ulûm ederler. Ve ikincisi kuvvet-i amelîdir ki ol kuvvet ile ol ilim mûcibiyle amel ederler. Ve bu iki kuvvetten cenâheyn ile ibâret gelmiştir. Ve mümkindir ki Hakk Sübhânehu ve Teâlâ ba'zısına kesret ve tafsîl gâlib ede.⁶⁹² Zîrâ bunların taayyünü kesretten müeddî⁶⁹³ olan temeyyüz ve te'sîr hükmüne mütevakkıfdır. Lâ-cerem infî'âl bu iki sıfat⁶⁹⁴ [26b] mazharına mensûb oldu⁶⁹⁵ ki

⁶⁸⁶ Buhârî, Tefsîr, 1.

⁶⁸⁷ N: ve ol dört mazhar.

⁶⁸⁸ N: + yakîn.

⁶⁸⁹ N: selcü'l-yakîn ile mevsûf olur.

⁶⁹⁰ N: ve çûn.

⁶⁹¹ N: + ve.

⁶⁹² N: eder.

⁶⁹³ N: müeddîn.

⁶⁹⁴ N: sıfatı.

rutûbet⁶⁹⁶ yübûsettir.⁶⁹⁷ Pes ol meyl-i zâtînin sirâyeti hükmüyle⁶⁹⁸ zikr olunan hareket-i hubbî ile kemâl-i zuhûr ve izhâr teveccühünün hükmü ile onların miyânında fi'1 ve infi'âl-i ma'nevî vâkı' oldu. Ve ol ictimâ'-ı latîf ve imtizâc-ı hafifin netîcesi⁶⁹⁹ infi'âl sûretinde tabîatın hakîkatı oldu. Pes ol tabîat ol dört rüknün beyninde bir berzah-ı câmi' oldu. Ve tabîatın hakîkatta ol meylin seyerânı hükmüyle ve teveccühât-ı mezkûrenin âsârı ile⁷⁰⁰ bir inbisât peydâ oldu. Ve⁷⁰¹ ol inbisâttan âlem-i misâl müteayyin oldu. Ve çûn tabîat bu inbisât haysiyyeti ile⁷⁰² Levh-i Mahfûz'da sâbit⁷⁰³ ve ona müteveccih idi. Ba'zın külle ve fer'in asla olan teveccühü ki⁷⁰⁴ lâ-cerem cemî'-i hakâyık-ı rûhânîyye –ki hazret-i Levh-i Mahfûz'da sâbit idiler– emsile ve zılâlî bu âlem-i misâlde peydâ oldular. Ve bu âlem, hazret-i ilmiyye-i ilâhiyyede a'yân ve hakâyık-ı suverinde olan şeye misâl suverinin evveli olmakla ve bu⁷⁰⁵ âlem-i cismânîyyede olan şeyin suverini müştemil olmakla âlem-i misâl ile tesmiyye olunur. Ve bu âlem-i misâl bir âlem-i rûhânîdir bir cevher-i nûrânîden –ki cevher-i cismânîye müşâbihdir– mahsûs ve mikdârı olmakda.⁷⁰⁶ Ve bu âlem-i misâl ne cism-i mürekkeb-i mâddîdir ve ne cevher-i mücerred-i aklîdir. Belki âlem-i ervâh-ı mücerrede ve âlem-i ecsâm-ı mürekkebe beyninde bir berzahdır. Nitekim buna işârettir: Allâh Teâla البحرین يلتقيان بينهما برزخ لايبغيان [O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi.(Ama) aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar.]⁷⁰⁷ kavlinde buyurmuştur. Ya'nî bahr-i âlem-i ervâh ile bahr-i âlem-i ecsâm beyninde bir berzahdır. Men' eder ki bir bahr bahr-i âhar üzere bağı etmeye. Ve her şey beyninde berzah ola. Lâ-büddür ki ol şey' ol iki şeyin gayrı ola. Belki lâ-büddür ki ol şey ikiden ber-nasîb ola. Pes misâl⁷⁰⁸ mâddî olmamak haysiyyetiyle [27a] âlem-i ervâha şebîhdir. Ve musavvir ve müşekkil ve mukaddir olduğu haysiyyeti ile âlem-i ecsâma

⁶⁹⁵ N:-

⁶⁹⁶ N: + ve.

⁶⁹⁷ N: + mensûb oldu.

⁶⁹⁸ N: + ve.

⁶⁹⁹ N: + ve.

⁷⁰⁰ N: - (ol meylin seyerânı hükmüyle ve teveccühât-ı mezkûrenin âsârı ile)

⁷⁰¹ N: -

⁷⁰² N: haysiyyetiyle.

⁷⁰³ N: mevâcid.

⁷⁰⁴ N: ile.

⁷⁰⁵ N: + âlem.

⁷⁰⁶ N: + ve cevher-i mücerred-i akliyye müşâbihdir. Nûrânî olmakda.

⁷⁰⁷ Rahmân, 55/19-20.

⁷⁰⁸ N: âlem-i misâl.

şebîhdir. Pes bu takdîr üzere eğer ta‘rîfînde *انه جسم نوري في غاية ما يمكن من اللطافة* [Muhakkak o latâfette mümkün olan gâyet nûrî bir cisimdir.] denilmek sahîhdir. Pes bu âlem, hadd-ı fâsıl olur. Cevâhir-i mücerrede-i latîfe beyninde ve cevâhir-i cismâniyye-i kesîfe⁷⁰⁹ beyninde ve⁷¹⁰ ulemâ-ı hikmetten bir cemâ‘at ona âlem-i mesel deyû⁷¹¹ nâm komuşlardır. Ve muhakkıkîn miyânında onunçün bir tafsîl vardır. Ba‘zısı kuvâ-yı dimâğî onun idrâkinde şart olduğu haysiyyeti ile ona *hayâl-ı muttasıl* demişlerdir. Ve Menâmât ve onların acâibi bu âlemedir. Ve ba‘zısı dahi⁷¹² “kuvâ-yı dimâğ onun idrâkinde şart değildir”, deyû ona *hayâl-i munfasıl* demişlerdir. Zîrâ mâddî değildir; hayâl-i muttasıla şebîhdir. Ve bu hayâl-i mutlak amâ‘îden bir cedvel gibidir. Ve hayâl-ı mak‘ad her insânı ve hayvânı dahi bundan bir cedveldir. Pes bu hayâl-i muttasıl, hayâl-i munfasıl enmûzecidir. Belki⁷¹³ zılâlından bir zıllıdır ki Allâh Teâlâ onu âlem-i rûhânî vücûduna delîl eylemiştir. Bundan ötürü ehl-i keşf onu bu âleme muttasıl eylediler. Ve ondan müstenîr eylediler. Bahra muttasıl olan cedâvel-i enhâr gibi ve dahi delik gibi ve şebâbın⁷¹⁴ gibi ki onlardan beyt içine dav’ duhûl eder. Pes bu takdîr üzere hayâl-ı muttasıla onun nisbeti, büyûtun onlardan hâric olan şeye nisbeti gibidir. Ve ervâhın tecessüdü ve ecsâmın terevvuu ve ahlâk⁷¹⁵ ve a‘mâlin teşehhus ve mâdde-i kalıbdâ maânî ve ahvâlin suver-i münâsibde zuhûru ve zevât-ı⁷¹⁶ mücerrede ve⁷¹⁷ ervâhın suver-i cismânî ve eşbâhda müşâhedesi dahi bu âlemedir. Ve Mustafa aleyhisselâm Cebrâil’i Dihye-i Kelbî sûretinde bu alemde gördü. Ve bu ma‘nâya şeyh-i muhakık ve kâmil-i mudakkık İbn Fâriz *Kasîde-i Tâiyye*’sinde⁷¹⁸ işâret [27b] eyledi. **Nazm:** *ها دحية وفا الأمين نبينا بصورته في بدؤ وحي النبوة جبريل قل لي كان دحية اذا بدا لمهدى الهدى في صورة بشرية و في علمه عن حاضرة مرئية بماهيت المرئى من غير مرية [Ey dinleyici! Nübüvvetin başlangıcında, risâletini edâ etmekte iken Peygamberimize Cebrâil Dihye suretine bürünmüş olduğu halde geldi. Söyle bana Cebrâil yol gösterici olan Peygamber’e*

⁷⁰⁹ N: + mâddiyye.

⁷¹⁰ N: -

⁷¹¹ N: -

⁷¹² N: -

⁷¹³ N: + onun.

⁷¹⁴ N: + pence.

⁷¹⁵ N: -

⁷¹⁶ N: zevâtın.

⁷¹⁷ N: -

⁷¹⁸ N: kasîdesinde.

beşer suretinde ve Dihye şeklinde görüldüğü vakit Dihye mi oldu? Peygamber'in ilminden, Cebrâil'in mahiyeti hakkında, şekli olmaksızın ve görünmeksizin, hazır olan ashâb-ı kirâmdan görünmesinden daha fazlası vardır. Peygamber kendisine vahyeden meleği görürdü; Peygamberden başkası ise onu insân olarak görürdü, bu da onu Resûl'le sabit olan sohbetine riâyetten olurdu.]

Ve ervâh-ı enbiyâyı semavâtta ya'nî Adem'i evvelki gökde, ve İsâ'yı ikinci,⁷¹⁹ ve Yûsuf'u üçüncü⁷²⁰ ve İdrîs'i dördüncüde ve Hârûn'u beşincide ve Mûsâ'yı altıncıda ve İbrahîm'i yedincide bu âlemde müşâhede buyurdular.⁷²¹ Ve cemî'-i âlem-i ervâhın âlem-i hissde menâmâtta ve gayrîde zuhûru belki hâl-i hâbda olan cemî'-i mer'iyât hatta ru'yet-i Hakk bu âlemedir. Ve bu âlem-i misâlin suveridir. Ve şol suver ki merâyâda ve eşyâ-i şeffâfede görünür. Onlar dahi bu âlem suverindedir. Ve bu âlemden tâlib-i müstaid, mi'râc-ı nebevî keyfiyyetine müntebih olur. Ve envâ'-ı müşâhedât-ı ma'neviyye –ki havâs-ı hams-i kalbîye müteallikdir–⁷²² dahi bu âlemedir. Ve izâf-ı⁷²³ müşâhedât-ı suveriyye-i merdümân ahvâline bu âlemde zuhûra gelir ve şol havâdis –ki vâkı' olsa gerekir– zamanda ve mekânda ashâb-ı riyâzât-ı mutlaka onlar dahi bu âleme hâmil olur. Velâkin bunlar ehl-i imâna mahsûs olmamakla ve havâdis-i zemâniyyeye havâtır-ı ehlullâh iltifât etmemekle kümmel bunlara iltifât etmezler.

Tenbîh: Çûn bildin ki suver-i misâliyye mazâhir-i a'yân ve hakâyıkdır. Ve suver-i hissiye zılâl-ı suver-i misâliyyedir. Pes ona binâen ârif-i hakîkî –ki kalbî gözü bi-nûr-ı firâsetle münevver olmuştur– ibâdın suverinden onların mebde' ve meâdi ahvâline ferâset keşfi ile istidlâl eder ki اتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله. و قال النبي عليه السلام في الجدل مكتوب على ناصية ك ف ر لا يقرأ و ه الا مؤمن . [Müminin ferasetinden sakının! Çünkü o Allah'ın nuruyla bakar.]⁷²⁴ Ve Allâhu Teâla [28a] ehl-i cennet hakkında buyurur:⁷²⁵ يعرف المجرمون بسيماهم فيؤخذ⁷²⁷ ve ehl-i cehennem hakkında buyurur⁷²⁶ yüzlerindedir...]

⁷¹⁹ N: + gökde.

⁷²⁰ N: üçüncüde.

⁷²¹ N: eyledi.

⁷²² N: + onlar.

⁷²³ N: izâfât-ı.

⁷²⁴ Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'ân, 16.

⁷²⁵ N: eyütdü.

⁷²⁶ Fetih, 48/29.

⁷²⁷ N: eyütdü.

بالنواصي و الاقدم [Suçlular simalarından tanınır da, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.]⁷²⁸ **Şerh ve îzâh:** İmdi şöyle ma'lûm ola ki Cibrîl-i Emîn Dihye sûretinde mütemessil olup vahy ile nâzil olduğu cumhûr-ı ehl-i imân katında mukarrer olmakla İbn Fârız, Hakk'ın mazâhir-i kevnîyyede tecellî-i âmîle tecellîsi sârî ve suver-i âlem ol tecellî ile mevcûde olup cümle suverde onun feyzi nâfiz ve câri olduğun Cibrîl-i Emîn'in Dihye sûretinde mütemessil olması ile isbât eder. Zîrâ Cibrîl-i Emîn felek-i sâbiin hayyızinde olan⁷²⁹ cemî'-i suver-i semâviyye ve arzîyyede mütemessil olduğu⁷³⁰ sûret, sûret-i misâliyyedir ki Cibrîl-i Emîn ol sûrette zuhûr etmeye teveccühünden evvel onun vücûdu yoktur. Ya'nî sûretin vücûdu onun sûret-i zuhûrunu sebk etmemiştir. Ve ol sûretin vücûdu onun teveccühü ile ol sûrette zâhir olduğundur.⁷³¹ Pes ol sûret ile zâhir oldukta onda hulûl tevehhüm olunmaz. Zîrâ hulûl, vücûdî olan iki şeyin beyninde olur.⁷³² Ve Cebrâil'in vücûdundan gayrı ol sûret-i mahsüsenin vücûdu yoktur. Fe-lihâzâ a'yân-ı ma'rûfe olan mümkün hakâyık-ı merâyâsında herbir hakikatın isti'dâdı hasebiyle vücûd-ı mutlak tecellî-i âmîle tecellî edip zuhûr etmekle onda hulûl tevehhüm olunmaz. Zîrâ a'yân-ı ademîyyet üzeredirler. Ve onlarda olan vücûd-ı⁷³³ zuhûr haktır. Nihâyet a'yân hasebiyle zâhirdir. Pes İbn Fârız hazretleri⁷³⁴ a'yân mümkünatta tecellî-i âmîle mütecellî olan Hakk'ı, hulûlden tenzîh edip tefhîm için bu emrin ma'rifetini Cibrîl-i Emîn'in Dihye sûretinde mütemessil olup Hazret-i [28b] Risâlet'e vahy-i ilâhî ile vürûdu ma'rifetine ihâle eder, ve müddeâsına delîl ikâmet edip der ki : *ها دحية وفا الأمين : "Hâ" نبينا بصورته في بدؤ وحي النبوة جبريل قل لي كان دحية اذا بدا لمهدى الهدى في صورة بشرية* kelime-i tenbîhtir. Ya'nî Cibrîl-i Emîn Dihye sûretinde mütemessil olduğu senin ma'lûmundur. Ey mütenebbihe ol Dihye sûretinde vahy-i nübüvvet onun sûretine mültebis olduğu halde bizim beynimize geldi. Cibrîl-i Emîn mehdî-i ashâb-ı hidâyet olan bizim beynimize sûret-i beşeriyye olan sûret-i Dihye de mütemessil olup geldikde Dihye mi oldu? Bana cevâp ver. Ya'nî Dihye sûretinde zâhir olmakla Dihye olmadı. Zîrâ ol sûret sûret-i misâliyyedir. Ve Dihye'nin sûreti sûret-i vücûdiyyedir.

⁷²⁸ Rahman, 55/41.

⁷²⁹ N: -

⁷³⁰ N: olup zâhir olur. Ve ol.

⁷³¹ N: teveccühü ile ol sûret zâhir olur.

⁷³² N: + beynindedir.

⁷³³ N: + ve.

⁷³⁴ N: -

Pes Cibrîl Dihye'nin sûreti gibi bir sûrette mütemessil olup vârid oldu. İmdi Cibrîl-i Emîn'in vücûdu Hakk'ın vücûduna nisbetle vücûd-ı mukayyed iken Dihye sûretinde zâhir olmakla ondan hulûl olmadığı sana zâhir oldukda pes bi-tarîki'l-a'lâ Hakk'ın tecellîsi ile müte'ayyine olup mevcûd olan suver-i mümkinâtta Hakk'ın zuhûru hulûlden münezzehtir olduğunun fehm edersin. و في علمه عن حاضرة مرئية بما هيت المرئى من غير مرية يرى ملكا يوحى اليه غيره يرى بشرا يرعى لديه لصحبته

Aleyhisselâm mer'inin mâhiyyetine ilminde min-gayri mer'iyye mer'iyyet vardır onun katında ashâbdan hâzır olanların ilminden. Zîrâ Rasûl Aleyhisselâm ol mer'iyi ona vahy eder. Melek müşâhede eyledi ve onun gayrısı onu beşer gördüler ki Rasûl'e sohbetinden ötürü onun katında riâyet olunur. [29a] Pes onlar sûret hasebiyle onu Dihye zann eylediler. Ve Rasûl Aleyhisselâm sûretten hakîkata ubûr edip onu Cebrâil bildi. Pes Dihye sûretinde mer'î olan Cibrîl'in ma'rifetinde min-gayri mer'iyyet Rasûl Aleyhisselâmın ehl-i meclis üzere mer'iyyeti sâbite oldu. ولى من اصح

و الرنتين إشارة تنزه عن رأي الحلول عقيدتى ve benim müddeâma delâlet eder: Esahh-ı ru'yetinden işâret vardır ki ol işâret benim i'tikâdımı hulûlden tenzîh eder. Ve ru'yetin esahhı Rasûl Aleyhisselâmın ki ol işâret edip taayyün eyledi.⁷³⁶ Ve⁷³⁷ ru'yetidir ki Cibrîl-i Emîn'i Dihye sûretinde mütemessil müşâhede eyledi. Ve temsilin hükmü oldur ki ol⁷³⁸ meşhûde ol rûhun zuhûruna tâbiadır. Zîrâ rûh herhangi sûrette zâhir olup meşhûd olmaya teveccüh ile⁷³⁹ ol sûrette mütemessil olur. Ol sûret rûhun onda zuhûrunu sebk etmez. Pes bu vecihle Cibrîl⁷⁴⁰ ile ol sûret beyinde hulûl tasavvur olunmaz. Pes merâyâ-yı a'yân mümkinâtta a'yân hasebiyle Hakk'ın tecellîsinde hulûl tevehhüm olunmaz. A'yân-ı ademiyyet üzeredirler. İmdi şöyle ma'lûm ola ki Cibrîl-i Emîn'in makâmı sidretü'l-müntehâdır, sultân-ı anâsırdır. Felek-i sâbiin hayyizinden olan semâvât-ı seb'in suverinde ve onların mahlûkâtı suverinde ve hayvân ve nebât ve cemâd gibi olan cemî'-i ekvân-ı unsuriyye suverinde zâhir olur. Gerek ol suver, suver-i misâliyye olsun ve gerek suver-i vücûdiyye-i gaybiyye olsun. Velâkin bunda murâd olan sûret-i misâliyyedir. Nitekim Rasûl Aleyhisselâm هذا جبريل اتاكم يعلمكم دينكم [Bu dininizi öğretmeye gelen Cibrîl

⁷³⁵ N: -

⁷³⁶ N: - (edip taayyün eyledi.)

⁷³⁷ N: benim i'tikâdımı.

⁷³⁸ N: + sûret-i.

⁷³⁹ N: -

⁷⁴⁰ N: Cebrâil.

idi]⁷⁴¹ kavlinde tasrîh eder. Ve Hazret-i Şeyh radiyallâhhu anh Fass-ı Yusûfiyye’de Cibrîl Aleyhisselâm [29b] racul sûretinde mütemessil olup Rasûl üzere duhûl etmek istedikde onu duhûlden men‘ edenler ashâb Rasûl Aleyhisselâm ردوا على الرجال فسماه بالرجل من اجل الصورة التي ظهر لهم فيها ثم قال [Adamı bana geri çağırın] dediklerinde هذا جبرائيل فاعتبر الصورة التي ماك هذا الرجل المتخيل اليها [orada onlara görünen sûretinden dolayı adam ile isimlendirdi. Sonra dedi: “Bu Cebrâil’dir.” Ve böylece adamın içinde olduğu tahayyül edilen sûretine i’tibar etti.] Pes Dihye sûretinde zahir oldukda ol sûrette mütehayyil olup zâhir olur; Dihye’nin sûret-i vücûdiyyesinde⁷⁴² olmaz.

مقصد پنجم در ظهور عرش كرسى [Maksad-ı Pencom: Arş (ve) Kürsî’nin Zuhûru Hakkındadır.]

Şöyle bil ey kâbil-i feyz-i kudsi سهل الله عروجك الى العرش و الكرسي [Allah Arş ve Kürsî’ye yükselmeni kolaylaştırın.] ki Levh-i Mahfûz’un iki kuvveti vardır. Birisi ilmîdir ki onun vâsıtasıyla kalem-i a’ladan meded kabûl eder. Ve birisi amelîdir ki ol kuvvet ile bi-iznillâhi Teâlâ⁷⁴³ fi’l ve te’sire mübâşeret eder. Ve onun tahtında olan cümle-i ef’âl ve âsâr ona muzâfdır. Ve onun cüz’iyyâtıdır. Ve hakikat-ı tabîat onun amelî kuvvetinin âletidir. İmdi bu tecellî-i evvel, teveccühât-ı esmâiyye⁷⁴⁴ rûhiyye haysiyyetiyle nefis-i küll vâsıtasıyla –ki Levh-i Mahfûz’dur– ve onun âleti vesâleti ile –ki tabîattır– kemâl-i zuhûr ve izhâra müteveccih oldu. Bir Cevher-i Hebâî –ki bir hassadır– mücmele olan ahkâm ve avârız-ı gayr-ı mütenâhîyeden –ki onların külliyyâtı hakâyık-ı kevnîyye sûretinde ulûhiyyet ve imkân mertebesinde sâbit idiler– tabîat mertebesi tahtında müteayyin oldu. Ve bu Cevher-i Hebâî bir müdde gibidir zât-ı ilâhiyyeden ki “nun” ondan kinâyettir. Ve ol müdde âlem-i ecsâm maddesini⁷⁴⁵ müştemil olup⁷⁴⁶ cemî‘-i cevâhir-i ferdî ve eczâ-yı lâ-yetecezzâ –ki cemî‘-i ecsâm-ı latîfe ve kesîfe ve suver-i tabîat-ı unsuriyye onlardan mürekkebe olurlar–⁷⁴⁷ ol cevherin taayyünü kalem-i a’lâ ve Levh-i Mahfûz ve hakikat-ı tabîat vâsıtasıyla oldu. [30a] Cism-i küll ki üç aslı müştemildir –ki eb’âd-ı selâse olan tûl ve arz ve umk ondan ibârettir– ki hâsıl oldu. Pes ism-i Musavvir bir sûreti tasvir eyledi ki onun

⁷⁴¹ Buhârî, İmân 1; Müslim, İmân 1.

⁷⁴² N: + zâhir.

⁷⁴³ N: -

⁷⁴⁴ N: + ve.

⁷⁴⁵ N: maddesi oldu.

⁷⁴⁶ N: oldu.

⁷⁴⁷ N: + ki çûn.

üzerine icmâl ve vahdet hükmü gâlip olup ol müstedîr bir şekl-i kürrîde ondan ötürü taayyün eyledi ki Arş-ı Azîm sûreti ondan zâhir oldu. Ve ol hakâyık-ı erbaa hükmünün sirâyeti sebebiyle ki tabîat onları câmi'dir. Zikr olunan maânî-i selâse –ki tûl ve arz ve umkdır– merkûz olan suât-ı selâse hakâyık-ı erbaaya darb olursa on iki adet zuhûra gelir –ki bu sûret-i Arş on iki takdîr üzere mefrûz oldu– mahsûs mukadder olmadı. Ve li-hâzâ mükâşifinden ba'zısı sûret-i Arşı hey'et-i müselle ve ba'zısı şekl-i mürebba' keşf etmişlerdir. Ve çûn Rahman, ism-i Hakk'dır. Taalluku âmm olduğu haysiyetle vücûd cihetiyle ancak lâ-cerem Arş-ı Azîm mahall-i istivâ-yı Râhmânî oldu. Cümle maânî-i istivâ ile ki evvelkisi istikrâr ve temkîndir; يقال استوى [falanca binek üzerine istivâ etti [ya'nî] istekarra.] Ve ikincisi istîlâdir; كما قيل استوى بشر على العراق أي استوى [Bir beşer Irak'a istivâ etti,yâni yerleşti.] Üçüncüsü tamâmdir ve gâyet-i bulûğdur; كما قال استوى الرجل أي انتهى و تم شبابه [Adam istivâ etti yani gençliği son buldu ve tamamlandı demesi gibi.] Ve dördüncü kasd ve teveccühtür⁷⁴⁸ كما قال الله تعالى "ثم استوى الى السماء" أي توجه⁷⁴⁹ Yani yöneldi.] Beşinci i'tidâldir; يقال استوى [denilir: şeyin istivâsı yani i'tidâlidir.] Bu takdîr üzere âyetin ma'nâsı budur. Ya'nî emr-i vücûd istikrâr buldu ve mütemekkin oldu alâ sebîli'l-kemâl âlemin ecnâsı ve onun eşhâsı ve envâ' icâdından. Ve istîlâ buldu ki cemî'-i merâtıb memleket üzere âlemdir ve onun içinde olan şeydir ki⁷⁵⁰ tamam oldu. Ve⁷⁵¹ onun zuhûru merâtıb-ı [30b] rûhiyye ve misâliyye ve hissiyyenin külliyyâtı hasebiyle pes gâyete yetiştî⁷⁵² külliyyat-ı merâtıb haysiyeti ile.⁷⁵³ Ve ahkâm-ı tafsîline müteveccih ve kâsıd oldu. Ve i'tidâl buldu kemâl-i zuhûr-ı tafsîli ile kemâl-i butûn-ı icmâl miyânında. Pes âlem-i his, vücûd-ı icmâl ile müteayyin oldu. Ve çûn tecellî-i vücûdîde cümleye mazhar-ı rûhânî kalem-i a'lâ idi. Onun mazhar-ı hissîsi Arş-ı Azîm oldu. Ol sûret ile ve sıfat-ı vahdet-i⁷⁵⁴ icmâl ile ondan sonra ol hareket-i hubbî ve kemâl-i zuhûr ve izhâra meyl-i zâtî hükmü ile bu tecellî-i vücûdu için bir⁷⁵⁵

⁷⁴⁸ N: tevcîhdir.

⁷⁴⁹ Bakara, 2/29.

⁷⁵⁰ N: ve.

⁷⁵¹ N: -

⁷⁵² N: erişdi.

⁷⁵³ N: haysiyetle.

⁷⁵⁴ N: + ve.

⁷⁵⁵ N: bu.

mazhar-ı hissî haysiyetle⁷⁵⁶ Arş-ı Azîm, ayn-ı hebâ-i mezkûrda bir şekil ile⁷⁵⁷ zuhûra geldi ki⁷⁵⁸ mahall-i kabûl-i suver-i cismânîdir peydâ oldu. Ol eser ism-i Bârî her ki ondan ötürü bir sûret ve bir şekil ile⁷⁵⁹ tafsîl ve kesret onun üzere gâlip olmak haysiyyeti ile⁷⁶⁰ taayyün eyledi. Pes Arş'ın dâiresi miyânında bir felek-i âhar sûreti hâsıl oldu. Ve ol felekin adı Kürsi-i Kerîm oldu. Ve zikr olunan on iki takdîr –ki Arş'da mefrûz idi– Kürsî'de on iki burc mahsûs sûretinde peydâ oldu. Ve yirmi sekiz menzil –ki onlar ol yirmi sekiz hurûf müfrede-i küllînin mazâhiridir ki ol hurûf hazret-i Levh-i Mahfûz'da rakam-ı rûhânî ile merkûm idiler– onda müteayyin oldu. Ve bu⁷⁶¹ Kürsî-i Kerîm ki mazhar-ı Levh-i Mahfûz oldu. Nitekim Arş mazhar-ı kalem-i a'lâdır. Ve⁷⁶² herbir hüküm –ki kalem-i a'lâda mahfî ve müteallık idi– Levh-i Mahfûz'da kitâbet-i ilâhî ile ve tafsîl-i rûhânî ile mufassal oldu. Âlem-i ervâh hasebiyle yine kezâlik herbir hüküm –ki Arş'da mücmel idi– Kürsî'de mufassal oldu. Tafsîl-i hissî ile emr-i ilâhî üzere ol cümle Arş'a olan âyîne-i hüküm ve eser-i vahdânî [31a] kalem-i a'lâdır ki bu sebepten vahdaniyyu'n-na't idi. Kürsî'de emr ve nehy münkasım oldu. Tâ emr, mazhar-ı hüküm-i vahdet⁷⁶³ nisbîsinede rucû' ile ve bu i'tibâr ile ki Kürsî, mevzu'-ı kademeyn oldu. Pes Kürsî, Levh-i Mahfûz'da olan ahkâm ve âsâr-ı mütekeşşirenin âyînesi ve ism-i Rahîm müstevâsı oldu. Ehl-i keşfîn ittifâkı ile Arş ile Kürsî tabîîdir, unsurî değildir. Ve li-hâzâ kâbil-i kevn-i fesâd ve fenâ, zevâl ve hark ve iltiyâm değildir. Semâvât-ı seb' onlara muhâlifdir. Zîrâ bunlar unsurîdir. Kâbil-i kevn ve fesâd ve fenâ ve zevâl ve hark iltiyâmıdır. Ve sath-ı Kürsî zemîn-i behiştir ve Arş onun sakfıdır.⁷⁶⁴ Bunun takrîri bâb-ı meâdda gelir⁷⁶⁵ inşallâhu Teâlâ.

[Maksad-ı Şeşom: Yeryüzü ve Gökyüzünün Düzenlenmesi ve Unsurların Yaratılışı Hakkındadır.]

⁷⁵⁶ N: + ki.

⁷⁵⁷ N: + ki.

⁷⁵⁸ N: - (zuhûra geldi ki)

⁷⁵⁹ N: + mahall-i kabûl.

⁷⁶⁰ N: evvelâ.

⁷⁶¹ N: bir.

⁷⁶² N: nitekim.

⁷⁶³ N: + ola ayn-ı kesrette. Ve nehy, mazhar-ı hüküm-i kesret ola, kendi vahdet-i.

⁷⁶⁴ N: + ve.

⁷⁶⁵ N: -

Şöyle bil ey zübde-i mekân-ı kemîn العارضين و معرفة السموات و العارضين [Allah sana semâların ve arzların ma‘rifetini ilham etsin.] ki çûn Arş’la Kürsî müteayyin oldular. Evvel ki eser –ki Arş’la Kürsî’nin hareketinden onlara olan meyl-i Zâtî’si asl hükmü ile hâsıl oldu– dört hakâyıkın ya’nî bürûdet ve harâret ve rutûbet ve yübûsetin ictimâi idi. Ayn-ı cevher-i hayâtta⁷⁶⁶ dâhil ve temâzüc-i hakîkî tarîkiyle şöyle kim küllîsini küllîsi müştemil ve müctemi‘ oldular. Ve onların miyânında temyîz bi-küllî mürtefi‘ oldu. Nitekim Kur’ân-ı Azîm’de⁷⁶⁷ bu ma’nâdan ibâret buyuruldu:⁷⁶⁸ اولم ير الذين كفروا ان السموات و الارض [İnkar edenler görmezler mi ki gökler ve yer...]⁷⁶⁹ Ve eczâ-i müctemiaya ol mecz-i hakîkî ile unsur-ı azîm derler. Ve unsuru’l-anâsır dahi derler. Pes ol meyl-i zâtî ve hareket-i hubbînin sirâyeti hükmüyle mahz-ı misâl ol unsurda vâkı⁷⁷⁰ ol nesne –ki latîf idi– bir buhâr-ı latîf gibi mütesâid **[31b]** oldu ki semâvâtın retkî ol buhârın aynı oldu. Nitekim İbn Abbâs’ın rivâyetinde gelmiştir: لما أراد الله ان يخلق هذا العالم خلق جوهرًا فنظر اليه بالهيئة فذاب فصاد نصفين من هيبات الرحمن نصفه نار و نصفه ماء فاجرى النار على الماء فصعد منه دخان فخلق من ذلك الدخان السموات و خلق من ذبدة الأرض [Allah bu âlemi yaratmak istediğinde cevheri yarattı. Ona heybet nazarı ile baktı. Rahmân’ın heybetinden dolayı ikiye bölündü. Onun bir yarısı ateş, diğer yarısı sudur. Sonra ateş suyun üzerine doğru aktı. Ondan bir duman yükseldi. Allah bu dumandan semavâtı yarattı. Ve özünden yeryüzünü yarattı.]⁷⁷¹

Pes ol meyl-i zâtî vâsıl hükmü ol buhâr-ı merr-i tevkda zâhir oldu. Hareketin merkezî noktasında devr eyledi. Evvel ki âsumân bir vecihle âsumân-ı çehâromdur –vasat-ı semâvât-ı seb‘adır– ol hareketten hâsıl oldu. Ve ona⁷⁷² bir rûh-ı müdebbir –ki âftâbdır ve mazhar-ı sıfat-ı Hayât’tır– müteayyin oldu. Pes bir gayr-ı hareket ol buhâr aynında vâkı’ oldu. Bir âsumân dahi hâsıl oldu. Ve bir nefes-i müdebbir ona müteayyin oldu. Hakâyık-ı seb‘a adedince –ki mertebe-i ulûhiyyette muayyendir. (sayfa kenarındaki açıklama) esmâ-i seb‘a-i külliyye derler. Yedi âsumân ol buhârdan zâhir oldu. Herbir âsumâna bir nefes-i müdebbir ki ol (sayfa kenarındaki açıklamanın sonu.) esmâ-i seb‘a-i mezkûreden bir ismin mazharıdır– müteayyin

⁷⁶⁶ N: hebâiden.

⁷⁶⁷ N: mecd’de.

⁷⁶⁸ N: buyurdu.

⁷⁶⁹ Enbiyâ, 21/30.

⁷⁷⁰ N: + oldu.

⁷⁷¹ Hadis kaynaklarında bu rivâyete rastlayamadık.

⁷⁷² N: -

oldu. Meselâ felek-i âfitâbın bâlâsında felek-i behrâmdir. Ve ol ism-i Kâdir mazharıdır. Ve onun bâlâsında felek-i müşterîdir. Ve ol ism-i Âlim mazharıdır. Ve onun bâlâsında felek-i zühâldir. Ve ol ism-i Cevâd mazharıdır. Ve bundan ötürü ki çûn İbrâhim Aleyhisselâm, kerem ve cûd ile ve hukûk-ı ziyâfeti nefsen ve malen ve veleden kıyâm ile mevsûf eyledi. Mi'râc gecesi âsumân-ı heftomda Rasûl Aleyhisselâm onu gördü. Ve âfitâbın feleği tahtında ki felek-i zühredir.⁷⁷³ Ol ism-i Mürîd mazharıdır. Ve onun feleği tahtında felek-i uttariddir. Ve ol ism-i Muksit mazharıdır. Ve onun feleği tahtında felek-i [32a] kamerdir. Ve ol ism-i Kâil⁷⁷⁴ mazharıdır. Ve bundan ötürü –ki beytü'l-izzet ibârettir– Kur'ân-ı Azîzin cümleten nüzûlu mahallinde bu âsumândan ibâret oldu. Ondan sonra ol unsur-ı bakiyyesi –ki kesf idi– terbî'-i hakâyık-ı evvel ve sanî ve sâlisin sirâyeti hükmüyle terkîbde yedi⁷⁷⁵ kısma münkasim oldu. Herbir kısmı bâkî-i aksâmı müştemildir. Velâkin herbir kısımda aksâm-ı erba'adan iki kısmı gâlip geldi. Ve iki kısım diğerk mağlûb-ı evvel ki kısım –ki bâkî-i aksâmdan eltaf idi. Ve galebe-i harâret ile yübûsetin idi– cevher-i âteş ondan peydâ oldu. Ve ikinci kısım –ki evvelkiden eksef ve bâkî olan kısımdan eltaf idi. Ve galebe-i harâret ile rutûbetin idi– hava ondan mütekevvin oldu. Ve kısım-ı sevvom –ki evvelkiden ve sânidenden eksef idi. Ve dördüncü eltaf idi. Ve galebe-i bürûdet ile rutûbet idi– âb onda hâsıl oldu. Ve kısım-ı çehârom –ki cümleden eksef idi. Ve galebe-i bürûdet ile yübûsetin idi– hâk ondan hâdis oldu. Ve gerd-i cevher-i hâk⁷⁷⁶ –ki merr-i tevk ve vahdaniyyu'n-na't idi– o meyl-i mezkûrun⁷⁷⁷ sirâyeti hükmüyle münbasit oldu. Ve ol inbisâtta fetk-ı zemîn ondan ibârettir. Yedi kısma münkasim oldu. *كما في قوله تعالى خلق سبع سموات الح* [(Allah) Teâlâ'nın şu sözündeki gibi: “yedi göğü yarattı...”⁷⁷⁸]

⁷⁷³ N: + ve.

⁷⁷⁴ N: kâbil.

⁷⁷⁵ N: -

⁷⁷⁶ N: cân.

⁷⁷⁷ N: mezkûrda.

⁷⁷⁸ Talâk, 65/12: *اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا* [Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır. Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilirsiniz diye O'nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir.] ; Mülk, 67/3: *“الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ”* [Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?].

مطلب مقصد هفتم در ترکیب موالید و ایجاد انسان
[Maksad-ı heftom: Dünyaya
Gelenlerin Terkîbi ve İnsânın Yaratılışı Hakkındadır]

Şöyle bil ey tâlib-i mezîde-i müntehî, Allah Teâlâ seni mevâlidin sırrına ârifinden eylesin ki çûn zuhûr ve izhâr için meyl-i şevkî ve hareket-i aşkî sirâyeti hükmüyle unsur-ı a‘zamda basît ve latîf olan retk, münfetik oldu. Yedi kısım üzerine. Kezâlik ol [32b] nesne –ki mürekkeb⁷⁷⁹ idi– yedi kısım üzerine münfetik oldu. Onlardan dört kısmı erkân-ı erba‘a-i mezkûreden ve üç kısmı onların tevâbi‘idir. Ve bu tevâbi‘-i selâse erkân-ı mezkûreden mürekkeb olan emzicedir. Onlara mevâlid-i selâse derler. Ve onlar ma‘den ve nebât ve hayvândır. [Ve bu sırada denildi:] **Kıt‘a:**

اول ز مکونات، عقل و جان است و اندر پی او، نه فلک گردان است
زین جمله چو بگذری چهار ارکان است پس معدن و پس نبات و پس حیوان است

Ve çûn mevâlidin zuhûru için bir mertebeden ve bir mahalden lâzım oldu. İsm-i Muksit berzahıyye-i amâıyye hazretinden üç mertebe-i i‘tidâliyyeyi onlara taayyün eyledi. Ve⁷⁸⁰ evvel-i mertebe-i i‘tidâliyye –ki anâsırda müte‘ayyine oldu– ma‘denin terkîbi ve mizâcı sûreti idi. Zîrâ ma‘denin erkânda ibâret olan ümmühâta müşâbeheti ziyâdedir gayrîden. Zîrâ sâbittir. Ve hıfza ihtiyacı kalîldir. Ve gayra nisbet ile tagayyür ve fesâddan baîddir. Ve onun mizâcında ve terkîbinde eczâ-ı aslî cüz’-i nârîdir. [ondaki hükmünün kuvvetinden ve onda bulunan yayılmadaki yakınlığından dolayı] ve ism-i Hayy’dan bir eser ol mizâca ulaşmıştır. Tâ ol sûret-i ma‘den ol eser vâsıtasıyla fesâddan mahfûz ola ve ona mahsûs ola ki⁷⁸¹ kemâlin gâyetine müteveccih ola. Ve bundan ötürü kimyâ ashâbı demişlerdir ki mertebe-i ma‘denin i‘tidâl-i gâyeti oldur ki onda mizâc ve terkîbin sûreti altın ola. [كقوة نبات و عدم تطرق الاقت و التقابض اليه بالكسر والاذابة و طول الزمان] sebât ve adem kuvveti gibi ona âfet ve sıkıntı, kırılma ve çözüme ve uzun zaman ile gelir.] Pes eğer i‘tidâl-i ma‘denî mertebesinde zehebin mâdûnu bir terkîb olursa sûreti nukre veya mis veya âhen veya gayr ola. Ol mizâcın sûreti bu gâyete [33a] nisbet ile münharif olur. Pes ol inhirâfın izâlesine sebeptir. Bir evdiye ile ki bi’l-

⁷⁷⁹ N: + ve kesif.

⁷⁸⁰ N: -

⁷⁸¹ N: -

hâssiyyet ol inhirâf hükmünü izâle etmeye⁷⁸² kâdir ola. Ol vakt ki ol mizâc münharif ona müstashib olan eserin kuvvetiyle kendi kemâlî gâyetine –ki zehebiyettir– terakkî eyleye. Ve ol eserin sirâyeti vâsıtsıyla i‘tidâl-i ma‘denî mertebesinde levn ve ta‘m ve tefrîh ve tegaddiye ve zînet gibi olan havâss ve menâfi‘ ve bizzat ve bi‘l-ars kazâ-i havâyice âlet olması gibi olan menâfi‘ ona hâsıl oldu ki onların ümmühâtında onlar yoktu. Ve çûn terkîb-i ma‘denîde cüz-i türâbî gâlib ola. صار مطروحا كالتراب [toptak gibi atılmış oldu.] İkinci, mertebe-i i‘tidâlî, nebâtîdir. Ve onun terkîbinden cüz-i aslî cüz-i hevâîdir. Ve ism-i Hayy’dan ol mizâca bir eser ulaşmıştır –ki ona nefis-i nebâtî derler– ve ol eser tenmiye ve tağziye⁷⁸³ ile ol mizâca hareket verir. Ona münâsîp olan kemâle yetişince ve ism-i Hayy eserinin onda sirâyetinden neşv ü nemâ nebâtâtta zâhir oldu ki erkân ve ma‘dende yok idi. Ve üçüncü mertebe-i i‘tidâlî hayvânîdir. Onun terkîbinde ve mizâcında cüz-i aslî⁷⁸⁴ cüz-i mâîdir.⁷⁸⁵ “كما قال الله تعالى “...ve canlı olan herşeyi sudan meydana getirdik.”⁷⁸⁶ ism-i Hayy’dan bir eser ki ol mizâca ulaştı. Ona *rûh-ı hayvânî* derler. Ve ol mizâc ol eser kuvvetiyle kendi gâyetine erişir. Ve onda ol eserin sirâyeti vâsıtasıyla hiss ve hareket-i irâdî min mekânin ilâ mekânin hâsıl oldu ki erkân-ı ma‘den ve nebâtta yok idi. Ve bu derecât-ı i‘tidâliyyeden herbir derecenin âhiri ol evvel ki dereceye ulaşır. Meselâ i‘tidâlî ma‘denînin âhir mertebesi mercândır. Ve mercân ol vâsıta ile ki fi‘l-cümle neşv ü nemâ tutar nebâta şebîhdır. Ve mertebe-i i‘tidâl-i nebâtînin evveline ulaşmıştır. Ve nebât [33b] mertebesinin âhiri hurmadır.⁷⁸⁷ Ve hurma birkaç sıfât ile hayvâna şebîhdır. Fahl-ı mu‘ayyene meyl gibi ve ondan gayrı. Nitekim erbâb-ı ilm-i felâhat takrîr ederler. Hayvânın evvelki mertebesine muttasıldır. [Rasulullah (s.a.v.) bu mânâya şöyle işaret eder: “halanız olan hurma ağacına ikram ediniz.”⁷⁸⁸] ve hayvân mertebesinin âhiri tûtîdir. Ol nutka kâbiliyyeti vâsıtasıyla mertebe-i insânînin evveline muttasıldır.

⁷⁸² N: etmekle.

⁷⁸³ N: tağdiye.

⁷⁸⁴ N: -

⁷⁸⁵ N: cüz-i mâî.

⁷⁸⁶ Enbiyâ, 21/30.

⁷⁸⁷ N: dirah-ı hurmadır.

⁷⁸⁸ İbnu‘l-Cevzî bu rivâyetin Hz. Peygamber’e isnad edilen sahih bir hadis olmadığını belirtmiştir. Sehâvî ve Aclûnî ise bu rivâyetin senedinde zayıflık ve kopukluk olduğunu söylemişlerdir. İbnu‘l-Cevzî, *el-Mevdû‘ât*, c. 1, s. 84; Sehâvî, *el-makâsîd*, s. 79; Aclûnî, *Keşfu‘l-hafâ*, c. 1, s. 171.

Tetmîm: Bilmek gerekdir ki mer-tebe-i evsat ve a'lâ arz-ı i'tidâl-i insânîdir. Ve cüz-i aslî onun terkîb ve mizâcında cüz-i türâbîdir. Ve çûn müntehâ-yı tenezzül emr-i ilâhî ve nüzûl-i eser Nefes-i Rahmânî mer-tebe-i hâk idi. Lâ-cerem a'lâ ve etemm-i merâtib, mer-tebe-i i'tidâl-i insânîdir. Ve bu i'tidâl-i insânî –ki kible-i cümle-i i'tidâlâtıdır. Ve onların mîzânıdır. Ve ol berzahiyenin aslının sûretidir; mazharıdır– taayyün-i evvel ile taayyün-i sâni için sâbittir. Ve ol berzahiyet Hazret-i Ulûhiyyet sûretidir. و اليه الاشارة في قوله عليه السلام ان الله خلق ادم على صورته و في روايته على صورة الرحمن [Ve Aleyhisselâmın sözündeki işaret onadır: “Allah, Adem’i kendi sûretinde yarattı.”⁷⁸⁹ Ve başka rivâyette: “Rahman sûretinde.”⁷⁹⁰] Ve bu muzâhât-ı tâmmeye Şeyh Evhadüddin Kirmânî işâret eder; **Kıt’a:**

جانبيست وجودم که جهانش بدنست شمعیست زحم که آفتابش لنگست
من صورت خاص و مظهر تام حقم قصه چکنم من اویم او جمله منست

Ve çûn tecellî-i evvel, cemî'-i merâtib ve hakâyık üzere gûzar eyledi. Ve onun zuhûr-ı küllîsi cemî'-i merâtibde âlemin ecnâsı ve envâ'ı ve eşhâs sûretinde tamam oldu. Ve âhiri merâtib-i i'tidâlât –ki ol berzahiyeye-i evvelin onlar âsâr ve ahkâmıdır– derece-i i'tidâl-i insânî idi. Ve ol berzahiyeye-i mezkûrenin sûreti ve mazharıdır. [öyle ki son ilk ile bitişik olur yada ondan olur.] Pes ol tecellî –ki bu mer-tebe-i [34a] insâniyye⁷⁹¹ yetiştî– onun seyr-i küllîsi min haysü'l-merâtib ve'l-hakâyıkı'l-külliyyet tamam oldu. Ve devri ona müntehâ oldu. Ve evvel, ayn-ı âhir oldu.⁷⁹²

⁷⁸⁹ Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 115.

⁷⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, Kitâbu's-Sunne, 64.

⁷⁹¹ N: mer-tebe-i i'tidâl-i insâniyye.

⁷⁹² N: + Ve Şeyh Fahreddîn Irâkî rahmetullâhi aleyh tercî'inde bu ma'nâya vech-i hûb-ter ile beyân eylemiştir. **Nazm:**

بر مرتبه ها همه گذر کرد	عشق از سر کوی خود سفر کرد
هر کتم عدم، که پی سپر کرد	صحرای وجود گشت در حال
چون در دل تنگ ما نظر کرد	می جست نشان صورت خود
آنکه چو نظر به بام و در کرد	وا یافت امانت خود آنجا
زانجا به همه جهان سفر کرد	خود آن سر کوی بود کاول
واداشت، لباس خود در کرد	جان را به امانت خود آنجا
آن بار لباس مختصر کرد	در جان پوشید و باز خود را
سر از سر هر سرای در کرد	و آنگاه چو آفتاب تابان
انسان شد و نام خود بشر کرد	اول که به خود نمود خود را
ظاهر شد و نام خود دگر کرد	فی الجملة، به چشم بند اغیار
در نعمت کمال او اثر کرد؟	تغییر صور کجا تواند
اظهار کمال بیشتر کرد	تقلیب و ظهور او در احوال

Vücûd-ı mutlak –ki bu⁷⁹³ aşk ondan ibârettir– ol haysiyyeti ile ki evvel ne küllîdir ve ne cüz'î ve ne zâtî ve ne arzî ve ne cevherdir ve ne arz ve fi'l-cümle cemî'-i kuyûddan münezzehdir. Lâkin birkaç kayd ona ârız olur. Tâ bir haysiyyet erişir ki teşehhus ve müşârun ileyh olur. Ve ol ma'nâ mücerred onda bâkî olur.

Kıt'a⁷⁹⁴: سبحان من اظهر ناسوته سر سنا لاهوته الثاقب
حتی بدافی خلقه ظاهرا فی صورة الاكل و الشراب

Ya'nî ben tenzîh ederin ol Vücûd-ı Mutlak'ı onun nâsûtu izhâr eyledi onun lâhût-ı sâkıbı senâsının sırrını. Hattâ mahlûkdan tecellî-i âleme tecellîsi hasebiyle zâhir oldu. Ekl ve şurb sûretinde zâhir olduğu halde⁷⁹⁵ ve tagâyyür basît ve mürekkeb beyinde yoktur. İllâ ol i'tibâr ile ki basît bir sıfat-ı arziyye hâsıl oldu. Bir haysiyyeti ile ki ona bir gayrî sûret zâhir olur. Ve ayn-ı basît her iki halde bâkîdir.

Pes ma'lûm oldu ki⁷⁹⁶ teşehhus, mûcib-i iptâl-ı bisâdat değildir. Ve bunda ebhâs-ı dakîka vardır. Velâkin bu muhtasar onun ihtimâline kâbil değildir. Zîrâ onun mukaddemâtı beyânı gâmizaya mebnîdir. Lâkin bunda zevk ile bilmek gerektir.

Beyit: سیری که به ذوق عشق معلوم شد آن بادیدگری بدرس گفت نتوان

و الله⁷⁹⁷ Ve tertîb-i mukaddemât burhânı Feyz-i Rahmânî'den gafleti mûcibdir. [Allah hakkı söyler ve O yola eriştirir.]

[BÂB-I DOVVOM: MEÂŞ'IN BEYÂNI HAKKINDADIR]

Ve ol çehâr maksadı müştemildir.

Maksâ-ı Evvel: Yolların İhtilâfı Hakkındadır [مقصد اول در اختلاف طرق]

Şöyle ma'lûm olsun ki ey sâlik-i sebîl-i ayân [34b] ve ey sâir-i tarîk-i keşf rivâyetân ki çûn emr-i îcâd ve tekvîn, i'tidâl-i insânî mertebesine yetişti, mizâc ve terkîb-i insânî kendi aslından bir müdebbir taleb eyledi. Ve kendi kâbiliyyeti ile nefis-

⁷⁹³ N: + ebyâtta.

⁷⁹⁴ N: şiir.

⁷⁹⁵ N: + ve Hüdâvendîgâr bu ma'naya demiştir.

Beyit: بیا ای عاشق بی صورت، چه صورتهای خوش داری
که من دنگم در آن رنگی، که نی سرخست و نه زردی
چو صورت اندر آبی تو، چه خوب و جان فرایی تو
چو صورت را بیندازی، همان عاشقی، همان فردی

⁷⁹⁶ N: olduğu.

⁷⁹⁷ N: + **Şiir:** گر برین برهانی کنی از من طلب این سخن روش برهان که شور
باقیش عشق گوید با تو نهان ز من ر اصحاب کهف باش هم ایقاپ و رقود **Şiir:**

i küllden bir eser kabûl eyledi. Ve ol eser-i nefsanîye mürekkebi mazhar rûh-i hayvânî oldu. Ve bu eser-i nefsanîyenin zâhiri –ki rûh-i hayvânî vâsıtasıyla mizâca ta'alluk eyledi– nefsi müdebbir oldu. Ve onun bâtını rûh-i mücerred oldu. Ve bu nefsi müdebbire *nefs-i emmâre* derler. Rûh-i hayvânîye onun şiddet-i ta'aluku vâsıtasıyla ve onun ahlâkı ile tahalluku ve sıfâtı ile ittisâfî cihetiyle. Zîrâ evsâf-ı türâbî ve tînî ve salsâlî –ki kesel ve betâlet ve zulmet ve zillet ve nisyân ve kibrdir– evsâf-ı nebâtîye –ki hırs ve şereh ve nehmet ve munzamdır– evsâf-ı hayvânîye⁷⁹⁸ gazab ve şehvet ve bedeli, hıkd ve buhl, hased⁷⁹⁹ munzamdır. Ve bu vecihle onda olan rûh-ı hayvânî müctemi' oldu. Ve çûn bu nefsi müdebbir, hem-renk-i rûh-ı hayvânî oldu. Zikr olunan ahlâk-ı zemînenin menba'ı oldu. Ve çûn kuvvet ve vehmiyye⁸⁰⁰ –ki şeytândan beraber ona hem-râhdır– ona ulaştı. Kibr ve enâniyyet dahi onun ol mezkûr olan⁸⁰¹ ahlâkına munzam oldu ki muzâddet ve muhâlefet-i hakk ile zâhir oldu. Ve ammâ rûh-ı mücerred –ki onun nisbeti tamamdadır– menba'-ı ahlâk-ı hamîde oldu. İctihâd ve nûriyyet ve tezkir ve ubûdiyyet ve tevâzu' ve adâlet gibi. Pes nefsi küll onun eseri olan nefsi cüz'inin mu'âveneti cihetiyle bu mizâcın terbiyesine mütesaddî oldu. Ve mevcûddan merd-i taleb eyledi. Hakk Teâlâ kalem-i a'lâya –ki zabt ve kayd [35a] ve hıfz-ı cihetten ol nesneyi ki mûcidden ona gelir– “Onun nâmı akıldır.”⁸⁰² Tâ herbir eser ki nefsi küllden her mizâc-ı insânîye ulaşa. Zabıt ve temeyyüz ve tedebbür gibi olan havâsın sâhibi olan aklın nûrundan bir nazar ol esere hem-râh ola. Tâ kim din ve dünya imâretinden ve ibâdet ve ma'rifette ona mu'âvin ve bu cihetten akl-ı teklîfe şart gelmiştir. Ve rûh-ı hayvânî ve mizâc-ı insânî⁸⁰³ onların aslı olan tabîattan meded istediler. Hevâyı onların mededine ta'yîn eyledi. Pes ol kavî ki bu mizâcda idiler. Ve onlara⁸⁰⁴ aklın a'vânından oldular. Vehimle hayâl hevâ ensârından oldular. Ve çûn âlem-i hissde hüküm ve galebe tabîata mahsûstur. Lâ-cerem sûret-i vilâyetinde onun nüvvâbı ve ummâlî işe geldiler. Ve nefsi emmâre tabîatın ıtlâkı eserinden olan *فعال لما يريد* [istediğini yapandır.]⁸⁰⁵ hükmü ile cemî'-i vilâyeti zabıt

⁷⁹⁸ N: + ki

⁷⁹⁹ N: ve haseddir.

⁸⁰⁰ N: kuvvet-i vehmiyye.

⁸⁰¹ N: zikr-i.

⁸⁰² N: + buyurdu.

⁸⁰³ N: -

⁸⁰⁴ N: zâke.

⁸⁰⁵ Hûd 11/107.

eyledi. Ve rûhun a'vân ve ensârı olan müfekkire ve zâkire⁸⁰⁶yi kendine tâbi' eyledi. Tâ kim istîfâ-i temettü'ât-i shevânî ve telezzüzât-ı hayvânîde envâ'-ı rahîli işe aldılar. Ve bu takdîr üzere bu uğurdan rûhu mağlûb ve ma'zûl eyledi. Ve kendüzi ahkâm-ı cehl ve kesret ve inhirâf ve zulmet ile telebbüs ile güftâr ve girdârda ve harekât ve sekenâta ihtilâf ile âgâh u dâniş ve adâlet ve vahdetten mahcûb gâfil ve gümrâh ve zâil oldu. Ve ma'bûda rucû' lâ-büdden⁸⁰⁷ ve maksûd olan kâre şurû'dan külliyyet ile bî-haber oldu. Ve çün ilm-i Ezeli üzerine bu maânî mahfî değıl idi. Ehl-i inâyet ve sâbukâ-i hidâyetten ötürü tedârik buyurdu. Ve enbiyâ ve evliyâ ve meşâyih ve ulemâyı mu'cizât şem'alarıyla ve kerâmât meş'aleleriyle⁸⁰⁸ ve kütüb-i [35b] şerâyi' ile onların yolu başlarına gönderdi. Tâ onları ol vâdi-i zülmânî cehl ve ğevâyetinden⁸⁰⁹ sırât-ı müstakîm-i islâma ve nehc-i kavîm-i imâna irşâd edip hidâyet edeler. Tâ kim onun vâsıtasıyla *اليه مرجعكم جميعا* [Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız...]⁸¹⁰ meâda nisbet⁸¹¹ hükmüyle rucû' etmek mümkün ola. Ve zâtın ve esmâ' ve sıfâtın ma'rifetine kıyâm göstermek kâbil ola. Ve hazret-i ilâhîye tarîk-i rucû' eğer ki kim birdir velâkin onun vücûhu muhtelifdir. Ashâb-ı sülûk ahvâlinin ihtilâfî hasebiyle mizâcın i'tidâl ve inhirâfî i'tibâriyle ve mülâzemet ve gaybet-i bâisi ile ve kuvvet ve za'f-ı rûhâniyyet ile istikâmet-i meyl-i himmet ile ve sıhhat ve sekam teveccühi ile ki⁸¹² bu ma'nâya işârettir; *الطرق الى الله بعدد انفس الخلائق* [Allah'a giden yollar yaratılanların nefesleri adedindedir.] Maa-hâzâ matlûb ve maksûd ve mahbûb ve ma'bûd mütehasırdır.⁸¹³ Ve kutb-ı muhakkıkîn Hâce Attâr dahi bu muayyende buyurmuşlardır.⁸¹⁴ **Kıt'a:** *هست با هر ذره در گاهی دیگر*⁸¹⁵

Pes vâcip oldu ki⁸¹⁵ Allah Teâlâ'ya akreb ve evzah ve erşed turuk olan tarîki beyân eylemek tâ tâlibân-ı Hazret-i Kayyûmiyyet ve müştâkân-ı Cemâl-i Samediyet onu kat' etmekle matlûb-ı hakîkiye –ki likâ-i ilâhîye vusûldur ve Cemâl ve Celâl

⁸⁰⁶ N: zâke.

⁸⁰⁷ N: lâ-büddünden.

⁸⁰⁸ N: şu'leleriyle.

⁸⁰⁹ N: ğevâyette.

⁸¹⁰ Yûnus, 10/4.

⁸¹¹ N: münâsebet.

⁸¹² N: ve.

⁸¹³ N: + **Mısra:** *مطلوب يكيست راه قوی پنجه باش*

⁸¹⁴ N: buyurmuştur.

⁸¹⁵ N: -

şühûdunda istihlâktır– vâsıl olalar. Ve tarîk-i⁸¹⁶ muhtelifenin ‘avdı kesîr iken onların usûlu üç tarîke münhasırdır; şerîat ve tarîkat ve hakîkattır. Zîrâ Vâcibu’l-Vücûd ve müfizu’l-hayr ve’l-cûd Cenâbına teveccüh ya kavlî ola ya fi’lî veya hâlî. Nitekim Hazret-i Risâlet⁸¹⁷ buyurmuştur: الشريعة اقوالى و الطريقة أفعالى والحقيقة احوالى [Sözlerim şerîat, fiillerim tarîkat ve hallerim hakîkattır.]⁸¹⁸ bu üç tarîfin beyânı bundan sonra beyân oluna⁸¹⁹ gerektir. İnşallâhu Teâlâ.⁸²⁰

مقصد دوم در بیان شریعت [36a] [Maksad-ı Dovvom: Şerîatın Beyânı Hakkındadır]

Ve ol tarîk-i selâsenin evvelidir. Ve ashâb-ı muâmelâta mahsustur. Ve onun sülûku mevkûftur. Savm ve salâtın ve gayr-ı hümâ mine’l-a‘mâli’z-zâhireti âyetânı muvâzıbedir ve bu tarîka⁸²¹ tarîk-i ahyâr derler. Ve onun için beş rükün vardır: كما قال النبي عليه "السلام بني الاسلام على خمس شهادة ان لا اله الا الله و ان محمد رسول الله و اقام الوصلة و ايتاء الزكوة و صوم رمضان و حج البيت من استطاع اليه سبيلا" [İslâm beş temel esas üzerine kurulmuştur. Bunlar, Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın peygamberi olduğuna şهادet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Kâbe’yi hacetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır.]⁸²² Rük-n-i evvel kolaydır. Ve bâkîsi fi’lîdir. Ve fi’lînin ba‘zısında kavlînin dahi medhali vardır. Ve bu erkân-ı hamsede ol nesne ki ulûm-ı zâhiri vazifesidir. Ol fende ma‘lûm olmuştur. Ve bunda onun beyânına ihtiyaç yoktur. Ve bu⁸²³ erkân-ı hamsenin hakâyık ve ahkâmı ma‘rifeti netâyic-i a‘mâl ve keyfiyyet-i teşahhus-i ef‘âlden nitekim şâri‘ aleyhisselâm haber vermiştir ki kelime-i tevhîdi hâlisen muhlisen kâbil olan neçûn duhûl-ı cennete müstevcib olur. "كما قال عليه السلام من قال لا اله الا الله خالصا و مخلصا دخل الجنة" [(Rasulullah) Aleyhisselâm’ın buyurduğu gibi: “kim hâlis ve muhlis olarak lâ ilâhe illallâh derse cennete girer.”⁸²⁴] Gece ve gündüzde neden ötürü beş vakit namazı edâ etmek gerek ve iki vakit namazın ne miktar sevâbı olur. Ve bir namaz ki kimseden fevt olmuş ola ne miktar ukûbete müstehak olur. Ve bir sâlde neçûn bir ay rûze tutmak gerek. Ve bir

⁸¹⁶ N: taraf-ı.

⁸¹⁷ N: + sallallâhu teâla aleyhi ve sellem.

⁸¹⁸ Bu mânâda bir rivâyete rastlayamadık.

⁸¹⁹ N: sevvomline.

⁸²⁰ N: -

⁸²¹ N:-

⁸²² Buhârî, İman,1; Müslim, İman, 22; Nesâi, İman, 13, Tirmîzi, iman, 3.

⁸²³ N: -

⁸²⁴ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, c. 2, s. 56.

günlük rûze ne semere tutar. Ve bir sene geçtikden sonra yirmi dirhemden yarım dirhem müstehaklara neden ötürü sarf etmek gerek. Ve müstehaklar kimlerdir. Neçün sekiz sınıfa münhasır oldular. Ve bir kimsenin istitâatı olsa ömründe hac neden ötürü ona farz olur. Ve bu mekâdîr-i evkâttan hikmet nedir. Ve bu ef'âl-i mahsûsun sâat-ı uhreviyye ile münâsebeti ve vechi nedir? [36b] Dinin ve herbir amelin netîcesi ne olsa gerektir. Ve ne güne müşahhas olsa gerektir. Ve bu husûsların aklın verâsında bir tavr mevkûftur. Ve bu tavrın acâyibi hadd u adden⁸²⁵ mütecâvizdir. Ve ol tavrın ma'rifeti ulûm-ı mükâşefât-ı garâ'ibindendir. Basiret ahvâl ve bidâ'at-ı akıl⁸²⁶ ol me'ânîde mutasarrif olmak mümkün değildir.⁸²⁷ Nitekim şeyh-i kâmil âşık İbn Fârız kasidesinde buyurdu.⁸²⁸

Beyit: ولا تك ممن طيشت دروست
بحيث استقلت عقله و استقرت
فتم وراء العقل علم يدق عن مدارك غايات العقول السليمة⁸²⁹

Şa'sa'a-i aftâb, cihântâb-ı Hazret-i Risâlet zâhir olmak gerektir. Zîrâ akıl çerâğî ile ne idrâk etmek mümkündür.

Beyit: آفتابی باید انجام سوز به چراغ تو شب نکرد در روز
زهر غبن عظیم و حیف جسیم در

Beyit: آفتاب اندر فلک آن گه کسی گوید سها مصطفی اندر جهان آن گه کسی گوید که عقل

Âcib gelir bu kavmden ki tedbîr menâzil ve siyâset ve imâret-i beden ve tehzîb-i ahlâk ilmini âhâd-i Yunâniyyân tutarlar. Ve nûr-ı mişkât-ı nübüvvetten

⁸²⁵ N: cidd u add ve add u haddan.

⁸²⁶ N: havlen ve fitnat teberrâ ve bidâ'at-ı akıl min harf

⁸²⁷ N: + **Mısra:** ای عقلک بی عقل چه جای جای عقلست. [Ey akıl! Akılsız aklın yeri nasıl bir yerdir?] Zîrâ bu ulûmun ma'rifeti aklın verâsında bir gayrı nûra mevkuftur.

⁸²⁸ N: eyütdü.

⁸²⁹ N: + “[sayfa kenarında:] **Şerh [ve] izâh:** استقرت عقل و استقلت ulûm-ı ilâhiyye ve Hakâyık ve me'ânî-i gaybiyye tâlibine hitâb edip der ki; eğer sen ayn-ı basîretini nûr-ı şühûd ve keşf-i tecellî-i hazret-i cem'-i vücûd ile rûşen etmek istersen ol kimsenin cinsinden olmadan ulûm-ı ilâhiyye ve esrâr-ı gaybiyyeyi müntehîh olan takvâdan gâfil olup ulûm-ı akliyye ve funûn-ı resmiyye ve nakliyyede dürûsu onu hiffet ile ya'nî onu hiffetine sebep ola. Şol haysiyyeti ile ki evkât ulûm-ı resmiyyedir. Dürûsuna sarf etmekle durûk onun aklını kalîl eyleye ve onu bî-karar ede. يقال استفزاه الخوف ای استخنه و قعد مستفزا ای غیر مطهئن zîra ulûm-ı ilâhiyye ve hakâyık-ı Rabbâniyye'ye nisbetle ulûm-ı resmiyye kalîlden kalîldir. Sen akl-ı mukâyedâta masrûf oldukda ol dahi mukayyed olur. Ve ıtlakı küllî muttasıfâ olan akıl, kümmele nisbetle killet sâhibi olur. Onu havfdan ve bî-kararlıktan halâs eden ilm-i yakîne vâsıl olmaz. فشم وراء العقل علم يدق عن مدارك غايات عقول السليمة ya'nî vücûd veya hazret-i gaybdan aklın tavrı verâsında bir ilm vardır ki akl-ı selîme gâyatının müdârikinde dakîk ve azîzdir. Ya'nî selîme onu idrâk edemez. İllâ likâ-i ilâhî ve keşf-i rabbânî inzîmâmî ile zîra akıl mâsivâyâ inhirâfdan ve emr-i hâssa takayyüdünden sâlim oldukda kendi tavrına mahsûs olan ilmi idrâk ile ve ulûm-ı ilâhiyye ve esrâr-ı gaybiyye ukûl ve fuhûmun idrâkinden âliyyedir. Şa'sa'a-i aftâb olur Muhammedî ve pertev-i hurşîd-i Ahmedî gerektir. Tâ kim onunla idrâk eyleye Hakîkatı. [sayfa kenarındaki şerhin sonu.]

iktibâs etmezler. Ve taallül-i fâsidi önlerine atarlar. **ذَلِكُمْ بَأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِنْ يُشْرِكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ** [Bu duruma düşmenizin sebebi şudur: Allah'ın ismi tek başına anıldığı zaman inkâra sapardınız, ama O'na ortak koşulduğunda buna inanırdınız. Artık hüküm, yüce ve ulu olan Allah'a aittir.]⁸³⁰

Eğer ki kim bu erkân-ı hamsenin esrâr ve latâifi bu ilmin vazifesindedir. Velâkin bu muhtasar onun şerhine kâbil değildir. Ve tâ hüccetü'l-İslâm ve onun gayrı olan eimme-i din kitablarında getirmişlerdir. **فَمَنْ ارادها فليطلب هناك** [kim onu isterse orada arasın.]

Tenbîh: Çûn bildin ki üç tarîkin evveli şerîattır. Belki bu râhın vâsılları kalîlden ekaldirler. Zîrâ ahkâm-ı şerîat kalıbın zâhirine müteallıktır ki **نحن نحكم بالظاهر** [Biz zâhir ile hüküm veriyoruz. Allah en iyi bilendir.] [37a]⁸³¹ Kâr ne imâret-i bâtın tutar ne imâret-i zâhire ve ne imâret-i bâtına mevkûftur. Ahlâk-ı zemîmenin ahlâk-ı hamîdeye tebdîline. **و اليه الاشارة في قوله عليه السلام الصوم عادة و الصلوة** : tirona işaret sözü msselamleyhi[(Rasulullah) A ⁸³² "Oruç alışkanlıktır. Namaz alışkanlıktır. İmânın güzelliği ahlakın güzelliğindedir.]⁸³³

Ve keyfiyyet-i tezyîn-i bâtın bundan sonra tarîkat beyânında ma'lûm olur. Velâkin evveliyye ki sen zannedesin ki şerîat bi-küllî sâkıtı'l-i'tibârdır. Belki şerîat sûret-i tarîkattır. Ve tarîkat ma'nâ-yı şerîattır.⁸³⁴

Ve meşâyih-i izâm ve kümmel-i kirâm demişlerdir: mâ-dâme ki sâlikin şer'-i dakâikinden bir dakikada tehâvün ve tegâfûl göstere ve şer'-in vazâifi edâsında tûvân u tekâsül eyleye ol alâmettir ki onun kalbine ve canına âlem-i irfândan bir şemme erişmemiştir. Zîrâ demişlerdir: **الکامل عارف هو من لا يطفى نور معرفته نور ورعه** [kâmil ârif ma'rifetinin nuru verâsının nurunu söndürmeyen kişidir.] Belki her ne kadar ki⁸³⁵ vezâif-i⁸³⁶ şer'iden mücidd-ter ola. Maârif-i tarîkatı ve esrâr-ı hakîkatı kabul etmeye müsta'idd-ter ola. Ammâ mürîd-i sâdık gerektir ki sûret-i imâretine kanâ'at etmeyip ibâret-i ma'nâya tâlib ola. **ان الله لا ينظر الي صوركم و اعمالكم ولكن ينظر الي قلوبكم و احوالكم.**

⁸³⁰ Mü'min, 40/12.

⁸³¹ N: + ve.

⁸³² N: + **Pes Beyit:** مردانه در آی و باطن آرای کند کار زن باشد ظاهر آرای کند

⁸³³ Kaynaklarda bu rivâyet bulunamadı.

⁸³⁴ N: + **Beyit:** صورت نتوان دید مگر در معنی معنی نتوان یافت مگر در صورت

⁸³⁵ N: + ve.

⁸³⁶ N: tâif-i.

[Allah sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Bilakis kalplerinize ve hâllerinize bakar.]⁸³⁷

Şerh ve îzâh: İmdi ey tâlib-i tarik-i vahdet ve ey azîm-i müşâhede-i cemâl-i samediyet şöyle ma'lûm ola ki şer'-i mutahhar-ı Muhammedî ve din-i münevver-i Ahmedî hazret-i cem' ve şühûd ve hakikat-ı cemî'-i hakâyık ve vücûddan münzel olan Kur'ân-ı Azîm ve Kitab-ı Kerîm'in hükmüdür ki abdın esfel-i sâfilîn tabîatından Cenâb-ı Ulûhiyyet'e a'mâl-ı sâliha ile su'ûd-ı vusûlün ve siyâset-i merâtıb-ı kesreti heyecân-ı himem ve necb-i teveccühât-ı vech-i ekrem ile tayy edip hümâ-yı ehadiyyete duhûlen mûcibe olan ahkâm-ı şer'yyeyi mübeyyin⁸³⁸ ve⁸³⁹ hazret-i ubûdiyyetten ubûdiyyet-i mahzanın abd için husûlünü mûcib olan a'mâl-ı [37b] sâliha ve ahlâk-ı hamîde ve sıfât-ı mecîdeyi mutazammındır. Ve ol kitab-ı kerîm ve şer'-i kavîmin nüzûlü umûm üzeredir. Âlem-i şehâdette hadd-ı teklîfe dahil olan cemî'-i akvâma şâmilidir. Velâkin teklîf-i isti'dâd ve kâbiliyyet hasebiyledir. كما قال [(Allah Teâlâ) buyurdu: “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz.”]⁸⁴⁰ve nufûs-ı beşeriyye isti'dâd ve kâbiliyyette mütefâvitedir. Fe-li-hâzâ Kur'ân-ı Azîm butûn-ı seb'a üzere nâzil oldu. Ve umûmen teklîf fehm-i zâhir üzere vâkı' oldu. Ve fehm-i bâtın üzere vâkı' oldu. Ve fehm-i zâhir ashâbının isti'dâdından isti'dâdı akvâ olan havâs⁸⁴¹ isti'dâd ve vüs'aları hasebiyle vâris-i Nebvî'de irtikâları hasebiyle fehm-i zâhir ile me'mûr oldukları gibi⁸⁴² fehm-i bâtın ile dahi me'mûr oldular. Ve kezâlik ubûdiyyet-i mahza ile mütehakkık olup ifnâ-yı vücûd ve ifnâ-yı zât iden kümmel-i muhakkıkînin merâyâ-yı hakâyıklarında zuhûr iden butûn-ı seb'anın hakâyık-ı me'ânîsi hasebiyle onlar dahi me'mûrlardır. Pes hakikat-ı cem' ve vücûdda münzel olan Kur'ân-ı Azîm nüsha-i külliyye-i kemâliyye-i ilâhiyyedir. Abdın esfel-i sâfilînden hümâ-yı hazret-i ehadiyyete müntehî evvelince olan merâtıb ve etvârdan seyr ve ubûru ve⁸⁴³ ol hazrete vüsûlu mukteza-yı ahvâli ve umûru mübeyyen ve şer'iat ve tarikat ve hakikat esrârını

⁸³⁷ Müslim, Birr, 34.

⁸³⁸ N: -.

⁸³⁹ N: + müştemildir. Hazret-i Ulûhiyyet'te zuhûr ve izhâr için âlemin terbiye ve tesviyesine müteallık olan esmâ-i ilâhiyyenin âsâr ve ahkâmı zuhûrunu mûcib olan ahkâm-ı şer'yyeyi mübeyyin.

⁸⁴⁰ Bakara, 2/286.

⁸⁴¹ N: -

⁸⁴² N: oldukları ki.

⁸⁴³ N: -.

ve hakāyıkı mutazammındır. Pes Kur'ân-ı Azîm'in hükmü olan şer'-i mutahhar-ı Muhammedî'den hâric hakāyık ve esrârdan bir şey' yoktur ki ibâdullahı cenâb-ı izzete mûsil ola. Ol cenâbe-i sırât-ı müstakîm ve tarîk-i kavîm şer'-i Muhammedî'dir ki Hakk Teâlâ onu âlem-i imkân zulümâtında olan ibâdını hazret-i vücûba îsali için lisân-ı Rasûl aleyhisselâm ile vaz' eylemiştir. Nihâyet kavâbilde isti'dâd-ı muhtelifle olmakla selef-i muhakkıkîn fehm-i zâhir, şer'iat ve fehm-i [38a] bâtın, tarîkat ve havâs-ı kümmel fehmine hakikat deyû istilâh eylediler. Ve li-hâzâ قال الله تعالى فخطابا لنبينا عليه السلام قل هذه سبيلي ادعوا الي الله علي بصيرة انا و من اتبعني و سبحان الله و ما انا من المشركين" فالشرع الذي جاء به صلى الله عليه و سلم من عند الله هو السبيل الذي دعى عليه الناس الى الله و هو عين الطريقة التي نسلك عليها العباد الى الله و البصيرة هي شهود الوقود الواحد الحق في الحقايق الأشياء و شهود تجلي الوجود المطلق في مظاهر الاسماء و لاسيما في المدعوا الي الله وهو عين الحقيقة فالدعوة الي الله علي بصيرة انما تقع بانكشاف الحقيقة والشهود الاثر علي ما هو عليه و لهذا قال عليه السلام اللهم ارنا الاشياء كما هي فهذا الشهود هو عن الحقيقة التي يتجلي في الاشياء بوجد الاسماء لا الحقيقة المطلقة الكلية الذاتية التي هي [Allah Teâlâ] عن الغيب المطلق فجمع الله في هذه الاية بين الشريعة و الطريقة و الحقيقة. Peygamberimiz Aleyhisselâm'a hitâben şöyle demiştir: De ki: "İşte bu benim yolumdur. Ben, ne yaptığımı bilerek Allah'a çağırıyorum; ben ve bana uyanlar (bunu yapıyoruz). Allah'ı ortaklardan tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim."⁸⁴⁴ Öyle ki Allah katından sallallâhu aleyhi ve sellem'e gelen şer'iat, insânları Allah'a çağırان yoldur. Ve o, kulları Allah'a ulaştırdığımız tarîkattır. Ve basîret, eşyânın hakāyıkında gerçek ve bir olan yakıtı görmedir. Ve isimlerin mazharlarında mutlak vücûdun tecellîsini şühûddur. Allah'a çağırانında bir işâret yoktur. Ve o hakîkattır. Öyle ki Allah'a davet basîret üzeredir. Eserin şühûdu ve hakîkatı inkişâf ile vuku bulduğunda olduğu hal üzeredir. Bunun için Aleyhisselâm buyurdu: "Allahım bize eşyânın aslını göster." Bu şühûd mutlak gaybdan olan zâtî külliyyet ve mutlak hakîkatın isimlerinin vecihleri ile eşyada tecellî eden hakikat hakkındadır. Allah bu âyette şer'iat, tarîkat ve hakîkatın açıklığını bir arada topladı.] Ve nüzûl-ı şerâyi'den murâd-ı ilâhî, hakîkatın ahkâm ve âsâr ve izvâ' ve envâr ile sûret-i külliyye-i kemâliyye-i insâniyyede zuhûrudur ki cilâ vu isticlâ-i ilâhî onunla hâsıl olur. Pes sâhib-i kitab-ı makâsıd olan ârif-i muhakkıkîn ve kâr-ı imâret-i bâtın dârına imâret-i zâhir kavlınden murâdı şer'iatın bâtını olan tarîkat ve hakîkat ile tahakkuka tergîbdir.

⁸⁴⁴ Yusuf, 12/108.

Ve fehmi-zâhir ile adem-i iltifâtı beyândır. Pes zâhir ile bâtın beynini cem‘ etmektir. Zîrâ kâr yalnız zâhir ile hâsıl olmadığı gibi yalnız bâtın ile dahi hâsıl olmaz. Belki zâhir ile bâtın beyninde cem‘ ile hâsıl olur. Ve li-hâzâ kâle Aleyhisselâm: اوتيت جوامع الكلم [Bana cevâmi‘ul-kelim (az sözle çok şey söyleme özelliği) verildi.]⁸⁴⁵ ve onun bi‘seti zâhir ile bâtın beyninde cem‘ ile vâkı’ oldu. Pes şerîattan murâd-ı ilâhî vusûl-ı ilallâh⁸⁴⁶ hakîkatın muktezâsı olan fenâ-i mahzdan evvel [38b] tasavvur olunmaz. Pes şerîatın hakîkatı, abda nisbetle ifnâ-i vücûddur. Ve hükmen isti‘ânet ve istifâza mertebesinde mazhariyyetde kâim olmaktır.⁸⁴⁷ Ve Hakk’a nisbetle sûret-i külliyye-i kemâliyye-i insâniyyede sûret-i cem‘iyye-i ehadiyye ile zuhûr-ı küllî ve cilâ vu isticlâ-i cem‘îdir. والله يهدي من يشاء الي صراط مستقيم [Allah dilediğini doğru yola ulaştırır.]

مقصد سوم در بيان طريقت [Maksad-ı Sevvom: Tarîkatın Beyânı Hakkındadır]

Ve bu ikinci tarîkattır. Erbâb-ı mücâhedâta mahsûsdur. Ve bu tarîkân sülûku tezkiye-i nefis ve tasfiye-i kalb ve tahliye-i rûha mevkûfdur ki bunlar a‘mâl-ı bâtındandır. Ve bu tarîka tarîk-ı ebrâr derler. Ve bu tarîkî bilmek üç asla mevkûfdur:

اصل اول در تزكية نفس [Asl-ı evvel: nefsin tezkiyesi hakkındadır] Ve ol iki mukaddimeyi müştemildir.

مقدمة اوليدر تعريف نفس [Mukaddime-i evvel: nefsin ta‘rîfi hakkındadır]:

Şöyle bil ey hulâsa-ı ashâb-i fikr ve nükâve-i erbâb-ı kuds ve فكك الله لمعرفة حقيقة النفس [Allah nefsin hakîkatının bilgisini sana açsın.] Nefs ki ibârettir buhâr-ı hebâiden mütehasıle olan hey’âttan ki ol buhâr muzğa-i sanavberîden münba‘is olur. Ve hukemâ ona *rûh-ı hayvânî* derler. Ve onun için merâtıb-ı muhtelif ve evsâf-ı mütekâbile hasebiyle esâme-i mütenevvi‘a vardır. Herbir mertebede bir vasf sebebiyle bir gayrı isim bulur. Nitekim ‘an-karîb inşaallâh Teâlâ ona vâkıf olursan. Ve nefsi müdebbir zâhir-i bedendir. Ve bu sûret-i cismânînin sebâtı ve hayatını kâim tutucudur. Kuvâ-yı bâtın ve havâs-ı zâhir vâsıtasıyla ve bu tedbîr ve kıyâm ile ve kuvâ ve havâs ile sâir hayvânâta müşâbih ve müşâriktir. Ve bu müşâbehet ve müşârekeden ötürü rezâil ve nekâis onun levâzım ve hasâisindedir. Pes mâ-dâme ki nefis tabîat tarafına meyl eyleye ve vilâyet-i bedende ol müstevlî ve mutasarrıf ola.

⁸⁴⁵ Müslim, Mesâcid, 5.

⁸⁴⁶ N: ilallâhdır.

⁸⁴⁷ N: olmaktadırlar.

Ve hevâda istîfâ-yı lezzât-ı nefsiyye ve shevât-ı hissiye cihetine emr ola. Ve kalbi cihet-i süfliyyeye cezb [39a] eyleye. Ma'den-i ahlâk-ı zemîme ve menba'-ı ef'âl-ı seyiyie ve menşe-i evsâf-ı kabîha olur. Ondandır ötürü ona *nefs-i emmâre* derler. Nitekim Kur'ân-ı Mecîd'de beyân olundu: انّ النفس لامارة بالسوء [Şüphesiz ki nefis kötülüğü emreder.]⁸⁴⁸ Ve çûn vilâyet-i vücûdda tedbîr ve tasarruf, kalbe müfevvez ola. Nefs münkâd ve müstesleme olur. Onun tâatı ribkasına mütekallide olur. Ve bereket-i inkıyâd ile envâr-ı kalbîden ol mikdar-ı mütenevvire olur ki hâb-ı gafletten bî-dâr olur. Ve cihet-i ıslâh-ı hâl işe gelir. Amma çünkü henüz nefsin nevâzından ve temerrüd ve isti'sâyından bakâyâ kalmış ola. Gâh u gâh muktezâ-yı cibilliyyet-i zülmânînin hükmü üzere âsâr-ı nefsâniyye ondan mütevellide olur. Tâ kim mübâşeret-i shevât ve istîfâ-yı lezzât kıyâm göstere. Velâkin çûn envâr-ı kalbiyyeden pertev ile muvaffak olmuş ola. Ve hazret-i mebd'e'iyeye rucû'u lâbüddi ile bi-hüküm جميعا اليه مرجعكم [Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız.]⁸⁴⁹ ile muhakkak ola. Ol mübâşere ve mülâzemet başlar. Bu takdîr üzere ona *nefs-i levvâme* derler. Ve ((Allah)) اليه الاشارة في قوله تعالى لا اقسى بالنفس اللوامة [Teâlâ sözünde ona işaret eder: "Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim!"]⁸⁵⁰ ve çûn urûk-ı nizâ' ve hebâil-i kerâhet ondan külliyyet ile şurû'-ı münkâtı' ola. Ve kalb ile münâzaat etmekten tumânînet bula. Envâr-ı kalbiyye⁸⁵¹ ve esrâr-ı rûhiyye⁸⁵² mütenevvire ve mahzûza olur. Ve sıfât-ı zemîmeden münhalî'a ve ahlâk-ı hamîde ile mütehâllik olur. Ve bu takdîrce⁸⁵³ çûn dil münâzaat-ı nefisden halâs bula. Rics cânibinden i'râz edip âlem-i kuds cânibine müteveccih olur. Nefs dahi müşâyî'at ve mütâbiat gösterip hitâb-ı ; يا ايها النفس المطمئنة ارجعي [Ey imanın huzuruna kavuşmuş insân! Dön...]⁸⁵⁴ ile müşerref olur. Ona bu takdîr üzere *nefs-i mutmainne* derler.

مقدمة دوم در تزكية نفس [Mukaddime-i dovvom: nefsin tezkiyesi hakkındadır]: Şöyle bil ey tâlib-i ahlâk-ı kerîme [39b] ذكي الله نفسك عن دنس الاوصاف [Allah nefsinin yerilmiş vasıfların kirlerinden arındırsın.] Tezkiye-i nefis ibârettir zâilden, onun tahâretinden, onun fezâil ile ittisâfından. Ve fazîlet ile ittisâfı nefsin bir

⁸⁴⁸ Yûsuf, 12/53.

⁸⁴⁹ Yûnus, 10/4.

⁸⁵⁰ Kıyâmet, 75/2.

⁸⁵¹ N: kalbiyyeden.

⁸⁵² N: rûhiyyeden

⁸⁵³ N: takdîr üzere.

⁸⁵⁴ Fecr, 89/27-28.

hâletinden ibârettir ki. Ol hâlet bir kemâli müstemil ola ki ol kemâl ona mahsûs ola. Ve zemâil-i⁸⁵⁵ nefsin bir hâletidir ki ol hâlet bir noksânı müstemil ola ki ol noksân ona mahsûs ola. Fazîlet-i hemîşe ifrât ve tefrît miyânında olur. Ve yalnız ifrât ve yalnız tefrît rezâildendir. Ve ifrâtın ma'nâsı oldur ki; bir nesne ki ona lâzım olan kemâlden ziyâde ola. Ve ol ziyâde onun noksânına sebep ola. Zîrâ *الزيادة على الكمال نقصان*.⁸⁵⁶ [kemâl üzerine fazlalık bir noksandır.] derler.

Ve tefrîtin ma'nâsı oldur ki; bir nesne ki ona lâzım olan kemâl bâliğ olmaya. Pes fezâil-i evsâtan ibârettir ve rezâil-i etrâfdan. Ve usûl-i fezâil dördtür: kuvvet-i ilm, kuvvet-i gazab, kuvvet-i şehvet, kuvvet-i adldır. Kuvvet-i adl bu üç kuvvetin miyânındadır. Ve kuvvet-i ilmden murâd zeyrekliktir. Ve onda i'tidâl oldur ki sühûlet ile fark eyleye. Akvâlde sıdk ve kizb beynini ve a'mâlde hasen ve kabîh beynini ve i'tikâdâtta Hakk ve bâtıl beynini çün bu kemâl hâsıl ola. Ademînin kalbine bundan hikmet zâhir olur ki cemî'-i saâdetlerin başıdır. *و من يؤتى الحكمة فقد اوتى خيرا كثيرا* [kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir.]⁸⁵⁷ Ve ilm-i ahlâkda hikmetin haddi nefsin kemâlinden ibârettir. Ve nefsin kemâli melekât-ı fâzıla kesbindedir. Ya'nî ahlâk-ı hamîdeyi kesb ede. Bir vecihle ki herbir fi'l ki onda sâdır ola. Minhâc-ı şer' ve akl üzere ola. Ve i'tidâl-i kuvvet-i gazab onunla olur ki emr hikmete dâmer ve şerîata mutî' ve münkâd ola. Akvâl ve ef'âlde ve bu kuvvet kaçan kim mu'tedil ola. Ona *şecâat* derler. Ve hadd-ı şecâat oldur ki nefis ikdâm ve ihcâmda [40a] akıl ve şer' işâretine mutî' ola. Ya'nî delilikte ve budalalıkta ya'nî ikdâm ile adem-i ikdâm beyninde tarîk-i vustâ tuta. Ve i'tidâl ve kuvvet-i şehvet onunla olur ki ser-keş olmaya. Ve sühûletle akıl⁸⁵⁸ şer' emrine münkâd ola. Ve çün bu kuvvet mu'tedil ola. Ona *iffet* derler. Ve hadd-ı iffet oldur ki lezzât-ı bedenî ve temettü'ât-ı cismânîye nefsin şevki az olur⁸⁵⁹ ya'nî hırs ve hamûd beyninde tarîk-ı vustâ tuta. Bir uğurdan lezzât sa'yinde ictihâd gösterip ne tarîk-i ifrâtı tuta ve ne kemâl talebinden bi-küllî mümteni' olup tefrîti tuta. Ve i'tidâl-i kuvvet-i adl ondadır ki gazab ve şehveti zabt eyleye. İşâret-i akıl ve icazet-i şer' tahtında tuta. Ve bu iki

⁸⁵⁵ N: ru'yet-i.

⁸⁵⁶ N: -

⁸⁵⁷ Bakara, 2/269.

⁸⁵⁸ N: + ve.

⁸⁵⁹ N: -

kuvvet-i nefis için iki sıfat zâtîdir ki⁸⁶⁰ sâ'ir sıfât-ı zemîme bu iki kuvvetten mütevellid olur. Nitekim Hazret-i⁸⁶¹ Şeyh Necmeddîn *Mirsâd-ı İbâd* [*Mirsâdu'l-İbâd*] nâm kitâbında beyân eylemiştir. Ve bu iki sıfat anâsır hâsiyyetindedir. Şehvât⁸⁶² meyl eder tesseffül tarafına. Ya'nî şehvât-ı bedenî ve hasîse ve denî olan nesnelere ki bevvâb ve hâk hâsiyyetindedir. Ve gazab meyl eder terfi' ve tegallüb cânibine. Ya'nî şerîf nesnelere uluvv-i mertebet ve taleb ve münâsib ve ref'at gibi ki onlara istihkâk ve ehliyyeti yok iken taleb eder.⁸⁶³ İmdi⁸⁶⁴ bu havâ ve ateş hâsiyyetindedir.⁸⁶⁵ Ve nefis bu iki sıfattan lâ-büddür. Tâ şehvet ile cezb-i menâfi' eden⁸⁶⁶ ve gazab ile def'-i muzârr eyleye. Tâ kim âlem-i kevn [ü] fesâdda bu iki kuvvet vâsıtasıyla perveriş bula. Pes kuvvet-i adl oldur ki bu iki kuvveti i'tidâlde tuta. Gazab seg gibidir. Ve şehvet esb gibidir. Ve akıl süvâr ya'nî atlı gibidir. Ve esb vakit olur ki fermân ber-dâr olur. Ve seg vakit olur ki kendi tab'ı üzere olur. Ve vakit [40b] olur ki âmûhte ve muallim olur. Ve tâ kim seg âmûhte olmaya ve esb fermân berdâr⁸⁶⁷ olmaya. Süvâride ümid olmaz ki saydı ile götüre. Belki havf olur ki seg ona ulaşsın⁸⁶⁸ ve esb onu bir çâha ata. Veya bir kemerden aşağı bıraka ve ikisi maa dahi helâk olalar.⁸⁶⁹ Ve bu iki kuvvetin i'tidâli gâyetinin⁸⁷⁰ mîzânı, kanûn-ı şerîattır. Takvânın ri'âyeti şartıyla taleb-i murâd⁸⁷¹ ruhsat değildir. Tâ kim nefis ile beden-i selâmet ile kala. Ve akıl ve imân dahi terakkîde ola. Zîrâ eğer ba'zısı gâlib ve ba'zısı mağlûb olacak olursa sebkî ve behîmî makâmına düşer. Zîrâ behâyimde şehvet gâlibdir. Ve gazab mağlûbdur. Ve sibâ'da şehvet mağlûbdur. Ve gazab gâlibdir. Lâ-cerem behâyim-i hırs ve şerreye düşerler. Ve sibâ' üzere istîlâ ve kahr gâlib geldi. Ve çûn kuvvet-i adl mu'tedil ola. Ona adâlet derler. Ve hadd-ı adâlet oldur ki cümle-i fezâil nefisde müctemi'a ola. Ve amma usûl-i rezâ'il sekizdir; gürbûzlüktür ve

⁸⁶⁰ N: ve.

⁸⁶¹ N: -

⁸⁶² N: şehvet.

⁸⁶³ N:-

⁸⁶⁴ N: ve.

⁸⁶⁵ N: hâsiyyetidir.

⁸⁶⁶ N: eyleye.

⁸⁶⁷ N: + ve râm.

⁸⁶⁸ N: düşe.

⁸⁶⁹ N: + **Şiir:** تو بر کره تو سنی بر کمر نگر تا نیچد ز حکم تو سر که گر پالهنک از گفت گسیخت تن خویشتن کشت و خون تو ریخت

⁸⁷⁰ N: ri'âyetinin.

⁸⁷¹ T; N: -

eblehliktir ve budalalıktır ve harîsliktir ve füsürdeliktir talebden⁸⁷² ve zülm ve inzulâmdır. Ve delîlü'l-huzzâr oldur ki çûn bildin ki fezâil-i evsâttan ya'nî her⁸⁷³ fazîlet iki rezîlenin ortasında olur. Pes lâzım olur ki rezâ'il dahi sekiz ola. Hikmet gürbüzlük ile belâhet ortasındadır. Şecâat delilik ile budalalık ortasındadır. Ya'nî ikdâm ile adem-i ikdâm beynindedir. Ve iffet harîslik ile taleb-i füsürdekinin ortasındadır. Ve adl zülüm ile inzulâm ortasındadır. Ya'nî çûn kuvvet-i ilm i'tidâlden tecâvüz eyleye gürbüzlük kalkar. Ve gürbüzlüğün haddi oldur ki nefis birkaç iş içinde fikr eder ki ol işler vâkı'de şerr ola ve hayr sûretinde göstere. قال الله تعالى وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شيئا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ [Allah Teâlâ buyurdu: “Sizin için kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz.”]⁸⁷⁴ [41a] Ve çûn i'tidâlden nâkıs ola. Belâhet peydâ olur. Ve belâhetin haddi oldur ki nefis avâkıb-ı umûr endişesinden gâfil ve cemî'-i kemâlât ve fezâilden ârî⁸⁷⁵ ve âtıl ola. Ve kuvvet-i gazab kaçan kim i'tidâlden tecâvüz eyleye delilik artar. Ve delilik haddi oldur ki nefis hatb olan kârlara ve mahûf olan umûra ikdâm eder. Tahsîl-i metâlibde teemmülen kendini mehâlike atar. Ve ol sebep ile ihrâzında mahrûm kalır. Ve eğer i'tidâlden nâkıs olursa budalalık peydâ olur. Ve onun haddi oldur ki nefis umûr-ı izâm ve celâil-i eşgâlden olan işlerde tersân olur. Pes havf sebebiyle ol umûrun fevâidinden mahrûm kalır. Ve kuvvet-i şehvet çûn i'tidâlden tecâvüz ede hırs artar. Ve haddi hırs oldur ki nefsin arzu⁸⁷⁶ ve şevki lezzât-ı hissîye tarafına ziyâde olur. Ve onun bed-bahtlığına ve helâkına sebep olur. Ve eğer i'tidâlden nâkıs olursa humûd peydâ olur. Ve humûdun haddi oldur ki nefis-i füsürdekinin kemâline⁸⁷⁷ adem⁸⁷⁸ hâsıl olur. Ve bu gâyet ile mezmûmdur. Zîrâ ki⁸⁷⁹ nefis-i tâlib kemâl olmaya. Noksân ile kanâat eder. Ve kemâl-i saâdetten mahrûm kalır. Ve taraf-ı ifrât kuvvet-i adl zülümdür. Ve taraf-ı tefrît inzulâmdır. Zülüm ondan ibârettir ki rezâ'il cümleten nefisde cem' ola. Nefse bir sıfat hâsıl olur ki ol sıfat onu mûcibddir ki gayrı kimesneye bî-vech zarar erişir⁸⁸⁰ de ve inzulâm ondan ibârettir ki nefis cemî'-i fezâilden ârî ve hâlî kala. Ve hiçbir sıfat-ı kemâl ile mütehammil olmaya

⁸⁷² N: talebinden.

⁸⁷³ N: -

⁸⁷⁴ Bakara, 2/216.

⁸⁷⁵ N: hâlî.

⁸⁷⁶ N: arzusu.

⁸⁷⁷ N: füsürdelik ve kemâle.

⁸⁷⁸ N: adem-i taleb.

⁸⁷⁹ N: çûn.

⁸⁸⁰ N: yetiştî.

ve zarar ve ezimme-i mütehammil ola. Öyle değildir ki ol tahammül ona fâide ede. Ve amma nefsin rezâilden tahâretinde fezâil ile onun ittisâfında ihtilâf etmişlerdir. Ba‘zıları [41b] onun üzeredir ki nitekim tagayyur-ı ahlak mümkün değildir ki لا تبديل لآبديله [Allah’ın yaratmasında değişme olmaz.]⁸⁸¹ buyurdu. Kezâlik tagayyur-ı halk mümkün değildir. Nitekim haberde vârid olmuştur: فرغ ربكم من الخلق و الرزق و الاجل [Rabbiniz varlıklardan, rızık ve ecelden fâriğ oldu.]⁸⁸² ve bir gayrı tâife dahi onun üzeredir ki tebdîl-i ahlâk mümkündür. Ve illâ şer‘ onun tahsînine حسنوا اخلاقكم [Ahlakınızı güzelleştiriniz.] kavli üzere⁸⁸³ emr etmezdi. Ve mezheb-i sahîh budur. Ve illâ sa‘y mücâhedenin fâidesi olmazdı. Ve vücûd-ı hasen-ı halk nefisde şöyle ta‘biye olmuştur ki vücûd-ı nahlda hâsiyyet-i halâvet hurmanın aslında bi’l-kuvvedir. Ve şek yoktur ki ol hâsiyyet onda mefrûğ anhâdır. Ve turuncun hâsiyyeti humûziyyetidir. Mesela onun tebdîli mümkün değildir. Lâkin bir hâsiyyet ki bi’l-fi‘l onda mevcûddur. [sayfa kenarında:] Zira bi’l-fi‘l olan hâsiyyet mevcûddur. Ve bi’l-kuvve olan hâsiyyet mevcûd değildir. Lâkin bi’l-kuvve olan hâsiyyet bi’l-fi‘l olan hâsiyyetin aslıdır. Ondandır zâhir olur. Belki bi’l-fi‘l olan hâsiyyet bi’l-kuvve olan hâsiyyetin aynıdır. Bi’l-kuvve iken dirahıtı terbiye etmekle turunc ile bi’l-kuvve olan mertebeden kat‘-ı merâtıb edib herbir mertebede vasf -ı zâid ile zâhir olub intihâ-i merâtıb-i zuhûru olan humûziyyet mertebesine vâsıl oldukda ol kâbiliyyet-i asliyye bi’l-fi‘l onda zâhir olur. Pes vasf-ı zâid i‘tibârı ile gayrdır. Ve ayn i‘tibâriyle gayr değildir. Kâbiliyyet-i asliyye olmasın bi’l-fi‘l zâhir olmazdı. Şerâyi‘-i ilâhiyye kâbiliyyet-i asliyyeyi sa‘y ve ictihâd ile izhâr etmek için nâzildir. Fe’fhem.⁸⁸⁴ [sayfa kenarındaki haşiyenin sonu.] Onda bi’l-kuvve olan hâsiyyetin gayridir. Ve bununla onun tebdîli mümkündür. Pes⁸⁸⁵ sa‘y ve kesb vâsıtasıyla ve nece mümkün olmaya ki dört ayaklı hayvânı riyâzet ile ser-keşlikten ya veş etmek mümkündür. Ve vahşi saydı mûnis etmek kâbildir, mümkündür. Pes insân ki eşref-i mevcûdâtıdır. Ve tamam kâbiliyyet sâhibidir. Bi-tarîk-i evveli olur.⁸⁸⁶ Bu tâife ki tebdîle kâbillerdir. İki gürûhdurlar. Bir gürûh derler ki nefsin rezâilden tahâreti ve fezâil ile ittisâfı evsât-ı isti‘mâli ile hâsıl olur. Ya’nî cemî‘-i umûrda evsâtı ihtiyâr etmek gerekdir ki خير

⁸⁸¹ Rûm, 30/30.

⁸⁸² Bu rivâyeti hadîs kaynaklarında bulamadık.

⁸⁸³ N: ile.

⁸⁸⁴ N: + و الله يهدي من يشاء على صراط مستقيم [Allah dilediğini doğru yola eriştirir.] Hâşiye.

⁸⁸⁵ N: -

⁸⁸⁶ N: + **Beyit:** گردد او آنچنان که گردانی خود پرست است نفس انسانی

الامور اوسطها [işlerin hayrı ortası olandır] Zîrâ sırât-ı müstakîm ifrât ve tefrît beynindedir. Sırât-ı⁸⁸⁷ müstakîm vasat ri'âyetinden ibârettir. Ve etrâfdan ifrât ile tefrîtdir ictinâbdır. Ve vasat şimşîrden tîz-rakdır ve sebebi oldur ki tabîata ve hevâ-yı nefse muhâlifdir. Ve onun üzere durmak düşvârdır. Ve onun üzere olmak sebep-i helâkdir. ومن وقف عليه شقه نصفين [onun üzerinde kim durursa onu ikiye böler.] ve kıldan ince-rekdir. Ol sebep ile ki tarafeyn [42a] bir birinin zıddıdır. Bir tarafa azıcık eğer⁸⁸⁸ meyl ederse helâka sebep⁸⁸⁹ olur. Zîrâ hadd-ı i'tidâl bulmak ifrât ve tefrîtden cüdâ olmak ki bunlar hadd-i i'tidâle yakîndir, gâyet düşvârdır. **Kıt'a:**⁸⁹⁰

همه اخلاق نیکو در میانست که از افراط تفریطش زیانست
میانہ چون صراط المسطقیم است درد و جنبش قعر جهیم است

Hâlâ isti'mâl evsât ya'nî isti'mâl-i fezâil ona sebep olur ki nefis-i nâtıka ol iki nefis üzere behîmî ve sa'yidir.⁸⁹¹ Müstevlî ve müste'al olur. Çûn nefis-i nâtıka mütesarrif ola.⁸⁹² Ve ol iki nefsi kendi işâret ve itâatı altına götüre ve bi'z-zarûrî nefis rezâ'ilden pâk olur. Ve bir gürûh derler ki nefsin rezâ'ilden tezkiyesi ol iki kuvveti imâtet etmekle hâsıl olur. Ya'nî kuvvet-i gazabî ve kuvvet-i şehvânîdir ki bunlar nefis-i sa'yî⁸⁹³ ve behîmînin âsârıdır. Zîrâ bu iki kuvvetin vücûduyla tezkiyye-i nefis mümkün değildir. Zîrâ mâdâm ki bu nefsin kuvveti bâkî ola. Elbette onların âsârı olan nefis-i nâtıkanın cevheri üzere bâkî olur. Pes tezkiyye-i nefis hâsıl olmaz. İllâ bu iki kuvvetin imâtet⁸⁹⁴ izâlesi ile –ki mevt-i irâdî ondan ibârettir ve herkimesne ki⁸⁹⁵ mevt-i irâdî ile meyyit ola– tabîi hayat bulur: مت بالارادة تحى بالطبيعة [iradî (ölüm) ile öl tabîi (ölüm) ile dirilirsin.] Ve kimes⁸⁹⁶ ki hayat-ı tabîi ile zinde ola merk-i tabîiden halâs bulur. Ve hayat-ı tabîiden murâd-ı hayat câvidânîdir. Zîrâ her nesne –ki tabîi ola– dâimidir. Ve merk-i tabîiden murâd bedbahtlıktır. Ve savâba akreb bu iki mezhebden olur ki murâd-ı⁸⁹⁷ nefis-i nâtıkanın kuvveti ola.⁸⁹⁸ Ve ol iki nefsin âsârı

⁸⁸⁷ N: -

⁸⁸⁸ N: -

⁸⁸⁹ N: nisbet.

⁸⁹⁰ N: nazm.

⁸⁹¹ N: sebüîdir.

⁸⁹² N: olur.

⁸⁹³ N: sebü'yî.

⁸⁹⁴ N: + ve.

⁸⁹⁵ N: herkese.

⁸⁹⁶ N: herkese.

⁸⁹⁷ N: her vakit ki.

⁸⁹⁸ N: nefis-i nâtıka kavî ola.

evsâfından düzlük ile müte'essir ve münfa'il olmaya [42b] evsâtın isti'mâli ona kâfi ve evlâ olur. Ve eğer nefis zayıf ve serîu'l-infi'âl olacak olursa ve düzlük ile beden tarafına müncezib olursa ve lezzât-ı bedenîye mâil olursa ve muhâfazat-ı evsâta kâdir olmaz ise ol iki kuvveti imâtet ve ihmâd evlâ olur.

Teznîb: bilmek gerekdir⁸⁹⁹ kim bedeninin sıhhati ve marazı vardır. Nefsin dahi kezâlik sıhhati ve marazı vardır. Nefsin sıhhati oldur ki fezâil ile muttasıf ola. ve marazı oldur ki rezâ'il ile mevsûf ola. Ve nice kim emrâzın tabîbi vardır. Nüfûsun dahi kezâlik tabîbi vardır. Ve nüfûsun tabîbi enbiyâ ve evliyâdır. Ve nitekim emrâz bedenîden zıddı ile ilâc ederler. Kezâlik nüfûsun dahi emrâz ilâcını etmek gerektir. العلاج بضدها [tedâvi zıddı ile dir.] Meselâ maraz-ı buhlu sehâvet ile ve gazabı hilm ile ve hırsı zühd ile ve şerehi⁹⁰⁰ taklîl-i taam ile şehvâtı terk-i lezzât ile ilâc etmek gerektir. Velâkin bu makâmda bilmek gerektir ki çûn usûl-i fezâil dördttür ve usûl-i rezâ'il sekizdir. Ve bir nesneye bir nesneden gayrı zıdd olmak mümkün değildir. Zîrâ iki zıd iki emr vücdîdir⁹⁰¹ mevzû'-ı vâhid üzere mütevârid olurlar. Ve onların aralarında gâyetle hilâf olur. Pes bu i'tibâr ile rezâ'il-i⁹⁰² fezâil demek mümkün olmaz. İllâ mekr-i⁹⁰³ mecâz tarîkıyla ola. Velâkin her iki rezîlet ki ifrât ve tefrît tarafında onlar fazîlettirler. Zıddeyn olurlar. Zîrâ gâyet hilâf onların beyninde mütehakkık olur. Fazîlet ile rezîletten birisinin beyninde olmaz. Zîrâ ki fazîlet vasattır. Ve gâyet hilâf-ı tarefeyn miyânında olmak mümkündür. Ve eğerçi kim bu nev'-i mu'âlece bir tarîk ma'kûl ve münâsibdir. Velâkin [43a] ömürler sarf olmak gerektir. Tâ kim bir sıfatı tebdîl edeler. Böyle iken yine külliyyet ile mübeddel olmaz. Zîrâ zâtî ve cibillîdir. Ve çûn gayr-ı sıfatın tehzîb ve tezkiyyesine şurû' edeler. Ol sıfat bir kerre dahi hâlel kabûl eder. Ve bundan ötürü emîru'l-mü'minîn Ali kerremallahu vechehu buyurmuştur: ما انا و نفسى الاكراعى غنم كلما ضممتها من جانب: تنتشرت من جانب الاخر: ya'nî nefsim ile ben değilim illâ koyun çobanı gibi ki her ne kadar kim onu bir cânibden cem' ve zamm etsem cânib-i âhardan onlar münteşir olur. Ve bu nev'-i bîmâra akıl ile mu'âlece etmek mümkün değildir. Zîrâ akıl hod

⁸⁹⁹ N: + ki nece

⁹⁰⁰ N: + ziyâde-i harîsi.

⁹⁰¹ N: + ki.

⁹⁰² N: + ezdâd.

⁹⁰³ N: -

marîz ve alîldir. Ve kendi idrâkından âcizdir راي العليل عليل⁹⁰⁴[Hastanın düşüncesi, hastadır.]

Belki seg nefsi her ne kadar ki ziyâde bağlasan açlığı ziyâde olur.⁹⁰⁵ Ve ol zaman ki kayd-ı riyâzattan halâs bulur. Hırs ve şerehsi ziyâde olur. Pes tabîat esfelinde şerîat kemendinden gayrı şey ile terakkî mümkün değildi. Pes dâima nefsi şer‘a mutî‘ ve münkâd tutmak gerektir.⁹⁰⁶ Zîrâ nefis mâdâm ki şer‘in fermânı hattına baş komaya emmârelik sıfatından halâs olmaz. Zîrâ ki bu iki sıfat bir birinin zıddıdır. Tâ kim nefis-i emmâredir. Me‘mûr olmak mümkün değildir. Ve çûn me‘mûr oldu ve emre imtisâl eyledi. Emmârelikden halâs buldu. Ona bir meşâyihden birisi hazret-i izzetten istid‘â etmiş ki nefis ona göstere vâkı‘asında sîmâbdan⁹⁰⁷ dolu bir tabak ona arz eylediler. Ve eline bir şimşîr verdiler. Ve buyurdular ki ol zîbakı⁹⁰⁸ iki pâre eyleye⁹⁰⁹. Ba‘dehu⁹¹⁰ şimşîri zîbak üzere tuttu ve zîbakı iki pâre eyledi.⁹¹¹ Ve çûn elini kaldırdı. Zîbak kendi aslı olan [43b] hâline mu‘âvedet eyledi. Ya‘nî mâdâm ki sâlik şimşîr-i ri‘âyet-i şerîatı nefsi üzerine tuta nefis sâkindir. Ve nefsin gafleti ile muktezayât-ı tabîi üzere nefsin hâtırına Hindistân seferi gelse kendi kârı evcindedir. Hâl gider aslen sefer zahmetini yâdına getirmez. Ve kendi kârı evcinden gider.

Beyit:⁹¹²

همچو فيل خواب بين باغی شود نفس اگر يکخطه طاغی شود

[Asl-ı Dovvom: Kalbin Tasfiyesi Hakkındadır] اصل دوم در تصفیه قلب

Ol iki iki mukaddimeyi müştemeldir;

[Mukaddime-i evvel: kalbi ta‘rifidir]: Şöyle bil ey cevher-

i ma‘rifete müşteri و الصنوبری و الصنوبری [Allah seni hakîkî ve sanevberî olan kalbin marifeti ile gerçekleştirsin.] ki kalbin bir sûreti vardır. Ve bir Hakîkatı vardır. Onun sûreti muzga-i sanavberîden ibârettir ki bedenin ol sol cânibinde vedî‘attır. Ve onun hakîkatı ibârettir; bir cevher-i nûrânî-i mücerreden ki rûh ile

⁹⁰⁴ N: + **Mısra:** ترسم که طبيبت را طبيبي بان

⁹⁰⁵ N: bağıyalar ziyâde aç olur..

⁹⁰⁶ N: + zîrâ şerîatta cezbe-i Hakk ta‘biye olmuştur. Ve tab‘ı denli zulmettir. Ve şer‘ değildir nûrdur zulmetten nûr ile halâs olmak mümkün değildir..

⁹⁰⁷ Cıva.

⁹⁰⁸ Cıva.

⁹⁰⁹ N: eyleyesin.

⁹¹⁰ N: mâdâm ki.

⁹¹¹ N: etti.

⁹¹² N: şiir.

nefs beyinde mütevassıttır. Ol mahall-i ma‘rifet ve makām-ı muhabbet-i ilâhîdir⁹¹³ ki hükemâ ona *nefs-i nâtika* derler. Ve bunun ikisini bir bilirler. Ve onların tasavvurlarına sebep oldur ki çûn nefsi nihâyette mevsûf buldular. sıfat-ı⁹¹⁴ tamânînet ve rızâ ile ki bunlar kalb havâsındandır. Zann eylediler ki nefis ile kalb miyânında hiçbir fark yoktur. Ve nefis-i emmâre hod bir nefis-i âhardır. Bilmediler ki ol⁹¹⁵ nefis-i mutma‘inne yine nefis-i emmârelik münselih olup tamânînet ve rızâ hil‘atı giymiştir. Ve dil rengini tutmuştur. Ve her gâh ki nefis dil rengini tuta dil yine rûh rengini tutar. Ve böyle fark ve vâzıh olur. Ve ol dil ki bu uslûb üzeredir. İnsana mahsûstur. [44a] Ve nefis ile rûhun izdivâc ve ihtilâtından murâdı onun vücûdu netîcesidir. Ve mülk-i melekûtun imtizâc ve irtibâtından garaz, müsrah nazarı ve matrah şühûdiyle kendi sûretini, ayn-ı aşk-ı musavvirden ve onun basîreti basarı nûruyla müşâhede edip⁹¹⁶ münevver olmakdır. Çûn nefis rûhda cüdâ oldu. Aşk ve nizâ‘ tarafından âşikâre oldu. Ve her ikisinin imtizâcı ve izdivâcından sûret-i kalb mütevellid oldu. Ve bir berzah gibi bahr-i nefis ile bahr-i rûh beyinde vâsıta oldu. Ve’l-hâsıl ona delîl ki ayn-ı aşktan mevcûd oldu. Sebep⁹¹⁷ oldur ki kande bir cemâl görürse ona meyl eder. Ve her kande bir hüsn bulursa ona asılır. Ve herkes dil-ârâm ister. Dil ârâm etmez. Ve bir manzûrsuz nûrı kılmaz. Onun vücûdu aşkıyla kâimdir. Ve aşkın vücûdu onunla dâimîdir. Zîrâ vücûd-ı insânîde kuvâ-yı rûhânî ve cismânîden herbir kuvveti müdrikât-ı mahsûsadan⁹¹⁸ halk etmiştir. Meselâ basarı mubassirât idrâkinden ötürü ve sem‘i mesmû‘ât idrâkinden ötürü ve şemmi meşmûmât idrâkinden ötürü ve zevki mezûkât idrâkinden ötürü ve lemsi melmûsât idrâkinden ötürü ve aklı ma‘kûlât idrâkinden ötürü ve kalbi aşkdan ötürü halk etmiştir. Tâ kim aşk olmaya bî-kârlıktır.

Şiir: گر دل نبود کجا وطن سازد در عشق نباشد به چه کار آید دل

Ve dil-i vücûdî insânî olan âlem-i sagîrde Arş-ı rahmân mesâbesindedir. Ve âlem-i kebîrde kimi âlemden ibârettir. Arş kalb-i ekberdir âlem-i kebirde. Ve kalb arş-ı asgardır âlem-i sagîrde. Ve vech-i müşâbeheth ve mümâselet oldur ki kalb ile Arşdan [44b] herbirisi sıfat-ı Rahmân mazhariyyetine mensûbtur. كما قال تعالى الرحمان على العرش استوى و قال عليه السلام قلب المؤمن بين الاصبعين من اصابع الرحمان يقبها كيف يشاء

⁹¹³ N: + **Şiir:** که محبت در کند منزل جز از این دل دلیست در دل

⁹¹⁴ N: vâsf-ı.

⁹¹⁵ N: + ya‘nî.

⁹¹⁶ N: ile.

⁹¹⁷ N: -

⁹¹⁸ N: + ötürü.

[(Allah) Teâlâ buyurduğu gibi: “Rahman arşa istivâ etti.”⁹¹⁹ Ve (Rasulullah) Aleyhisselam buyurdu: “mü’minin kalbi Rahman’ın iki parmağı arasındadır. Nasıl dilerse öyle çevirir.”⁹²⁰]

Belki kalb Arş-ı kebîrdir. Ve Arş kalb-i sagîrdir. İki vech ile evvelki vech oldur ki kalbin Feyz-i İlâhî’yi kabulde şuûru vardır. Amma⁹²¹ Arşın yoktur. Ve vech-i sâni⁹²² oldur ki kalbin Feyz-i İlâhî’ye isti’dâdı vardır ki çûn tasfiye bula. Şöyle ki mahall-i istivâ-yı rahmânî ola. Mazhar-ı tecelliyât cümle-i esmâ’ ve sıfât-ı rabbânî olur. Ve bu ma’nâyı müeyyid Hazret-i Hüdâvendigâr buyurmuştur;

Mesnevî: بر هر چه همی لرزی می دان که همان ارزی

زین روی دل عاشق از عرش فزون باشد

Mukaddime-i dovvom: kalbin tasfiyesi hakkındadır: Şöyle bil ey müsta’idd-ı vusûl-ı makâm-ı cem‘ شین طبع الطبع و شین نفس النفس و شین قلبك عن رین نفس النفس و شین طبع الطبع [Allah kalbini nefsin hırsından ve huyun kusurundan arındırsın.] ki tasfiye-i dil ondan ibârettir ki dil hânesini mehbit-i envâr-ı izzet ve mahall-i kuds-ı ulûhiyettir ki [Ben göklere ve yeryüzüne sığmam, fakat mü’min kulumun kalbine sığarım.]⁹²³ buyuruldu. Kazûrât-ı tabiatta ve hâr u hâşâk hidsânda mükibb-i tecrîd ile kat’-ı alâik-i zâhirîden ibârettir. Hubb-ı dünya gibi câh ve mal ve amm ve hâl ve zen ve ferzend ve havîş ve peyvenden sâlik râh-ı hâk kalbini⁹²⁴ pâk eyleye.⁹²⁵

Ve ayine-i dili ki mücellâ-yı tecelliyât-i rabbânî ve manzûr-ı naza-ı rahmânîdir ki قلب المؤمن مرآت الله [mü’minin kalbi Allah’ın aynasıdır.] miskale-i tefrît ile ki men‘ avâ’ik-i bâtinîden ibârettir. Her mahbûb gıyâbın ibarâtından ve her matlûbun âsârından –ki Hakk’ın gayrı ola– saykal ede.

Beyit: آن چنان دل که وقت پیچا پیچ جز خدای اندر و نباشد هیچ

⁹¹⁹ Tâhâ, 20/5.

⁹²⁰ Tirmizî, Kader, 7.

⁹²¹ N: ötürü.

⁹²² N: ikinci vecih.

⁹²³ Subkî hadisi isnâdı olmayan rivâyeler arasına alırken Aclûnî ise hadisin sabit olmadığı ancak mânâ olarak doğru olduğunu belirtmiştir. Ebû Nasr Abdülvehhab Subkî, *Tabakātu ‘ş-Şâfiyyeti’l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kâhire, 1976; c. 6, s. 331; Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, c. 2, s. 165.

⁹²⁴ N: -

⁹²⁵ N: + **Beyit:**

ده بو دان نه دل که اندروی کاو و خرباشد و ضیاع و عقار

Ve çûn mümkin olduğu meretebe⁹²⁶ [45a] tecrîd-i zâhirî ve tefrît-i bâtinî müyesser ola. Halvet ve uzlete ikbâl ve müdâvemet-i muhâlatadan idbâr eyleye. Tâ mürd-i mahsûsât ki âfât-ı zâhirdir. Ondan münkatı‘ ola. Zîrâ küdüretin ekseri havâs sebebiyledir.

Beyit: دل را همه افت از نظر بر خیزد چون دیده بدید دل در آویز

Ondan sonra müdâvemet-i zikre ve nefy-i hâtıra sa‘y ede. Tâ kim vesâvis-i şeytânî ve hevâcis-i nefsânîden⁹²⁷ –ki bunlar bâtinin âfâkıdırlar– halâs bula. Ve çûn ma‘rifet havâtıriyye ve onların miyânında temeyyüz ve tafsîl-ı gavâmız ve hakâyık-ı ulûmun cümlesindendir. Ve onların fevâid ve avâ‘iden idrâk-ı dakâik-ı fühûmdandır. Ve hâl bu ki salâh ve fesâd-ı a‘mâl ona menût ve saâdet⁹²⁸ şekâvet ona merbûttur. Vâcib oldu ki ma‘rifet-i havâtır için bir tenbîhi⁹²⁹ beyân eylemek.⁹³⁰ **Tenbîh:** bilmek gerektir ki lugatta ma‘nâ-yı hâtır mâni‘den ibârettir.⁹³¹ Ve ıstılâh-ı mutasavvıfda hâtırdan murâd şol vâriddir ki dilden gûzar onda⁹³² bir hitâb veya ta‘rîf veya bir taleb sûretinde ki ol vâridde bendenin ta‘ammüdü olmaya. Pes vârid-i âmm⁹³³ ve hâtır hâs olur. Zîrâ herbir hâtır vârid olur. Ve herbir vârid hâtır olmaz. Hüzün ve sürûr ve kabz ve bast vâridi gibi. Ve ekser ehl-i tasavvuf onun üzerinedir ki envâ‘-ı havâtır dört nev‘a münhasıra ola ki Hakkânî ve melekî ve nefsânî ve şeytânî. İmdi hâtır-ı Hakkânî bir ilmdir ki Hakk Teâlâ batnân gaybden vâsıtasız ehl-i mer‘iyyet ve huzûr-ı kalbine ki şekk ve raybden münezzehtir. Kazf eder; ان ربی یقذف بالحق علام الغیوب; [şüphesiz Allâmu‘l-Guyûb Rabbim hakk ile kazf eder.] ve Sehl Tüsterî kuddise sırruhu bu hâtıra sebep evvel ve nakru‘l-hâtır deyû⁹³⁴ nâm koymuştur. Ve bu hâtır Ebeden hatâ etmez. Ve hâtır-ı melekî [45b] oldur ki mefrûz ve mendûbe terğîb eder. Ve mekrûh ve mahzûrdan tahzîr eder.⁹³⁵ Ve irtikâb-ı muhâlefete ve muvâfakâtan ictinâb-ı melâmet eder⁹³⁶ ona ilhâm derler. Ve hâtır-ı nefsânî oldur ki tekâzâ-yı huzûz

⁹²⁶ N: mikdarı.

⁹²⁷ N: şeytânîde.

⁹²⁸ N: + ve.

⁹²⁹ N: teznîbi.

⁹³⁰ N: etmek.

⁹³¹ N: mâni‘dir.

⁹³² N: ede.

⁹³³ N: + olur.

⁹³⁴ N: -

⁹³⁵ N: gösterir.

⁹³⁶ N: ederler ve.

ve âcile ve terk-i⁹³⁷ âcile üzere ve izhâr-ı de‘âvî bâtile üzere maksûr ola. ona hâcis derler. Ve hâtır-ı şeytânî oldur ki muhâlefeti Hakk’a dâ‘î ola. قال الله تعالى الشيطان يعدكم [Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, kötülüğü emreder...”⁹³⁸ ve (Peygamber) Aleyhisselâm dedi: “şeytanın afeti hakkı inkar ermesi ve şer ile korkutmasıdır.] ve ona *vesvâs* derler. Ve amma hâtır-ı hakkânî ile hâtır-ı melekî miyânında fark oldur.⁹³⁹ Kim hâtır-ı hakkânîye hâtır-ı âhar muâriz olmak mümkün olmaya. Zîrâ onun zuhûr-ı saltanatı ve bürûz-ı satveti katında cümle-i eczâ-i vücûd münkâd ve mütesellim ve sâir havâtır muzmahill ve mütelâşî olurlar. Nitekim Hazret-i⁹⁴⁰ Hüseyin Mansûr rahmetullahu aleyh demiştir. Onun cevabındaki ondan suâl eylediler ki burhân-ı hakk nedir? ترد على القلوب تعجز النفس عن تكذيبها [vâridât kalbe vârid olur ve nefsi kendini yalanlamada aciz bırakır.] Ve hâtır-ı melekîye hâtır-ı nefsânî ile mu‘ârıza etmek mümkündür. Ve amma hâtır-ı nefsânî ile hâtır-ı şeytânî beyinde fark oldur ki hâtır-ı nefsânî nûr-ı zikirle mukatı‘ olmaz. Ve men‘le mümteni‘ olmaz. Ve kendi matlûbu tekâzâsına ilhâh gösterir. Ve lecc etmeğe meşgûl olur. Tâ kim murâdına erişe. Zîrâ nefsin maksûdu, istîfâ-yı lezzet ve kazâ-yı şehvettir. İmtinâ‘ etmeyince mümteni‘ olmaz. Meğer kim tevfiğ-i ilâhî refik ola ve ol mütâlebeye sa‘yı ve ilhâhı⁹⁴¹ nefisden kopar. Def‘ ve men‘ ile mündefi‘ ve mümteni‘ olur. Ve bir gayrı lezzet ve şehvet tarafına ve talebine meşgûl olur. Zîrâ onun maksûdu iğvâdır. Bir vecihle sûret bağlar ki olmasını mümkün gösterir. bağlaya ya’nî olmak mümkün ola.⁹⁴² Yoksa mahsûs-ı mütâlebe [46a] etmek değildir. Ve çûn bir kapıdan iğvâ memnû‘ ola bir gayrı kapıyı döver. Meselâ şeytân mebde’ hâlde ma‘siyet emr eder. Ve çûn görür ki bu vecihle iğvâ ve idlâl sûret bağlamaz ayn-ı tâ‘at ve şer‘an mekrûh olan ifrât cânibine kalbi iğvâ etmeğe vesvese eder. Akd-ı niyyet ve salâta ve tanzîf-i libâs ve musallîde mübâlağa gibi ve âb-ı vuzû isti‘mâlinde isrâf gibi bir mertebe ki hadd-i ulûmdan mütecâviz olur. Haberde vârid olmuştur ki: ان [abdest için bir şeytan vardır ki ona velehân derler.]⁹⁴³ ve hiç

⁹³⁷ N: + lezzât-ı.

⁹³⁸ Bakara, 2/268.

⁹³⁹ N: olur.

⁹⁴⁰ N: -

⁹⁴¹ N: muhabbeti.

⁹⁴² N: herbir vecihle sûret bağlaya ya’nî olmak mümkün ola.

⁹⁴³ Tirmizî, Taharet 43; İbn Mâce, Taharet 48.

hâtır-ı hakkânî ve melekî ve nefsânîden birisi münkatî' olmaz. İllâ hâl-i fenâda ve bu ma'nâ lemhadan evvel ele vermez. Ve bir kere dahi çûn fenâ ser-haddından resm-i vücûd ile ayn-ı şühûda rucû' düşe. Ol üç nev'-i havâtır mu'âvedet ederler. Ve her kimse kim isteye ki havâtır beynini temeyyüz eyleye, onun tarîkı oldur ki onun kalbine hutûr eder. Onu mîzân-ı şer' ile vezn ede. Eğer mefrûzu mebzûra kısmından ise ol taraf ki muhâlefet-i nefse nez-dîk ola. Evvelîn kısmından olur. Ve her cânib ki muvâfakat-ı hevâya nez-dîk ola. Âhirîn kabilinden olur. Pes ol taraf ki muhâlefet-i nefse nez-dîkdir. Onu iktizâ eyleye.

Nazm: چون توی مجتمع شوند دو کار که ندانی کدام باید کرد
هر چه آن بر خلاف قویست پرتوان احرام باید کرد

Ol nesne ki demişlerdir: herbir hâtır sağ taraftan ya önden zâhir ola. Onun ekseri melekîdir. Ve ol hâtır ki sol tarafından ya arddan zâhir ola. onun ekseri şeytânîdir. Onun i'tibârı yoktur. Zîrâ şeytân cemî' cihâttan gelir. [46b] كما نطق به القرآن [Azîm olan Kur'ân onunla ilgili olarak konuştuğu gibi: "sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından sokulacağım..."⁹⁴⁴] Bilmek gerektir ki çûn tasfiye-i dil jengâr tabîat ve gubâr şekk ve raybden ki [şüphesiz kalpler demirin paslandığı gibi paslanır.] mûcib-i meşrûh üzere el vere. Pâdişâh-ı ferd ve ehad ve sultân-ı Ezel ve Ebed kalbe ki taayyûndan münezzeh ve televvünden müberrâdır. Ve mehbit-i envâr-ı ilâhî⁹⁴⁵ ve mahall-i esrâr-ı tedellî tecellî eder. Ve eğer ki kim Hakk Teâlâ⁹⁴⁶ dâimen zâtıyla mütecellâdır. كما قال تعالى الله نور السموات و الارض. [ayrıca Allah Teâlâ buyurdu: "Allah yerin ve göklerin nûrudur."⁹⁴⁷] Ve onu feyezânı âmm ve tecellîsi berdevâmıdır. Amma şol jeng [pas,kir] sebebiyle ki mir'ât-i kalbin vechinde ola. onun kalbi, kâbil-i tecellî olmaz. Her gâh ki ol jeng silinmiş ola. Vech-i vücûd-ı Hakîkî onda mütecellâ olur. Ne vech-i mir'âta irtihâl etmekle ve ne mir'ât-i vechi hareket etmekle. Velâkin hicâb zevâliyle ya'nî hicâb zevâliyle vech-i vücûd-i Hakîkî onda mütecellâ olur.⁹⁴⁸ Zîrâ âyîne ile sûret miyânında hiçbir vecihle ne ittihâd ve ne hulûl vardır.

⁹⁴⁴ A'raf, 7/17.

⁹⁴⁵ N: tecellî.

⁹⁴⁶ N: + Celle ve Alâ.

⁹⁴⁷ Nûr, 24/35.

⁹⁴⁸ N: + **Beyit:** نور خود در آفتاب تیز دست عیب در آینه ست و در دیدست

Beyit: گوید انکس درین مقام فضول که محلی نداند خلوت

Zîrâ sûret âyîne de tecellî etmiştir. Hulûl etmemiştir. Eğer hulûl etmiş olaydı bir tecellînin sûreti bir hâlette merâyâ-yı müteaddide tasavvur olunmazdı.⁹⁴⁹ Belki bir âyîne de hulûl edidi.⁹⁵⁰ Onun gayrısına rihlet ederdi. Velâkin tecellîde tefâvüt çû kadar ba‘zı mirâtta ezher-ı vâzih ve evzahdır. Ve ba‘zısında ahfâ ve istikâmetten i‘vicâca emyeldir. Ol vech-i tecellî mirâtın muktezâ-yı safâleti ve sıhhat-i⁹⁵¹ istidâret ve istikâmeti hasebiyledir.

Beyit: هر چه روی دلت مصفی تر زو تجلی ترا مهیاتر

Ya‘nî çûn zâhir olmak ayine hasebiyledir. Şekk ve şüphe yoktur⁹⁵² eğer ayna küçük olursa küçük gösterir. Ve eğer büzürg [47a] olursa büzürg gösterir. Ve eğer müselles olursa müselles ve eğer mürebba‘ olursa mürebba‘ gösterir ve eğer kesir olursa kesir. Ve eğer râst olursa râst gösterir. Âb gibi ki şekli ve rengi yoktur. Eğer sebz mürebba‘ olan inâya korlarsa sebz mürebba‘ gösterir. Ve eğer sürh müstedîr inâye korlarsa sürh ve müstedîr gösterir. Maa-hâzâ âb ne sebzdir ne ve ne sürh ve ne mürebba‘ ve ne müstedîrdir. Ve âb inânın Hakîkatı nice ise öylecedir. Tegayyur ve ihtilâftan berîdir. Velâkin sürhu ve sebzi çûnkü aynasız görmek mümkün değildir. Zıkr olunduğundan gayrı mümkün değildir ki aynanın muktezâsıdır. Pes ihtilâf-ı hâl tegayyur-ı aynâdır. Her körcü böyle bilmek gerektir illâ gayr değil.

Tenbîh: Şöyle bil ki çûn dil ayinesi küdürât-ı mâsivâyı Hak‘dan sıfâtı kabul ede. Ve safâsı kemâle erişe âftâb-ı cemâl-i zü‘l-celâl müşevvikası olur. Ve zât-ı müte‘âliyetü’s-sıfât tecelliyâtının meclâsı olur. Velâkin öyle⁹⁵³ değildir ki her kimseye ki⁹⁵⁴ devlet-i sefâlet⁹⁵⁵ ve safâ-yı dil el vere. Ve saâdet-i tecellî müsâ‘ade eder. [Bu, Allah‘ın lutfudur ki onu dilediğine verir.]⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ Bu saâdette sâfi olan diller müsta‘id ve müstes‘id olur. Nitekim⁹⁵⁸ Abdullah Ensârî demiştir: “Tecellî nâgâh gelir. Amma âgâh olan dile gelir.” Ve Hâce Ebû Bekir

⁹⁴⁹ N: olmazdı.

⁹⁵⁰ N: ebedîdi.

⁹⁵¹ N: musaffâ ve sıkâleti.

⁹⁵² N: şeksiz.

⁹⁵³ N: ile.

⁹⁵⁴ N: gird-i.

⁹⁵⁵ N: sıkâlet.

⁹⁵⁶ Hadîd, 57/21.

⁹⁵⁷ N: + **Şiir:** غواصان را اگر چه بیمی نبود در هر صدفی در یتیمی نبود
و من دولت هر سینه کلیمی نبود در عرش در آنجا می افتد

⁹⁵⁸ N: + Şeyhu‘l-İslâm.

Sâmân buyurur⁹⁵⁹ ki: “her yılan körü tutmaz. Amma körü ol kimse tuttu ki yıldı.”
Mısra: نه هر که کشت درو دنه هر که رفت رسید Ya'nî her tohum eken biçmez, ve her yola giden menzîle erişmez. Velâkin ekini biçmek ümidiyle ekin ekmek gerek. Ve menzile erişmek ümidiyle yola gitmek gerek.

[Asl-ı Sevvom: Rûhun Tahliyesi Hakkındadır] اصل سوم در تخلیه روح

Ve ol iki mukaddimeyi müstemildir.

[Mukaddime-i evvel: rûhun ta'rîfi hakkındadır]: مقدمة اول در تعريف روح

Şöyle bil ey perverde-i lutf-ı üns ايدك الله بروح القدس [Allah Rûhu'l-Kuds ile seni desteklesin.] ıstılâh-ı [47b] muhakkıkînde rûh ibârettir bir cevher-i mücerreden ki mâdde-i cismânî ile mütekavvim olmaya. Velâkin bu, cism-i mütehâyizinin tedbîrine mütealliktir. Ve menşe'-i cemî'-i ervâh, hazret-i akıl oldur ki ona bir i'tibâr ile *rûh-ı Muhammedî* derler. Bu⁹⁶⁰ cümle ondan müteayyin olmuşlardır. Ya onun aynı haysiyyeti ile veya onun taayyünâtı haysiyyeti ile ki onlar usûldur. Veya bu usûlden müteferri'dir. Veya onların fûrûundan veya fûrû'ları fûrûunda و هلم جرا [Ve bunlar gibi]. Ve Şeyh Necmeddin er-Râzî *Mirsâdu'l-İbâd*' da bir hûb misâl getirmiştir. Kand ile kanâd sûretinde⁹⁶¹ فمّن اراد ذلك فليطلب هناك [kim bunu isterse orada arasın.] Ve bu akl-ı evvel Rûh-ı Muhammedî'den ibârettir külliyyet ile. Zîrâ akl-ı küll cemî'-i eşyâyı câmi'dir onun ittisâfı sebebiyle. Ve⁹⁶² cüz'iyeti mücib olan takayyüdâtın irtifa'ı i'tibâriyle ve takayyüdât miyânında hâkimdir. İsneyniyyet⁹⁶³ ammâ sûret-i beşerî ve hey'et-i nâsûtîye taalluku i'tibâriyle onların beyninde olan mugâyeret-i küllî ile cüz'î beyninde olan mugâyeret gibidir. Hakâyık-ı muhtelif beyninde olan mugâyeret gibi değildir. Nitekim mahbûbînden ba'zısının mu'tekıd ve maznûmdır ki hikmet-i müte'âliye üzere âlim değildir. Ve zann ederler ki ukûlden herbirisi –ki müsemmâdır– ervâh-ı mücerrede ile bir nev' ve bir hakîkatdır. Kendi mâsivâsında mübâyin ve onun nev'i kendi şahsına münhasırdır. Ve bu kelâm eğer ki kim bir vech-i⁹⁶⁴ müteveccihdir. Zîrâ ki küllî-i hakîkî her gâh ki munzam ola. Bir gayrı sıfat-ı küllîye envâ'da bir nev' olur. Velâkin⁹⁶⁵ ma'nâ-yı hakîkat-ı küllî yi gayîden –ki onun

⁹⁵⁹ N: der.

⁹⁶⁰ N: ve.

⁹⁶¹ N: sirtında.

⁹⁶² N: -

⁹⁶³ N: + ile.

⁹⁶⁴ N: + ile.

⁹⁶⁵ N: + bu.

ifrâtıdırlar– külliyyet ile mübâyin edemez. Zîrâ rûh-ı küllîdir ki bir gayrı sıfat-ı küllîde zuhûru sebebiyle envâ‘dan bir nev‘ olur. Ve bir sıfat-ı cüzîde eşhâsdan bir şahs olur. Pes rûh-ı küllî ki ona *akl-ı evvel* derler. [48a] Onun nisbeti sâir ervâh-ı felekî ve insânî ve hayvânîye şol kimsenin katında –ki onun basarından gıtâ münkeşif ola. Ve basîretinden hicâb mürtefi‘ ola– cinsin kendi envâ‘ ve eşhâsına nisbeti gibidir. Pes onların miyânında külliyyet ile mübâyenet olmaz. Suâl: eğer derlerse –ki nufûs-ı⁹⁶⁶ nâtıka ki ervâh-ı insânîden ibârettir. Ve ebdâna müteallıklardır.– [تعلق التدبير و التصرف بالحقیقة [tedbîr ve tasarrufun ilişkisi hakikat iledir.] Ukûl-ı mücerrededen mütebâyinlerdir. Ve gâyetü mâ fi’l-bâb oldur ki ukûl-ı mücerrede bi’l-külliyye mütebâyin değillerdir. [اكون العقل الاول كالجنس لها [akl-ı evvelin oluşumu ondaki cins gibidir.] Cevap veririz ki nefis-i küllî ki nufûs-ı nâtıka onun cüz‘iyyâtıdırlar. Bi’l-hakîka akl-ı külliyye mübâyin değildir. Belki onların beyninde mübâyenet-i taalluk ve lâ-taalluk i‘tibâriyladır. Ve taalluk ve lâ-taallukden herbirisi hakîkattan hâric bir sıfattır. Ve bir sıfat ki hârice ola.⁹⁶⁷ Bir şeyin hakîkatında bi’l-hakîka mûcib-i mugâyeret ve mübâyenet olmak mümkün değildir. Nitekim zükûrat ve ünûset insânda ve bâkî hayvânâtta mucîb mugâyeret değillerdir ki onların mevsûfâtından herbirisi bir hakîkat ola. Ve onlardan bir gayrı nesne mugâyir ola. Ve Hazret-i Hüdâvendigâr ervâh beyninde adem-i mugâyeret hakkında mesnevîde getirmiştir;

Mesnevî: منبسط بوطيم يك جوهر همه بی سر و بی پا بودیم آن سر همه
چون بصورت آمد آن نور سره شد عدد، چون سایه های کنگره

Pes taaddüd-i âlem sûrette hâsıl oldu. Ve saâdet ve şekâvette ihtilâf-ı muktezayât-i nefsânî ve müşebbihât-ı⁹⁶⁸ cismânîsi kesret-i iştiğâl sebebiyle ve onun ademi ile vâkı’dır.⁹⁶⁹

Ve rûh-ı insânî cevheriyyet ve tecerrüd haysiyyetiyle ve dahi âlem-i ervâh mücerrededen olduğu haysiyyetiyle bedene [48b] mugâyerdır. Ve ona müteallıktır. Taalluku’t-tedbîr ve’t-tasarruf ve kendi zâtıyla kâimdir. Ve bakâ ve sebâtta bedene muhtâç değildir. Amma ol haysiyyeti ile ki beden onun sûreti ve mazharıdır. Ve âlem-i şehâdette onun kemâlâtını ve kuvâsını mazhardır. Bedene muhtâctır. Ve

⁹⁶⁶ N: nefis-i.

⁹⁶⁷ N: + nefis-i nâtıkanın sıfatı ukûl-ı mücerred bir sıfat ki hârice ola.

⁹⁶⁸ N: müstehiyât.

⁹⁶⁹ N:+ **Beyit:** او را رخ سرخ کشت ما را سرخ زرد زان می خوردم که یار من زان

ondan münfek değildir.⁹⁷⁰ Belki⁹⁷¹ vücûd-ı mutlak olan Hakk'ın cemî'-i mevcûdâtta tecellî-i âmm ile⁹⁷² sereyânı gibidir.⁹⁷³

Pes bu i'tibâr ile rûh ile beden beyninde min külli'l-vücûh mugâyeret olmaz. Pes rûhun bedene nisbeti vücûd-ı mutlakın cemî'-i mevcûdâta nisbeti gibidir. Nitekim vücûd-ı mutlak müte'âlî ve mukaddestir. Ondan ki zamân ve mekân hazîzine onun azameti sığmak mümkün ola. Rûhun hükmü dahi be-ayna onun gibidir. Zîrâ rûh-ı insânî âlem-i cismânîden değildir ki tâ zamân ve mekâna onun sığması mümkün ola. ve onu ihâta etmek kâbil ola. Ve li-hâzâ seyyidü'l-evvelîn ve'l-âhirîn buyurmuştur ki vücûd-ı Hakk zaman ve mekândan evvel idi. Şol kâbiliyyet ile ki eğer ol kâbiliyyet mukarrir olaydı zamandan bir miktar ile kâbil tenâhî olur idi. Amma olmadı. Ervâhın ecsâm üzere kâbiliyyeten takdîr etmiştir. “ خلق الله الارواح قبل ” [Allah rûhları bedenlerden iki bin yıl önce yaratmıştır.]⁹⁷⁴ kavli ile ve kâbiliyyetinin husûsî-i ma'rifeti mevkûftur. Velâyetin verâsında bir tavra ve onun tevhinde demek mümkündür ki iki bin yıl taayyünü iki rütbe-i külliyyeden ötürüdür ki ol iki rütbe için cüziyyât-ı gayr mahsûstur. Ol iki rütbe heyûlâ ile sûrette ve kesrette gayr-ı mütenâhiyeden elif ile ta'bîr eyledi. Zîrâ eliften ekmel adet yoktur. Ve Muhakkıklar rûhun bedenden kâbiliyyetini zevk-i [49a] vicdânla eklemiştir. Ve keşf-i ayân ile bilmişlerdir lâkin.⁹⁷⁵ Ve Hazret-i Hüdâvendigâr ba'zı gazeliyyâtında ol kâbiliyyete işâret etmişlerdir. **Kıt'a:**

پیش از آن کاندر جهان باغ و می و انگور بود
از شراب لایزالی جان ما مخمور بود
ما به بعداد جهان جان انا الحق می زدیم
پیش از آن کاین دار و گیر و نکته منصور بود

⁹⁷⁰ N: + belki bedende sârîdir. Ehl-i nazar katında meşhûrîn olan hulûl ve ittihâd sereyânı ile değildir.

⁹⁷¹ N: + [sayfa kenarında:]**Şerh [ve] izâh:** eğer suâl olunursa Şeyh Yâr Ali kuddise sırrahu rûhun bedene nisbeti vücûd-ı mutlak olan Hakk'ın tecellî-i âmile cemî'-i mevcûdâta olan nisbeti ile istidlâl eder. Ve vücûd-ı mutlakın mevcûdâta nisbeti ma'rifeti rûhun bedene nisbeti ma'rifetten hafîdir. Cevâb olunur ki ârif mezbûrun zevkinde hakâyık ve merâtıbdâ vücûd-ı mutlakın tecellîsi şuhûdu gâlib olmakla tecellî-i âleme Hakk zâhir ve meşhûd olur. Rûhla beden ol şuhûd [sayfa kenarındaki şerhin sonu.]

⁹⁷² N: + eden.

⁹⁷³ N: + **Kıt'a:** جانز انبوه در تن قد جای حضور: تن منقسم است و جانب از قسمت دور
اندیشه نمی کنی که نا منقسمی در منقسمی چگونه کرد دمستور

⁹⁷⁴ *Keşfu'l-Hafa*'da bu hadisın zayıf bir hadis olduğu zikredilir; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, c. I, s. 112-113.

⁹⁷⁵ N: + Şiir: آن با دیگری به درستی نتوان گفت سری که به ذوق عشق معلوم شد

Amma ulemâ-ı Muhakkıkîn, rûhun bedenden kâbiliyyetine bir delîl-i vâzih ve ve burhân-ı kâtı‘ bir haysiyyeti ile ikâmet etmediler ki hiç şekk ve şüphe onun mukaddemâtına müteveccih olmaya. Ke-enne taksîr-i ulemâ-ı râsihîn, bu ma‘nâda hakk-ı ma‘nâyı edâ etmekden ibâret⁹⁷⁶ zıykına râci‘ olur. Zîrâ dâire-i ilim ki bir hisse ve bir i‘tibârdır. Asıl kârında vasî‘-raktır. Kelâm’ın dâiresinden ki ilimden bir hissedâr ve Kelâm ilmin sebebiyle “من حيث القول لا حيث الفعل” [sözündür fiilden değildir.] Ve yine Kelâm’ın dâiresi vâsi‘-raktır hitâbın dâiresinden. Zîrâ muhâtabın hâli ve sıfatı hükmü onu mukayyed eder. Ve gerd-i hitâb dâiresi dahi vâsi‘-raktır ibâret dâiresinden. Zîrâ⁹⁷⁷ hurûf ve esvât ve ihtilâf-ı lugât kuyûdiyle mukayyed ve mahsûrdur. Pes gene maksûd olan mertebeden âlem-i ibârete varınca üç dâire vardır ki vâsita-i külliyyedir herbirisi teng-rektir fevkinde olan dâireden. Pes maksûd kâhî kemâ hiye sığmak nice mümkündür. Şeyh-i Büzürgüvâr İbn Fârız der ki: “فالس من يدعى بالس عارف وقد عبرت كل العبارات كلت [Âriflerin fesâhat ve belâgatçilerin en güzel konuşanların lisânları söz sarf etseler, dilleri tutulur, akılları hastalanırdı.]

Amma rûhun bedenden kâbiliyyetine delîl ki bu muhtasara lâyıktır. Oldur ki kemâl-i sebebiyyet ile nefsin vücûdu sebebi bedenin vücûdundan evvel mevcûd. Fe-kâne’l-müsebbib maa belki nefsin bedenden tasarrufu ve tedbiri şurût-ı mahsûsanın vücûduna mevkûf idi. Eğer nefsin vücûdu bir sebepten ki onun vücûdunu mücibdir bedende onun tasarrufu şartına mutasavver olmaydı. Ya’nî eğer nefsin vücûdu bedene taalluk etmezden evvel mutasavver olmaydı lâzım gelirdi ki nefis bedende [49b] adem-i tasarruf ile mün‘adim olaydı. Ya’nî bedenden münselih olmakla mün‘adim olurdu. Lâkin lâzım, bâtıldır. Melzûm kezâlik dahi bâtıllı olur. “اما الملازمة و اما بطلان اللازم فباتفاق جميع المحققين و المتكلمين و الحكماء مع هذا نصوص الهية [bununla birlikte mülâzeme zâhirdir ve lâzımın butlânıdır ki filozof, mütekellim ve ulemânın çoğu bu naslarla ona işaret eder.] vârid olmuştur. [sayfa kenarında:] **Şerh ve izâh:** Ya’nî nefis bedenden mücerred oldukta ademiyeti bâtıldır. Zîrâ nefsin ya’nî rûhun bedenden hurûcundan sonra berzah-ı uhreviyyede Kur’an-ı Mecîd ile bakâsı sâbittir. Pes melzûm dahi bâtıldır ki meddine taalluktan evvel onun ademiyetidir. Fefhem. [sayfa kenarındaki şerhin sonu.]⁹⁷⁸ Nefsin bakâsı hakkında bedenden alâkâ-i kat‘

⁹⁷⁶ N: + ve elfâz.

⁹⁷⁷ N: ibâret.

⁹⁷⁸ N: -

ettikten sonra “كفوله تعالى و لا تحسبن الذين قتلوا فى سبيل الله امواتا بل احياء عند ربهم ” (Allah) Teâlâ’nın sözündeki gibi: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında...”⁹⁷⁹] Ve şekk yoktur ki beden müredir. Pes hayât rûhun sıfatı olur. كفوله تعالى النار يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غَدَا و عشيا [(Allah) Teâlâ’nın sözündeki gibi: “ateş ki, onlar sabah akşam ona sunulurlar.”⁹⁸⁰] Ve ma’lûmdur ki ma’rûz-ı aleyh beden değildir. Zîrâ beden meyyitdir. Ve cemâdın ta’zîbi muhâldir. Ve كفوله تعالى يا ايتها النفس المطمئنة ارجعى الى ربك [(Allah) Teâlâ’nın sözündeki gibi: Ey nefsi mutmainne Rabb’ine dön.]⁹⁸¹ Ve bedenden rûhun kâbiliyyetine işâretidir. Zîrâ rücu’ olmaz. İllâ şol mekân ki vürûd ondandır. Ve süadâ ervâhının bakâsından Hazret-i Risâlet haber vermiştir: أَرْوَاحَ الشُّهَدَاءِ فِي جَوْفِ طَيْرٍ خَضِرٍ لَهَا قَنَادِيلُ مُعَلَّقَةٌ بِالْعَرْشِ تَسْرُحُ مِنَ الْجَنَّةِ [şehitlerin rûhları, yeşil kuşların içindedir. Bu kuşların Arşa asılı kandilleri vardır. Onlar cennette istedikleri yerde dolaşır sonra Arşa asılı kandillere inerler.]⁹⁸²

Ve rûz-i Bedir’de ervâh-ı eşkiyâyâ şöyle işâret etmiştir. Ol vakit ki kutelâ-i sanâdîd-i Kureyş’e nidâ eyledi: يَا أَبَا جَهْلٍ يَا هِشَامُ يَا أُمَيَّةَ بْنَ خَلْفٍ يَا عُثْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ يَا شَيْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ فَسَمِعَ عُمَرُ قَوْلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ يَسْمَعُوا وَأَنَا يُجِيبُوا وَقَدْ جِيفُوا؟ قَالَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعِ لِمَا أَقُولُ يَا أَبَا جَهْلٍ يَا هِشَامُ يَا أُمَيَّةَ بْنَ خَلْفٍ يَا عُثْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ يَا شَيْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ» [“Ey Ebû Cehil, ey Hişâm, ey Ümeyye bin Halef, ey Utbe bin Rebia ey Şeybe bin Rebia Rabbinizin size vaad ettiklerinin Hak olduğunu buldunuz mu? Ben Rabbinin bana vaad ettiklerini Hak olarak buldum.” buyurunca Hazret-i Ömer radyallahü anh bunu duyunca “Ey Allah’ın Rasûlu onlar bizim sözümüzü duyup cevap verirler mi?” Rasûlullâh buyurdu ki: “Varlığım kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, söylediklerimi siz onlardan daha iyi işitiyor değilsiniz. Ama onlar bana cevap vermeye güç yetiremiyorlar.”⁹⁸³ Allah en iyisini bilendir.

Mukaddime-i dovvom: rûhun tahliyesi hakkında: Şöyle bil ey Pertev-i nûr-i zât-ı vâcibü'l-vücûd [Allah sana isimlerin ve sıfatların tahalluku ile ikram etsin.] ki beden-i insânî [50a] bir nüşadır âlem-i gayb ile âlem-i şehâdet için. Ve bir kitâb-ı câmi’dir mülk-i melekût

⁹⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/169.

⁹⁸⁰ Mü’min, 40/46.

⁹⁸¹ Fecr, 89/27-28.

⁹⁸² Müslim, İmâre, 121.

⁹⁸³ Müslim, Cennet, 77.

كما قال العارف الرباني على كرم الله وجهه دواؤك فيك و ما تشعر . hakāyıkı nükûşunu izhâr eder. دواؤك منك و ما تبصر و تزعم انك جرم صغير و فيك ما انطوى العالم الكبير و انت الكتاب المبين الذي ما دواؤك منك و ما تبصر و تزعم انك جرم صغير و فيك ما انطوى العالم الكبير و انت الكتاب المبين الذي ما [Ârif-i rabbânî Ali kerremallâhu vechehu'nun buyurduğu gibi: حرفه يظهر المضمرة Devâ sendedir sen anlamıyorsun. Devâ sendendir görmüyorsun. Sen kendini küçük bir cürm (şey) sanıyorsun. Hâlbuki sende büyük âlemler vardır. Ve sen harfleri gizliyi gösteren apaçık kitabsın.] و قال الشيخ الكامل المكممل محي الملت و الدين رضي الله عنه [ve kâmil, mükemmil şeyh, dini ve milleti ihyâ eden Allah ondan razı olsun buyurdu:] **Nazm:**

انا القران و سيع المثنانى و روح الروح لارواح الاوانى
فوادى عند مشهودى مقيم يشاهده و عنده كم لسانى

Ve Şeyh Necmeddîn er-Râzî rahmetullâhi aleyh buyurdu:

Kıt'a: اى نسخه نامه الهى كه توى وى آينه جمال شاهى كه توى
بيرون ز تو نيست هر چه در عالم هست در خود بطلب هر آنچه خواهى كه توى

Ve bu ma'nâya Hazret-i Hüdâvendigâr buyumuştur⁹⁸⁴;

Beyit: عقل كل و نفس كل مرد خداست عرش و كرسى را مدان كز وى جداست

Ve rûhu beden vilâyetinde hilâfetden ötürü nasb etmişlerdir ve lâ-büddür ki her halife müstahlefin evsâfını⁹⁸⁵ müstecmi' ola. Ya'nî müstahlefin sûretiyle zâhir ola. Pes tahliye-i rûh ondan ibârettir ki onu cemî'-i esmâ' ve sıfât-ı sübhânî ittisâfi hilyesi ile ve cümle-i ahlâk-ı rabbânî tehalluku ile mütehallık⁹⁸⁶ edeler. ve bu ma'nâda hadîs-i kudî vârid olmuştur. ile in ahlâkı'Allah[⁹⁸⁷ تخلقوا باخلاق الله] ahlâkınız.]⁹⁸⁸ Ve eğer ahlâk-ı ilâhiyye ile tehalluku mümkün olmayaydı Allah Teâlâ bu hadîsde emir etmezdi. Maa-hâzâ emr bi'l-hakîkat vücûb içindir. Ve ahlâk-ı ilâhiyye ile⁹⁸⁹ tehallukun vücûbuna delîl oldur ki insân çün vücûdla mütezammin

⁹⁸⁴ N: demiştir.

⁹⁸⁵ N: ahlâkı.

⁹⁸⁶ N: mütecellî.

⁹⁸⁷ N: + **Haşiye:** Ya'nî beden için hâsıl oldu. Esmânın fevâidi ve âsârından bedeninin esmâya taalluku sebebi ile makâm-ı islâmda ol islâm hükmüne tesviye ola ahkâm-i islâmiyyet ile zâhirde akâyık-i ahkâm ya'nî meyâmîni ahkâm vardır. Veya berk-i lâmi' gibi münîrdir. Ve muzibe ve seniyye ve behiyye olan ahkâm vardır. Ve dakâik-i hikmet vardır. Ol dahi hall ve hürmet gibi olan ahkâmından ve yine müstefâd olan esrâr-ı hikmetden bir hafî ve latîf olan şeyi ve hakâyık-i ahkâm esâsü'l-islâm vardır. Ve dakâiki betat ma'nâ-yı islâm vardır. Bedenin harekât ve sekenâtında. Hâşiye-i matlab fi beyân-ı vücûbi't-tehallukı'l-ahlâkı'l-ilâhiyye.

⁹⁸⁸ Hadis kaynaklarında geçmeyen bu rivâyetle ilgili olarak Elbânî onun aslının olmadığını söylemiştir. Bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, 2000, s. 195.

⁹⁸⁹ N:-

oldu. Esmâ' ve sıfât vücûdun [50b] levâzımındandır. Pes lâzım gelir ki insân kezâlik vücûd ile muttasıff ola. Ve illâ lâzım melzûmdan tehallûf ede. Bir bâtıldır ve bir vechi dahi oldur ki insân ma'lûldur ki⁹⁹⁰ illetin âsârındandır ve âsâr bi-zevâtihâ ve sıfâtihâ müesserin zât ve sıfâtına delâildirler. Ve lâzımdır ki delîlde medlûlden bir şey ola. Ve li-hâzâ delîl-i aklî bir neticeyi müştemildir. Nitekim mükaddeme müştemildir. Neticenin mevzu'unu ve bir gayrı mükaddemeyi ki mahmûldür. Ve evsâtı⁹⁹¹ ki beynehümâyı câmi'dir. Pes cemî'-i ahlâk-ı ilâhiyye ile tehallük vâcib oldu. İki sıfâtdan gayrı ki birisi vücûb-i zâtîdir. Ve illâ lâzım gelir ki mümkün dahi ol vechile ki mümkündür. Vâcibe münkalib ola ve bu muhaldır. Ve birisi dahi gınâ-i mutlakdır. Zîrâ insân vücûdda vâcibü'l-vücûda muhtaçtır. Ve onun vücûdu, vâcibü'l-vücûd vücûduna mevkûfdur. لا مكانه و غناؤه عن مثل ما افتقر الانسان اليه لقوله تعالى إِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ [Allah) Teâlâ'nın "Muhakkak Allah bütün âlemlerden zengindir." ⁹⁹² Sözünde insan ona muhtaç olduğu gibi insanın zenginliği ve mekâmı yoktur.] Ve ol nesne ki Ebu Hasan el-Harkânî demiştir ki: انا اقل من ربي بسنتين و في نسخة [Rabbimden iki sene eksigim." Ve bir nüshada "iki şey ile"] Ve Hüseyin Mansûr hazretleri buyurmuştur: لا فرق بيني و بين ربي الا صفتان صفة ذاتية و صفة قائمة قيامنا به و ذاتنا منه [Benimle Rabbim arasında fark yoktur. Sadece iki sıfât farkı vardır. Biri sıfât-ı zâtî diğeri sıfât-ı kâimîdir. Bizim kıyâmımız O'nunladır, zâtımız O'ndandır.] Bu ma'nâya işâret olmak mümkündür. Ve esmâ' ve sıfât ile ittisâfdan murâd esmâ' ve sıfâtı ihsâ etmektir. Taalluk, makâm-ı İslâm'da veya tahalluk, makâm-ı imânda veya tahakkukan makâm-ı ihsânda و من احصاها دخل الجنة [ve kim onları ihsâ ederse cennete girer]⁹⁹³ buyrulmuştur.⁹⁹⁴

Amma ihsâ, taalluk haysiyetiyle şol vecihledir⁹⁹⁵ ki çûn sâlikin dâire-i İslâm'a duhûlu dürüst ola ki islâm şer'in evâmîr ve zevâcirine inkıyâddan ibârettir.⁹⁹⁶

⁹⁹⁰ N: + ma'lûl.

⁹⁹¹ N: vâsiti.

⁹⁹² Âl-i İmrân, 3/97.

⁹⁹³ Buharî, Şurût, 18; Müslim, Zikir, 5; Tirmizî, Deavât, 82.

⁹⁹⁴ N: + Ve Şeyh İbn Fâriz kasidesinde bu ma'nâya işâret eyledi:

فلبس منها بالتعلق في مقام الاسلام عن احكام الحكيمة
عقايق احكام دقايق حكمة عقايق احكام رقايق بسطة
و للحس منها بالتحقق في مقام الايمان عن اعلامه العملية
صوامع اذكار لوامع فكرة جوامع اثار قوامع عزة
و للنفس منها بالتخلق في مقام الاحسان عن انباء النبوية
لطاييف اخبار و طاييف منحة صحايف اخبار حلايق حسبة

⁹⁹⁵ N: şöylecedir.

Âgâhlık vâsıtasıyla ki peder ve mâder ve mezliye [51a] taklîden ya bir imâm-ı kâmilin veya rasûlun veya nebînin da'veti ile olur ki evvel ol âgâhlık âsârı nefsin zâhirine ve dahi onun mizâc ve kuvâ ve a'zâsı tedbiri cihetine erişir. Ve ondan kuvâ ve a'zâya sirâyet eder. Tâ kim harekât ve sekenâtın kavlen ve fi'len mazbûtlüğundan ve kesret⁹⁹⁷ ve inhirâfât suverinde onun zuhûrundan i'râz edeler. Ve vahdet ve adâlet ki ahkâm-ı şer'ide medredir. Teveccüh edeler ve ona inkıyâd edeler. Bu takdîr üzere sâlik-i vücûdînin Hakk'a ve esmâ' ve sıfâtına irtibatı tarîkiyle sâbit olur. Zîrâ mezbûrun ism-i Rabb'e ve sıfat-ı Rubûbiyyet'e ve mahlûkun ism-i Hâlikıyyet'e ve mehdînin ism-i Hâdî'ye ve sıfat-ı Hidâyet'e ve tâibin Tevvâb'a ve sıfat-ı kâbilu't-tevbeye ve mağfûrun ism-i Gâfir'e ve sıfat-ı Mağfîret'e ilâ gayri hâzâ taalluku zarûrîdir. Ve sâlik tâ kim dâire-i İslâm'a gelmiştir. Onun taalluku esmâ' ve sıfâtın ba'zısına olur ba'zısına olmaz. Rabb-ı Rubûbiyyet ve Hâlik-ı Hâlikıyyet gibi ve çûn makâmı islâmın hakâyıkı ile mütehakkık oldu. Cemî'-i esmâ' ve sıfâta taalluku tamam olur. Ve çûn mertebe-i islâmda –ki bedeninin siyâseti şer'le iz'ânından ibârettir.– esmâ' ve sıfâta taalluk ve tahakkuku sâbit ola. Cennet-i a'mâl duhûlüne müeddî olur ki onda herbir fiil hüsn-i amel-i sâlih dirâht-ı kusûr ve ravza-i hür sûretinde tasvîr olunur. Nitekim ehâdîs-i sahhâh onunla nâtıktır. Ondan sonra ona âgâhlığın eseri kuvâ-yı bâtinîyeye⁹⁹⁸ mebd'e' ve meadden ve asla 'avd tarîkından olan havâs-ı nüfûse erişir. Ve tâ kim sâlik tekellüf ve telattufet ile cehd ile kendisini صُمْ بُكُمْ عُمِّي [Artık onlar sağîrlardır, dilsizlerdir ve körlerdir...]⁹⁹⁹ muzayakından kurtara. Ve nutk ve sem' ve basar ve fikret vehmini –ki [51b] fuzûlluk ile ve mâlâyâ'nî ile zikr u fikre ve âsâr iberden bi-küllî mahcûb idi– işe götüre ve kendisini ism-i semî' ve basîr ve âlim ve kâbil ile mütehallık eyleye. Ve kezâlik kuvâ-yı bâtinîyi nekâis ve inhirâfdan ve cehl ve tayş [sayfa kenarındaki

⁹⁹⁶ N:+ Şerh [ve] îzâh: و للحس فيها بالتخلق في مقام الايمان عن علامة العلمية صوامع اذكار فكرة جوامع اثار قوامع عزة و
 ٤٥٥ ٤٥٤ ٤٥٣ ٤٥٢ ٤٥١ ٤٥٠ ٤٤٩ ٤٤٨ ٤٤٧ ٤٤٦ ٤٤٥ ٤٤٤ ٤٤٣ ٤٤٢ ٤٤١ ٤٤٠ ٤٣٩ ٤٣٨ ٤٣٧ ٤٣٦ ٤٣٥ ٤٣٤ ٤٣٣ ٤٣٢ ٤٣١ ٤٣٠ ٤٢٩ ٤٢٨ ٤٢٧ ٤٢٦ ٤٢٥ ٤٢٤ ٤٢٣ ٤٢٢ ٤٢١ ٤٢٠ ٤١٩ ٤١٨ ٤١٧ ٤١٦ ٤١٥ ٤١٤ ٤١٣ ٤١٢ ٤١١ ٤١٠ ٤٠٩ ٤٠٨ ٤٠٧ ٤٠٦ ٤٠٥ ٤٠٤ ٤٠٣ ٤٠٢ ٤٠١ ٤٠٠ ٣٩٩ ٣٩٨ ٣٩٧ ٣٩٦ ٣٩٥ ٣٩٤ ٣٩٣ ٣٩٢ ٣٩١ ٣٩٠ ٣٨٩ ٣٨٨ ٣٨٧ ٣٨٦ ٣٨٥ ٣٨٤ ٣٨٣ ٣٨٢ ٣٨١ ٣٨٠ ٣٧٩ ٣٧٨ ٣٧٧ ٣٧٦ ٣٧٥ ٣٧٤ ٣٧٣ ٣٧٢ ٣٧١ ٣٧٠ ٣٦٩ ٣٦٨ ٣٦٧ ٣٦٦ ٣٦٥ ٣٦٤ ٣٦٣ ٣٦٢ ٣٦١ ٣٦٠ ٣٥٩ ٣٥٨ ٣٥٧ ٣٥٦ ٣٥٥ ٣٥٤ ٣٥٣ ٣٥٢ ٣٥١ ٣٥٠ ٣٤٩ ٣٤٨ ٣٤٧ ٣٤٦ ٣٤٥ ٣٤٤ ٣٤٣ ٣٤٢ ٣٤١ ٣٤٠ ٣٣٩ ٣٣٨ ٣٣٧ ٣٣٦ ٣٣٥ ٣٣٤ ٣٣٣ ٣٣٢ ٣٣١ ٣٣٠ ٣٢٩ ٣٢٨ ٣٢٧ ٣٢٦ ٣٢٥ ٣٢٤ ٣٢٣ ٣٢٢ ٣٢١ ٣٢٠ ٣١٩ ٣١٨ ٣١٧ ٣١٦ ٣١٥ ٣١٤ ٣١٣ ٣١٢ ٣١١ ٣١٠ ٣٠٩ ٣٠٨ ٣٠٧ ٣٠٦ ٣٠٥ ٣٠٤ ٣٠٣ ٣٠٢ ٣٠١ ٣٠٠ ٢٩٩ ٢٩٨ ٢٩٧ ٢٩٦ ٢٩٥ ٢٩٤ ٢٩٣ ٢٩٢ ٢٩١ ٢٩٠ ٢٨٩ ٢٨٨ ٢٨٧ ٢٨٦ ٢٨٥ ٢٨٤ ٢٨٣ ٢٨٢ ٢٨١ ٢٨٠ ٢٧٩ ٢٧٨ ٢٧٧ ٢٧٦ ٢٧٥ ٢٧٤ ٢٧٣ ٢٧٢ ٢٧١ ٢٧٠ ٢٦٩ ٢٦٨ ٢٦٧ ٢٦٦ ٢٦٥ ٢٦٤ ٢٦٣ ٢٦٢ ٢٦١ ٢٦٠ ٢٥٩ ٢٥٨ ٢٥٧ ٢٥٦ ٢٥٥ ٢٥٤ ٢٥٣ ٢٥٢ ٢٥١ ٢٥٠ ٢٤٩ ٢٤٨ ٢٤٧ ٢٤٦ ٢٤٥ ٢٤٤ ٢٤٣ ٢٤٢ ٢٤١ ٢٤٠ ٢٣٩ ٢٣٨ ٢٣٧ ٢٣٦ ٢٣٥ ٢٣٤ ٢٣٣ ٢٣٢ ٢٣١ ٢٣٠ ٢٢٩ ٢٢٨ ٢٢٧ ٢٢٦ ٢٢٥ ٢٢٤ ٢٢٣ ٢٢٢ ٢٢١ ٢٢٠ ٢١٩ ٢١٨ ٢١٧ ٢١٦ ٢١٥ ٢١٤ ٢١٣ ٢١٢ ٢١١ ٢١٠ ٢٠٩ ٢٠٨ ٢٠٧ ٢٠٦ ٢٠٥ ٢٠٤ ٢٠٣ ٢٠٢ ٢٠١ ٢٠٠ ١٩٩ ١٩٨ ١٩٧ ١٩٦ ١٩٥ ١٩٤ ١٩٣ ١٩٢ ١٩١ ١٩٠ ١٨٩ ١٨٨ ١٨٧ ١٨٦ ١٨٥ ١٨٤ ١٨٣ ١٨٢ ١٨١ ١٨٠ ١٧٩ ١٧٨ ١٧٧ ١٧٦ ١٧٥ ١٧٤ ١٧٣ ١٧٢ ١٧١ ١٧٠ ١٦٩ ١٦٨ ١٦٧ ١٦٦ ١٦٥ ١٦٤ ١٦٣ ١٦٢ ١٦١ ١٦٠ ١٥٩ ١٥٨ ١٥٧ ١٥٦ ١٥٥ ١٥٤ ١٥٣ ١٥٢ ١٥١ ١٥٠ ١٤٩ ١٤٨ ١٤٧ ١٤٦ ١٤٥ ١٤٤ ١٤٣ ١٤٢ ١٤١ ١٤٠ ١٣٩ ١٣٨ ١٣٧ ١٣٦ ١٣٥ ١٣٤ ١٣٣ ١٣٢ ١٣١ ١٣٠ ١٢٩ ١٢٨ ١٢٧ ١٢٦ ١٢٥ ١٢٤ ١٢٣ ١٢٢ ١٢١ ١٢٠ ١١٩ ١١٨ ١١٧ ١١٦ ١١٥ ١١٤ ١١٣ ١١٢ ١١١ ١١٠ ١٠٩ ١٠٨ ١٠٧ ١٠٦ ١٠٥ ١٠٤ ١٠٣ ١٠٢ ١٠١ ١٠٠ ٩٩ ٩٨ ٩٧ ٩٦ ٩٥ ٩٤ ٩٣ ٩٢ ٩١ ٩٠ ٨٩ ٨٨ ٨٧ ٨٦ ٨٥ ٨٤ ٨٣ ٨٢ ٨١ ٨٠ ٧٩ ٧٨ ٧٧ ٧٦ ٧٥ ٧٤ ٧٣ ٧٢ ٧١ ٧٠ ٦٩ ٦٨ ٦٧ ٦٦ ٦٥ ٦٤ ٦٣ ٦٢ ٦١ ٦٠ ٥٩ ٥٨ ٥٧ ٥٦ ٥٥ ٥٤ ٥٣ ٥٢ ٥١ ٥٠ ٤٩ ٤٨ ٤٧ ٤٦ ٤٥ ٤٤ ٤٣ ٤٢ ٤١ ٤٠ ٣٩ ٣٨ ٣٧ ٣٦ ٣٥ ٣٤ ٣٣ ٣٢ ٣١ ٣٠ ٢٩ ٢٨ ٢٧ ٢٦ ٢٥ ٢٤ ٢٣ ٢٢ ٢١ ٢٠ ١٩ ١٨ ١٧ ١٦ ١٥ ١٤ ١٣ ١٢ ١١ ١٠ ٩ ٨ ٧ ٦ ٥ ٤ ٣ ٢ ١ ٠

⁹⁹⁷ N: kesretinden.

⁹⁹⁸ N: + bir.

⁹⁹⁹ Bakara, 2/18.

açıklama:] taş haffet-i akıl ma'nâsıdır [açıklamanın sonu.] Ve buhl ve zulüm ve kasâvet hazîzinden kemâlât ve suver-i i'tidâlât-ı akıl ve kerem ve hilm ve re'fet¹⁰⁰⁰ evcine yetiştirmeğe kâsâd ede. Bu takdîr üzere makâm-ı İslâm'dan makâm-ı imâna terakkî etmiş olur. Ve imân makâmâtının külliyyâtı seyri esnâsında tevbe ve zühd ve verâ' ve tevekkül ve rızâ gibi ve her makâmın cüz'ıyyâtı gibi kendisini Esmâ-i Hakk ile Kerîm ve Rahîm ve Raûf gibi ve Atûf ve bunların emsâli gibi تخلقوا باخلاق الله [Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız.]¹⁰⁰¹ vefkı üzere mütehallık eyleye. Ve çûn esmâ-i ilâhî ve sıfât-ı rabbânî ile tahalluk-ı imân mertebesindeki ilm-i yakînden ibârettir ki onun vâsıtasıyla kavlı-i Nebî'yi etmiş¹⁰⁰² olur.¹⁰⁰³ Ol şeyden ki gaybden haber vermişdir. Sâbit ve râsih ola müfzâ olur cennet mîrâs duhûlüne vâsıl olur ki Hazret-i Rasûl'un¹⁰⁰⁴ ما منكم احد الا وله منزلان منزلة فى الجنة و منزلة فى النار فان مات و دخل النار و رث اهل الجنة منزلة [Sizden herbirinizin iki evi vardır biri cennetde diğeri cehennemdedir. Eğer kişi ölüp cehenneme girerse cennet ehli eve vâris olur.]¹⁰⁰⁵ kavlinde buyurmuştur.¹⁰⁰⁶ [(Allah)Teâlâ şöyle buyurdu: “İşte vâris olacaklar bunlardır; Firdevs cennetine vâris olacaklar...”]¹⁰⁰⁷ Pes¹⁰⁰⁸ ahkâmât-ı inhirâfât nefsin zâhir ve bâtında müntefî olur. Vahdet ve adâlet sûreti –ki nefsin zâtında kâin idi.– mütevellid olur ki¹⁰⁰⁹ ol sûretin nâmı dildir. Pes bu dil ve vüs'at-ı kalb-i abdu'l-mü'min hükmü üzere bir ismin tecellîsi mücellâsı olur. İsm-i Zâhir Hakk tevâbiinden ki bu şahsın nefsi ve mizâcı taayyünün menşei olmuş ola. Ve nutfenin [52a] şartı ve rûhun nefhı vaktinde ve velâdetin zamânında ol ismin te'sîri ve terbiyesinin mahkûmu düşmüş ola. Bu takdîr ile ol isim ile mütehakkık olur. Ya'nî onun kalbine ol ismin tecellîsi vaktinde onun ismi ve resmi bi'l-külliyye ortalıktan kalkar. Tâ dû küllî ol isim olur. Ondan sonra makâm-ı imândan makâm-ı ihsâna terakkîsi muhakkak olur. Ve ol isim ki onun kalbine tecellî etmiştir. Esmâ-i

¹⁰⁰⁰ N: zerâfet.

¹⁰⁰¹ Hadis kaynaklarında geçmeyen bu rivâyetle ilgili olarak Elbânî onun aslının olmadığını söylemiştir. Bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, 2000, s. 195.

¹⁰⁰² N: tasdik eder.

¹⁰⁰³ N: + ya'nî hûn-i esmâ-i ilâhiyye ve sıfât-ı rabbânî ile tahalluk mertebesinde sâbit ve râsih ola.

¹⁰⁰⁴ N: + aleyhisselâm.

¹⁰⁰⁵ İbn Mâce, Cennet 39.

¹⁰⁰⁶ N: buyurulmuştur.

¹⁰⁰⁷ Mü'minûn, 23/10-11.

¹⁰⁰⁸ N: çun.

¹⁰⁰⁹ N: ve.

Zât mezkûrenin âsârından bir eserdir. Onun sem'î ve basarî ve lisânî ve akli ol isim olur. Tâ ol ahbârdan –ki bu makâm tahakkukun hakikatında vârid olmuştur.– onun latâifini fehm eyleye. Pes esmâ' merâtibinde seyr etmekle âğâz eder. Ve herbir isim ile tahakkuk onu müstaid eder. İsm-i âhar ile mütehakkık olmasına tâ cemî'-i esmâ' ile –ki ism-i zâhir onları câmi'dir.– müttehid ola ondan sonra rûhun bâtınında seyr etmeğe âğâz eder. Tâ cümle-i esmâ-i bâtın ile mütehakkık ola. Ondandır tecellî-i cem'î ve kemâlîye erişir. Ve çûn mertebe-i ihsândaki ibârettir. Vâsf-ı hâsla müşâhededen ve vâsf-ı âm ile murâkâbeden ve bu hadîs-i nebevîden me'huzdur ki: [İhsân, Allah'ı görüyormuş gibi ona kulluk yapmandır. Sen her ne kadar onu görmesende o seni görüyor.]¹⁰¹⁰ Ve bu ma'nâyâ ihsânın itlâkı mecâz tarîkı üzeredir. İtlâk-ı müsebbib ve irâdet-ı sebebdendir. [Çünkü müşâhede ve mürâkabe ma'bûdun şühûdu ve onun huzûru ile ibâdeti güzelleştirir.] Sâlikin esmâ' ve sıfât ile tahakkuku sâbit ve râsih ola. Cennet imtinâne duhûl etmek bâis olur ki bir amelin ve kavlin ve amelden bir maksûdun mukâbelesinde kerâmet etmemiş.¹⁰¹¹ Belki mahz-ı fazl ve minnet ile vermiş ola buna Allah Teâlâ buyurur¹⁰¹² لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا [Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır.]¹⁰¹³ kavli ile **Tenbih:** şöyle bil ki [52b] şerîat imâret-i zâhire müteallıktır. Hüsn-i a'mâl ve akvâlden tarîkat dahi imâret-i bâtına müteallıktır. Hüsn-i serâir-i ahvâlden pes mâdâm ki sâlikin yüzü imatdedir, mecâzi olan varlığını isbât eder. Bundan ötürüdür ki henüz aşkın bidâyetindedir. Ve yüzü nefsin ve huzûz-ı nefsin tarafındadır. Ve onun mahbûbu ve maksûdu nefsidir Ve onun huzûzudur.¹⁰¹⁴ Ve Şeyh İbn Fârız mahbûbdan tercümânlık ile bu makâmda muhibbe ta'n ettiği halde buyurur:

Nazm:¹⁰¹⁵ حليف غرام انت لكن نفسه و ابقاك و صفا منك بعض ادلتى
 فلم تهونى مالم تكن فى فانيا و لم تغن مالم تجلى فيك صورتى
 فدع عنك دعوى الحب و ادع لغيره فوادك و ادفع عنك غيك بالتى

¹⁰¹⁰ Buhârî, İmân, 37.

¹⁰¹¹ N: + [sayfa kenarında:] **Şerh ve izah:** Sâlikin kavli çûn mertebe-i ihsân kavline dâhildir. Ya'nî çûn mertebe-i ihsânda ve sâlikin esmâ' ve sıfât ile tahakkuku sâbit ve râsih ola. Cennet imtinâne duhûl etmeğe bâis olur. [sayfa kenarındaki şerhin sonu].

¹⁰¹² N: işaret eder.

¹⁰¹³ Yûnus, 10/26.

¹⁰¹⁴¹⁰¹⁴ N: + matlûb ve ma'ûd-ı hakîkî değildir.

¹⁰¹⁵ N: beyt.

و جانب جناب الوصل هيهات لم تكن و يا انت حي ان تكن صادقا متي

Ve sâlik bilmez ki mâdâm ki nefisde ve onun huzûzundan belki onun varlığından bir kıl ucu kadar bâkî ola büt-perestdir. **Bejt:**¹⁰¹⁶

تا با تو ز هستی تو هستی با قیست ایمن منشین که بت پرستی با قیست

Ve makâm-ı fenâ ile tahakkukdan sonra eğer onun nazarı kendi fenâsına düşerse henüz büt-perestlikden halâs bulmamışdır. **Bejt:**

گفتی بت پندار شکستم رستم آن بت که ز پندار شکستی با قیست

Hikâyet ederler ki bir vakit Hüseyin Mansûr, İbrahîm Havâs'sı gördü ve suâl eyledi ki: "فی ای مقام تروض نفسك" [Nefsin hangi makâmında râzı oldu.] İbrahim Havâs eyütdü: [Nefsim otuz seneden beri tevekkül makâmında râzı oldu.] Hüseyin Mansûr eyütdü: "افنیت عمرک فی عمارة الباطن" [Ömrünü bâtının binâsında harcadın. Allah'da fânî olmada neredesin?] Zîrâ mâdâm ki [53a] sâlikin nazarı zâhir ve bâtın imâretine ola. Din ve dünyada ve âhiret ve ûlâda ulûm ve ahvâl ve ahlâk ve a'mâl olan şeydir. Ve ya'nî tâlib olur ve onu visâl-i arûsuna kâbîn ve vesîlet kıyâs eder. Ve bilmez ki bu tarîkda tâ kim kendi varlığından ve evsâfından külliyet ile fânî ve müzmahill olmaya. Ve dahi "الفقر سواد الوجه فی الدارين" [borç iki dünyadada yüzün karasıdır.] kavlinde olan rû-siyâhlık ile ki fenâ makâmının nihâyetidir mutehakkık olmaya. Onun hazret-i kuds ile hiç münâsebeti olmak mümkün değildir. Ve mâ-ahsenü bi-ekâlu'ş-Şeyh İbn Fârız an lisâni'l-Hakkı celle ve alâ yuhâtabu's-sâlik.

Nazm: و جئت بوجه ابيض غير مقسط لجاهك في داريك خاطب صفوتي

و ذلك لان المتجرد عن لذات الدنيا و نعيم الآخرة اسود الوجه عند اهلها لحرمانه بزعمهم عماهم فيه

[Dünya lezzetlerinden ve âhiret nimetlerinden uzak durmak onun ehli katında yüzün karasıdır. İdda ettikleri ile içinde buldukları şeyden mahrum olarak.]

Ve Cenâb-ı Kuddus'e vusûl mümkün değildir. İlla dâreynden ve mâ-fihimâ olan şeye mülâbesetden tecerrüdden sonra [dünya ahiret ehline harâmıdır. Ahiret dünyâ ehline harâmıdır. Onların her ikisi de ehlullâha harâmıdır.]¹⁰¹⁷ Ve fenâ-i Hakîkî makâmı ile

¹⁰¹⁶ N: şiir.

¹⁰¹⁷ Suyûtî bu hadîsi hasen olarak değerlendirirken, Zehebi senedde yeralan Ceble b. Süleyman'ı zayıf râvî olarak almıştır. Celâleddin Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, c. 2, 17; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 1, s. 410.

tahakkukun keyfiyeti beyânı bundan sonra maksad-ı çehârumda denilse gerekir. İnşallâhu Teâlâ.

[Maksad-ı Çehârom: Hakîkatın Beyânı Hakkınadır]

Ve bu üçüncü tarîkdir. Ve bu tarîk ehl-i muhabbet ve kemâlden müşâhedât erbâbına mahsûsdur ki onlar mahbûbân-ı lem-yazel ve ma‘şûkân-i lâ-yezâldırlar. Ve onların nâmı elest mîsâkında bi-hubbihim cerâsında yazılmıştır. Bu tarîka tarîk-i muhtâr derler ve bu tarîkın sülûkü fenâ ile tahakkuka mevkûfdur ki اقرب الطريق الى الله [Allâh’a en yakın yol] ondan ibârettir. Ve husûl-i fenâ mevkûfdur mevt-i irâdîye ki موتوا قبل ان تموتوا [ölmeden evvel ölünüz.]¹⁰¹⁸ [53b] ondan ibârettir. Ve mevt-i irâdî sultân-ı meşâyih-i¹⁰¹⁹ tarîkat burhân-i evliyâ-i hakîkat kâmil ve mükemmil-i vâsıl-muvassıl Şeyh Necmü’l-milleti ve’l-hakk ve’d-dîn el-Kübrâ kaddesallâhu rûhahu bir risâlede beyân ettiği gibi usûl-i aşere üzere mübtenîdir. Ve onun enfâs -ı şerîfiyle teberruk ve teyemmün cihetiyle herbir aslın evvelinde ol usûl-i aşereden ta’rifâtından onun kelimâtı irâd olunur. Tâ onun berekâtıyla makbûl-ı âlemiyân ola.

[Asl-ı Evvel: Tevbenin beyânı hakkındadır]

قال الشيخ رحمة الله عليه التوبة هي الرجوع الى الله تعالى بالارادة كما ان الموت رجوع بغير الارادة [Şeyh r.a.h. şöyle dedi: “Tevbe, tıpkı bir ölünün kendi isteği olmadan döndüğü gibi kulun irâdî olarak Allah’a dönmesidir.”] ve makâm-ı tevbe ekmel cemî‘-i makâmât ve miftâh-ı cemî‘-i hayrât ve asl-ı heme muâmelât-ı kalbî ve kalıbîdir. Gerekdir ki¹⁰²⁰ bu esâs muhkem ola. Zîrâ binâ-i cümle-i a‘mâl ve ahvâl bu asıl üzere olsa gerekir ve¹⁰²¹ bu esâs bidâyetde hâle ile olacak olursa ol hâle nihâyetde zâhir olur ve cümle rençler ki çekilmişdir bâtil olur. Zîrâ âlûd-kânda elvâs-ı¹⁰²² zünûbu tevbenin âb-ı latîfinden gayrı bir şey etmez.¹⁰²³ Ve garîkân-ı bihâr-ı maâsı onun keştîsinden gayrı sâhil-i necâta eriştirmez. Nitekim emîrû’l-mü’minîn¹⁰²⁴ İmâm¹⁰²⁵ Ali kerremellâhu vechehu buyurmuştur: العجب ممن يقتط و معه النجاة قيل و ما النجاة قال التوبة و

¹⁰¹⁸ Rivâyet hadis kaynaklarında olmayıp mevdu‘at kitaplarında yer almaktadır. İbn Hacer hadisin sabit olmadığını söylemiştir. Sehavî, *el-Makasid*, s. 436; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, c. 2, s. 291.

¹⁰¹⁹ N: şeyh-i.

¹⁰²⁰ N: -

¹⁰²¹ N: ki.

¹⁰²² N: + ircâs.

¹⁰²³ N: + onun mutahhirinden gayrı mutahher olmaz.

¹⁰²⁴ N: + imam.

¹⁰²⁵ N: -

الاستغفار [kurtuluş onunla birlikte iken ümitsiz olan kimseye şaşarım. Ve kurtuluş ile bahsedilen şey tevbe ve istiğfardır.] Pes mürid-i mücidd ve tâlib-i müstaid, evvelâ gerekir ki a'mâl-i fâsideden a'mâl-i salihâyâ rucû' ede. Ve bu tevbe ummale mahsûsdur. Ve kalbin dünyaya rağbetinden rucû' ede.¹⁰²⁶ dünya nazarında gâib ola.¹⁰²⁷ Bu tevbe zühhâd tevbesidir. Ve ğafletden huzûra rucû' ede ve bu ehl-i huzûr tevbesidir. Ve ahlâk-ı seyyieden ahlâk-ı haseneye rucû' ede ve bu mütehallıklar [54a] tevbesidir. Ve kendi hasenâtı ru'yetinden Hakk'a rucû' ede ve bu ârifler tevbesidir. Zîrâ ehl-i ma'rifet her gâh ki haseneyi kendi nefislerine muzâf edeler. Ondan tevbeyi vâcib bilirler. Ve kendi fiillerinden fi'l-i Hakk'a tutarlar. Ve Rûveym'in kavli bu makâmdandır ki demiştir: التوبة ان يتوب من التوبة [Tevbe, tevbeden tevbe etmektir.] ya'nî eğer tevbeyi ki hasenedir kendisinden görürse ol tevbeden tevbe¹⁰²⁸ eyleye. Ve kendi tevbesini eser-i tevbe-i Hak göre ثم تاب عليهم لبتوبوا [...Sonra (eski hallerine) dönsünler diye, onların tövbelerini de kabul etti...]¹⁰²⁹ belki mâsivâyı Hak'dan Hakk'a rucû' eyleye. Nitekim Ebu Hüseyin Nurî rahmetullâhi aleyh demiştir: التوبة ان يتوب عن كل شئى سوى الله [Tevbe Allah'ın dışındaki her şeyden tövbe etmektir.] ve bu tevbe muvahhidlerin tevbesidir. Zîrâ ehl-i tevhîd tarfetü'l-aynda mâsivâyâ iltifat ederlerse onu günâhı kebir bilirler. Ve ondan tevbe etmeği vâcib bilirler. Ve kalblerini ve gözlerini dâimâ tecelliyât-i celâl ve cemâle müteveccih ve muntazır tutarlar.¹⁰³⁰ Ve bu tevbenin zımında vücûd-ı fenâsını lâzım bilirler. Ve vücûd-ı zımmını bî- külliyyet ile önlerinden kaldırırılar. Ve nefy-i vücûdda dahi nazarı havâle etmezler. Ve Hazret-i Hüdâvendigâr bu ma'nâyâ işâret etmiştir.

Bejt:¹⁰³¹

بسوزيد آتش تقوى جهان ما سوى الله را بزد برقى ز الله و بسوزانيد تقوى را

[ve kendi günâhın için af dile.]¹⁰³² nefy-i vücûda işâret olmak

[yani اي لذنب وجودك كما يقال فقلت و ما اذنبت قالت مجيبة وجودك ذنب لايقاس به ذنب. mümkindir vücûdunun günâhından dolayı, ayrıca şöyle denilir "senin vücûdun başka bir günah

¹⁰²⁶ N: eyleye.

¹⁰²⁷ N: dünyadan ve ayıpsızlığa.

¹⁰²⁸ N: -

¹⁰²⁹ Tevbe, 9/118.

¹⁰³⁰ N: + Şiir: گر دل ز تو بکسلد نچون آورمش وانگه بر توسز نکون آورمش
وردید بجز تو در کرسی در نکرد انگشت در زخم برو آورمش

¹⁰³¹ N: mesnevî.

¹⁰³² Muhammed, 47/19.

ile kıyâs edilmeyecek kadar büyük bir günahdır” mucîbinin söylediği günahı işlemedin] bu makâmda ki vücûd-ı tâib mahv ola. Onun zünûbu ki vücûda tâbi‘dir. Nice bâkî kalır ve tevbeyi cemî‘-i makâmâtta isti‘mâl etmek gerekdir. Zîrâ makâmât-ı sülûkden herbir makâmda ol makâmın bir günâhı vardır. Ol makâma münâsib ki حسنات الابرار سيئات المقربين [ebrârların iyilikleri mukarrabinlerin kötülükleri] dir. Pes [54b] her makâmda ol makâmın günâhından tevbe etmek gerekdir. Nitekim Hazret-i Risâlet mahbûbiyyet makâmının kemâlinde ve dahi ما تقدم من ذنبك و ما تأخر [Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah’ın bağışlaması...] ¹⁰³³ devletinde henüz tevbe hakkını riâyet eyledi ve eyüdü: انه ليغان على قلبى و انى لاستغفر الله فى كل يوم سبعين مرة [muhakkak ki kalbim perdelenir de ben üzerime hergün yetmiş kere Allah’tan istiğfarda bulunurum.] ¹⁰³⁴ ya’nî halkın ihtilâtından ve teblîğ-i risâletde her nefsin muâmelât-ı beşerîsine iştiğâlden bir vücûd doğar. Ve beraber ki âfitâb önüne gelir. Pes istiğfâr ile ¹⁰³⁵ vücûdu nefy ederin her gün yetmiş kere.

Tefrî‘: Ba‘zı Muhakkıklar demişdir ki tâibin fazîleti vardır. Ol kimse üzerine ki ondan günâh sâdır olmamışdır. Üç vecihledir; evvelkisi oldur ki herkes ki nîk ve bedi tecrübe etmiş ola. Ve müdâhil-i şeytânı bilmiş ola ziyâde ihtirâz eder ol kimseden ki bilmemiş ola. İkincisi vecih oldur ki zenbden tâib şol sebep ile ki zenb ondan sâdır olmuşdur. Makâm-ı havfdan onun nasîb-i tâmmı vardır. Ve târik-i zenb ucub ve enâniyyet hatarındadır و هو اشد العذاب كقوله عليه السلام لولم تذبوا الخشيت عليكم اشد من [Ve o azâbın en şiddetlisidir (Peygamber) aleyhisselâmın sözündeki gibi: “Siz hiç günah işlememiş olsanız, ben onun daha büyüğünden sizin için korkarım: O da ucubtur, ucubtur.” ¹⁰³⁶] Ve üçüncü vecih oldur ki salâhiyyet-i irşâd müzneb tâibdedir. Târik-i zenbde değildir. Zirâ ki târik-i zenb zan eder ki zünûb-ı tabîat-ı beşeriyyeden hâricedir. Pes bu takdîr üzere ona ucub hâsıl olur. Ondan zenb sâdır olmamakla ve müznibler üzere rıfkı ve şefkati olmaz. Ve müznib-i tâib buna muhâlifdir. Zîrâ müzniblerden haberdârdır. Ve onlara terahhüm eder. ¹⁰³⁷

¹⁰³³ Fetih, 48/2.

¹⁰³⁴ Başka rivâyetlerde yüz defa istiğfar şeklinde geçmektedir: “Muhakkak ki kalbim perdelenir de ben üzerime hergün yetmiş kere Allah’tan istiğfarda bulunurum.” Müslim, Zikir ve Dua, 12.

¹⁰³⁵ N: + ol.

¹⁰³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca‘fer el-Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, c. 2, s. 320.

¹⁰³⁷ N: + Mısra: كاندوه دل سوختگان سوخته داند

Suâl: eğer derlerse bu takdîr üzere lâzım gelir ki gayr-i ma'sûm ma'sûmdan efdal ola. Ve bu kâide-i şer'a muhâlifdir. Cevâb oldur ki [55a] ismet-i havâs enbiyâ ve eimmedir.¹⁰³⁸ Ve bu söz onların makâmından değildir. Zîrâ onlar eğer ki kim iftirâk-i zenb etmezler lâkin tabîat-i insâniyyeyi hakk-ı mârifet ile bilirler. Hatâlara iftirâk onlardan baîd değildir. Ve rütbet-i nübüvvet ve imâmete vusûl bulmayanlar buna muhâlifdir. Pes bu takdîr üzere onlaedan¹⁰³⁹ müznib-i tâib irşâd-ı mürîdan ve tekâmül-i nâkisân için aslâh ve evlâ olur. Târik-i zenbden zîrâ esmâ-i ilâhînin ba'zısı Rahîm, Raûf ve Gaffâr ve Atûf ve bunların emsâli olan esmâ', muhâlefet ve zenbi¹⁰⁴⁰ iktizâ eder. Nitekim Rabb merbûbu¹⁰⁴¹, ve Râzık merzûku iktizâ ettiği gibi.¹⁰⁴² Pes hikmet-i ilâhî insândan muhâlefetin zuhûrunu iktizâ eyledi. Tâ kim onlara rahmet ve afv ve ğufrân eyleye. Nitekim hadîs-i kudsîde gelmiştir: **وَلَجَاءَ: اللَّهُ بِكُمْ، وَجَاءَ:** [Eğer siz günah işlemesiniz Allah sizi alır ve günah işleyen ve sonra istiğfâr eden bir kavim yaratır. Ve onlara mağfîret eder.]¹⁰⁴³ Hâce Attâr buyurdu;

Beyit: بود عین عفو تو عاصی طلب / عرصه عصیان گرفتم زین سبب
 چون بستارید دیدم کار ساز / هم بدست خود دریدم پرده باز
 راحت را تشنه دیدم آب خواه / آب روی خویش بردم از گناه

Ve ba'zı Muhakkıklar bu mezhebin hıلافı üzeredirler. Nitekim Hazret-i Hüdâvendigâr *Mesnevî-i Ma'nevî*'de ona işâret buyurmuştur.¹⁰⁴⁴ **Mesnevî:**

که بود بنده ز تقوی روسپید / عفو باشد لیک کوفر امید
 دزد را گر عفو باشد جان برد / کی وزیر و خازن مخزن شود
 جز مگر دزدی که خدمتها کند / صدق او بیخ جفا را بر کند
 چون فضیل ره زنی کو راست باخت / زنانک ده مرده به سوی توبه تاخت
 تو که پنجه سال خدمت کرده ای / کی چنین صدقی به دست آورده ای

Bu¹⁰⁴⁵ iki mezhepten evvelkisi ahkemdir ve ikincisi eslemdir. Vallâhu a'lem.

¹⁰³⁸ N: eimmedendir.

¹⁰³⁹ N: -

¹⁰⁴⁰ N: + edenlere.

¹⁰⁴¹ N: + iktizâ eder.

¹⁰⁴² N: iktizâ eder.

¹⁰⁴³ Müslim, Tevbe 9.

¹⁰⁴⁴ N: etmiştir.

¹⁰⁴⁵ N: ve bu.

[Asl-ı dovvom: Zühdtür] اصل دوم زهد است

قال الشيخ رحمة الله عليه الذهب هو الخروج عن متاع الدنيا وشهواتها قليلها وكثيرها مالها وجاهها [Şeyh r.a.h. şöyle dedi: “Zühd, az ya da çok olsun dünya metâından ve şehvetlerinden, malından ve makâmlarından tıpkı bir ölü gibi sıyrılıp çıkmaktır.”] [55b] Şöyle bil ki çûn sûret-i terk ve tecrîd mübtedîlere nisbet ile zühdün levâzım imâretindedir. Lâ-cerem zühdün ta’rîfinde ekser-i akvâl meşâyih müddeîlerini sâdıklarından temyîzden ötürü müştemil geldi. Emlâk-ı¹⁰⁴⁶ huzûzun terki vücûb üzere lâzımdır ki Cüneyd hazretlerinin kavli gibi rahmetullâhi aleyh التبع عن الايدي و القلوب و الاملاك و الذهب [zühd, sahip olunanların, kalplerin ve eldekilerin kökten sökülerek boş olmasıdır.] Ve Serîri Sakatî kuddise sırrahunun¹⁰⁴⁷ kavli gibi الدنيا مافی النفس من جميع مافی الدنيا [Zühd, nefsin hazlarını dünyanın içindeki herşeyle terketmektir.] Velâkin müntehîlere nisbet ile sûret-i terk ve tecrîd-i zühdün hakîkatı levâzımından değildir. Zîrâ onlar bahrî sıfâtdırlar. هو الظهور مادة و [zühd, nefsin hazlarını dünyanın içindeki herşeyle terketmektir.] Velâkin müntehîlere nisbet ile sûret-i terk ve tecrîd-i zühdün hakîkatı levâzımından değildir. Zîrâ onlar bahrî sıfâtdırlar. هو الظهور مادة و [zühd, nefsin hazlarını dünyanın içindeki herşeyle terketmektir.] Hiçbir nesne onlara matlûb-ı hakîkîye teveccühden hicâb ve mâni’ olmak mümkün değildir. Zîrâ dünyanın a’râz ve a’yânı olduğu yüzden mezmûm değildir. Âdemînin onlara taalluku ve muhabbeti mezmûmdur حب الدنيا راس كل خطيئة [dünya sevgisi her hatanın başıdır.] Yoksa¹⁰⁴⁸ a’yân-ı dünyada ol salâhiyyet vardır ki eğer bir sâlik râh-ı dîn âletini düze ve nazar-ı huzûz-ı cismânî istîfâsından kaldıra onu a’lâ-yı illiyyine iletir. قال عليه السلام نعم المال الصالح للرجل الصالح [(Peygamber) aleyhisselâm buyurdu: “Sâlih adam için salih mal ne güzel bir maldır.”¹⁰⁴⁹] ve eğer râh-ı şeytân âletini düzerse ve cemî’-i evkâtını telezzüzât-ı nefsânî ve temettüât-ı cismânî tahsîline sarf ederse. Ve bu sarây-ı fânî verâsında cihân-ı uhrâyı bilmezse¹⁰⁵⁰ يعلمون ظاهرا من الحياة الدنيا و هم عن الآخرة هم غافلون [Dünya hayatından olan zâhiri bilirlen ve onlar âhiretten de gâfillerdir.] onun ol dünyalığı onu esfel-i sâfilîne çeker. Hazret-i Hüdâvendigâr buyurur: **Mesnevî**

چيست دنیا از خدا غافل بدن نه قماش و نقده و میزان و زن
آب در کشتی هلاک کشتی است آب اندر زیر کشتی پستی است
مال را کز بهر دین باشی حمول نعم مال صالح خواندش رسول

¹⁰⁴⁶ N: + ve.

¹⁰⁴⁷ N: rahmetullâhi aleyh.

¹⁰⁴⁸ N: dil cezâzını neşâid ki bûd.

¹⁰⁴⁹ Buhârî, el-Edebü'l-Müfred, 112.

¹⁰⁵⁰ N: + dünyada.

Menkûldur¹⁰⁵¹ ki [56a] Şehâbeddîn Sühreverdî kuddise sırruhu¹⁰⁵² Mısır'a halîfenin selâmetinden ötürü gitti. Bir merkeb-i azîm ve hayl-ı hışm u cesîm ile mürâcaat¹⁰⁵³ abdâl mücerredlerinden birisi beriyyede önüne geldi. Ve esterinin ligâmını tutdu ve eyüdü: ما هذا ايها الشيخ؟ [Ey şeyh bu nedir?] Şeyh eyüdü: هذا زهد من الزهد [Bu zühdden zühd etmektir.] İmdi¹⁰⁵⁴ dünya mülkünün ol kadr-i kıymeti yoktur ki onun târikine zâhid diyeler. Nitekim Hazreti¹⁰⁵⁵ Şiblî'ye¹⁰⁵⁶ ol vakit ki zühdden suâl eylediler: ويلكم اي مقدار لاقل من جناح بعوضة حتى يزهد فيها [Bir sinek kanadından daha az değerli olandan zühd etmeye kadar yazıklar olsun size.] Ve Ebû Bekir Vâsıtî eyüdü: الى متى تفتخر باعراضك عما لايزن عند الله تعالى جناح بعوضة. [Ne zamana kadar sana sunulanlarla övüneceksin? Ancak Allah Teâlâ katında sinek kanadı kadar değeri yoktur.]

Eğer¹⁰⁵⁷ dünyayı terk ederse âhiretten ötürü [sayfa kenarında:] ki onu hakîkatde zâhid nice okuyalar. Zîrâ çûn dikkat ile nazar edersen dünyayı âhiretten ötürü[sayfa kenarındaki açıklamanın sonu.] terk eden kimesne merdümünün harîsrağıdır. Zîrâ ondan olan fânîyi büsyâr olan bâkîden ötürü terk¹⁰⁵⁸ etmiş olur. Belki zâhid-i hakîkî oldur ki âhireti dahi terk ede ve zîrâ Cenâb-ı Ehadiyyet'e vusûl-ı li-zâtî beyninde lezzâtı¹⁰⁵⁹ dünyevî belki uhrevî beyninde cem' olmak mümkün değildir. Nitekim Hazret-i Risâlet geçmiş hadîsde buyurmuşudur dünya ve âhiretin naîmini ehlullâh üzere harâm tutdu. Zîrâ sekiz cennet merd-i âşık ve tâlibi sâdıkın himmeti yanında ehass-i metâlib ve erzel-i merâtıbdır. Zîrâ onun matmah¹⁰⁶⁰ ve matrah-ı himmeti kemâl-i ittisâl ve hakîkat-i visâldir. Ve behişt bir menzil-i nâzildir. Veya mihmân-ı saray-ı bânevâdır. Ve mihmân-ı serâ hânesinden ikâmet likâ-ı hudâyâ nisbet ile alâ külli hâlin ehass ve erzel olur. Ve Abdullâh Ensârî hazretleri buyurmuştur ki:¹⁰⁶¹ Behişt ve dûzah ârifin ayağında hârdır. Tâlib-i Hak olan kimesnenin dünya ve âhiret ile ne işi vardır. Ol nesne ki Şiblî rahmetullahi aleyh

¹⁰⁵¹ N: çûn.

¹⁰⁵² N: rahmetullâhi aleyh.

¹⁰⁵³ N: buyurdu.

¹⁰⁵⁴ N: hod.

¹⁰⁵⁵ N: şeyh.

¹⁰⁵⁶ N: + rahmetullâhi aleyh demiştir.

¹⁰⁵⁷ N: + hod.

¹⁰⁵⁸ N: -

¹⁰⁵⁹ N: olan.

¹⁰⁶⁰ N: + nazarı.

¹⁰⁶¹ N: rahmetüllâhu aleyh demiştir.

لا زهد في الحقيقة اما ان يزهد فيما ليس له فليس ذلك يزهد او يزهد فيما هو له [56b] buyurmuşdur ki: [56b] فكيف يزهد فيه و معه و عنده فليس الاحلف النفس و بزل و ملاسة Zira insân kendisine ait olmayan bir şeye rağbet etmez, bu ise zühd değildir. Veya kendisine ait olan bir şeye rağbet etmez . Bu takdirde yanında ve beraberinde bulunan bir şeye zühd etmesi nasıl olur? O halde geriye sadece dünyaya sırt çevirmek, varını yoğunu harcamak ve halka yadım etmek kalmaktadır.] Zühd arz makâmının inkârı değildir. Velâkin maksûd-ı zühd kadrinin tahkîrinden ve murâd-ı zühhâd nazarında onun taşğîrinden def-¹⁰⁶² âfet-i ucub ve gurûrdur. Tâ kim zühde i'tidâ' ve ta'zîm ile mağrûr olmayalar.

[Asl-ı sevvom: Tevekkül hakkındadır]

قال الشيخ رحمة الله عليه التوكل هو الخروج عن الاسباب والنسب و بالارادة ثقت بالله كما هو بالموت قال الشيخ رحمه الله عليه التوكل هو الخروج عن الاسباب والنسب و بالارادة ثقت بالله كما هو بالموت [Şeyh r.a.h. şöyle dedi: “Tevekkül, tıpkı bir ölü gibi bütün sebeplerden sıyrılıp Allah’a güvenmendir.”] ya'nî gerekir ki mütevekkil-i hakîkîye umûru tefvîz eyleye. Ale'l-ıtlâk vekîl olan Hakk'ın tedbîrine ve i'timâd eyleye. Kefîl olan Hakk'ın erzâkına¹⁰⁶³ [Ve tevekkül eden kimseye tevekkül yeter.] و من يتوكل فهو حسبه ¹⁰⁶³ و على الله Alîme Azîz-i Hiss-i tedbîr ve takdîr, [Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin.]¹⁰⁶⁴ ve bu imân-ı yakîn derecesinde olur ki onun sâhibi bilir ki cemî'-i umûr-ı mukadder ve maksûmdır. Meşîyyet-i kâmile ve kısmet-i âdile takdîriyle –ki onda ziyâde ve noksan ile tağyîr ve tebdîl yoktur– ve çûn bu ma'nâ muhakkak ola. Onun alâmeti oldur ki zemâm-ı tedbîri, kabza-i takdîre teslim eder. Ve kendisinin havl ve kuvvetinden münhalî' olur. Nitekim Serî Sakatî rahmetullâhi aleyh eyütdü و التوكل الانجلاع عن الحول و [Tevekkül bütün güç ve kuvvetlerden sıyrılıp çıkmaktır.] Ve çûn havl ve kuvvetden münhalî' ola istirâhât eder.

Beyit: اگر کنی طلب با نهاده رنجه شوی و اگر به داده قناعت کنی بیا سایی

Ve tevekkül ol değildir ki elini cümle¹⁰⁶⁵ işlerden geri tuta ve hudâya havâle eyleye. Hazreti¹⁰⁶⁶ Cüneyd'den¹⁰⁶⁷ suâl eylediler ki: “Rızkın talebinde biz sa'y edersek nice olur?” Cevâb verdiler ki: [57a] “Eğer bilerseniz ki Rezzâk sizi ferâmûş etmiştir.

¹⁰⁶² N: ref-'i.

¹⁰⁶³ N: kefil-i erzâk kefâletine.

¹⁰⁶⁴ Mâide, 5/23.

¹⁰⁶⁵ N: cemî'.

¹⁰⁶⁶ N: -

¹⁰⁶⁷ N: + rahmetullâhi aleyh.

Rızkın talebinde sa'y edin." Dediler ki: "eğer hânedede oturup¹⁰⁶⁸ tevekkül edersen?" Eyütdü: "Hudâyı kendi tevekkülünüz ile imtihân etmeyesiz. Zîrâ harmândan gayrı size nesne nasîb olmaz." Eyütdüler: "Ne hile ve¹⁰⁶⁹ sanat edelim?" Eyütdü: " Hileyi terk eden belki tevekkül ile olur. Ondan sonra ki kuvvet-i imânla ona yakîn hâsıl olmuş ola ki her nesne ki Hudâ'dan gayrıdır Hudâ'dandır. Ve her nesne ki âlem-i kevn-i fesâdda vâkı' olur. Onun kudret-i irâdeti ile vâkı' olur. Hakk'ın irâdeti ve kudreti bir şeye taalluk eyleye şeyi âharsız taalluk etmez. Lâ-mahâle bir şart ve bir sebep gerekdir ki ol şeye irâdet ve kudret taallukunu muhassas ola. Pes mütevekkil-i hakîkî gerekdir ki kendisini kendi ilim ve irâdet ve kudretini şurût ve esbâbın¹⁰⁷⁰ cümlesinden adâide ki muhassas-ı îcâd ba'zı umûr ola ki ol umûru kendüzine nisbet ede. Pes gerektir ki ol işlerde¹⁰⁷¹ onun kudreti ve irâdeti onların vücûduna şart ve sebep ola ki sa'y ictihâd eyleye.

Beyit: ننهاده به جهد هیچ کسی را ندهد لکن بنهاده جز بجهدی نرسی

Ve her gâh ki böyle ola. Cebr ve kadr müttehid ve müctemi' olmuş olur. Zîrâ bunda deryâ-yı cebr ve kadr telâtumdadır. Ve berzah ve şer' ikisinin hâildir. Eğer ol kârı şart ve sebebe nisbet ederse ve kendi vücûduna izâfet ederse kadrîdir. والقدری و القدری [Ve kaderî, bu ümmete kapalıdır.] Ve eğer kendi vücûdunu cemî'-i umûrdan ma'zûl ederse ve ol kârın nisbeti Mûcid-i Hakîkî'ye verirse cebrîdir. و الجبري ادنى رتبة و احس منزلة من القدری [Cebrîlik en aşağı bir rütbedir ve kaderîden daha hassas bir konaktır.]

Mesnevî¹⁰⁷²: [57b] در خرد جبر ار قدر رسوا تر است رذلک جبري حس خود را منکر است

منکر حس نسبت ان مرد قدر فعل حسى نباشد ای پسر

Ve çûn doğru nazar ile nazar ede. Ve tarîk-ı vustâ tuta ki خیر الامور اوسطها لا جبر و لا تفویض [işlerin hayrı ortasıdır.] ne cebr-i mutlak olur ve ne kadr-i mutlak ki [cebr ve yetki yoktur. Ancak iki alternatif arasında bir iradedir.] Pes kendi vücûdunu şol ef'âldeki ona mensûbedir. Mutasarıf bile şol tasarruf ile ki âlât-ı tasarruf menzilesinde ola. Fâil-i âlât tasarrufu menzilesinde olmaya. Ve Hakîkatde bu iki i'tibârla birisi fâile nisbetdir. Ve birisi âlete nisbetdir müttehid olur. Ve cümle-i

¹⁰⁶⁸ N: oturursan ve.

¹⁰⁶⁹ N:+ ne.

¹⁰⁷⁰ N: esbâbının.

¹⁰⁷¹ N: + ki.

¹⁰⁷² N: beyit.

fâilden olur. Öyle değil ki âlet kendi tavassutun terk etmiş ola. Zîrâ âlet ol ef'âlin mecrâsıdır. Fiili ona havâle ederler ki ol eyler. Ve ol esere ale'l-hakikat fâil Hak'dır. Ve tağayyur ve infîâl âdemînidir. [Attığın zaman sen atmadın. Fakat Allah attı.]¹⁰⁷³ Ve eğer ki kim ârif-i hakîkî katında Bârî Teâlâ'dan gayrı halık yokdur. [Allah'tan başka yaratıcı kimse var mıdır?] هل من خالق غير الله. [sayfa kenârında:] Şerh [ve] İzâh: بخند که تو دم زنی بچنین که پیالهست مردم شراب بخش جنبی Feyz-i İlâhî ve meded-i Rabbânî ile hareket etmezem. Tâ kim sen dem üzeresin ki sen onunla hareket etmezsin. Ya'nî ifâza-i fi'l ve vücûd, yenbû'u feyz-i vücûd olan Hak'tandır. Hatt-ı vücûdda hiçbir mevcûd yoktur ki Hakk'ın feyzi ile mevcûd olup onunla hareket etmeye. Tâ kim iddiâ edip dem üzeresin ki benim hareketim bendendir. Zîrâ senin gözlerin piyâlelerdir ki şarâb hanbi mikdârı hasebiyle bahş ederler. Ya'nî senden meded, hareket sâhibi olan Feyz-i İlâhî'ye senin nisbetin cûş u hurûş sâhibi olan şarâb-ı gamdan piyâlelerde vâkı' olan şarâba piyâlelerin nisbeti gibidir. Yâ'nî piyâlelerde cûş u galeyân ifâza-i gamdandır, piyâlelerin değildir. Zîrâ onlarda kermiyyet ve hurûşa kâbiliyyet yoktur. Tarafiyetten gayrı ve mikdârları hasebiyle şarâb, humm-ı bahş ve taksim ettiklerinden gayrı onların hükmü yoktur. İmdi humm-ı vahdet devn-i ahadiyyetten müfâz olan Feyz-i İlâhî emvâc-ı mezâhir hasebiyle mütekessir ve herbir mazharın kâbiliyyeti hasebiyle müteayyin mezâhirdir. Pes mezâhirden mazhar olan fi'l ve hareket ifâza-i ilâhîye nisbet olunur, mezâhire nisbet olunmaz. Zîrâ mezâhir-i ademiyyet-i asliyye ve imkâniyye zâttiyye üzere sâbitedir. Nihâyet isti'dâdât-ı hakâyık ve kavâbil-i mezâhir hasebiyle vahdâniyyu'n-na't olan Feyz-i İlâhî'ye herbir mazharda onun taayyunu hasebiyle mütenevvi' ve zâhir ve evsâf-ı muhtelifle ile müteaddir ve mütekessir görünür. Vech-i meşrûh üzere bi-hudâ kavlinde olan ya misbâhat içindir veyahut maa ma'nâsındadır. Ve ki kes kavlinde olan lafz ki istifhâm-ı inkârî içindir. Ve billâhi't-tevfik. Hunb küp ma'nâsındadır. Ve yâ yâ-i nisbetîdir veyâhud yâ-i vahdettir. [sayfa kenarındaki şerhin sonu.] Lâkin bunda bir dakîka vardır şöyle bil ki cemî'-i ef'âl-i ibâd Bârî Teâlâ'nın halkı taalluku iledir. كقوله تعالى و الله خلقكم و ما تعملون [(Allah) Teâlâ'nin sözü

¹⁰⁷³ Enfâl, 8/17.

gibi: “Ve Allah sizleri yarattı ve siz amel etmiyorsunuz.”¹⁰⁷⁴] Velâkin terâkîb ve emzice için havâs vardır ki ehad tarafına ya'nî hayır ve şerre¹⁰⁷⁵ meyli mûcib olur. Ve münâsebetin temekkünü hasebiyle tabîat ile fiilin miyânındaki¹⁰⁷⁶ sâdır olmak ister. temekkün meyl olur ve bir mertebeye erişir ki mûcib-i ta'mîm azm-ı cân olur. Ol azm mikdârı Hak Sübhânehü Teâlâ ona bir kuvvet verir ki ol fiili vücûda getirir. Ve eş'arîler katında kesb ve ihtiyârın ma'nâsı budur. Hazret-i Hüdâvendigâr irâdet-i¹⁰⁷⁷ cüz'iyi isbâtında [58a] *Mesnevî-i Ma'nevî*"de bir misâl getirmiştir. **Mesnevî:**

یک مثال ای دل پی فرقی بیار	تا بدانی جبر را از اختیار
دست کان لرزان بود از ارتعاش	وانک دستی تو بلرزان ز جانش
هر دو جنبش آفریده حق شناس	لیک نتوان کرد این با آن قیاس
زان پشیمانی که لرزاندیدیش	مرتعش را کی پشیمان دیدیش

Ve bu mevzu' gāyet dakīkdir ve kesret-i kıyl u kāl ve bahs-ı cidāl ile müberhen olmaz. Ve bu makāmın tahakkukuna nurullâhdan gayrı bir şey ile erişmek mümkün değildir. Ve her kimesne ki bu makāma erişe, taayyünü ile bilir ki mukadder-i cemî'-i mevcûdât birdir. Ve her¹⁰⁷⁸ emir ki hâdis olur. Bir vakt-i hâssda bir şartı ile ve bir âlet-i hâss ile onu icâd eder. Pes ta'cîl-i talebde ve teennî-yi def' de müesser bilmez ve kendi vücûdunu şurût-ı esbâb ve âlâtdan bilir.¹⁰⁷⁹

Her gâh ki şöyle bile âlem-i umûruna gönül vermekden halâs bulur. Ve cümle mütevekkilân-ı hakîkîden olur. Bu takdîr üzere onun şühûdu nazarına müsebbibü'l-esbâbın vücûdundan gayrı mevcûdu âhâr görmez.¹⁰⁸⁰ Ve onun tevekkülü esbâbın vücûduyla ve ademiyle müteğayyir olmaz. Ve bu tevekkül şol kimesnenin tevekkülü olur ki makām-ı tevhîdin zirvesine erişmiş ola. Ve bu makāma vâsıl olunca mütevekkil kendi makāmı tashîhinde terk-i esbâba muhtac olur. Zîrâ esbâbın vücûduna i'tibâr onun tevekkülünde kâdih olur. Lâ-cerem dâima esbâbın def' ve ref'ine sa'y eder.¹⁰⁸¹ Ve ol tâife ki esbâbın vücûdu onların tevekkülünde kâdih olmaz. Ve esbâb-ı hod onların haline perde olur. Tâ ağıyârın nazarı onlara

¹⁰⁷⁴ Sâffât 37/96.

¹⁰⁷⁵ N: -

¹⁰⁷⁶ N: + hayr ve şer.

¹⁰⁷⁷ N: -

¹⁰⁷⁸ N: + bir.

¹⁰⁷⁹ N: + Rubâiyye: وز فاعل و فعل جز نشان هیچ نه
تو آلت فعلی و جزان هیچ نه
چون درنکردی آن میان هیچ نه
تو عالمی و مراد از عالم تو

¹⁰⁸⁰ N: Bu takdîr üzere onun şühûdu nazarı müsebbibü'l-esbâbın mevcûd-ı âharı görünmez.

¹⁰⁸¹ N: eyleye.

erişmeye. Ve onlar esbâbın kıbâbı tahtında nazar-ı gayrden mestûr olalar ki اولیای تحت
قبایى لايعرفهم غيرى [Evliyâm kubbelerimin altındadır. Başka bir varlık onları
tanıyamaz.]¹⁰⁸² [58b] Halk zan ederler ki onlar esbâbladırlar. Onlar hod müsebbibü'l-
esbâba halvethâne-i visâlde mülâhaza-i celâl ve müşâhede-i cemâl ve mütâlaa-i
kemâl ile maşûk-ı lem-yezel ve mahbûb-ı lâ-yezâle meşğûl olmuşlar. Lezzât-ı
müsâmerât ve zevk-i münâzarât ve taam-ı muhâzarâtta mütemetti' olmuşlar. Ve
bu¹⁰⁸³ beyit onların hâline münâsibdir.

Beyit: فبتنا على ذم الحسود و بيننا حديث كطيب المسك شيبت به الخم
حديث لو ان الميت يؤتى ببعضه لا صبح حيا بعد ماضمه القبر

[Asl-ı çehârom: Kanâat hakkındadır] اصل چهارم در قناعت است

قال الشيخ رحمة الله عليه القناعة هي الخروج عن الشهوات النفسانية و التمتع بالحيوانية بالارادة
[Şeyh rahmetullâhi aleyh şöyle dedi: "Kanaat, yaşamak için zarurî olan ihtiyaçların dışında kalan bütün nefsânî ve arzu ve
hayvânî isteklerden tıpkı ölü bir kimsenin uzak kaldığı gibi uzak kalmaktır."]
Ve insânın zarûrâtı üç nesnedir: ekl, libâs ve nevmidir. Zîrâ nefsin mutâlebâtı iki
türdür. Ba'zısı hukûkdur. Ve ba'zısı huzûzdur. Hukûk zarûrâtıdır. Ve sâlikân râh-
ı Hakk'a maksad-ı aslîye vusûl talebinde mürekkeb nefis muhtaç olduğu şeye taahhüd
ve zarûrâtta çare yoktur. كما قال عليه السلام نفسك مطيئتك فارق بها و الا قوت يستره و تحمله
[(Peygamber) aleyhisselâmın dediği gibi: "Nefsin senin bineğindir. Öyleyse ona rıfk
ile muamele et. Ve ancak azık onu kolaylaştırır, örter ve taşır."¹⁰⁸⁴] onda tâkatı
kalmaz. Ve râkib-i rûhu menzil-i futûha yetiştirmez. Ve onun taahhüdât-ı zarûriyyesi
üç nesnedir ki zikir olundu. Ve edeb-i sâlik oldur ki tâ kim yolda ola ve menzil-i
fenâya erişmemiş ola nefis hukûkun hudûdu başında mevkûf tuta. Ve merâti' ve
menâbi'-i huzûda halû'l-izâr etmeye. Onu menzil-i fenâya iletmeyince amma ekl ol
cihetyile nefsin hakkıdır. Zîrâ hakîkat-i âdemînin aslı علم موجودة بها لا الى ذاته لا الى
[Zât'a nisbet ile ilme değil, onunla mevcuttur] yokluktur. Ve vücûd-ı ilmî [59a]
râbitasıyla ki hazret ma'lûmâtta onun için sâbitdir. Ve Hâce Attâr ol vücûd-ı ilmîye
işâret buyurmuşdur. **Beyit:** تا بود تو بود بود ما بود کی بود که بود ما بود دست

¹⁰⁸² Hadis kaynaklarının hiçbirinde yer almayan bu söz tasavvuf kaynaklarında geçmektedir.

¹⁰⁸³ N: + birkaç.

¹⁰⁸⁴ Bu rivâyet hadis kaynaklarında bulunamadı.

Feyz-i cûd-ı Hak'dan onun kâbiliyeti hasebiyle onun üzere vücûd-ı ayn ârız ve târî olur. او لا يذكر الانسان انا خلقناه من قبل و لم يك شيئا [İnsan, daha önce hiçbir şey değilken kendisini yarattığımızı düşünmez mi?]¹⁰⁸⁵ Ve bundan sonra vücûd-ı ârızî كل الى اصله [Herşey aslına döner.] Mûcibi üzere her dem onun aslı olan yokluk tarafına bizzât onun meyli vakı‘ olur. Velâkin meded sebebiyle ki sıfat-ı bakâdan ve ibkâ-i Hak'dan dem-be-dem ona ulaşır. Fenâdan mahfûz kalır. Ve bakâdan mahzûz olur. Ve ona ol eserin ve mededin vusûlünden onun haberi yokdur. و اليه الاشارة فى قوله [(Allah) Teâlâ'nın şu sözü ona işaret eder: "...doğrusu onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler."¹⁰⁸⁶] Ve çûn sûfî-i Hakîkînin bu ma'nâyâ şuûru ola. Ve fehm eyleye ki ona her dem bir vücûd-ı cedîd gelir. Ve yine mahv olur ve ol mahvden bir ayak ileriden âlem-i ulûhiyyete gider. Lâ-cerem her dem sûfîye bir mahv ve¹⁰⁸⁷ isbât olur ki sûfî onda iki bayrâm eder. **Şiir:**

صوفيان در مى دو عيد كنند عنكبوتان مگس قديد كنند

Amma çûn âdemî,¹⁰⁸⁸ cân ve tenden mürekkebdir. Ve onun hâlî,¹⁰⁸⁹ âlem-i emir ve kudrettendir. Ve teni âlem-i halk ve hikmettedir. Lâ-cerem cânına meded ve ibkâ muktezâ-yı âlem-i kudret üzere vâsitasız ve sebep-i zâhirsiz ulaşır. Ve onun kalbine meded muktezâ-yı âlem-i hikmet üzere gıdâ-yı zâhir vasıtasıyla erişir. Zîrâ kıvâm-ı beden ve i'tidâl-i mizâc ve imsâk-ı hayât muktezâ-yı hikmet-i bâliğa ve sünnet-i ilâhiyyesi câriyye olan gıdâyâ merbût [59b] ve meşrûtdur ki mâdâm ki beden hayvânda harâret-i azîzî te'sîri ile bir¹⁰⁹⁰ cüz' ona ulaşır. Ve râbıta-i hayât te'kîdi kabûl eder. Ve ol vakte varınca ki hükm-i takdîr-i Ezelî kalbin beyyinesi tahrîbine nâfiz ola. Ve eczâ-i terkîb-i beden bir birinden özüyle ذلك تقدير العزيز العليم [...İşte bu azîz olan pek iyi bilenin takdiridir.]¹⁰⁹¹ Ve eğer ki kim kıvâm-ı beden¹⁰⁹² hayât gıdâyâ meşrûttur. Velâkin gıdâ vâsıta-i bedene mu'idd-i hayâtdır. İllet ve müesser değildir. Belki illet ve müesser vücûd-ı Hak'dır. Onun bîatını sebebdir ve onda sârîdir. Pes gıdâ –ki taâmıdır– ibkâ-i¹⁰⁹³ Hak sıfatının mazharı ve sûretidir. Ve

¹⁰⁸⁵ Meryem, 19/67.

¹⁰⁸⁶ Kaf, 50/15.

¹⁰⁸⁷ N: + bir.

¹⁰⁸⁸ N: âdem.

¹⁰⁸⁹ N: cânı.

¹⁰⁹⁰ N: + cüz-i mütehallil ola. Mütahallil olan şeye bedel taâmıdan bir.

¹⁰⁹¹ En'am, 6/96; Yâsîn, 36/38; Fussilet, 41/12.

¹⁰⁹² N: + ve.

¹⁰⁹³ N: + ve.

Hak¹⁰⁹⁴ Teâlâ fâil ve müessirdir, bir sebebin katında ve lihâzâ bu sebep-i zâhir –ki gıdâdır– müsebbibden –ki hayâtıdır– tehallûf eder. Nitekim bir vakit olur ki gıdâ ve ekl mu‘tâd-ı ma‘kûd olur. Ve bakâ ve hayât muhakkak ve mevcûd olur. Ve bunun aksi dahi mevcûd olur. Zîrâ ki ol meded çûn âlem-i kudrette gıdâ-i zâhir ve ekl-i zâhir vâsıtasız evliyâdan bir veliye –ki âlem-i kudret hükmü onun üzere gâlib olmuş ola. Ve onun teni cânla hem-renk olmuş ola– ba‘zı ahvâl ve evkâtta erişir. Ve ol Veli nice yıllar¹⁰⁹⁵ gıdâsız zinde ve bâkî kalır.

Beyit: مرد خدا مست بود بی شراب مرد خدا سیر بود بی کباب

Ve Hazret-i Risâlet¹⁰⁹⁶ bundan ötürü buyurmuştur: لست كاحدكم ابیت عند ربی [Ben sizin gibi değilim. Rabbim beni yedirir ve içirir.]¹⁰⁹⁷ Ve meşhûrdur ki betâihde bir hâtûn var idi. Teni dürüst ve akli sahîh idi. Ve otuz sene¹⁰⁹⁸ me‘kûl ve meşrûbdan hiçbir nesne tenâvül etmemişdir. Maa-hâzâ ma‘lûlden illetin tehallûfû câiz değildir. Pes bu mukaddemâta binâen taâm ve şarâb gâlibâ nefsin hukûkundan olur. Ve derece-i maksûde, karîbdir. Zîrâ icâd âleminden maksûd, insândır. [60a] Ve insânın¹⁰⁹⁹ hilkatından maksûd, ma‘rifetdir. Ve tahsîl-i¹¹⁰⁰ ma‘rifet, bakâya mevkûfdur. Ve bakâ, vücûd-ı gıdâya mevkûftur. وما یوصل الی المقصود [Maksûda ancak maksûd ile ulaşılır.] Ve çûn taâm ve şarâb uzvun cüz’ü olur. Pes her gâh ki taâm ve şarâb şol cihetle olursa ki şer‘ onu helâl tutmuşdur. Ve hükm-i adâlet ve istikâmet-i şer‘–ki mîzân-ı vahdet ve adâlettir– onda sirâyet etmiş ola. Pes ol kimesneye tenâvül-i adâlet eseri ki hükm-i şer‘den ol gıdâya hem-râh olmuşlar. Onun nefsinde ve cemî‘-i a‘zâsında peydâ olur. Ve hemîşe edâ-i âdette nerm ve münkad olur ki nass-ı Kur’ân’da ثُمَّ تَلَيْنُ جُلُودَهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ [..onlar yine Allah’ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzûra kavuşur...]¹¹⁰¹ Ol leyânatdan haber verir. Meselâ eğer helâl ve tayyib bir lokmayı zarûret-i tarîki üzere tenâvül eyleye ondan harekât-ı zarûriyye ve kelimât-ı tayyibe sâdır olur. Ve eğer bir vecih ile olursa ki şer‘ onu harâm etmiş ola. Ya onun halli vechî müsbet ve

¹⁰⁹⁴ N: + Sübhânehü.

¹⁰⁹⁵ N: -

¹⁰⁹⁶ N: + penâh.

¹⁰⁹⁷ Buhârî, Savm, 48; Müslim, Savm, 57; Tirmîzî, Savm, 62.

¹⁰⁹⁸ N: yıl.

¹⁰⁹⁹ N: onun.

¹¹⁰⁰ N: tahsîs-i.

¹¹⁰¹ Zümer, 39/23.

mahfî ola. Hükm-i inhirâf muhâlefet-i şer‘ ona hem-râh etmiş olur. Ve bu takdîr üzere ol gıdâdan olan inhirâfın hükmü nefse ve a‘zâyaya sirâyete eder. Ve cemî‘-i akvâl ve ef‘âlde zâhir olur. Zîrâ isyân ve tuğyân ve irtikâb-ı menhiyyât ve sûret-i ahlâk-ı bedde ve inhirâfdan zuhûr cemî‘an ol inhirâfın eseridir. Ya’nî eğer lokma-i mekrûhu veya harâmı ekl ederse ol kerâhet ve harâmın eseri onun ef‘âl ve akvâlinde zâhir olur. Ve eğer hadd-i zarûretten ziyâde ekl ederse hareketi ve kelâmı ziyâde olur ki Bu bir kâide-i külliye-i matrededir. Ve nefsin tezkiyesinde bu kâideyi hıfz etmek bir mu‘teber asıldır. Ve ondan ihmâl mâye-i hüsrân ve ondan iğfâl-i sebep hızlandıdır. Hâlâ bâb-ı gıdâda farz taleb-i helâldir. Ve harâmıdan ihtirâzdır. طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ [Helâli taleb etmek bütün müslümanlara farzdır.]¹¹⁰² [60b] hadîsin zâhir hükmü üzere cemî‘-i emâkin ve mevâzı‘da helâl mevcûddur. Zîrâ şer‘ taleb-i ma‘dûm ile teklîf etmez. لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا [Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz.]¹¹⁰³ Velâkin ba‘zı mevâzı‘da pûşîde-rakdır. Ve ba‘zısında sepîd-rak olur. Zîrâ her¹¹⁰⁴ nesne ki onun husûlu vech-i şer‘-ı meşrûh üzere olursa zâhiren helâldir. Ve bâtın ahvâlinde onu tecessüs etmek vâcib değildir. Zîrâ eğer zâhir üzere hükm olmayaydı taayyün üzere helâlî taleb etmek müteazzir olurdu. Ve her nesne ki onun vechi hall ve hürmeti zâhiren pûşîde ola ol şüpheli¹¹⁰⁵ olur. Pes helâl olan oldur ki zâhiren vech-i hürmet veya kerâhet onda zâhir olmaya. Ve şol kimesnenin elinden ayrışır ki onun zulmü ve fiskı ma‘lûm olmaya. Ve şüpheli¹¹⁰⁶ oldur ki onun hürmeti vechi zâhir olmaya. Velâkin fisk ve zulüm elinden ayrılmış ola. Ve harâm oldur ki onun hürmeti vechi zâhir ola. Bu takdîr üzere helâl mahmûd olur. Ve şübhe mekirde ve harâm-ı mahzûr olur. Pes sâlike vâcibdir ki şübêhâtdan ihtirâz ve ictinâb ede. Fe-keyfe ki muharremâtdan ve taâmın ekline mübâşeretinde hâlinde gerekdir ki ibâdet ve tâat kuvvet-i niyeti ile tenâvül eyleye. Hırs ve şehvet tarîkı üzere tenâvül etmeye. Tâ kim onun tenâvülü âdet-i ibâdetden mahsûb ola. Ve onun alâmeti oldur ki açlıktan ötürü ve zarûret ve hâcetten ötürü ekl eyleye. Ve gerekdir ki tenâvül-i taâm zikre makrûn ola. Zîrâ kalbe tenâvül-i taâmıdan eğer

¹¹⁰² Yukarıda geçtiği şekilde bir hadîs bulamadık. Benzer bir ifade ile şöyle bir hadîs yer almaktadır: طَلَبُ الْحَلَالِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ [Helâli taleb etme bütün müslümanlara vâcibtir.] Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, c.8, s. 272.

¹¹⁰³ Bakara, 2/286.

¹¹⁰⁴ N: bir.

¹¹⁰⁵ N: şüphe.

¹¹⁰⁶ N: şüphe.

helâl dahi olursa sevrân-ı tabîat cihetiyle kudûrat-i zulmet ârız olur ki onun def' ve ref'i neverd-kerden ve huzûr-ı dilden gayrı bir şey ile müyesser olmaz. Ve her ne kadar ki tenâvül-i taâmdan huzûr-ı dil ziyâde ola ol [61a] taâmın eczâsı münevver-ter ve onun zararı kemter olur¹¹⁰⁷ Şeyh Ziyâüddîn Ebu'n-Necîb rahmetlulâhi aleyh buyurmuştur:¹¹⁰⁸ انا كل واصلي ya'nî ol huzûr-ı kalbî ki namazdan tutarım. Ekl-i taâm hâletinde dahi tutarım. Ve amma hâb ol cihetle nefsin hakkıdır ki eğer nefisten hâbı külliyyet ile men' edeler. Hâbsızlıktan yübûset dimağ üzere müstevlîdir. Ve mîzâc-ı insânî i'tidâlden münhârif olur. Ve havâss-ı zâhirî ve kuvâ-yi bâtinî kârdan kalır. Ve terkîb-i beniyyet-ı kalıb halel kabul eder. Pes bu cihetle hâb nefsin cümle-i zarûrâtından¹¹⁰⁹ olur. Tâ hâb vâsıtasıyla rutûbet bunda peydâr ola. Ve mizâc mu'tedil kala. Ve havâss ve kuvâ kelâlet ve teabbüden dinleneler. Ve hâbın mikdarı gece ile günün sülüsüdür. Yaz faslında iki saat günden ve altı saat geceden ve kışda cümle sekiz saat geceden hâba sarf gerekdir. Ve alâ hâze'l-kıyâs ve bu mikdâr nefsin hakkıdır.¹¹¹⁰ Bundan eksik gerekmez. Tâ kim yübûset ve harâret mizâcda zâhir olmaya. Ve bundan ziyâde dahi lâyük değldir. Tâ rutûbet –ki sebeb-i kesâlet ve gaflet ve kasâvet-i dildir– hâdis olmaya. Ve amma libâs ol cihetle nefsin hakkıdır¹¹¹¹ ki sermâ ve girmânın şerrini def' eder. Maa hâzâ şâri', setr-i avrete hükm etmişdir. Ve libâsda sâlikin edebi oldur ki onun nazarı bu iki maksûda mahsûr ola. Ve ondan gayrısın fuzûl-ı zevâidden 'adâide haberde vârid olmuşdur ki ثوب جمال و هو قادر على من ترك لبسه البسه الله من حلل الجنة [kim giymeye gücü yettiği halde cemâl elbisesini terk ederse Allah ona cennetin helalinden giydirir.]¹¹¹² Süfyân-ı Sevrî'den menkûldur ki bir gün câmesini maktûb giymiş idi. Çünkü böyle giydiğini bildi tağyir etmedi.¹¹¹³ "Bir câme ki Hak Teâlâ'dan ve onun [61b] emrinden ötürü giymişim. Bir hey'et-i mahsûs ile halkın nazarından ötürü ol heyâtdan tağyir etmeği revâ tutmaz¹¹¹⁴." Ve

¹¹⁰⁷ N: olup.

¹¹⁰⁸ N: demiştir.

¹¹⁰⁹ N: sudûrâtından.

¹¹¹⁰ N: hakk-ı nefsidir.

¹¹¹¹ N: hakk-ı nefsidir.

¹¹¹² Aynı hadis metnini bulamadık. Benzer bir hadis şöyle geçmektedir: من ترك اللباس تواضعا لله وهو يقدر عليه دَعَاهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رُءُوسِ الْخَلَائِقِ حَتَّى يُخَيَّرَهُ مِنْ أَيِّ حُلَلِ الْإِيمَانِ شَاءَ يَلْبَسَهَا. "Kim muktedir olduğu halde tevazu maksadıyla elbise giymeyi terk ederse, Allah kıyâmet günü, onu mahlûkâtın başları üstüne çağırır ve dilediği iman elbisesini giymekte onu muhayyer kılar." Tirmizi, Kıyâmet, 40.

¹¹¹³ N: çün bildi tağyir etmedi.

¹¹¹⁴ N: tutmazım.

libâsda iki şart vâcibdir. Birisi umûmen cemî‘-i ahvâldedir. Ol¹¹¹⁵ haldir pes libâs gerekdir ki vech-i helâlden hâsıl olmuş ola. Haberde vârid olmuşdur: من اشترى ثوبا [Kim on dirheme bir elbise alsın ve o (elbisenin) ücretinde bir dirhem haram varsa Allah ondan bir farzı ve sünneti kabul etmez]¹¹¹⁶ Ve ikinci husûs evkâtdedir. Ol¹¹¹⁷ tahâretdir ki sıhhat-ı salât ona mevkûfdur. Ve pâklık cemî‘-i eşyâda mahbûb ve merğûbdur. النظافة من الامان [temizlik imândandır.] haber-i sahîhin hükmü üzere husûsen câmede Hazret-i Risâlet arabdan birisini gördü ki çirkin câme giymiş inkar ucundan eyütdü: “bu adam ol kadar nesne bulmaz mı ki kendi câmesini yuya. Ol kâr ki fakirlikdir Hudâ’dan ötürüdür çirkin câmeyi giymek neden ötürüdür.” Çûn nefsin zarûrâtı ma‘lûm oldu. Şimdi sâlike gerekdir ki nefsin zarûretsiz haddında tuta. Ve onun zarûreti mâ lâbüddîdir. Ve hadd mâ-lâbüd oldur ki nefsin ondan men‘ etmek lâıyk değildir. Zîrâ ol onun Hakkıdır ve nefisden hukûku men‘ etmek marzî değildir. Ve Hakk-ı nefis oldur ki onun men‘inden dinî veya dünyevî bir hâlel tevellüd ede. Hâce Senâî buyurur:¹¹¹⁸

سخن آنکه کند حکیم آغاز یا سر انگشت سوی لقمه در
که ز نا گفتمش خلل زاید یا ز نا خوردنش بجان آید
لاجرم حکمتش بود گفتار خوردنش تندرستی آرد بار

Ve bu Hakk’a işâretidir. Ya‘nî nefsin hakkına işâret olup¹¹¹⁹ ol nesne ki Hazret-i Risâlet buyurmuşdur: ان لنفسك عليك حقا [Muhakkak ki nefsinin senin üzerinde hakkı vardır.]¹¹²⁰ Ve nefis tâ hadd-i zarûretde vukûf etmeye ahlâk-ı seyyieyi [62a] ahlâk-ı hüsnîye ve evsâf-ı kabîhayı evsâf-ı cemîleye ve ef‘âl-i zemîmeyi ef‘âl-i hamîdeye tebdîl müyesser olmaz. Ve her gâh ki hadd-i zarûretde kıyâm göstere ve sebât-ı müsâbereti kendüzîne şiâr ve disâr eyleye. Ateş-i na-murâdı ahlâk-ı reddiyye harâretinde onun ahlâkı zebâne gelirler. Ve âlâyîş-i tabîatdan müzekkî ve musaffâ olup âsâyîş bulurlar. Bu takdîr üzere onun seyyiâtı hasenâta tebdîl olur. Ve küdüret safâya ve cefâsı vefâya ve kesâfeti latâfete ve âdeti ibâdete ve şehveti muhabbete ve

¹¹¹⁵ N: ve ol.

¹¹¹⁶ Benzer mânâda bir hadis şöyledir: “Kim içinde bir dirhem haram bulunan on dirheme bir elbise satın alsın, üzerinde olduğu müddetçe Allah onun namazını kabul etmeyecektir.” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 98.

¹¹¹⁷ N: ve ol.

¹¹¹⁸ N: eder.

¹¹¹⁹ N: -

¹¹²⁰ Müslim, Sıyâm 186.

gazabı gayrete ve tekebbürlüğü izzete ve san'atı tevâzu'a ve imsâkı hıfza ve emânete ve isrâfı îsâra ve nahveti himmete mübeddel olup¹¹²¹ bu tarîk üzere cemî'-i evsâfında tebdîl zâhir olur. Ve abdâll zümresine dâhil olur.

Beyit: کیست ابدال آنک او مبدل شود خورش از تبدیل یزدان خل شود

Tetmîm: Çûn sâlik nefsinî nice yıllar ser-hadd hukûkda mevkûf tutmuş ola¹¹²² ahlâk-ı nefis mübeddel ola. Ve deyû tabîat-ı müslümân ola ki اسلم شیطانی بیدی [şeytanım elime teslim oldu.]¹¹²³ hadîsi ona işâretidir. Ve nefisde mütâbeat-ı hevâ yerine mutâvaat-ı hudâ zâhir olur.¹¹²⁴ Bu takdîr üzere ona teng-nây-ı zarûretten fezâ-yı siate yol verirler. Ve onun huzûzunun ba'zısı onun hukûkundan olur ki eğer taâmı ziyâde tenâvül ederse delîl-i sıhhat setavât-ı envâr-ı hakîkat olur. Onun kalbi üzere meşhûd-ı hakîkîden¹¹²⁵ tecelliyât-i celâlîde kuvvet-i temekkün ziyâde lağna sebep olur.

Beyit: چونک در تو می شود لقمه گهر تن مزین چند آنک بتوانی بخور

Belki kâmil her vecih ile ki tenâvül eder tâ kim ona ziyân ede ziyân etmez

Beyit: هر که در وی لقمه شد نور جلال هر چه خواهد تا خورد او را حلال

Lâkin bu kâmilden gayrı kimseye [62b] lâıyk değildir. Zîrâ zarar-ı azîm eder.

Beyit: گر ولی زهری خورد نوشی شود و خورد طالب سیه هوشی شود

Ve ol nesne ki demişdir [Ben الان محتاج الی النکاح کما انا محتاج الی الطعام] [Ben yemeğe muhtaç olduğum gibi şuan nikaha da muhtacım.] Ya'nî ol nesne ki bidâyetde hazz-ı nefis idi. Hâlâ nihâyetde onun hakkı oldu bu makâmda olmak mümkindir. Ve eğer hâb vakitte mukadderden ziyâde olursa ol hâb mübtedîlerin peydârlığı mukâbelesinde olur. Belki ondan bihter ki نوم العالم خیر من عبادة الجاهل [Âlimin uykusu câhilin ibâdetinden daha hayırlıdır.]

Hâce Attâr rahmetullâhi aleyh *Tezkiretü'l-Evliyâ'* da getirmiştir: Bir vakit Ali Süheyl, Cüneyd'e nâme yazdı ki "hâb-ı ğafletde ve karârda şöyle gerekdir ki muhibde hâb ve karâr olmaya. Eğer olursa maksûddan geri kalır. Kendisinden ve kendi vaktinden gâfil olur. Nitekim Hak Teâlâ Dâvud aleyhisselama vahiy gönderdi

¹¹²¹ N: + ve.

¹¹²² N: + ve.

¹¹²³ Benzer mannâda hadîs şöyledir: "Allah bana yardım etti ve o (şeytan) bana teslim oldu" Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 70.

¹¹²⁴ N: ola.

¹¹²⁵ N: + ve.

ki yelân söyledi ol kimse ki muhabbet da‘vasın eyledi. Ve çûn gece geldi uyudu. Ve benim dostluğumdan ferâğat eyledi.” Ve Hâce Attâr buyurur:¹¹²⁶

Beyit: گر نخسبد عاشقی جز در کفن عاشقش خوانم ولی بر خویشتن

Hazret-i¹¹²⁷ Cüneyd rahmetullâhi aleyh cevâb verdi ki: “Bizim bî-dârlığımız râh-ı Hak’da bizim muamele ve¹¹²⁸ hâbımız fi‘l-i Hak’dır. Bizim üzerimize pes ol nesne ki Hakdan bize bizim bî-ihiyârlığımız ile ola. Ondandır ki bizim İhtiyârimizle Hak ola” [uyku, muhibbîn için Allah’dan bir bağıştır.] Ve Cüneyd’den acebdir ki ol sahib-i sahiv idi. Ve bu nâmede ehl-i sekri terbiye eder. Mümkündür ki bunda ol hadîs ma’nâsını murâd eder نوم العباد [gözlerim uyur kalbim uyumaz.] Veya onu murâd eder ki لا ینام قلبی [kulların uykusu ibâdetdir.] Veya onu murâd eder ki تمام عینای و لا ینام قلبی [Buraya gelince [63a] sühan Hâce Attâr’ındır. Zîrâ her kimesne ki dükeli rûzunu Hakk’ın rızâsında sarf etmiş ola. Eğer dükeli gecesini hâbda geçirirse zarar etmez. Belki ol hâbda envâ‘-ı muayyenât ve fütühât el verir ki bî-dârlığında onun husûlu mümkün olmaya. [sayfa kenarında:] **Şerh [ve] îzâh:** Cüneyd kudde sırruhu tarafından Hâce Attâr’a bir cevâb veririz ki bizim bî-dârlığımız râh-ı Hak’da bizim muâmelemizdir. Ve râh-ı Hak’da abdin muâmelesi –ki Hak için onu ihtiyâr etmiştir– fi‘l-i abddir. Abde izâfet olunur ki onun ubûdiyetinden ve cenâb-ı ilâhîye münbaisdir. Ve bizim hâbımız ki bizim bi-ihiyârlığımız ile Hak’dan bize râhat verilmiştir. Nitekim جعلنا نومکم سباتا [Uygunuzu bir dinlenme kıldık.]¹¹²⁹ buyurdu fi‘l-i ilâhîdir. Hazret-i vücûddan mufâzala pes ol fiil ki buk‘a-i imkândan abd mümkün ihtiyârı ile sudûr eyleye. Ve abd Cenâb-ı Ulûhiyyet’e onunla teveccüh eyleye. Hazret-i vücûbden abd için ifâza olunan râhat ve rahmet ondan temâm-terdir. Zîrâ ol bî-dârlık fi‘l-i abddir. Mahall-i nekâyis olan buk‘a-i imkâna râci‘dir. Ve mümkün-i vücûdda Hak mûcide müftekirdir. Pes onun fi‘li dahi ifâza-i ilâhîye muhtacdır. Pes ona nisbet olunan fiil ile¹¹³⁰ ona nisbet ile noksân üzere olur. Ve hazret-i vücûbdan ifâza olunan râhat –ki abd için Hakk’ın mec‘ûludur– fi‘l-i ilâhî ve feyz-i ilâhîdir. Ve şekk yokdur buk‘a-i imkâna nisbet olunan şey nakzı üzeredir. Ve hazret-i vücûbdan ifâza olunan şey kemâl üzeredir. Pes Hâce Attâr’ın

¹¹²⁶ N: eder.

¹¹²⁷ N: -

¹¹²⁸ N: + muâmelemiz ve bizim.

¹¹²⁹ Nebe, 78/9.

¹¹³⁰ N: -

mümkindir ki Cüneyd bu kavilde نوم العباد عبادة [kulların uykusu ibâdetdir.] kavlinde nevm ibâdet izâfet olunur. Onun için ibâdet olunur. و تمام عيناى و لا ينام قلبى [gözlerim uyur kalbim uyumaz.] kavlinde kezâlik ayna izâfet olunur ve kalbin adem-i nevm ile ittisâfi ve ondan tenezzühü kalbin hâlidir. Ve Cüneyd'in kelâmı nefis-i nevmdendir ki Hakk'ın mec'ûludur. Kalbin nevmden beri olmasında değildir. Fefhem.¹¹³¹[sayfa kenarında ki şerhin sonu.]

Beyit: بر فوق رضای حق روز شب تا گر بخسیبی عربی بر خیزی

[Allah'ın rızası gece gündüz üzerinde Eğer uyumazsan bir Arap olarak kalkarsın.]
[Kürd olarak akşamlayıp arab olarak sabaladım.] bu olur. Ve eğer câme fâhir nâ-gamm semîn girse onun nazarı ihtirâm-ı şeâyir şerâyia masrûf olur. Arâiş-i ten ve âsâyış-i bedene masrûf olmaz.

Hazret-i¹¹³² Cafer-i Sâdik radiyallâhu anhdn menkûldur ki dâimâ câme-i fâhir giyerdi. Ve onun altında yamalı kaftân giyerdi. Çûn bu ma'nâdan suâl eylediler. Eyüdü: هذا الخلق و ذاك للخلق [bu yaratılmıştır ve Hak için] Velâkin sâlike layık değildir ki vusûlden evvel kendisini bu varta-i helâke bırakmaya ki mezleka-i kadem sâlikdir. zîrâ bu makâm-ı âlîdir. Ve nice bin sâlikin vusûlden evvel bu¹¹³³ makâmın husûlu tasavvuruyla kademleri dayanmıştır. Ve kahkar sebîli üzere reddn ale'l-hâfirati kadem-i evvele girü gelmiştir. [نعوذ بالله من الحور بعد الكور و من التتكر بعد التعرف¹¹³⁴] körlükten sonra hûrdan (gözün beyazı ve siyahı arasındaki kontrastın yüksek olması) ve taarrufdan sonra gizlenmeden sana sığınırım.]

[Aslı pencom: Uzlet hakkındadır] اصل پنجم در عزلت است

قال الشيخ رحمة الله عليه العزلة هي الخروج عن مخالطة الخلق بالانزواء و الانقطاع بالارادة كما [Şeyh r.a.h. şöyle dedi: “Uzlet, kişinin iradesiz olarak ölüme olduğu gibi uzlet ile halktan uzak durması ve onlarla ilişkiyi kesmesidir.”] Zîrâ kurb-ı hazret-i izzet zâhiren bâtinen halkdan ba'di kadardır. Ve âlem-i ulvî olan âlem-i rûhânîye ve havâss-ı bâtının fethine havâss-ı zâhir şartdır –ki süflî olan âlem-i cismânînin cemî‘-i müştehiyyât ve mütelezzâtındandır.– ve nitekim kâlibin beş¹¹³⁵ hâssesi vardır ki onların vâsıtasıyla [63b] âlem-i şehâdeti idrâk eder. Ve kalbin beş

¹¹³¹ N: + vallahu yehdi men-yeşâ' ilâ sıratın müstakîm.

¹¹³² N: -

¹¹³³ N: bir.

¹¹³⁴ N: + اي من نقصان بعد الزيادة [yani fazlalıktan sonra eksiklikten]

¹¹³⁵ N: beşer.

hâssesi vardır ki onların vâsıtasıyla âlem-i gaybı idrâk eder.¹¹³⁶ Zîrâ kalbin bir gözü vardır ki müşâhedât-ı gaybîyi onunla görür. Ve bir kulağı vardır ki ehl-i gayb kelâmını onunla istimâ' eder. Ve bir meşâmmı dahi vardır ki revâiyih-i gaybiyi onunla alır. Ve bir kâmı vardır ki zevk-i muhabbet-i Rahman ve halâvet-i imân ve ta'm-ı irfânı onunla bulur. Ve nitekim hiss-i lems kalıbın cemî-i a'zâsındadır. Tâ cümle a'zâyyla melmûsâtta nef' olur. Akıl kalbe ol mesâbededir ki tâ cümel ki kalb ile akıl vâsıtasıyla cemî-i ma'kûlâtta nef' bulur. Pes her gâh ki havâss-ı zâhir vâsıta-i uzlet ile kendi müdrîkâtlarından ma'zûl olalar. Havâss-ı bâtınîye âlem-i gaybet yolu küşâde olur. Bu takdîr üzere sâlike tebdîl-i ma'nevî hâsıl olur. Ve âbdallar silkine külliyyet ile münharit olur. Ve eğerçi kim demişlerdir ki mertebe-i budalâya vukûf-ı erkân-ı erbeanın mülâzemetine mevkûfdur. Ve onlar uzlet ve cû' ve samt ve seherdir. Nitekim Hazret-i Muhyiddin Arabî kuddise sırruhu buyurur..¹¹³⁷

Beyit: يا من اراد منازل الابدال من غير قصد منه الاعمال
لا تطمعن بها فلست من اهلها ان لم تراحم على احوال
اصمت بقلبك و اعتزل عن كل من يدبك من غير الحبيب الوال
و اذا سهرت و جعت نلت مقامهم و صحبتهم فى الحل و الترمال
بيت الولاية قسمت اركانها ساداتنا فيه من الابدال
ما بين صمات و اعتزال دايمًا و الجوع و السهر التزيه العال

Amma çünkü uzlet müştemil oldu samt ve cû' ve seheri. Ve bu muhtasarda uzlet ile ihtisâr düşdü. Ve uzletin [64a] erkân-ı selâse-i bâkiyyeyi müştemil olduğunun vechi oldur ki samt lâzım-ı uzletdir. لأن من اعتزل الناس لم يجد من يجادله فاراد ذلك [çünkü insânlardan uzlet eden kimse onunla uğraşan kimseyi bulamaz. Öyle ki samt için böyle ister.] Ve cû' ki taklîl-i taâmdan ibârettir¹¹³⁸ uzletin cümle-i şurûtundandır. Zîrâ mâye-i kudûret ve zulmet-i¹¹³⁹ kesâfet olan eczâ-i türâbînin taklîl ve tahlîlinde killet-i taâmın eser-i tâmmı vardır. Maa-hâzâ uzlet ki inkıta' ve inzivâ'dan ibârettir ki gâliba cû'ı mültezem olur. Fefhem. Ve seher cû'un lâzımıdır. Zîrâ kaçan ki midede taâm olmasa nevm gider. Pes erkân-ı selâse-i mezkûre uzletin tahtında dâhiledir. Ve uzlet iki kısma münkasımdır. Birisi uzlet-i muhakkikândır ki ol kalbin ekvândan uzletidir. Ve dahi ism-i hudsân ile mevsûm olan nesneden birisi

¹¹³⁶ N: -

¹¹³⁷ N: rahmetullâhi aleyh ba'zı iş'ârında getirmiştir.

¹¹³⁸ N: + ki.

¹¹³⁹ N: + ve.

uzlet-i mürîdândır. Ol kalıbın uzletidir. Ağyârdan ezkâra iştiğâlin vücûduyla meğer pîr-i kâmil ve mükemmil sohbetindenki sâlik ondan lâ-büddür.¹¹⁴⁰ [sayfa kenarında:] **Şerh ve îzâh:** Ya'nî mürşid-i kâmilin sohbetinden gayri cemî'-i suver-i kevniyyede uzlet etmektir. Zîrâ mürşid-i kâmil bir berzahdır suver-i kevniye ile sûvet-i ilâhiyye beyninde pes mürşid-i kâmil vâsıtasıyla sûret-i kevniyeden münselih olup sûret-i ilâhiyye onda zâhir ve mütehallıka olur. Pes mürşid-i kâmilin sohbeti ona lâ-büdd olduğu mürşid-i kâmilden mütehallıka olan sûret-i ilâhiyye-i esmâiyyeden ötürüdür. Sûret-i kevniyyeden ötürü değildir. Vallâhu hüve'l-muvaffik. [sayfa kenarında ki şerhin sonu.] Zîrâ bu tarîka sülûk-ı vücûdda kâbiliyyet ve isi'tidâd ve mürâfakat tevfiğ-i Rabbu'l-ibâddan sonra pîr-i kâr dîdeden gayrı çâre yoktur. Nitekim Hazret-i Hüdâvendigâr buyurur:¹¹⁴¹

Şiir: هر که تنها نادرا این ره برید هم به عون همت پیران رسید
کرده ام بخت جوان را نام پیر کوز حق پیرست نه ز یام پیر
پیر ایشانند کین عالم نبود جان ایشان بود در دریایی جود

Şerh ve îzâh: Beyt-i sâlisde Celâleddîn Rûmî kuddise sırruhu buyurur¹¹⁴² ki: “Ol kimse ki pîr-i kâmilidir. Bu âlem-i halk olmadan onların cânı¹¹⁴³ ve deryâ-yı cûd u keremden ifâza-i tarîk ile vücûda geldiler fefhem.” حل طلسم کنز مقفل و فتح کلید سر مجمل [Tılsım kilitli hazineyi çözer. Ve anahtar mücmel bir sırrı açar.]

İmdi şöyle ma'lûm ola ki [64b] bu âlem-i halkdan evvel cemî'-i suver-i ilmiyye ve taayyünât-ı esmâiyye ile ve¹¹⁴⁴ hakâyık-i kevniyye ve suver-i nûriyye-i rûhiyye ve suver-i cismiyye-i unsuriye umûmen taayyün-i evvelden ol bahr-i ehadiyyet butûnunda ve kāmûs-i samediyet kümûnunda gark idiler. Temeyyüz-i ilmî ve temeyyüz-i vücûdî onlarda yoktu. Ve çûn Feyz-i Akdes hazret-i ilim üzere münbasit oldu. A'yân-ı sâbite ve suver-i ilmiyye ve hakâyık-i ilâhiyye müteayyine oldu. Ve temeyyüz-i ilmî ile hakâyık-ı gaybiyye biri birinden mütemeyyize oldu. Pes hazret-i cem' ve ehadı onun sûreti olan Hakikat-i Muhammediyye'nin ve taayyün-i evvelin kalbinden ve lübbünden müteayyine olan hakâyık-i kümmel ki ol hakikat-ı külliyyenin havâss-ı esrârını câmî'dir. Ol hakikatın esrârı ve kemâlâtı ve hakâyık-ı

¹¹⁴⁰ N: + **Beyit:** او در خطرست و خلق از واکه نیست او را که دلیل راه رخی چون مه نیست

¹¹⁴¹ N: der.

¹¹⁴² N: der.

¹¹⁴³ N: + deryâ-yı cûdda.

¹¹⁴⁴ N: + hakâyık-i ilâhiyye ve.

âsâr ve ahkâm ve izâfâtı zuhûr etmekde ol hakâyık-ı kümmelin mazâhirine mevkûf idi. Ol hakikat-ı külliye mazhariyyet-i külliye ve cem‘iyye-i asliyye ashâbı olan kümmelerde olan külliyyet ve cem‘iyyet ve isti‘dâd ve kâbiliyyet hasebiyle sâir hakâyık-ı ilâhiyye ve kevnîyye ve taayyünât-ı ilmiyye ve gaybiyye üzere temeyyüz ve bunlar ve onlar merkeziyyette sâbite olup sâir hakâyık onların tevâbi‘i ve levâzımı oldular. Velâkin hazret-i ilmiyyede olan hakâyık gerek külliye olsun ve gerek hakâyık-ı cüziyyesi umûmen Feyz-i Akdes bahrında gark idiler. Pes ol hakâyık-ı külliyye suver-i ilmiyeden çûn Feyz-i Akdes ile suveri rûhiyye-i nûriyye-i aklıyyede müteayyine olup ol külliyyet ve cem‘iyyet ile zâhir oldular. Ol suverde müteayyine olan ervâh ol sûret-i külliye-i cem‘iyye-i ehadiyyet ile ıstifâiyyet ve irtizâ makâmında zâhir [65a] oldular. Ba‘dehu ol suver-i rûhiyye-i külliyye mertebesinden sâir merâtib-i rûhiyye ve misâliyye ve arşîyye ve kürsiyye ve felekiyye ve semâviyye menzil be-menzil ubûr edip neşâet-i külliyye-i cem‘iyye-i insâniyye-i kemâliyyede –ki zuhûr-ı küllî ona mevkûfdur.– zuhûr ettiklerinde Hazret-i Ulûhiyyet’ten Hakk’ın zuhûru ve izhârı ve celâ vü isticlâsı muktezeyâtı olan âsâr ve ahkâm ile ve sıfât-ı izâfât ile sûret-i cem‘iyye-i ehadiyye ile zâhir oldular. Ve hiçbir hazretde ve bir âlemde ol cem‘iyyet ve külliyyet-i ehadiyenin mazhariyyetinden zâil olmayıp ve tarîk-i inhidârda tahâret-i asliyye ve nezâhet-i rûhiyyelerine muzâdde olan eşyâdan gayrı mülâyim bir şey onlara mukârin olmayıp cemî‘-i mevâtında hazerât-ı cûdiyye fuyûzı ile mahfûz oldukları hâlde zâhir oldular. Pes eğerçi kim kemâlât-ı insâniyye ve sûret-i külliyye-i cem‘iyye ile zuhûr bu neş‘et-i külliyye-i unsuriyye-i insâniyyeye mahsûsdur.

Ve tekmiâl ve ikmâl bu neş‘et-i insâniyenin hasâ‘isindendir. Velâkin isti‘dâd-ı zâtî gayr-ı mec‘ûl ve kâbiliyyet-i külliye ve ıstifâiyyet-i ilâhiyye şarttır. Zîrâ bu neş‘et-i dünyeviyye-i insâniyyede insânın sûret-i kemâliyye ile zuhûru sûret-i ilmiyye-i ilâhiyye ve sûret-i rûhiyye-i Ezeliyyede olan kâbiliyyet-i külliye ve cemi‘yyet-i asliyenin zuhûrundandır. Pes hazret-i his ve şehâdetde suver-i külliyye-i kemâliyye ile zâhir olan kümmel eğerçi kim bu neş‘et-i dünyeviyye-i insâniyyede¹¹⁴⁵ bu sûret-i külliyye-i kemâliyye-i insâniyye ile ki cemî‘-i suver-i ilâhiyye-i esmâiyyeyi ve suver-i rûhiyye-i nûriyeyi câmi‘adır. Ve mâ‘rifet-i rabbanîyye ve

¹¹⁴⁵ N: -

ibâdet-i ilâhiyye ve celâ vu isticlâ –ki onunla hâsıdır– **[65b]** zâhir oldular. Lâkin onların zevâtında olan kâbiliyyet-i külliyye ve cem‘iyyet-i asliyye hasebiyle –ki cemî‘-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi‘ olan ism-i a‘zâmın cem‘iyyeti onu iktizâ eder– cemî‘-i hazarât ve avâlimde sâir hakâyık ve ervâhdan onlar ıstifâ olunup ol rütbe takdîm olundular. Pes nüzûlde her hangi âlemde onlar müteayyin oldular ise ıstifâyet ile ve ol âleme nisbet ile¹¹⁴⁶ bu neş‘et-i insâniyyede olan kemâl-i insânî onların zevâtında bil-kuvve olup herbir âlemde herbir mertebede ol kemâlin zuhûruna isti‘dâdı tahsîl ettikleri hâlde müteayyin oldular. Pes onlar cemî‘-i avâlim-i rûhiyye ve merâtib-i vücûdiyyede ol âleme mahsûs olan mazhariyyet ile hazret-i cem‘-i vücûddan muhtecib olmadılar. Ve ol¹¹⁴⁷ ilâhî onlarda zâhir ve onlar ona mazhar idiler. Ve bu neş‘et-i külliyye-i kemâliyyede tahsîl-i kemâlât-i insâniyyeden sonra vücûd-ı zevâtı¹¹⁴⁸ bahr-i cûd ve şühûda müstağrak oldukları gibi bu âlem sûretine mültebis olmazdan evvel avâlim-i ulviyyede bahr-i cûda gark idiler. Zîrâ Hazret-i Ulûhiyyet‘te olan ifâza ve zuhûr onların vücûdların iktizâ edip ol ifâza ve zuhûrdan münfek olmadılar. Ve ubûdiyyetleri ve cem‘iyyetleri hasebiyle taayyünât-ı kevnîyye ve telebbüsât-ı halkıyyâtla münabiğ olmayıp sıfât-ı kevnîyye ile ol şühûddan muhtecib olmadılar. Ve amma esmâ-i tâliyenin mazâhiri olan ervâh-ı cüz‘iyye ki¹¹⁴⁹ bunların hükmü bunlara muhâlifdir. Bunlar ezvâk-ı cüz‘iyye ashâbıdır. Onlarda bu şühûd-ı küllî yokdur. Pes bu âlem-i şehâdetde kümmelin sûret-i kemâliye ile zuhûrundan ötürü ve hazret-i **[66a]** ehadiyyet-i ilâhiyyede olan sûret-i ilâhiyye-i esmâiyyenin zuhûru ve izhârı ve celâ vu isticlâsı bunlar ile hâsıl olduğundan ötürü bunlar¹¹⁵⁰ cemî‘-i avâlimden mahfûz ve deryâ-yı maânîde¹¹⁵¹ gark-ı bahr-i cûd müsteân idiler. onların bu âlem-i fânîde ıstifâiyyet ile ve kemâl ile zuhûrları emr-i kalîldir. Avâlim-i ulviyyede olan sinîn-i ezeliyye ve ezmân-ı kadîmede olan zuhûrlarına ve taayyünlarına nisbet ile pes bunun ma’nâsı demek olur ki kâmil olan pîrleri kıyâs etme ki onlar kemâl-i insâniyyeyi bu neş‘et-i dünyeviyye ve insâniyyede tahsîl eylediler. Ve bu şühûd-i külliyyeye bunla nâil ve cenâb-ı ilâhiyye kurbunu bunda tahsîl idip ıstifâiyyet ve irtizâ makâmına böyle vâsıl oldular. Onlar bu âlem-i

¹¹⁴⁶ N: + kemâl.

¹¹⁴⁷ N: + cem‘-i.

¹¹⁴⁸ N: + ile.

¹¹⁴⁹ N: pes.

¹¹⁵⁰ N: onlar.

¹¹⁵¹ N: maân ve.

halk olmadan ve bu âlem sûretine onlar mültebis olmadan Hazerât-ı İlâhiyye'de taayyünları hasebiyle ve avâlim-i ezeldi teşahhusları hasebiyle mahbûbiyyet makâmında ve ıstifâiyyet mertebesinde bahr-i cûd-ı ilâhîde gark idiler. Zîrâ deryâ-yı vahdetin feyzi onların mazâhirinden ifâza-i cûdden ötürü onları sâhil-i farka ihrâc eyledi. Pes bahr-i cûddan münfek olmadılar.

Beyit¹¹⁵²: پير ايشانند كين عالم نبود جان ايشان بود در دريایی جود kavlinde murâd kable't-taayyün ehâdiyyet-i ilâhiyye bahrinde onların ervâhı gark idi demek değildir. Zîrâ cemî'-i taayyünât ve ervâh onda ehadiyyetde der emvâc-ı derya gibi deryâda müstağraklarıdır. Ve taayyün-i ilmîde olan istiğrak dahi murâd değildir. Zîrâ hakâyika nisbet ile onlarda taayyün-i vücûdî yoktur ki onlar ol taayyüna nisbet olalar.¹¹⁵³ Ba'dehü ol taayyün ile gark olalar.¹¹⁵⁴ Belki murâdı [66b] merâtib-i rûhiyye-i akliyye ve avâlim-i tabîat-ı nûriyyede ıstifâiyyet ve irtizâ makâmında müşâhede-i cemâl ve mülâhaza-i vech-i lâ-yezâ bahrinde gark oldukların beyân etmektedir. Ya'nî ervâh-ı kümmel merâtib-i rûhiyye ve mevâtın-ı mîsâkiyyeden herbir mertebede ve herbir mavtında kemâl ile mütehakkık oldular.¹¹⁵⁵ Ve bu neş'et-i dünyeviyye-i insâniyye muhtas olan kemâl onlarda bi'l-kuvve idi. Pes bunda zâhir olduklarında onlarda bi'l-kuvve olan kemâl ile bahr-i cûd ve şühûddan istiğrak ile zâhir oldular. Ve eğerçi kim bu kemâlin tahsîli bu neş'et-i insâniyyeye mahsûsdur velâkin ezelden bu kemâlin zuhûruna isti'dâd ve kâbiliyyet şartdır. Pes bu neş'et-i dünyeviyyede kemâl-i insânî zuhûruna şart olan isti'dâd-ı ezeli ile bunda sa'y ictihâddır. Mürşid-i kâmilin terbiyesinden sonra pes asıl olan şart ki isti'dâd-ı ezeldir. Neş'et-i insâniyyede hüküm ve tasarruf ettikten sonra neş'et-i insâniyyeyi ve kuvâ-yı¹¹⁵⁶ a'zâ-i beşeriyyeyi kendi kemâlinin zuhûrunu mukteziye olan a'mâl-i sâlihada isti'mâl eder. Ve insânın zâtında olan cevheriyyet ve nûriyyet ile mürşidi kâmilî kendi tarafına cezb eder. Pes Celâleddîn Rûmî kuddise sırruhu hulefâ-i ilâhiyye olan kemâlin indallâh celâlet emirlerine ve fehâmet kudretlerine işâret ederler. Ya'nî onlar taayyünât-ı kevniyye ile müteayyin olmadan merâtıb-ı ulviyye-i rûhiyye ve avâlim-i tabîat-ı nûriyyede hazerât-ı cûd ve kerem ve hazâin-i atâyâ ve

¹¹⁵² N: pes.

¹¹⁵³ N: gark olalar.

¹¹⁵⁴ N: -

¹¹⁵⁵ N: idiler.

¹¹⁵⁶ N: + ve.

niamdan alınan füyûz-ı ilâhiyye ile müğtenim ve âlâ-i tecelliyât-i rabbâniyye ile mün'am idiler. Onlar mahbûbân-ı Ezel ve Ebed ve mahremân-ı sırr-ı lâ-yezâl sermeddir. Bu neş'et-i külliyye-i insâniyyeye nüzûl etdiklerinde ıstifâiyet [67a] ile ve hazerât-ı ulûhiyyetden olan esmâ-i ilâhiyye sûretine mazhar olmaya isti'dâd ve kâbiliyyet ile nüzûl eylediler. Pes bu neş'ede¹¹⁵⁷ mazhar-ı küllî olan mürşid-i kâmilin sohbetine dâhil olup terbiye ve ifâzasına mazhar olduklarında onların zevâtında olan kâbiliyyet-i külliyye hasebiyle mürşid-i kâmil mazharında olan sûret-i ilâhiyye-i cem'iyenin tecellisine mazhar olup ikmâl-i dâire-i vücûd ettiklerinde rütbet-i kemâliyye insâniyyeye bâliğ olurlar. و الله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم [Allah dilediğini doğru yola eriştirir.]

Temsîl-i beyzâ:¹¹⁵⁸ imdi mürşid-i kâmil olan pîre ihtiyacın vechi oldur ki mürîdin vücûdu ve onun isti'dâdı bir beyzâya benzer ki onda tayriyyet isti'dâdı mevcûddur. Nitekim¹¹⁵⁹ bir mürgün ol beyzada tasarrufu ve terbiyyeti olmayınca ondan mürgün çıkması müteazzerdir. Ve ol beyza bir mürge muhtaçdır. Beyza-i vücûd-ı insânî dahi bir mürg-i bâliğin tasarruf ve terbiyesine muhtacdır. Tâ kim mürg-i hakîkî onu beyzâ-i vücûd-ı mecâzîden taşra getire. Ve li-hâzâ Hazret-i Risâletin bidâyet hâlde ve medâric-i kemâle terakkîde mürg-i Cibrîl'e hâceti düştü. Tâ onu beyzâ-i vücûddan kâbe kavseyne tayerân kuvvetiyle taşra getire.¹¹⁶⁰ Ve bunda bir sır vardır. Şöyle bil ki beyza-i vücûd-i şerif Hazret-i Risâlet beyza-i batt misâli idi ki mürg-ı cânî¹¹⁶¹ tahtına korlar. Ve li-hâzâ mi'râc gecesinde çünkim deryâ-yı ulûhiyyete erişdi. Cibril mâkiyân-vâr sidretü'l-müntehâ deryâsı kenarında tevakkuf eyledi. Ve eyütdü لو دنوت انملة لا حترقت [şayet parmak ucu yaklaşırsam yanıp kül olurum.] Ve Hazret-i Risâlet batt-ı bî-peççe gibi bî-tevakkuf deryâ-yı ev-ednâya girdi. Varta-i bî-vâsıta [67b] فاحى الى عبده ما اوحى اليه [Böylece kuluna vahyedeceğini vahyetti.]¹¹⁶²ile müşerref oldu.

Beyit: بچه بط اگر چه دینه بود آب دریايش تا به سینه بود

Ve her beyza ki bir mürg-i kâmil ve bâliğin onda tasarruf ve terbiyesi ve himâyeti olmayınca tayarân eylemek isteye. Kendisini felâsife gibi şehâdet-i kâside

¹¹⁵⁷ N: neş'âdet.

¹¹⁵⁸ N: haşiye.

¹¹⁵⁹ N. lâ-cerem nitekim.

¹¹⁶⁰ N: getirdi.

¹¹⁶¹ N + ki.

¹¹⁶² Necm, 53/10.

ve hayâlât-ı fâside olan esfel-i sâfilîne atar ve helâk eder. Ve herkes mürğ-i kâmil mertebesine erişmez. Ve onun seyrânı tayarâna mübeddel olmaz. Belki mürğlük isti'dâdı şöyle bâtil olur ki eğer hezâr nebî ve velî onda tasarruf etmek¹¹⁶³ murâd etseler ve onun vücûdu beyzasını nübüvvet ve velâyetin perr ü bâlı tahtına getirseler enbiyâ ve evliyâyâ bu hitâb bâ-'itâb gelirdi ki: وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ [Ve onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir. Onlar iman etmezler.¹¹⁶⁴ Zîrâ beyzada tayyâret isti'dâdı iki şeye mevkûfdur. Birisi oldur ki zerde-i beyzaya ya'nî beyzanın sarısına bir halel erişmemiş ola envâ-ı halelden bir nev'le. Zîrâ eğer beyzanın sarısı fâsid olursa ondan mürğün istihrâcı isti'dâdı bâtil olur. Kezâlik vücûd-ı insânî beyzasından kalbinde bir i'tikâd-ı fâsid peydâ ola. Ve ol ma'nâ dilde edille-i şehâdet ile müekked ola. Bir nev'le ki ol akîdenin sûreti zamîrde كَالنَّقْشِ فِي الْحَجْرِ [taştaki nakış gibi] râsih ve sâbit ola. Şol gâyete varınca ki sahîfe-i zamîr ve levh-i hâtır ol suver ile şöyle münekkaş ve mümtelî ola ki bir gayri sûrete onda mecâl ve mesâğ muhâl görüne. Ve mûcib-i hüsn-i zanla ve onun isâbeti tasavvuru ile kendisinin sünen-i akîdesinden ve savb-ı mezhebenden mâyil ve münhârif göre onu bağı ve dalâlete nisbet eder. Bu takdîr üzere [68a] zerde-i kalbi fâsid olur. Ve enbiyâ ve evliyânın tasarrufâtına kâbiliyyet ondan¹¹⁶⁵ ve mürğlük isti'dâdı külliyyet ile bâtil olur. Lâ-cerem Kur'ân-ı mecîd ondan böyle ta'bîr eder: خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ [Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.]¹¹⁶⁶ İkincisi oldur ki beyza dürüst ola zîrâ beyza çûn şikest olursa¹¹⁶⁷ mürğlük isti'dâdı bi-küllî¹¹⁶⁸ bâtil olur. Kezâlik beyza-i vücûd-ı insânî dahi çûn mevt-i ıztırâfî şikest¹¹⁶⁹ ola. İsti'dâd idrâk-ı kemâl ve fezâ-yı hevâ-yı celâl ve cemâlde tayerân bâtil olur ki يموت الناس على ما عاش فيه و يحشر على مآلات عليه [İnsân yaşadığı hâl üzere ölür ve öldüğü hâl üzere haşrolunur.]¹¹⁷⁰ Pes mürîd-i sâdik gerekdir ki i'tikâd-ı fâsid ile onun

¹¹⁶³ N: -

¹¹⁶⁴ Yâsîn, 36/10.

¹¹⁶⁵ N: + kalkar.

¹¹⁶⁶ Bakara, 2/7.

¹¹⁶⁷ N: ola.

¹¹⁶⁸ N: bi-küllin.

¹¹⁶⁹ N: ile şikeste.

¹¹⁷⁰ Kaynaklarda bu lafızlarda bir rivâyete rastlayamadık. Fakat yukarıdaki ifadelere yakın anlamda rivâyet bulunmaktadır. "Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, Nasıl ölürseniz öyle dirilirsiniz." Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-Sağîr*, c.5, 663.

kalbi beyzasının sarısı fâsid olmadan veyâhut melekü'l-mevt darbesiyle beyza-i vücûd-i insânî postu şikeste olmadan kendi vücûdunu bir şeyh-i kâmilin tasarrufu tahtına¹¹⁷¹ mertebe-i tekmîle erişmiş ola. Ve seyr ve tayr-ı sülûk ve cezbe onda biri birine ulaşmış ola. Münkâd ve mütesellem eyleye. Ve onun tasarrufâtı mecâzisi tahtında irâdeti evcinden bu iki beyiti okuya:

Bejt:¹¹⁷² منم آن تخته که با من دروگر کارها دارد
نه از تیشه زیون کردم نه از مسمار بگریزم
مثال تخته بی خویشم خلاف تیشه نندیشم
نشانم جز که آتش را گر از نجار بگریزم

Belki bir mürde gibi ki gâsil elinde¹¹⁷³ mutfî' ve tasarrufât-ı şeyhe münkâd ola. Tâ ki şeyh levs-i hudûs¹¹⁷⁴ cenâbet-i ecnebiyyeti mürîdin vücûdundan yıkaya. ینبغی [Müridin, şeyhinin elinde gassalın elinde ki ölü gibi olması gerekir.]

Ve şeyh-i kâmil ve mükemmil oldur ki tasarrufda onun velâyeti kuvveti nâkısaların tekmîli mertebesine erişmiş ola. Ve envâ'-ı isti'dâdât ahlâkını [68b] ve tarîk-ı irşâd ve terbiyetini nazar-ı keşf ve ayân ile görmüş ola. Ve kuvvet-i zevk ve vicdân ile bilmiş ola. Ve bunun gibi şahs ya sâlik-i meczûb olur ki sülûkü cezbe üzere ve fenâsı bakâ üzere mükaddem düşmüş ola. Ya'nî cümle mehâlik-i sıfât-ı nefsânî makâmâtını kadem-i sülûk üzere itmâm etmiş ola.¹¹⁷⁵ Ondan sonra meded-i inâyet من تقرب الی شبرا تقربت منه ذراعا [Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım.]¹¹⁷⁶ esnâ-ı makâm-ı muhabbetden cezbe sûretinde ikbâl etmiş ola. Ve ol dahi imdâd-ı cezebât-ı ilâhî ile medâric-i kalbîden ve meâric-i rûhîden geçmiş ola. Ve âlem-i keşf ve yakîne ermiş¹¹⁷⁷ ola. Ve müşâhede ve¹¹⁷⁸ muâyene muttasıl olup¹¹⁷⁹ ve vücûd-ı mecâzîden külliyyet ile fânî ve bakâ-i vücûd-ı Hakîkî ile bâkî olmuş ola. Velâkin tâliblerden ötürü tekrar onu bu âleme göndermiş olalar. Ve onu

¹¹⁷¹ N: tahtındaki.

¹¹⁷² N: nazm.

¹¹⁷³ N: + ola.

¹¹⁷⁴ N: + ve.

¹¹⁷⁵ N: durmuş ola.

¹¹⁷⁶ Buhârî, Tevhîd, 15.

¹¹⁷⁷ N: erişmiş.

¹¹⁷⁸ N: ki.

¹¹⁷⁹ N: ola.

da‘vet makāmında temkin¹¹⁸⁰ etmiş olalar. Veyahut meczûb-ı sâlik ola ki cezbesi sülûk üzere ve fenâsı bakâ üzere sebkât etmiş ola. Ya’nî kuvvet-i imdâd-ı cezebât ile bisât-ı makâmâtı tayy etmiş ola. Ve keşf ve ayân ve zevk ve vicdân âlemine erişmiş ola. Ondan sonra onu kendi vücûdunu istikmâlden¹¹⁸¹ ve tâlibleri da‘vetden ve onları tekmîlden ötürü bu âleme göndermiş olalar. Pes onu makâmâtı üzere getirmiş olalar. Ve bir kimse dahi tahkîk-i hakâyık-ı makâmât ve mâ‘rifet-i dakâik-i menâzil cihetinden bir mürşide muhtâç oldukda¹¹⁸² bu zikir olunan iki kimesne şeyhliğe ve müktedâ olmağa lâyük olurlar. Lâ-gayr pes bu iki kısımdan ikinci kısım¹¹⁸³ a‘lâ ve evlâ olur. Ondan ötürü ki zîrâ evvelkinin seyri muhibbîdir ve ikincinin seyri seyr-i mahbûbîdir. İmdi¹¹⁸⁴ muhibb oldur ki onun [69a] mücâhede ve mükâbedesi mükâşefe ve müşâhede üzere sâbık ola. Ve mahbûb oldur ki onun keşfi Hakîkat-ı ictihâd sûreti üzere sâbık ola. *اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ* [Allah, ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır.]¹¹⁸⁵ Âyet-i şerîfi muhabbet-i mahbûba şâmildir. Zîrâ illet-i ictibâ meşîyyet-i ilâhiyyedir ki kesb-i bende değildir. Ve hidâyete şart mukaddeme-i inâbetdir ki ol bendenin fi‘lidir. Ve ictibâ nasîb-i mahbûbdur. Ve hidâyet hassa-i muhibdir. Ve muhiblerin seyri atvâr-ı makâmâtda ve edvâr-ı menâzilde tertîb ve tadrîc-i tarîkasından gayrı olmak mümkün değildir ki tâ ol makâm-ı ev-ednâya ve kurb-i a‘lâya erişeler.¹¹⁸⁶ *ان القناتة التي شاهدت* [yükselmesini müşâhede ettiğim kanat büyür ve peygamberce filizlenir.] Ve çûn cümle makâmâtı tertîb üzere kadem seyr u sülûk ile tayy edeler. Ol vakt onların sülûku cezbeye mübeddel olunur. Ve seyri tayra müntehî olur. Ve mücâhede ve müşâhedeye ulaşır. Ve muğâyebesi muâyeneye ulaşır. Ve amma mahbûblar çûn bidâyet hâlde cezbededir. Ol cezbe medediyle yol alalar. Bu cezbe ile atvâr-ı makâmât bisâtını tayy ederler. Ve muhiblerin cemî‘-i a‘mâlî hâsıl olur. Bu cezbede münderic olur. Ntekim buyuruldu: *جذبة من جذبات الرحمن توازي عمل الثقلين* [Rahman’ın cezbelerinden bir cezbe insân ve cinlerin amelîne eşit olur.]

Beyit: ذره ای سایه عنایت بهرست از هزاران کوشش طاعات پرست

¹¹⁸⁰ N: mümkün.

¹¹⁸¹ N: + ötürü.

¹¹⁸² N: ola.

¹¹⁸³ N + meczûb-ı sâlik.

¹¹⁸⁴ N: Zîrâ.

¹¹⁸⁵ Şûrâ, 42/13.

¹¹⁸⁶ N: ol makâm-ı ednâ ve ednâ dermiyeler makâm-ı a‘lâya erişmezler.

Ve çûn mürîd-i mutî‘ ve münkâd bu ikiden biri olup¹¹⁸⁷ onun vücûdu beyzasından ان الله خلق ادم على صورته [Allah Adem’i kendi sûretinde yarattı.]¹¹⁸⁸ hükmünce sûret-i ilâhiyye olan mürğ-i hakîkî taşra çıkar. Ve hevâ-yı hüviyyetde tayerân eder. Ve tevellüd ve tenâsül mertebesine ulaşır. لن يلج ملكوت السموات من لم يولد مرتين [iki kere doğmayanlar semâvâtın melekûtuna erişemez.] [69b] kavli bu ma’nâya işâret etmek mümkündür. Ve eğer mürîd-i ibtidâ sâlik-i ebterin tasarrufu tahtına gelirse ki sülûkde mânde ola. Ve makâmâtdan bir makâmda mütevakkıf ola. Ve henüz muzîk-ı mücâhededen fezâ-yı müşâhedeye yaraşmamış ola. Ve cezbe-i inâyet ile müşerref olmamış ola. Veyahud meczûb-ı ebterin tasarrufu tahtına gelirse¹¹⁸⁹ cezbe makâmında mağlûb ve müstehlek kalmış ola. Ve henüz dakâik-i seyr u sülûke ve hakâyık-i makâmât ve menâzile ve kavâtı‘ ve mühâde‘aya vukûf bulmamış ola. Mürîdde¹¹⁹⁰ isti’dâd ve kemâl-i insâniyyet fâsid olur. Ve meblâğ-ı ricâle ve makâm-ı kemâle erişmez. Zîrâ bu iki kimesneler çünkü nefislerini istikmâl etmişlerdir. Gayrilerin tekmîline kâdir olmazlar.

Beyit: عالمت غافلست و تو غافل خفته را خفته کی کند بیدار

Kezâlik¹¹⁹¹ eğer bir beyza bir mürğ-i bâliğin himmet ve himâyeti tasarrufuna ve te’sirine kâbil olursa ki heyecân-ı kuvvet tevlîd ve tefrî‘ onun nehârında müstevlî ola. Tâ ki bir müddet tasarrufât ve hayât-ı rûhâniyyet ve havâss-ı kümmeli tayriyyet onda nâfiz ola. âkıbet-i beyzalığın sûret-i libâsını hal‘ eder. Ve ona tayriyyet sûreti libâsını giydirir. Ve kemâl-i isti’dâda yetişir.¹¹⁹² Ve eğer beyzayı bir mürğün tahtına¹¹⁹³ kuvvet-i tayerân liyâkatı olmayıp¹¹⁹⁴ ve henüz bülûğ ve tefrîğ mertebesine erişmemiş ola. Ve¹¹⁹⁵ bir müddet onun üzere yine¹¹⁹⁶ mürûr ede vücûd-ı tayriyyet onda fâsid olur. Ve bir dahi ıslâha kâbil olmaz. اعاذنا الله منه بلطفه و منه [Allah bizi lutfuyla ondan korusun.]

¹¹⁸⁷ N: ola.

¹¹⁸⁸ Buhârî, İsti’zan, 1; Müslim, Cennet, 28.

¹¹⁸⁹ N: + ki.

¹¹⁹⁰ N: + olan

¹¹⁹¹ N: yine kezâlik.

¹¹⁹² N: yetişir.

¹¹⁹³ N: + ki.

¹¹⁹⁴ N: bulmamış ola.

¹¹⁹⁵ N: + Ta’biye ederler ve.

¹¹⁹⁶ N: -

Tenbîh: Şart-ı irâdât oldur ki çûn mürîd cemâl-i şeyh-i kâmilî âyine-i dilde müşâhede ede. Fi'l-hâl onun cemâl-i bâ-kemâline âşık olur. Ve karâr ve erâm ondan kalkar. Zîrâ cemî'-i [70a] saadet-i dünyevî ve uhrevînî misâli¹¹⁹⁷ menşeî bu bî-karârlıktır ve âşıklıktır. İmdi¹¹⁹⁸ tâ kim mürîd şeyhin velâyeti cemâline âşık olmaya kendi irâdet ve ihtiyârından taşra çıkmaya kâdir olmaz.¹¹⁹⁹ Ve mürîd-i hakîkî oldur ki şeyhin murâdı ola kendi murâdının mürîdi olmaya.¹²⁰⁰

Zîrâ mürîdlik şerâiti şeyhin velâyetine teslim olmaktır. Nitekim beyza ile mürîdün sûreti gibi ki eğer beyza mürîdün tasarrufundan ve onun teslîminden bir miktar taşra gelirse fi'l-hâl mürîdlik isti'dâdı bâtil olur. Belki ne beyazlık kalır ve ne mürîdlik kalır.¹²⁰¹ Ve her beyza ki bir mürîdün tasarrufunda bâtil ola. Eğer cümle mürîdün-ı cihân cem' olurlarsa ol beyzayı salâha getirmeğe kâdir olmazlar. Ve bundandır ki çûn bir mürîd şeyhin velâyetinin merdûdu olur. Meşâyıhdan bir kimesne onu kemâle erişdirmeye kâdir olamaz. Meğer bir mürîd ki şeyhin hizmetinden özür ile kalmış ola veya şeyhin vefâtı sebebiyle veya bu'd mesâfe sebebiyle dâr olan ile değildir ki redd-i velâyet şeyhle merdûd olmuş ola.¹²⁰² Çünkü bu azîzlerin vücûdiyle bir gayrı şeyhin hizmetine erişe.¹²⁰³ Ol şeyhin himmeti tasarrufuyla mümkündür ki onu mürîdlik kemâline erişdire. Zîrâ onun vücûdî beyzası¹²⁰⁴ velâyet diğer sâhibi katında mürîdlik isti'dâdını fâsid etmemişdir. Ve eğerçi kim gâyet gayretten –ki Hakk'ın kendi havâssı üzere vâkı' olur– tütük-ı izzeti onların yüzleri üzere sarkmışdır. Tâ kim nâ-mahrem nazarında mahfûz olalar ki اولیای تحت قبای لا يعرفهم غیرى [Evliyâm kubbelerimin altındadır. Bir başkası onları tanıyamaz.]¹²⁰⁵ buyurulmuştur. Amma çûn mürîd-i âşık ve tâlib-i sâdık bu takdîr üzere mukehale-i hayâtından [70b] meyl-i inâyet ile mukehaldir. Talebi onun cânı didesine çekerler. Ve bâd-ı âtîfeti mehebbet re'fetinden kondururlar. Tâ perde-i gayriyyeti dergâh-ı izzetden ref' eder. Ve kendi havâssının cemâli bâ-kemâlin onun

¹¹⁹⁷ N: + ve.

¹¹⁹⁸ N: ve.

¹¹⁹⁹ N: + Ve şeyhin irâdeti ve tasarrufuna teslim olmaya kâdir olmaz.

¹²⁰⁰ N: + Şiir: ای دل اگر ترضای دلبر باید آن باید کرد و گفت کو فرماید
گر گوید خون گری مگوی از چه سبب رو گوید جان بده مگو کی شاید

¹²⁰¹ N: -

¹²⁰² N: sebebiyle değil ki ona redd-i velâyet ona erişmiş ola.

¹²⁰³ N: ulaş.

¹²⁰⁴ N: beyzâsını.

¹²⁰⁵ Tasavvuf kaynaklarında kullanılan bu rivâyet hiçbir hadîs kaynağında yer almamaktadır.

nazarına arz eder. Belki eğer murâd meşrikdan ve mürîd mağribde olursa tâliblere kemâl-i inâyetden ötürü birine¹²⁰⁶ ulaştırır.¹²⁰⁷ [Allah و الله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم¹²⁰⁷ ulaştırır. Allah dilediğini doğru yola eriştirir.]

[Asl-ı şeşom: Zikre devam hakkındadır] اصل ششم در ملازمت ذکر است

قال الشيخ رحمة الله عليه ملازمت الذكر هي خروج عن ذكر ماسوى الله بالنسيان عن ارادة قال الله [Şeyh r.a.h. şöyle dedi: “Zikre devamdır. Bu Allah’ın dışındaki herşeyi unutarak sadece O’nu zikretmek demektir. Nitekim Allah Teâlâ ‘Unuttuğun zaman Rabbini zikret’¹²⁰⁸ buyurmaktadır; yani tıpkı bir ölü gibi Allah’ın dışındakileri unuttuğunda”] Şöyle bil ki ان فى جسد بنى آدم لمضغة اذا اصلحت صلح بها سائر الجسد و اذا فسد بها سائر الجسد الا و هو القلب [İnsan vücûdunda bir et parçası vardır o düzelirse bütün vücut düzelir, o bozuk olduğunda bütün vücut ifsat olur. İyi bilin ki, işte o et parçası kalptir.]¹²⁰⁹ Hadîs-i Nebevî’nin hükmü üzere kalbin salâhı ve fesâdı vardır. Ya’nî sıhhati ve marazı vardır. Zâlike sıhhati onun safâsındadır. Ve marazı onun küdürâtındadır. Ve zâlike safâsı onun havâss-ı selâmetindedir. Ve küdürati onun ihtilâlindedir. [bahsedildiği gibi] nitekim tabîb¹²¹⁰-i hâzik marîzin müâlecesinde ibtiâen içtimâ ya’nî perhîz emreder.¹²¹¹ Şol¹²¹² eşyâdan ki mazarr olalar. Ve marîz illetlerinin ziyâdeliğine sebep olalar .Tâ ol perhiz vâsıtası ile meded-i mevâdd-ı fâside –ki mûcib-i inbiâs-ı muhtelifedirler– munkatı’ olalar ve mevâdd-ı sâliha takviyyet ile bulalar ki الحمية رأس كل داء [perhiz bütün şifânın başıdır.] Ve perhîzden sonraki mûcib-i inkıtâ meded-i mevâdd-i fâsidedir şûrb-i müşhil emr ederler. Tâ ondan mevâdd-ı fâside külliyyet ile zâil ola. Ve kuvâ-i tabîat ve harâret-i azîziyye kuvvet bula. Ve marazı def’-i tabîat ile zâil edeler. Ve sıhhati cezb edeler. Kezâlik sâlik dahi [71a] uzlette mahsûsâta olan tasarrufdan ki mûcib-i izdiyâd murâd-ı¹²¹³ fâsidedir. Azl havâss-ı zâhiri hâsil olduktan sonra bir müşhil-i şerbete muhtaçdır. Ve ol kelime-i tevhîddir ki nefy ve isbâtndan mürekkeb olur. Bir ma’cûndur tâ kim nefy lâ ile mevâdd-ı fâside ki maraz-ı

¹²⁰⁶ N: biri birine.

¹²⁰⁷ N: + Kıt’a:

در دولت درد دین ترا هست دهد و رجا دار ادت و طلب بر توجه
یا اوبد و اسیه رمی سوی تونهد یاموی کشان بحذمت شیخ برند

¹²⁰⁸ Kehf, 18/24.

¹²⁰⁹ Buhârî, İmân, 39.

¹²¹⁰ N: taleb.

¹²¹¹ N: buyurur.

¹²¹² N: ve şol.

¹²¹³ N: mevâdd-ı.

kalb ondan mütevellid olup¹²¹⁴ zâil ola. Ve isbât-ı illâ ile kalbin rezâil-i ahlâkdan sıhhatı selâmeti hâsıl.¹²¹⁵ Amma lâ ilâhe illallâh zikrine ihtisâs iki vecihledir. Birisi naklîdir ve birisi aklîdir. Amma nakli لا اله الا الله [Nebi aleyhisselâm dedi: “zikrin en fâziletlisi lâ ilâhe illallâhdır.”¹²¹⁶] Ve amma aklî olur ki çûn maraz-ı kalb zikr-i Rabb nisyânından hâsıl olur. Ve nisyân nefiy ve isbâtdan mürekkebdir. Nefiy zikr-i Hak ve isbât zikr-i halkdan lâ-cerem muâlece makâmında el-ilâcü bi'l-ezdâd hükmü üzere lâ-ilâhe illallâh kavliyle ki seken-cebîn gibi bir şerbetdir. Ve ona sirke-i nefy ve sükker-i isbâta ihtiyaç düşdü. Ya'nî sirke ile sükkerden mürekkebdir. Tâ kim nisyân olan mâdde-i safran ve yen kat' ede. Ve çûn sâlik bu muâlece üzere müdâvemet ede. Tedrîcle lâ ile nefy mâ-sivâ-yı Hak eyleye. Ve illâ ile isbât-ı hazret-i izzet eyleye. Tâ kim külliyet ile maraz-ı kalb zâil ola. Ve âfet-i nisyân munkatı' ola. Ve onun bînha zemîn-i dilde münkali' ola. Ve edeb-i zikir olur ki kelime-i tevhîdin lisânından ceryânı vaktinde hâzır-ı vakt ola. Ve lisân ile kalb beyninde mutâbakat ve müvâtâtı şöyle hıfz eyleye ki nefy tarafından cümle muhdesâtın vücûdunu nazar-ı fenâ ile¹²¹⁷ mütâle'a eyleye.¹²¹⁸ Ve isbât cânibinde vücûd-ı kadîmi ayn-ı bakâ ile müşâhede eyleye. Ve onun tekrarında mülâzemet göstere. Tâ kim bu kelimenin tekrarlığı sebebiyle sûret-i tevhîd [71b] onun kalbinde karâr ede. Ve bir şecere-i tayyibe gibi ki onun aslı zemîn-i dilde sâbit ve râsih ola. Ve onun fer'i ya'nî budâğı âsumân-ı rûha mütesâid ve mürtefi' ola كَقَوْلِهِ تَعَالَى مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً [(Allah) Teâlâ'nın şu sözü gibi: “Güzel bir söz, güzel bir ağaç gibidir. Onun aslı sabittir. Ve onun dalları semâdadır.”¹²¹⁹] Pes bu takdîr üzere zikir bu makâmda lâzıme-i dil olur. Ve onun imdâdı ale't-teâkub ve't-tevâlî mütevâsıl olur. Ve zikr-i lisânînin fitrâtı evkâtında fütûr ve kusûr ona yol bulmaz.¹²²⁰ Ondan sonra bir mertebeye erişir ki sıfat-ı zikir onun kalbinde mütecevher olur. Ve onun hakîkatı cevher-i dil ile müttehid olur. Ve zâkir zikirde ve zikir mezkûrde mahv ve fânî olur. Ve bu makâmda eğer sûret-i kelime-i tevhîd –ki

¹²¹⁴ N: olur.

¹²¹⁵ N: + ola.

¹²¹⁶ Tirmîzî, Deavât, 9.

¹²¹⁷ N: eyleye.

¹²¹⁸ N: ede.

¹²¹⁹ İbrâhîm, 14/24.

¹²²⁰ N: bulamaz.

zikirdir– kalbinin zâhiri vechinde mahv olursa onun hakîkatı onun bâtını vechinde müsbet olur. Ve bu makâmda zikir ve zâkir ve mezkûr cümlesi bir olur.

Nazm: لقد كنت دهرا قبل ان اكشف الغطا اخالك انى ذاكرا لك شاكرا

فلما اضاء الليل اصبحت شاهدا بانك مذکور و ذکر و ذاکر

Ve eğer bu kelimenin zebânı üzere cereyânı hâletinde lisân ile cân beyninde muvâtât sâbit olmazsa ol kavilde kâzib olur. Sâdık olmaz ve dürûğ söylemek imân değildir. Meselâ eğer bir terre fûrûş derse ki ben sultânım dürûğ söylemiş olur. Velâkin ol kelime-i sultân söylese doğru olur. Kezâlik eğer zâkir zikir hâletinde Hakk’ın gayrısına mültefit olursa yalân söylemiş olur. Ve çûn mûkin olanlar söylerler doğru söylemiş olurlar. Zîrâ her kimesne derse ki “ben Hudâ’dan gayrı görmezem ben bilmezem ve tapmazam.” Böyle dedikten sonra vezîr-i sultân elinde cüz’ ü nef’i ve atâ u men’ı bile bu dürûğ olmaz mı? [72a] Belki mâdâm ki kendi vücûdunu ortalıkda göre “lâ ilâhe illallâh” kavli ondan müsellemler olmaz. قال الله تعالى [Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü?”]¹²²¹ menkûldür ki Şeyh Burhâneddîn Mağrib’den rahmetullâhi aleyh *Esnâ-i Maârif’de* buyurmuşdur ki: Bizim evkâtimize bir küfür gerekdir eğer ol küfrü kâfirlere arz edelerdi.¹²²² Ve onlar ol cemî’-i küfür ve dalâlet vücûduyla ol küfrü kabul ederlerdi. Ve şerîat ol kâfirlerin müslümânlığına fetvâ verirdi. Ve bu küfür kavli-i tevhîddir ki hâlet kalb-i lisâna muvâfık olmaya. Zîrâ her gâh ki zâkir¹²²³ sözün ucu kadar mâ-sivâ-yı Hakk’a nazar ede. Belki kendi vücûdundan bir zerre bâkî kalmış ola. Kâfir ve müşrik-i hakîkî olur.¹²²⁴ Pes bunun gibi hâletde eğer bir kimesne kelime-i tevhîdi diye bu kelime Hak Teâlâ’nın hakîkatını müsbet olmaz. Lâ-cerem onun katında bu kelimeyi söylemek küfür olur. Ve eğer ol kelimeyi kâfirlere arz edeler ve onlar dahi kabûl edelerdi. Elbette şerîat onların müslümânlığına fetvâ verirdi.

Teznîb: Muhakkıklar şöyle buyurmuşlardır¹²²⁵ ki zikir beş tabaka üzeredir. Evvelkisi¹²²⁶ lâ-ilâhe illallâhdır. Tevhîd-i avâmdır ki mâ-sivallâhdan ulûhiyyeti nefy

¹²²¹ Furkan, 25/43.

¹²²² N: + derlerdi.

¹²²³ N: + bir.

¹²²⁴ N: + Rubâiyye: کامل صفتی راه فنا می پیمود
چون باد گذر کرد ز دریای وجود
یک موی ز هست او بر او باقی بود
آن موی به چشم فقر ز نار نمود

¹²²⁵ N: demişlerdir.

¹²²⁶ N: evvel.

ederler. Ve ikinci lâ-hüve illâ hüvedir. Ve bu evvelkiden âlîdir. Zîrâ tâife-i evvel mâ-sivâyı Hak'dan nefy-i ulûhiyyet ederler. Fakat ve bu tâife cümle hüviyyâtı nefy ederler ki ondan gayrı ve onsuz bir gayrı şey demek mümkün olmaz. Zîrâ cemî'-i eşyânın varlığı ondandır. Pes mutlak varlık onundur. Ve üçüncü lâ ente illâ entedir. Ve bu ikinciden dahi âlîrekdir. Zîrâ ki lafızda gâibden kinâyedir. Ve bu üçüncü tâifenin işâreti hâzıradır. Ve dördüncü lâ ene illâ enedir. Ve bu üçüncüden kâmiller kadar. Zîrâ ona üçüncü mertebede lafz-ı ente isneyniyyeti müş'irdir.[72b] Zîrâ her kimse ki ente¹²²⁷ hitâbın iletir. Onu kendüden cüdâ görmüş olur. Ve ikiliği isbât etmiş olur. Ve ikilik âlem-i vahdetden dûrdur. Ve beşinci tâife derler ki enâniyyet ve isniyyet ve hüviyyet cümlesi vahdet-i zât üzere bir ibâret-i zâiddir. Pes üç bu lafzı tams bahrinde gark eylediler كل شئ هالك الا وجهه [O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır.]¹²²⁸ sırrı bu makâmda yüz gösterir. Zîrâ bu tâife zikri mâni'-i visâl bilirler. Şeyh Rabbânî Ebû Yûsuf Hemedânî'den suâl eylediler ki: Makâm-ı kemâlde ârifin ünsü gâyeti nedir? Eyütdü: وصول القلب الى مقام لا يبقى فيه مزاحمة الاذكار [makâma ulaşan kalpte zikirlerin müzâhemesine yer kalmaz.] Ve Hazret-i Hüdâvendigâr bu ma'nâda buyurmuşdur. **Kıt'a:**

ای ذکر تو مانع تماشای تو دوست برق رخ تو نقاب سیمای تو دوست
با یاد لبیت از لب تو محروم ای یاد لبیت حجاب لبهای تو دوست

[vusûlden sonra delîlin medlûle talebi çirkindir.] طلب الدلیل بعد الوصول الى المدلول فبیح
bunda muhakkak olur.

اذا طلع الصباح استغنى عن المصباح [sabah olduğunda lambadan sakın.] bunda rûşen olur

Nazm: اندر همه عمر خود شیبی وقت نماز آمد بر من خیال معشوق فراز
باری، بنگر، که از که می مانی باز؟ برداشت ز رخ نقاب و می گفت مر ا

Bundan ziyâde söylemek ve yazmak âleme ızdırâb bırakır.¹²²⁹

Kıt'a: چه می گویم که هست این نکته باریک شب روشن میان روز تاریک
در این مشهد که انور تجلی است سخن دارم ولی نا گفتن اولی است

[Asl-ı heftom: Teveccüh hakkındadır] اصل هفتم در توجه است

قال الشيخ رحمة الله عليه التوجه هو الخروج عن كل داعية تدعوه الى غير الحق بالارادة كما هو
[Şeyh r.a.h. şöyle dedi: "Teveccüh, kişinin Hak'ın dışında bir

¹²²⁷ N: isneyn.

¹²²⁸ Kasas, 28/88.

¹²²⁹ N: atar.

varlığa çağırın herşeyden tıpkı ölü gibi bir irâde ile sıyrılmıştır.”] Ve bu teveccüh bir haysiyyeti ile gerekdir ki sâlike ma‘bûd-ı [73a] hakîkîden gayrı bir matlûb ve mahbûb olmaya. Ve¹²³⁰ teveccühde şöyle gerekdir ki eğer safvet-i Âdem’i ve hullet-i İbrâhîm’i ve mükâlemet-i Mûsâ’yı ve rûhâniyyet-i İsâ’yı ona arz edeler kûşe-i çeşm ile iltifât etmeye. Ve hilye-i ما زاغ البصر و ما طغى [gözün sapması ve ötesini aşması] ile mütehalli olup talebde fâtır olmaya. Zîrâ Allâh Teâlâ buyurur: اعددت لعبادى الصالحين ما لا عين رأت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر [Ben, salih kullarıma hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin hayal bile edemeyeceği nimetler hazırladım.]¹²³¹ Ve her ne kadar makâm-ı a‘lâya vusûl bulursa onun himmet-i âlîsi onda tevakkuf etmeye ve ondan âlî makâmı taleb eyleye.¹²³²

Mısra: هر چند شوی عالی تو قصد با علی کن و منازل علیه و مقامات سنیه لی مالانهایه بله

Beyit: ای برادر بی نهایت در کهیست در هر آنچه می رسی بالله مه ایست

Ve eğer câm muhabbeti bir uğurdan dahi içerse henüz kanamamış gibi yine hel min mezîd na‘rasın ura.¹²³³ Ve hemvâda zebân-ı Halîl’e müteveccih sâdık gerektir ki bu beyit ile nâtık ola.

Beyit: چندان خور دم ز جام عشق که اگر یک جرعه ازین پیش خورم نیت شوم

Bâyezîd¹²³⁴ hazretleri bu beyti Muâz Râzî hazretlerine yazmış idi:

Beyit: شربت الحب کاسا بعد کاس فما نفذ الشراب و لا رویت

Zîrâ eğer bir lahza bu makâmda tevakkuf gösterse ve ona mültefit ola¹²³⁵ ol bir demde olan iltifâtın zebânı hezâr sâle teveccühden ziyâde olur. Nitekim Cüneyd rahmetullâhi aleyh demiştir. لو اقبل صديق على الله الف سنت ثم اعرض عند لحظة فما فاتته اكثر مما ناله Ya’nî eğer bir sadîk Hak Teâlâ hazretlerinin cenâbına bin kerre bin yıl ikbâl edip teveccüh eylese ve bir lahza ikbâlden münfek olmasa ondan sonra bir lahza i‘râz eylese [73b] ya’nî havâtır-i kevnîyyeden bir hâtıra kalbine hutûr eylese ol bir lahza olan zamanda ona fevt şeyi olan¹²³⁶ bin kerre bin yıl ikbâl ve teveccühde nâil olduğu şeyden dahi ekserdir. Pes mürîd gerekdir ki dâmen-i himmeti cümle ağıyardan çeke.

¹²³⁰ N: + müteveccih.

¹²³¹ Müslim, Cennet, 2.

¹²³² N: + Hudâvendigâr eder.

¹²³³ N: + eğer bir gün câm-ı muhabbeti çekerse henüz hel min mezîd dahi var.

¹²³⁴ N: + rahmetullâhi aleyh.

¹²³⁵ N: olursa.

¹²³⁶ N: ulaşan.

şükürdür.]¹²⁴⁵ Zîrâ sâlik hiçbir hâlde mülâyim ve muvâfik veya gayr-ı mülâyim ve gayr-ı muvâfik bir emrin mülâkâtından hâlî değildir. Pes murâd eğer mülâyim¹²⁴⁶ kısmından olursa ona şükür eyleye. Ve eğer gayr-ı mülâyemâtdan olursa ona sabır eyleye. Ve mihnet ve muhabbetden her nesne önüne gele bile ki netîce-i kazâ ve kader-i ilâhîdir. Ve Hakk'ın irâdet ve ihtiyârı hâsılıdır. Belki mihneti muhabbet-i adâiliyye ve şikayet yerine şükür eyleye.

Nazm: و ما حل بي من محنة فهو منحة و قد سلمت، من حل عقد، عزيمتي
و كل اذى في الحب منك، اذا بدا، جعلت له شكرى مكان شكيتى

Ve ulûlar demişlerdir: “sabır, cevher-i akıldır.” Her ne kadar kim azîzet-i aklı kâmile ola sabır pîşter olur. Ve sabrın sûreti, âlemin kalbidir. Ve ilim, onun rûhudur. Onun hayâtı ilim iledir. Ve ilmin kıyâmı onunladır. Ve her ikisinin masdarı azîzet-i aklîdir. Tâ kim ol akıl olmaya ilim ile sabır olmaz. Ve tâ kim ilim olmaya –ki fazîlet sabır mahalline delâlet eyleye– sabr-ı cemîl sûret bağlamaz. Ve tâ kim sabır olmaya –ki ilim işâretine kâbil ola– delâlet-i ilim nâfi‘ olmaz. Pes kemâl-i ilim sabır ile olur. Ve cemâl-i sabır ilim iledir ve aklın kemâli ve cemâli ilim iledir.

Hazret-i Cüneyd rahmetullâhi aleyh bu mertebeyi beyân buyurmuştur.¹²⁴⁷ ان الله تعالى اكرم المؤمنين بالايمن و اكرم الايمان بالعقل و اكرم العقل بالصبر فالايمن دين المؤمنين و العقل دين الاعمال [Yüce Allah müminleri imân ile şereflendirdi. Ve imânı akıl ile onurlandırdı. Ve aklı sabır ile onurlandırdı. Öyle ki imân müminin dinidir. Ve akıl imânın dinidir. Ve sabır aklın dinidir.] Ve sabır üç nev‘ üzeredir. Evveli sabr-ı nefsîdir ve ol avâmındır. Ve sabr nefsi habs etmektir sebîl-i tecellüd üzere[74b] ve tahammülde izhâr-ı sebât üzere. Tâ onun zâhir hâlî halk katında mârzi ola. İkincisi sabr-ı kalbîdir ve ol zühhâd ve ibâdındır. Sevâb-ı âhireti tevakku‘ cihetiyle. Ve üçüncüsü sabr-ı rûhîdir. Ve ol âriflerindir. Zîrâ onların ba’zısı mekrûhden iltizâz eder. Ol tasavvurdan ötürü ma‘bûd onları ol mekrûh ile sâir bendegândan hâsıl¹²⁴⁸ eylemişdir. Ve şekk yokdur ki sabır nüfûs-i tâîne temrînde ve kulûb-ı kâsiyye telyînde eser-i azîm ve fâide-i cesîm tutar. Zîrâ sabır dâimâ mekârihde ke’s-i muhâlefât ile kendü nefesine tahammül¹²⁴⁹ şerbetin tattırır. Ve urûk-ı münâzaatı ve haşûnet¹²⁵⁰

¹²⁴⁵ el-Kudâi, *Müsnedü’ş-Şihâb*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, c. 1, s. 127.

¹²⁴⁶ N: mülâyemâttan.

¹²⁴⁷ N: demiştir.

¹²⁴⁸ N: hass.

¹²⁴⁹ N: -

sabrın tecrî'i ile ondan nez' eder. Ve akıl oldur ki kendi nefs-i mekârih tecrî'ine ve onlara sabır etmeğe tadrîc ile mu'tâd eyleye. Tâ ondan sonra eğer ondan sa'b bir mekrûh hâdis olursa ondan müteessir ve müteğayyir olmaya. Ve¹²⁵¹ mekârihden melâlet ve şeâmet onun tab'ına yol bulursa tekellûf ile onu kendisinden dûr eyleye. Ve dâima sabır ve tecellüd göstere din kârlarından nitekim Hazret-i Risâlet buyurmuşdur من تصبر صبره الله [kim sabredirse Allah onu rahatlatır.] Ve eğer ki kim sabr-ı avâma nisbet ile sa'b menâzilindedir. Zîrâ avâm nefsi makâmındadırlar. Ve nefsin kam'ı ile men'ûd olmamışlardır. Ve riyâzâta kudretleri yokdur. Lâ-cerem çûn Hak Teâlâ onları bir belâ ile imtihân eder. Onlar çûn ehli muhabbet değillerdir. İzhâr-ı şekvîden nefsini habs etmek onlara azîm sa'b gelir. Lâkin tarîk-i muhabbetde habs-i nefis o his makâmâtındadır. Ve tarîk-ı tevhîdde onun menâzilindedir. Amma tarîk-i muhabbetde onun vahşeti ol cihettedir. Zîrâ muhabbet mahbûb-ı ünsî muktazîdir. Ve onun belâsından iltizâza sebebdır. [75a] لانه يجد في البلاء نفسه على ذكر محبوبه فيزيد [Çünkü o musibette nefsini sevdiğinin zikri üzere bulur. Öyle ki onun yakınlığı ve ünsü artar.] Ve sabır muktazî-i kerâhet belâdır. Zîrâ lezîze sabır mütesavver değildir. Ve kerâhet ünse münâfîdir. Pes sabır menâzil-i muhabbetin o hissinden olur. [Bu açıklamada şübhesiz muhabbet ve sabır bir biri ile çelişir.]

Beyit: ولكن دلی کہ عاشق صابر بود مگر سنگست

ز عشق تا بصوری هزار فرسنگست

Pîr dahi oldur ki sabır tecellüd izhârından ibârettir. وهو في مذهب المحبة من اشد [münkerâtın nekra olarak artması ve alâmetlerin zâhir olarak açığa çıkmasından dolayı o muhabbetin mezhebindedir.] Nitekim şeyh İbn Fârız rahmetullâhi aleyh buyurur¹²⁵²;

Nazm: و يحسن اظهار التجلد للعدى و يقبح الا العجز عند الاحبة

Ve amma tarîk-i tevhîdde onun münkeriyyeti ol cihettedir. Zîrâ sabırda da'vâ ve mukâremet-i tevellâ vardır. Zîrâ sabır zebân-ı hâl ile isbât da'vâsın eder. Ve ol isbâtdan enâiyyet¹²⁵³ lâzım gelir. Zîrâ sıfatın mevsûfsuz¹²⁵⁴ sübûtu mümkün değildir.

¹²⁵⁰ N: + istiksâyı.

¹²⁵¹ N: + ona.

¹²⁵² N: eder.

¹²⁵³ N: eniyyet.

¹²⁵⁴ N: mevsûf

Ve tarîk-ı tevhîdde isbât-ı eniyet enker-ı münkerâtandır. Zîrâ tevhîd-i muktezî fenâ-yı eniyyetdir. Pes ehl-i muhabbet ve tevhîd-i havâss makâm-ı sabırdan âlîdirler. Menkûldür ki Bâyezîd rahmetullâhi aleyh bir gün gördüler ki ağlar eyütdüler: “Neden ötürü ağlarsın?” Eyütdü: “Gürisneyim.” Eyütdüler: “Senin gibi kimesne gürsinelikten ağlamak layık değildir.” Eyütdü: *انما جوعنى لا بكى* ya’nî “Beni aç eyledi ki ağlayam.” Eğer suâl ederlerse bu takdîr üzere gerek idi ki Rasûl aleyhisselam sabırdan tenezzüh etmeğe evla eder. Zîrâ ekmel ehl-i muhabbetdir ve tevhîddir. Ve bu ma’nâ münâfîdir. Şol âyet ki sabr-ı emir mutazammînedir: *و اصبر و ما صبرك الا بالله و قوله فاصبر كما صبر اولو العزم من الرسل* [Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret.]¹²⁵⁵ âyet-i şerîflerindedir. Cevâb oldur ki kâmilân-ı mükemmil ki sefer-i râbi‘ ile mütehakkık olmuşlardır. Ve gayrileri tekâmîlden ötürü [75b] meb‘ûs olmuşlar. Kesreti vahdetde, vahdeti kesretde müşâhedet eylediler. Ve âlem-i kesretde onların nazarı *ما رايت شيئا و رايت الله فيه* [Kendisinde Allah’ı görmediğim hiçbir şey görmedim.] hükmü üzere gayr-ı şey vâkı‘ olmadı.¹²⁵⁶ Ve bu ma’nâda Şeyh İbn Fârız rahmetullâhi aleyh eyütdü:

Şiir: *جلت في تجليها الوجود لناظرى ففى كل مرئ اراها برويتى*
يقال جلّت في تجليها الوجود لناظرى ففى كل مرئ اراها برويتى [sayfa kenarında:] Şerh ve İzâh: *يا‘ni mahbûbe olan zât-ı mutlaka tecellîsinden vech-i vücûd-ı mutlakı benim nazarıma izhar edip keşf eyledi. Ya‘nî bana tecellî ettiğinde merâyâ-yı mümkinâtta zâhir ve mütecellî olan vechi arzûsunda taayyünat-ı imkâniyye âstârını keşf eyledi. Pes ben dahi her mertebede mütecelliyeye olan mahbûbu mürüvveti iyân ile müşâhede eyledim.*[sayfa kenarındaki şerhin sonu.]

Bu takdîr üzere eğer ki kim sabır onların eniyyeti müsbeddir. Amma onların nazarlarında gayriyyet fânî¹²⁵⁷ ve hakîkat¹²⁵⁸ bâkî kaldığı hükmü üzere ol eniyyeti onlar gayr görmezler. Ve mukāvîm ile mukāvîm ve marîz ile mümerriz ve müteellim ile müellim *و صابر و من به و لم و ما عليه الصبر* [sabreden ve onunla olan kimse ve olmayan ve sabır üzere olan] bu cümleyi bir görürler ve isbât-ı eniyyet onları

¹²⁵⁵ Ahkâf, 46/35.

¹²⁵⁶ N: + Beyit: *غرتش غير در جهان نگذ است لاجرم عين جمله اشيا شد*

¹²⁵⁷ N: + olduğu.

¹²⁵⁸ N: + ve kayyûmet.

tevhîdden taşra iletmez ve منها طاحت العبارات و فنيت الاشارات [onda ibâreler kaybolur ve işâretler yok olur.]

[Asl-ı nehom: Murâkabe hakkındadır] اصل نهم مراقبه است

قال الشيخ رحمة الله عليه المراقبة هي الخروج عن الحول و القوة بالارادة كما هو بالموت بغير الارادة [Şeyh r.a.h. şöyle dedi: “Murâkabe, tıpkı bir ölü gibi, bütün güç ve kuvvetinden sıyrılıp çıkmaktır.”] Ya’nî sâlik kendisinin havl ve kuvvetinden külliyet ile münhali‘ olur. Ve mürâkib mevâhib-i Hakk’aniyye ve mu‘teriz-i eltâf-ı rahmaniyye olur. Ve mâsivâ-yı Hakdan i‘râz edip müstağrak-ı bahr-i eşvâk ve müştâk-ı likâ-i hallâk olur. Ve cemî‘-i makâmât ve hâlât-ı dünyevî ve uhrevîde mukayyed olmaz. Ve ondan şerîf-ter makâma ve a‘lâ-ter hâle tâlib olur. Ve cân ve dil ile ve sâdikan ve muhlisân matlub-i Hakîkîye tekarrub ister. Bu takdîr üzere eltâf-ı rubûbiyyet istikbâl edip cezbe-i inâyet-i bî-illet ile sâliki bir lahzada kendi mecâzî varlığından kapar ki nice yıllar muâmelât ve mücâhedât ve riyâzât-ı huşk ile müyesser olmaz. Zîrâ bendenin kendi makâmında kesb-i sülûk ile takarrubu müsteclib-i cezbe-i ilâhîdir.¹²⁵⁹ Ve bu makâmda vasıta-i cezbe-i ilâhî ile nefsin [76a] zulmetini külliyet ile zâil eder. Ve buna işâret vardır ki Allah Teâlâ’nın إِلَّا مَا رَجَمَ رَبِّي [...Rabbimin acıyıp koruması dışında...]¹²⁶⁰ kavlinde ki¹²⁶¹ bu mertebe¹²⁶² mertebe-i ahyârdır. Belki seyyiât-ı nefsi bî-hasenât-ı rûhîye mübeddel eder. Ve buna dahi işâret vardır. Allah Teâlâ’nın يُبْدِلُ [...] kavlinde [Bu fazlalık Allah’ın fazlındadır o dilediğine onu verir. Allah yüce fazıl sahibidir.]

[Asl-ı dehom: Rızâ hakkındadır] اصل دهم رضايست

قال الشيخ رحمة الله عليه الرضاء هو الخروج عن رضاء النفس بالدخول في رضاء الله تعالى بالتسليم للاحكام الازلية و التفويض الى تدابرة الابدية من غير اعراض و للاعتراض عن ارادة تامة كما هو بالموت بغير ارادة [Şeyh r.a.h. şöyle dedi: “Rızâ, tıpkı bir ölü gibi Ezelde tâyin olunmuş bütün

¹²⁵⁹ N: + Hâlin bi-aynihi dili sûretinde.

¹²⁶⁰ Yûsuf, 12/53.

¹²⁶¹ N: ve.

¹²⁶² N: -

¹²⁶³ Furkân, 25/70.

¹²⁶⁴ Yûnus, 10/26.

hükümlere boyun eğerek, Ebediyyete kadar olacak bütün işlerini Hakk'a havale ederek ve itirazdan yüz çevirerek nefsin rızâdından çıkıp Allahın rızâsına dâhil olmaktır.]" Ya'nî mürîd gerekdir ki kademini râh-ı talebe vaz' ede. Külliyyet ile kendi vücûdundan kalka. Ve kendi vücûdunu Hudâ yoluna fedâ eyleye. Ve sıddıkla و الله افوض امرى الى الله [...ben durumumu Allah'a havale ediyorum...]¹²⁶⁵ diye ve Hakk'a ibâdet bir şey zımmında etmeye¹²⁶⁶ ne cennet recâsından ötürü ve ne cehennem havfindan ötürü olmayıp ya bir kemâl ümidinden ötürü veya bir noksân havfindan ötürü olmayıp. Belki ubûdiyyet-i mahzadan ve zarûret-i muhabbet-i hâlisadan ötürü ola ve her nesne hazret-i izzetden ona gelirse râzı ola. Ve hiçbir hususda hoşluk ve¹²⁶⁷ nâ-hoşluk ile hazret-i izzetden yüz döndürmeye.

Nazm: و کلت الى المحبوب امرى كله فان شاء احيانى و انه شاء اتلفا

İmdi¹²⁶⁸ makâm-ı rızâ sâlikleri makâmâtın nihâyetidir. Onun pâye-i ref'ate tevassulu ve¹²⁶⁹ zirve-i menî'a tevessülü her sâlike [76b] mukadder ve müyesser değildir. Ve her kimesneye ki bu makâma kadem komağ kerâmeti ile serfirâz eylediler. En müaccel olan behište erişdirdiler. Zîrâ rûh ve ferc ki ehl-i behiştin lâzımındandır. Rızâ ve yakînde ta'biye eylediler. Nitekim haberde gelmiştir. ان الله ان الله [şüphesiz Allah rûh ve fercin hikmeti ile rızâ ve yakîndedir.] ve hâzin-i behiştî rızvân ile tesmiye etmek bu ma'nâdan ötürüdür. Ve li-hâzâ demişlerdir: الرضا باب الله الاعظم [Rızâ Allah'ın en büyük kapısıdır] Zîrâ her kimesne ki rızâ mertebesine vâsıl oldu cennete yetişti. Zîrâ mertebe-i rızâ sâhibi hemîşe âsâyişde olur. Zîrâ ona bir nesne gerekmez belki gerek ve gerekmez ona dükeli gerekdir.

Beyit: رنج ها برديم آسایش نبود اندر جهان ترک آسایش گرفتیم این زمان آسوده ایم

Ve her kimseye ki makâm-ı rızâ hâsıl olmaya. Nakd ile cefâ dûzahda olur. Zîrâ murâd tahsîlinden ötürü hemîşe zahmette olur. Ve murâdsızlık ateşiyile gûnâ-gûn dağılır bulur.

Kıt'a: خوى خوش تو چشم و چراغ تو بس است تسليم و رضا، بهار و باغ تو بس است

¹²⁶⁵ Mü'min, 40/44.

¹²⁶⁶ N: eyleye.

¹²⁶⁷ N: ile.

¹²⁶⁸ N: ve.

¹²⁶⁹ N: + onun.

Rızâ, yakînden tevellüd eder. Tâ kim ol dil nûr-i yakîn ile münşerih ve münfesih ve çeşm-i basîret ile *محرومی ازین صفات داغ تویس است* Sâlik, müşâhede ve muâyene erişip hüsn-i tedbîr-i ilâhî ile münfetih olmaya. Onda vakâyi‘ ve havâdis sığmaz. Belki sürûr ve ferah onun vukû‘u ile zâhir olmaz. Nitekim Zünnûn, rızâ tâ‘rîfinde demiştir: *الرضا سرور القلب بمر القضا* [Rızâ, kaderin tecellileri karşısında kalbin sevinç içinde olmasıdır.] Ve Ruveym hazretleri buyurmuştur: *الرضا سکون القلب* [Rızâ, hükmün yerine gelmesi karşısında kalbin sukûn bulmasıdır.] Ve nitekim menşe-i rızâ, yakîndir ki¹²⁷⁰ inşirâh-ı sadr onun lâzımıdır. Kezâlik [77a] menşe-i kerâhet şekidir. Ve zıyk-ı sadr onun lâzımıdır. Bir gün Şiblî hazretleri¹²⁷¹ Cüneyd kuddise sırruhunun sohbetinde kelime-i lâ-havle¹²⁷² ile zikir eyledi. Ya’nî “lâ-havle” dedi. Cüneyd buyurdu: *دامن ضيق الصدر و ضيق الصدر من ترك الرضا بالقضاء* [Bu söz canının sıkılmış olduğunu gösterir. Can sıkılması ise kazayla rızâyı terk etmekten ileri gelir.] Şiblî *صدقت* [doğru söyledin.] dedi. Çûn rızâ, netice-i yakîndir. Ve yakîn vasf-ı dildir. Pes sıfât-ı rızâ dile mahsûs olur. Ve kerâhet-i nefis onda kâdeh değildir. İllâ bu kadar vardır ki yakîn sâhibinin kalbi bir bahr-i amîk gibidir ki bir vakit sakîn olur ve bir vakit muztarib olur Her gâh ki riyâh ahvâl-i mehebbet efdâl-i¹²⁷³ hazret-i lâ-yezâlden hubûb etmeğe kasd eyleye. Bahr-i kalb temevvüc eder. Ve mevcin fazlası nefsin sâhiline ulaşır. Ve tab‘ın carîsinde revân olur. Ve rızâ ve tumânînet eseri onun vâsıtasıyla nefsinde zâhir olur. Ve nefis sıfât-ı kalble muttasıf olur. Ve her gâh ki ol riyâh karar ede bahr-i kalb temevvüc ve ızdırâbtan diklenir. Ve feyz-i kabz ilm-i yakîn ve tumânînet yüzün kendi hayyizine kor. Ve nefsin ıztırârı ve kerâheti geri muâvedet eyler. Ve rızâ-i nefis, eser-i rızâ-i kalb¹²⁷⁴ dahi kezâlik eser-i rızâ-i Rab’dır. Her gâh ki nazar-ı rızvân-ı ilâhî, bir kalbe müteallık ola sıfat-ı rızâ onda zâhir olur. Pes bir bendenin kalbine rızvân-ı ilâhî ittisâlinin alâmeti oldur ki ona bende rızâsının ittisâli olur. Ve çûn rızâ-i bende, mülâzım-ı rızvân-ı ilâhîdir. Lâ-cerem ittisâli-i rızâ olmayınca ittisâli-i rızvân bir mahalle sûret bağlamaz. Ve bu mertebeden Rabia’nın Süfyân Sevrî’ye¹²⁷⁵ kavli budur ki: *انا نستحي ان تطلب رضاء من لست عنه براض* [Muhakkak ki biz kendisinden râzı olmadığın zâttan râzı olmasını

¹²⁷⁰ N: ve.

¹²⁷¹ N: -

¹²⁷² N: kelime-i ihvân zebânı.

¹²⁷³ N: inâyet ve ifzâl.

¹²⁷⁴ N: + olduğu gibi rızâ-i kalb.

¹²⁷⁵ N: + rahimehümallâhu.

istemekten utanırız.] bu duâ mukâbelesinde Süfyan Sevrî demiştir ki: اللهم ارضنا [Allah'ım benden râzı ol.] [77b] Ve bu makâm-ı rızâ, makâm-ı vâsılândır, menzil-i sâlikden gelir. Nitekim Bişr-i Hâfi, Fuzayl İyâz'ın cevâbındaki ondan suâl etmiş idi ki: الرضاء افضل لان [Rızâ mı yoksa zühd mü daha faziletlidir?] ¹²⁷⁶ الرضى افضل ام الزهد: [Rızâ daha faziletlidir. Çünkü zâhid yoldadır. Râzî ulaşmıştır.] Ve ol kimesnenin makâmı verâsında ne makâm vardır ki Rahmânın rızâsı nazarının manzûru ola. Ve her kimesne ki rızâ nazarına gele. Onun seyyiâtı hasenât görünür المساوى [Ve rızânın kendisi bütün ayıplardan tamdır. Fakat öfkenin kendisi eşit gösterir.] Hâl-i muhabbet, lâzım-ı makâm-ı rızâdır. Zîrâ ecr-i vakt-i cemî'-i ef'âl, mevkı'-ı rızâda vakı' olur. Zîrâ onların fâili mahbûbdur. و كل ما يفعل المحبوب محبوب [Mahbûbun yaptığı herşey sevilendir.] Ve çün bildin ki muhabbet, lâzım-ı rızâdır. Vâcib oldu ¹²⁷⁷ muhabbetin beyânında bir fasıl tahrîr oluna. ¹²⁷⁸

[Muhabbet konusunda bir fasıl]

Ey sâlik-i râh-ı ünsiyye اكرمك الله بمحبة [Allah sana muhabbet ile ikrâm etsin] Şöyle bil ki muhabbet, bâtının ilm-i ¹²⁷⁹ cemâle meylinden ibârettir ki ¹²⁸⁰ ol üç nev' üzeredir. Evvelkisi ¹²⁸¹ muhabbet-i âmmdır. Ve ol âlem-i mülkde muâyene-i Cemâl-i Ef'âl'e nefsin meylinden ibârettir. İkincisi muhabbet-i hâsıdır. Ve ol âlem-i melekûtde mutâlea-i Cemâl-i Sıfât'a kalbin meylinden ibârettir. Ve üçüncü muhabbet-i ehâssıdır. Ve ol Âlem-i Ceberrût'te müşâhede-i Cemâl-i Zât'a rûhun meylinden ibârettir. Ve Cemâl-i Zât, mutlak ki Sıfat-ı Cemâl ve Celâlî'den herbir sıfatda mevcûddur. Cemal-i Zât, mutlak ve Sıfat-ı Cemâl ve Celâlî'den herbir sıfatda basiret üzere müşâhede olduğu haysiyyeti ile rûhun meylinden ibârettir. Ve alâmet-i muhabbet-i Cemâl-i Zât oldur ki onun nazarında cihât-ı sıfât-ı mütekâbile îtân ve nez' den ve zarar ve nef' den ve atâ [78a] ve men' den ve i'zâz ve izlâlden ve hidâyet ve idlâleden ve dostluk ve düşmanlık ve firâk ve visâl müsâvî ola ki ve İbn

¹²⁷⁶ N: + Eyütdü.

¹²⁷⁷ N: + bir fasıl yazmak.

¹²⁷⁸ N: + onun envâ'ı ve merâtibi ve fevâidi ve netâyici beyânında.

¹²⁷⁹ N: âlem-i.

¹²⁸⁰ N: ve.

¹²⁸¹ N: evveli.

Fârız bu makâma işâret eylemiştir:¹²⁸² و جاوزت حد العشق فالحب كالتبلى [Aşkın sınırını aşтым öyle ki sevgi bana tükenmiş gibi.]

Ve Cemâl-ı Sıfât, mukayyedir. Ve sıfâtın ba'zısında mevcûd olup ba'zısında mevcûd değildir. Ve alâmet-i muhabbet-i Cemâl-i Sıfât oldur ki sıfâtda bir şartı ki nef' ve i'zâz ve a'tâ gibi bunların ezdâdı üzere ihtiyâr eyleye. Velâkin ol sıfâtın âsârı ona vâsıl olmak i'tibârı ile değildir. Belki ol i'tibâr ile ki ol sıfât onun nazarında fi'l-âsıl mahbûba ola. Ve Cemâl-i¹²⁸³ Ef'âl tekayyüde cemâl-i sıfâtdan ziyâde rekdir. Ve alâmet-i muhibb-i Cemâl-i Ef'âl oldur ki Sıfât-ı Cemâlî'den bir şartı onların ezdâdı üzerine ihtiyâr eyleye ki ol sıfâtın âsârı ona vâsıl olmak i'tibârıyla ve bu iki muhabbetin muhabbeti müteğayyire olur onların teğayyür haysiyyetiyle.¹²⁸⁴ Zîrâ târeten onların kalbi mutmainne olur sıfâtda olan bir şart haysiyyetiyle. Ve târeten onların tab'ı müteğayyir olur şart-ı haysiyyeti ile قال الله تعالى مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنَّ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ [Allah Teâlâ buyurdu: "...kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir."]¹²⁸⁵

Ve hatt-ı vâfir vücûd-ı hubden ve meşhûd-ı cemâlden muhibb-i Zât'a mahsûsdur. Ve hatt-ı kalîl muhibb-i sıfâtdadır. Ve hazz-ı ekal muhibb-i ef'âldedir لان جمال الافعال زايد فى الواقع و جمال الصفات زائل بالنسبة و جمال الذات ثابت فى الواقع و بالنية الى كل شئى جمال الافعال زايد فى الواقع و جمال الصفات زائل بالنسبة و جمال الذات ثابت فى الواقع و بالنية الى كل شئى [Çünkü fiillerin cemâli gerçekte fazladır. Ve sıfatların cemâli nisbetle zâildir. Zât'ın cemâli ise gerçekte sâbittir. Ve herşeye niyetle ile çünkü o kayıtsız mutlaktır.]

[Şeyh İbn Fârız] ولهذا حس الشيخ ابن فارض على الجمال المطلق و نهى عن الجمال المقيد تقول فى قصيدة mutlak cemâl üzerine hissini ve mukayyed cemâlden nehyini kasîdede şöyle söyler:]

Nazm: [78b] و صرح باطلاق الجمال و لا تقل يتقيد ه ميلا لزخرف زينة

Ve mâdâm ki sâlike aşk-ı mutlak yüz göstermemiş ola onunla matlûb-ı hakîkî beyninde münâsebeti sâbit olmaz. Zîrâ hudûs ve kadem meyânında mübâyenet ve imtiyâz sâbit ve zâhirdir. Ve çûn aşk-ı hakîkî batnân gaybden zuhûra gele ki:

Beyit: در حجره لا مكان از آن سوى دو گون شمعیست که نور عشق ازو می زاید

¹²⁸² N: bu makâmdan demiştir.

¹²⁸³ N: cemî'.

¹²⁸⁴ N: -

¹²⁸⁵ Hac, 22/11.

Sâlikin hakîkatında peydâ ola. Gâib olup kendi enâniyyeti ol vakt fenâ-i hakîkî ile mütehakkık olur. Bu takdîr üzere sâlik ile matlûb-i hakîkî beyninde münâsebet sâbit olur. Ve mübâyenet müntefî olur. Zîrâ aşk-ı hakîkî –ki muvahhid-ı râbıtadır– âşık ile ma‘şûk miyânında ve ma'nâ ve مزيل مابه الممايزة بينهما و مثبت ما به [ikisinin arasının ayrımı onunla ayrılan şeydir. Ve ikisinin arasındaki birlik ve ortaklık onunla sabit kılınandır.] Ve fenâ-i hakîkîden murâd in'idâm-ı ayn-ı muhib değildir. İtlak üzere belki murâd-ı fenâ-i ciheti halkiyyetdir. Cihet-i hakîkat üzere¹²⁸⁶ zîrâ eşhas-ı insânîden herbir şahsın hazret-i rabbanîden bir ciheti¹²⁸⁷ vardır وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّبُهَا [Herkesin yüzünü ona doğru çevirdiği bir yönü vardır.]¹²⁸⁸ Ve sebep-i husûl¹²⁸⁹ fenâ-i Cenâb-ı Hakk'a teveccüh-i tâmm vâsıtasıyla olur ki cihet-i hakîkat takviyet bulup gâlib olur ve cihet-i halkiyyet fânî ve makhûr olur.¹²⁹⁰ Nitekim bir hadîd-i¹²⁹¹ pâresi veya fahm ki ateşe mücâvir ola. Ve sebep-i mücâveret ve isti'dâd-ı kabûl nâriyyet ile endek endek müşteal olur. Ve ateş-i mahz olur. Bir haysiyyeti ile ki her nesne ki ateşden hâsıl olur. Ve ihrâk ve inzâh ve izâet gibi ondan dahi hâsıl olur. Nitekim Hazret-i Mevlânâ buyurmuşdur:

Mesnevî: هر سه آتش کرد و آن در همراهی سنگ و آهن را چو در آتش نهی
کمتراز سنگی مدان آن در وصال [79a] جان عاشق را در آن نور جلال

Teveccüh-i tâm mümkün olmaz. İllâ muhabbet-i zâtî sebebiyle ki sâlikde kâmindir. Ve zuhûr-ı muhabbet mevkûfdur ki ona muzâdd ve münâkız olan şeyden ictinâb etmeğe mevkûftur. Ve hüve't-takvâ ammâ adâhâ pes takva sâlikin zâiddir.¹²⁹² [Allah Teâlâ buyurdu: “Azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdir.”¹²⁹³] Ve muhabbet onun merkebidir. Nitekim Hazret-i Hüdâvenedigâr buyurur.¹²⁹⁴

Nazm: سوار عشق شو و ز ره میندیش که اسب عشق بس رهوار باشد
به یک جمله تو را منزل رساند اگر چه راه نا هموار باشد

¹²⁸⁶ N: -

¹²⁸⁷ N: vechi.

¹²⁸⁸ Bakara, 2/148.

¹²⁸⁹ N: vusûl.

¹²⁹⁰ N: eder.

¹²⁹¹ N: cedîd.

¹²⁹² N: Zadîdir.

¹²⁹³ Bakara, 2/197.

¹²⁹⁴ N: buyurmuştur.

Ve Hâce senâî buyurur:¹²⁹⁵

Beyit: عقل رهبر و لیکن در او عشق او مر ترا برد بر او

[Akıl rehber velakin o da Onun aşkı beni ve seni ona götürdü.]

Zîrâ hakîkat-i muhabbet revâbit-i ittihadan bir rabıttadır ki muhibbi mahbûba rabt eder. Ve mahbûbun cezebâtından bir cezbedir ki muhibbi kendisine cezb eder. Ve her ne mikdar ki kendisine çekerse onun vücûd-i mecâzîsinden bir nesneyi mahv eder. Tâ onun cümle sıfâtı evvelâ ondan kabz eder. Ondan sonra onun zâtını kabza-i kudret ile ondan kapar ve ona bedel bir zât bağışlar ki kendi sıfâtı¹²⁹⁶ ile ittisâfa ondan isti'dâd ola. Ve ondan sonra onun sıfâtını ol zâtın dâhilinde¹²⁹⁷ bedel bulmuş olur. Ve ol nesne ki Hazret-i¹²⁹⁸ Cüneyd¹²⁹⁹ buna münâsip buyurmuştur: المحبة دخول صفات المحبوب على بدل من المحب [Muhabbet muhibden bir bedel üzere mahbûbun sıfatlarına dâhil olmaktadır.] dedi.¹³⁰⁰ Alel-muhibbi demedi zîrâ muhib ma-dame ki mevcûd ola onun zâtı mahbûbun sıfâtı duhulüne layık olmaz. لا يحمل عطایاه الا مطایاه

Mısra: رستم را رخس رستم میکشد

[Ve gerçekten sevdiğim zaman ona göz ve kulak olur idim. Öyle ki benim ile duyar ve benim ile görür.]¹³⁰¹ buyruldu.¹³⁰² تخلقوا باخلاق الله [Allah'ın ahlakı ile ahlaklanınız.]¹³⁰³ bunda muhakkak olur. Ve muhib zebân hâliyle söyler:

Nazm: [79b] انا من اهوى و من اهوى نحن روحان حللنا بدنا

فاذا ابصرتنى ابصرة و اذا ابصرة ابصرتنا

Mısra: چون من همه معشوق شدم عاشق کیست

Velâkin bunda bir dakika vardır zîrâ herbir vahdâniyyet ikilik ittihadından hâsıl olur. Ve ferdâniyyet onu komaz ki serâ-perde-i ehadiyyet etrafında dolana ve ona yakîn ola. Hâce Attâr eyütdü:

Nazm: ممکن نبود که هیچ مخلوقی گردید خدای یا خدا گردد

¹²⁹⁵ N: eder.

¹²⁹⁶ N: + Ya'nî onun sıfâtından bir sıfâtı mahv eder.

¹²⁹⁷ N: + Ya'nî mahbûbun sıfâtını ona mevhub olan zâtın dâhilinde bedel bulur.

¹²⁹⁸ N: -

¹²⁹⁹ N: rahmetullâhi aleyh.

¹³⁰⁰ N: + Bu ma'nâya işâretidir.

¹³⁰¹ Buhârî, Rikâk, 38.

¹³⁰² N: Ve bu ma'nâ-yı.

¹³⁰³ Hadis kaynaklarında geçmeyen bu rivâyetle ilgili olarak Elbânî onun aslının olmadığını söylemiştir. Bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, 2000, s. 195.

اما سخن درست آن باشد
 کز ذات و صفات خود فنا گردد
 هر گه که فنا شود ازین هر دو
 در عین یگانگی بقا گردد
 حضرت به زبان حال می گوید
 کس ما نشود ولی ز ما گردد
 چیزی که شود چو بود کی باشد
 کی نادایم چو دایما گردد

Ve ol nesne ki demişlerdir [Sefer, Allah'a sefer ve Allah'da sefer olmak üzere ikidir.] Sefer-i ilallâh bunda tamam olur. Zîrâ sefer-i illallâh ol vakit müntehi olur ki sâlik vücûd-ı kademi sıdkla bir uğurdan kat'ede. Ve bu makâma makâm-ı vusûl derler. Ve vusûl Muhakkıkların ıstılâhında evsâf-ı beşerînin fenâ olmasından ibârettir. Vücûd-ı vicdânı bisâtına münâfî olan herbir kayda adem-i şûurdan ibârettir.

Mesnevî: وصال حق ز خلقت جدایی است ز خود بیگانه گشتن آشنایی است

چو ممکن گرد امکان برفشاند به جز واجب دگر چیزی نماند

وجود هر دو عالم چون خیال است که در وقت بقا عین زوالست

تو نیستی و بست پندار هستی پندار هستی تو ترا کرد مبتلا Hâce Attâr buyurur:¹³⁰⁴

Ve bu ma'nâda¹³⁰⁵ Sultân Veled buyurur:¹³⁰⁶

[80a] در حقیقت آدمی نور خداست لیکن از آن وصلت به پنداری جداست

Ve bundan¹³⁰⁷ sonra sefer-i fillâhdır. Ve sefer-i fillâh ol vakit muhakkak olur ki bendeye fenâ-i mutlakdan sonra kevn-i hidsândan mazhar bir vücûdu ve bir zâtı ona erzâni ederler. Tâ ol vücûdla evsâf-ı ilâhî ile ittisaf âleminden ve ahlâk-ı pâdişâhî ile tehalluk âleminden terakkî ile ve bu makâma vâsıl olur ve bu makâma makâm-ı ittisâl ve ittihâd dahi derler. Ve ittihâd ol değildir ki bir zât bir zâta hulûl ede ya bir zât bir zâtla müttehid ola.

Beyit: توحید حلول نیست نا بودن تست ورنه به گزاف باطلی حق نشود

Zîrâ hulûl ve ittihâd iki zâtdan sûreti bağlar. Ve çûn ayn-ı şühûdda cemî'-i vücûdda bir zâtdan gayri meşhûd olmak mümkün değildir ki hatta Hulûl ve ittihâd sûret pezîr ola.

Şiir: العین واحدة و الحكم مختلف و ذاك سر لاهل العلم ينكشف

Beyit: غیر چگونه روی نما جوهر چه هست عین دیگر پست بدیدار آمد

¹³⁰⁴ N: eder.

¹³⁰⁵ N: -

¹³⁰⁶ N: eder.

¹³⁰⁷ N: ondan.

Hulûl ve ittihâd, iki şeyin beyninde min-külî'l-vücûh biri birine müğayir ola ehlullah katında şirk-i mutlakdır. [Allah Teâlâ الله تعالى عما يقول الظالمون علوا كبيرا. zâlimlerin söylediklerinden yüceler yücesidir.]

Beyit: حلول و اتحاد اينجا محال است که در وحدت دویی عين ضلال است

Belki ittihâd, ibâretlerdir Vücûd-ı Mutlak olan sultân-ı aslînin zuhûrundan fer' üzere –ki bendeye muzaf-ı vücûddur– bir haysiyyeti ile ki fer'i tearrufdan ma'zûl eder. Ve kendi vücûdu onun kâim makâmı olur. Bu takdîr üzere eğerçi kim hisde zuhûr-ı sıfât ve ef'âl-i zât bendeye muzâf görünür. Amma hakikatde Zât-ı Hakk'a muzâf olur ki bendede mutasarrıfıdır. [80b] بصفات الذاتية و اليه الاشارة في نص كنت له سمعا [zâtî sıfatlarla ve ona işâret eden nasda: “işiten kulağı olurum”¹³⁰⁸ hadîs.] Ve ittisâl-i muhibbin vücûdü fenâsından ve mahbûb ile onun bakâsından sonra sûret bağlar. Zîrâ kable'l-fenâ imkân-ı ittisâl yokdur. Ol yerde ki setavât-ı envâr kıdem-i işrâk eyleye. Zulmet-i hidsâna onda ne muhâl kalır. و الحادث اذا قوبل بالقديم لم يبق له اثر [Ve hâdis, kadîm ile karşılaştığında onda bir eser kalmaz.] Ve kezâlik fenâ hâlinde ittisâl mutasavver değildir. Pes ittisâl-i muhibbin vücûdu mahbûb ile bakâsından sonra olmak mümkündür. Tâ satvet-i nûr tecellîden muzmahill ve nâçîz olmaya belki kuvvet tuta. Nitekim buyurur:¹³⁰⁹

Beyit: sohbet-i zıd âdemi eyler zaif Emmâ cenk sohbeti eyler kavî.

Ve ol ittisâl, iki kısım üzeredir birisi şühûdîdir ve ol ibârettir muhibbin zâtî, sırrı vusûlünde müşâhede makâmında olmasından.¹³¹⁰ Nitekim Nûrî buyurur:¹³¹¹ [İttisâl, kalplerin keşifleri ve sırların müşahedeleridir.] Ve birisi vücûdîdir. Ve ol ibârettir muhibbin zât-ı sıfât-ı¹³¹² mahbûba vusûlünden. Ve onlar ile iltisâfından ki kemâl-i tekaddüm ve merâtib-i ittisâfa nihâyet yokdur. Zîrâ ki evsâf-ı mahbûba gâyet yokdur. Her ne kadar kim onun merâtibini kat' edeler nihâyete erişmezler. هيهات منازل ابد الابد في عمر الاخرة فكيف [Heyhât vusûl yolunun menzilleri âhîret ömrü boyunca ebediyyen kesilmezken kısacık dünya hayatında nasıl kesilsin.]

[Bâb-ı Sevvom: Meâdın Beyânı Hakkındadır] باب سوم در بیان معاد

¹³⁰⁸ Buhârî, Rikâk, 38.

¹³⁰⁹ N: -

¹³¹⁰ N: -

¹³¹¹ N: eder.

¹³¹² N: -

Bu bâb-ı meâd çehâr maksadı müstemildir.¹³¹³

مقصد اول در حقیقت موت انواع¹³¹⁴ [Maksad lüm çeşitlerinin hakikatı Ö 1 evvel:-[Maksad
hakkındadır]

Ma'lûm olsun ki insânın rûhu, insânın¹³¹⁵ hakikatıdır. Ve rûh-ı insâninin¹³¹⁶ iki hâli vardır. Bir hâlde beden-i insânî¹³¹⁷ mutasarrıf olur. Ve¹³¹⁸ bir hâlde beden-i insânî tasarruftan munkatı' olur.¹³¹⁹ Hâlâ rûhun kalıbdâ mutasarrıf olmasına *hayât* derler. Ve rûhun kalıbdâ tasarrufu kahrîdir. Tabîi ve ihtiyârî değildir. Ve ol tasarrufun [81a] inkıtâ'ına *mevt* derler. Ba'de'l-inkıtâ' yine eczâ-i beden müctemia olup rûh onda mutasarrıf olmasına *ba's* ve *haşır* derler.¹³²⁰ Ve dahi *mevt*¹³²¹ üç nev'dir.¹³²² Birisi *mevt-i ıztırârî*dir ki ol *mevt* tabîidir. İkincisi *mevt-i ihtiyârî*dir ki ol Cenâb-ı Hakk'a müteveccih olan sâliklere hâsıl olur. Ve üçüncüsü *mevt-i ânî*dir ki her ânâda vâkı' olur. Zîrâ Hakk Teâlâ dâimâ tecellîdedir. Tecellî-i Hakk ile beden-i insân her ân mahv ve muzmahill olup yine ol ânâda halk-ı cedîd ile müteceddid olur. Nitekim buyrulmuştur.¹³²³ و الحق تعالی يتجلى في كل خلق لكل شخص كيف يشاء و لا تكرر في تجلياته قط لان حقيقة التجلي الولد الذاتي لا يتصور فيه التكرار اصلا و راسا فانه تجلي واحدا ازلا و ابدا [Hak Teâlâ herbir şahıs için nasıl isterse bütün yaratmada tecellî eder. Onun tecelliyâtında hiçbir tekrar yoktur. Çünkü zâtî ve bir olan tecellînin hakikatı asıl ve esas olarak kendisinde tekrar tasavvur olunmaz. Muhakkak ki o Vâhid, Ezel ve Ebed olarak tecellî eder.] Ve'l-hâsıl tecellî-i Hak'da tekerrür yoktur.¹³²⁴ Velâkin onun

¹³¹³ N: -

¹³¹⁴ N: حقیقت مرک و انواع [ölüm ve çeşitlerinin hakikatı]

¹³¹⁵ N: âdemînin cânı âdemînin.

¹³¹⁶ N: cânın.

¹³¹⁷ N: -

¹³¹⁸ N: -

¹³¹⁹ N: + Bir hâlde mutasarrıf olur bir hâlde mutasarrıf olmaz. Ve cânın kalıbdâ tasarrufu kâtibin kalemde tasarrufu gibidir ki eğer kâtib isterse onu sâkin tutar ve eğer isterse müteharrik eder. Velâkin kâtibin kalemde tasarrufu ihtiyârîdir.

¹³²⁰ N: ve geri ol tasarrufu vermeğe onun inkıtâ'ından sonra *ihyâ* ve *ba's* ve *haşır* derler.

¹³²¹ N: merk.

¹³²² N: + Mesnevî: سه گونه نوع انسان را ممات است
یکی هر لحظه وان بر حسب ذات است
سوم مردن مر او را اضطراری است
دو دیگر زان ممات اختیاری است

Amma ol *mevt* ki her ânâda vâkı' olur. Oldur ki Hak Teâlâ dâimâ tecellîdedir. Ve bir şahsa iki def'a bir sûret ile tecellî etmez. Ve hezâr hezâr eşhâsa dahi bir sûret ile tecellî etmez. Belki eğer bir şahsa sad-hezâr-bâr zâhir olursa evvelki sûret ikinci sûrete muhâlif olur. Ve üçüncü dördüncüye münâfi olur.

¹³²³ N: - (Birisi *mevt-i ıztırârî*dir ki ol *mevt* tabîidir. İkincisi *mevt-i ihtiyârî*dir ki ol Cenâb-ı Hakk'a müteveccih olan sâliklere hâsıl olur. Ve üçüncüsü *mevt-i ânî*dir ki her ânâda vâkı' olur. Zîrâ Hakk Teâlâ dâimâ tecellîdedir. Tecellî-i Hakk ile beden-i insân her ân mahv ve muzmahill olup yine ol ânâda halk-ı cedîd ile müteceddid olur. Nitekim buyrulmuştur.)

¹³²⁴ N: -

zuhûrunun¹³²⁵ taayyûnâtı,¹³²⁶ mahall-i tecellî olan hazerât hasebiyle ve merâtib-i esmâ'¹³²⁷ ve mazâhir-ı sıfat sebebiyle¹³²⁸ herbir ânda ve herbir zamanda müteceddid ve müteaddid olur. Pes tecellîde tekerrür ve teaddüd olmaz. Ancak mahall-i tecellîde teceddüd¹³²⁹ hâsıl olup müttehid ve müteaddid olur. Ondandır ki kabûl-i evvel, kabûl-i sâninin gayrıdır. Teceddüd-i tecelliyât-ı kavâbil, müteaddidenin kabûlü hasebiyledir.¹³³⁰

Pes bu tecellî-i vâhid-i¹³³¹ kavâbilde müteaddid kavâbil hasebiyle¹³³² taayyün edip¹³³³ halk-ı cedîd i'tâ eder. Ve meks ve tevakkuf etmeksizin insilâh cihetiyle yine ol taayyün izhâb eder ki¹³³⁴ halk-ı cedîd ondan ibârettir. Pes daima teceddüd ve taayyünât ile halk ve müteceddid olur.¹³³⁵ Amma ol vâsıtâ ile ki halk-ı sâni, evvelin cinsindedir. Ve i'tâ ile izhâb, gâyret-i sür'attedir. Onunçün teceddüd ile zehâb mültebis olur. Bunun misâli çerâğ-ı zâhir ve rûşendir ki¹³³⁶ meselâ bir şua' ki çerâğda müşteal [81b] ola. Ve dühn ile fetîl maddesinden bir cüzü her ân fânî ve müzmahill olup havaya münkalib oldukça ol cüz'e kâim olan nûrun şua'ı dahi müntafî olup havaya müstahîl olur. Ve ikab ol ânda müntafî olan şua' nûrun misli dühn ile fitil maddesinden bir cüz-i âhara taalluk edip müştail olur.¹³³⁷

Pes maa'l-âfât, taâkub-ı iştiğâl sebebiyle müntafî ve müştail olan nûrun taayyünâtı beyninde¹³³⁸ dâimâ bî-tevakkuf ittisâl zâhir olur. Bir haysiyyeti ile ki

¹³²⁵ N: zuhûrâtı ve.

¹³²⁶ N: + hazerât-ı mütecellî ya'nî Hakk-ı mütecellî için.

¹³²⁷ N: + ve husûsiyât-ı kavâbil.

¹³²⁸ N: hasebiyle.

¹³²⁹ N: tecellüd.

¹³³⁰ N: +Pes tecellî gayr-ı mükerrer olur. Ondandır ki kabûl-i evvel kabûl-i sâninin gayrıdır. Pes teceddüd, tecelliyât-ı kavâbil ve teaddüd onun kabûlü hasebiyledir. Ve bu tecellî-i vâhid yenbû'-ı cûddan onun inbiâsı devamına nazar etmekle kavâbil hasebiyle olur. Ve çûn müddei sebebiyle müteayyin olur. Meks ve tevakkufsuz ve münselîh olur. *متلقصا الى اصله و بعقب ما بعده بالتغير على التوالي و* [aslına mütellakkıs (çekilip büzüşen) ve devam ve süreklilik üzerine değışme ile ondan sonrasında dönerek.]

¹³³¹ N: -

¹³³² N: + onun.

¹³³³ N: cihetiyle.

¹³³⁴ N: izhâr etmeğe sebep olur ki.

¹³³⁵ N: + tecellî-yi müteayyen olur taayyün isti'dâdıyla. **Nazm:**

همیشه خلق در خلق جدید است و گر چه مدت عمرش مدید است

¹³³⁶ N: Ve bu ma'nâ nedir kandilde misbâhda rûşen olur.

¹³³⁷ N: Ve ol nâr ki nûr onunla kâimdir. Gayr-ı cüz'de müteallık ki ol cüz-i evvele muttasıldır.

¹³³⁸ N: Pes ittisâl-i taalluk ve tevâlî ile ve maa'l-âfât onun taakubu ile müntafî ve müşteal olan nûrun taayyünâtı miyânında.

suver-i iştiâl ve suver-i intifâ beynini hiss-i idrâk edip fark edemez.¹³³⁹ Ve zan eder ki bir çerâğda¹³⁴⁰ gecenin evvelinde zâhir olan nûr¹³⁴¹ gecenin âhirinde bi-ayni ol nûrun hâli bu ki onun ğayrıdır. Âlem dahi bunun gibidir hazâin-i ilâhiyyeden istifâde-i nûr –ı vücûdla dâimâ müstefid olur. Ve her ânda kabz-ı irsâl halk-ı cedîd i'ta olunur.¹³⁴²

İmdi ma'lûm ola ki mevt-i tabîînin vukûundan evvel Cenâb-ı Hakk'a müteveccih olan sâliklere mevt-i irâdî hâsıl olur.¹³⁴³ Ve bu mevt hâssa-i insâniyyedendir lâkin tevfiğe muhtaçtır.¹³⁴⁴ من اراد ان ينظر الى ميت يمشى على وجه الارض [Kim yeryüzünde dolaşan bir ölü görmek isterse Ebi Kuhâfe'ye baksın.]¹³⁴⁵ Bu hadîs-i şerîf bu mevte işâretidir. Ve Hazret-i Risâlet metâ'-ı dünyâdan ve onun tayyibâtından i'râz etmeğe ve nefsin muktezeyâtından ve lezzâtından imtinâ' etmeğe ve hevâya adem-i ittibâ'¹³⁴⁶ ve tarîk-i hudâya teveccühü mevt itlâk eyledi. Bundan¹³⁴⁷ ötürü mevt-i irâdî ile meyyit olan sâlike münkeşif olan rü'yet-i Hakk olur. Meyyite münkeşif olan hakikat-ı rü'yet gibi.

Eğer suâl ederlerse ki rü'yet neş'et-i dünyeviyyede muhâldır. Nitekim Hazret-i [82a] Risâlet¹³⁴⁸ ondan haber verdi. ان احدكم لن يرى الله حتى يموت [Sizden bir kimse ölmedikçe Allah'ı asla göremez.]¹³⁴⁹ Cevâb: Muhakkıklar buyururlar ki¹³⁵⁰ Cenâb-ı Ulûhiyyet'e müteveccih olan kimesneye teşrîf-i rü'yet ol vakit hâsıl olur ki aksâm ve ahkâm-ı dünyevîyenin küllîsinden belki ahkâmı ihsâs etmekden meyyit ola. Ve dahi şol kuvâ ve müdrîk ile onların ahkâmı bu neş'et-i dünyeviyyeye mahsûsdur. Bi'l-cümle gâib ve münkatı' olmak lâ-büddür. Niam ve ani'l-ahkâmî'l-ühreviyyeti eydan

¹³³⁹ N: bir haysiyyeti ile ki hiss-i idrâki fâsıl edemez. Suver-i iştiâl ve intifâ miyânında.

¹³⁴⁰ N: nûr ki.

¹³⁴¹ N: ve.

¹³⁴² N: müşâhede olunan nûrun aynıdır. وهو غيره هكذا شأن العالم باسره فانه يستمد دايمًا من الخزانة الالهية فيفيض منها [Ve böylelikle âlem tamamen onun gayrıdır. Muhakkak ki o daima kendisinde bulunan feyz ile ilâhî hazinelerden istifâde eder. Ve ona döner.]

¹³⁴³ N: Ve ikinci mevt irâdîdir ki Cenâb-ı Hakk'a müteveccih olan sâliklere hâsıl olur. Mevt-i tabîînin vukûundan evvel âlem-i zulmetden münselîh olur.

¹³⁴⁴ N: Ve bu mevt hâssa-i insânîdir.

¹³⁴⁵ Kaynaklarda bu manâda bir hadîs bulamadık. “Kim yeryüzünde yürüyen bir ölü görmek isterse Ebû Bekir'e baksın.” c. 2, s. 92.

¹³⁴⁶ N: adem-i ittibâ'dan.

¹³⁴⁷ N: ondan.

¹³⁴⁸ N: Rasûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem.

¹³⁴⁹ Müslim, fiten 95.

¹³⁵⁰ N: derler ki.

bu takdîr üzere bunun gibi sâlik-i müteveccih, mevt-i ma'nevî ile mürde olur.¹³⁵¹ Görmezmissin ki bir emr-i vehmîye müteveccih olan kimesne ol emr-i vehmînin teveccühünde kendinden ğâib olup ona meşğûl olur.¹³⁵² Şol haysiyetleki ol müteveccih-i ileyhden gayrı şeye onun şuûru olmaz. Pes intifâ-ı vehmiyyât ve akliyyât ve hissiyyâtta Cenab-ı Hakk'a teveccüh hâletinde eşedd ve akvâ olur. İntifâ-ı hissiyyâtta ve hadde ya akliyyât ve vehmiyyâta teveccüh hâletinde. Lâ-cerem bunun gibi gaybet ve inkitâ' ve insilâh mevt-i tabîden eşedd ve akvâ bir mevt olmasına iştibâh yoktur. Zîrâ nefis mevt-i tabîden bi'l-külliyeye âlem-i his idrâkından ğâib olmaz. Belki onun dünyâyâ ve dünyâda câriyye olan ahkâma şuûru olur. Bu husûsda şâri' hazretleri hadîs-i serîfde buyurmuştur. ما يدل على شعورها و تلذذها بما عمل و انفق لاجلها [onun şuuruna ve onun için infak etmek ve amel etme lezzetine işaret eder.] İmdi¹³⁵³ müteveccih olan kimesne Hazret-i Ulûhiyyete haysiyetle teveccühde müstağrak olmak gerekdir ki cemî'-i melâbis-i hissî ve vehmî ve aklîden münselih ola. حتى انه لم يحس بشئ مما سوى من توجه اليه الالبة [ta ki o teveccüh etmenin dışında kesinlikle başka birşey hissetmez.] Sâlik şol mertebede teveccüh etmek [82b] gerektir ki¹³⁵⁴ ol hâletde onun a'zâsından bir uzvu kat' eyleyeler. Asla elemi ihsâs etmeye. Pes bunun¹³⁵⁵ gibi müteveccih bu hâletde dünyâda mıdır âhirette midir kendisi bilemez.¹³⁵⁶ صح في حقه انه مات فرائ و لم يرى حتى مات Felâ-cerem [muhakkak ölüm hakkında ki görüş doğrudur; ve ölmeyene kadar göremez.]

Ve biri dahi¹³⁵⁷ mevt-i tabîdir. Ve ol rûhun bedende taalluku kat'ından ibârettir. Zîrâ âdemînin iki rûhu vardır; birisi hayvânât rûhunun¹³⁵⁸ cinsindedir. Ve ona rûh-ı insânî derler. Rûh-ı hayvânînin menbâ'ı, ol sanevberî olan¹³⁵⁹ bir et pâresidir ki sînenin sol cânibinde ve yu'taddir¹³⁶⁰ ona dil derler. Ve bu rûh, bir buhâr-ı latîfdir ki hayvânâtın bânîni ahlâtından münbais olur. Ve ona bir mizâc-ı mu'tedil hâsıl olur. Ve onun eseri urûk-ı savârib vâsıtasıyla dimâğa ve cemî'-i a'zâyâ erişir.

¹³⁵¹ N: + بل موتا و صدرا في تلك الحالة المعينة بالصعق فلم يكن حالة في الدنيا و لا في الآخرة [Bilakis son ve başlangıç olarak hayretle bu muayyen hâldedir. Bu hâl dünyâda ve âhirette asla olmaz.]

¹³⁵² N: + satranç ile lâib gibi meselâ. Ol lu'bde nice ğâib olur.

¹³⁵³ N: ve bu.

¹³⁵⁴ N: + şol derece-i teveccüh eyleye ki eğer.

¹³⁵⁵ N: bunların.

¹³⁵⁶ N: katında ne dünyâda olur ne âhirette.

¹³⁵⁷ N: üçüncü.

¹³⁵⁸ N: rûh-ı hayvânât.

¹³⁵⁹ N: -

¹³⁶⁰ N: + ki.

Ve bu rûhun eserinden havâss-ı a'zâ-i zâhirde zâhir olur. Ve eğer urûkdan ba'zısının mecrâsında bir sedde zâhir olursa ol seddenin yolunda olan uzuv muattal olup¹³⁶¹ meflûc olur. Ve onda his ve kuvvet-i hareket kalmaz. Ve dahi rûhu ateş gibidir. Ve dil fetîl gibidir. Ve gıdâ revgan gibidir. Pes revganı geri çekdiklerinde çerâğ söndüğü gibi mizâc dahi i'tidâlden¹³⁶² kalır. eğer men' ederlerse rûh-ı hayvânî bâtil olur. Ve hayvân mürd olur. Nitekim eğer fetîl revganı ziyâde içerse tebâh olur. Ve revganı kabul etmez. Nitekim demişlerdir.

Beyit: چراغ ارچه روغن نور گیرد و گرچه مدت عمرش مدید است

Ve kezâlik dil, rüzgar dırâzıyla şöyle olur ki gıdâyı kabul etmez. Ve nitekim eğer çerâğ üzere bir nesneyi korlarsa چراغ söner. Ve eğer fetîl ve revgan¹³⁶³ [83a] dahi olur ise kezâlik eğer bir hayvâna zahm-ı azîm isâbet ederse hayvân, mürd olur. Ve bu rûh-ı hayvânînin mizâcı olmak şarttır ki¹³⁶⁴ müstaid-i kabûl te'sîr-i envâr cevâhir-i melâike olur –ki rûh-ı insânî onların cinsindedir– ve isti'dât sebebiyle kuvâ-yı his ve hareketi kabul eder. Ve zinde kalır. Ve çûn onun mizâc-ı i'tidâli harâret veya bürûdet galebesi ile veya bir sebab-i âhar ile bâtil ola. Onda olan¹³⁶⁵ âsâr kabûlunun isti'dâdı zevâl kabûl eder âyine¹³⁶⁶ gibi –ki yüzünde zeng ola– onun sakâleti bâtil olur.¹³⁶⁷ Ve onda sûret kabulünün¹³⁶⁸ isti'dâdı zâil olur. Ol ma'nâya değildir ki suver gâibe veya helâk ola. Ancak ol âyinede¹³⁶⁹ suver kabulünün¹³⁷⁰ isti'dâdı bâtil oldu. Kezâlik rûh-ı insânî âsârını kabul etmeğe rûh-i hayvânînin isti'dâdı i'tidâl mizâca mevkûfdur. Ve çûn ki i'tidâl bâtil ola his ve hareket gibi olan âsârı kabûl etmez olur. Bu takdîr üzere a'zâ ol âsârdan mahrûm kalır. Ve his ve hareketsiz olur. Mevt-i¹³⁷¹ tabîi bu hâletden ibârettir. Amma ol rûh-ı âhar ki ona rûh-ı insânî derler. Ol¹³⁷² bu rûh cinsinden değildir. Zîrâ bu rûh hevâ-yı latîf gibi bir cisimdir. Belki nazc bulmuş ve sâfî olmuş bir buhâr gibidir. Ve amma rûh-ı insânî

¹³⁶¹ N: olur ve.

¹³⁶² N: mizâc-ı mu'tedilden

¹³⁶³ N: + yerinde.

¹³⁶⁴ N: ve bu rûh-ı hayvânînin tâ kim onun mizâcı mu'tedil ola nitekim şarttır.

¹³⁶⁵ N: ol.

¹³⁶⁶ N: ayna.

¹³⁶⁷ N: ola.

¹³⁶⁸ N: kabul etmek.

¹³⁶⁹ N: belki âyinenin.

¹³⁷⁰ N: kabul etmek.

¹³⁷¹ N: ve merk-i.

¹³⁷² N: + rûh-ı insânî.

cisim değildir ki ¹³⁷³ tecezzî ve taksîme kâbil değildir ki kısmeti kabul eyleye. ¹³⁷⁴ Zîrâ Hak Sübhânehu ve Teâlâ'nın mâ'rifeti mahallîdir. Mâ'rifet-i Hak, kâbil-i taksîm olmadığından bu ¹³⁷⁵ dahi hiçbir kısmeti kabul etmeğe kâbil değildir. Belki kısmete kâbil olmayan şey vâhidde zâhir olur. Ve rûh-ı hayvânî ve rûh-ı insânî ve kalbi, çerâğ ve ateş ve fetîl üzere takdîr ile ki fetîl, kalb gibidir. Ve çerâğ, rûh-ı hayvânî gibi **[83b]** ve ateş, rûh-ı insânî gibidir. Ve çûn latâfet yüzünden nazar edersen bu misâl râstır. Amma ol vecihle ki asıl olan rûh-ı insânîdir. Rûh-ı hayvânînin butlânı ile rûh-ı insânî bâtıl olmak ¹³⁷⁶ râst değildir. Ve bir münâsip misâl dahi ¹³⁷⁷ istersen bir nûr takdîr ile ki çerâğ latîfdan münbasit ola. İmdi ¹³⁷⁸ çerâğın kıvâmı nûr iledir. Nûrun kıvâmı çerâğla değildir. Pes bu misâl râstır. Ve rûh-ı hayvânî min-vechin rûh-ı insânîye mürekkebe gibidir. Ve min-vechin âlet gibidir. Ve çûn bu rûh-ı hayvânînin mizâc-ı i'tidâli bâtıl ola. Ve kalıbına mevt erişe. Rûh-ı insânî evvel ki gibi yine yerinde bâkî kalır. Velâkin âletsiz ve mürekkebsiz kalır. Ve merk-i mürekkebe ve tebâhi âlet-i süvârî ve sâni'î ma'dûm etmez. Ve cemî'-i enbiyâ ve evliyâ ve hükemâ ve ulemâ', vücûd-ı unsurî binâsının harâbından sonra rûhun bakâsına müttetiklerdir. Ve cemî'-i kütüb, menzile bununla nâtikdir. Zîrâ hakîkat-ı âdemiye, *rûh-ı insânî* ve *latîfe-i rabbânî* derler ki ¹³⁷⁹ mevt-i tabîi ile mün'adim olmaz. و التراب لا يكل محل الايمان و المعرفة [toprak, imân ve marifetin yokluğu ile yorulmaz.] Zîrâ fenâ ve bakâ ebedden ötürü halk etmişlerdir. Nitekim Hazret-i Risâlet bu ma'nâdan haber vermişdir: انكم خلق الانسان للبقاء فضلت انه يحسبونها للفناء و انما ينقلون من دار الاعمال الى دار شقوة او [insân sonsuzluk için yaratılmıştır. Fenâ için olduğunu zannetmesi yanılıdır. Ve ameller diyârından şekvâ yada kemâl diyârına nakledilecekler.] ¹³⁸⁰

Ve çûn Hakîkat-i rûh-ı insânî tarîk-i hüccet ve burhân ile veya sebîl-i keşf ve ayân ile malûm ola. Muhakkak olur ki Hak Teâlâ onu fenâ ve desûrden ötürü halk etmemişdir. خلق الانسان للبقاء فضلت انه يحسبونها للفناء و انما ينقلون من دار الاعمال الى دار شقوة او [insân sonsuzluk için yaratılmıştır. Fenâ için olduğunu zannetmesi yanılıdır. Ve ameller diyârından şekvâ yada kemâl diyârına nakledilecekler.]

¹³⁷³ N: zîrâ.

¹³⁷⁴ N: ondan ötürü kısmeti kabul etmez.

¹³⁷⁵ N: değildir bu.

¹³⁷⁶ N: olmaz.

¹³⁷⁷ N: ale'l-cümle bir râst misâl.

¹³⁷⁸ N: ve.

¹³⁷⁹ N: + tayerân-ı.

¹³⁸⁰ Hadis kaynaklarında peygambere ait bu lafızlarda bir hadis bulamadık. Fakat bu sözler Ömer b. Abdülaziz'e nibet edilmiştir.

Ve çûn rûhun sırrı bu iki tarîkdan bir tarîk ile keşf ola. Muhakkak olur ki rûhun neş'etinden herbir [84a] neş'etde ol neş'e lâıyk bir mazhardan lâ-büddür. Meselâ nitekim onun sünnet-i ezeliyyesinin cereyân-ı hikmetiyle ki *ولن تجد لسنة الله* [Allah'ın kanununda asla değişme bulamazsın.]¹³⁸¹ buyurulmuştur. Âbın viâsına hıfzı mümkün değildir. Rûh dahi kezâlik mazharsız olmak mümkün değildir. Ve eğer ki kim ervâh ile mazharın mülâkâtı tarz-ı âhardır ki âb ile viânın mülâkâtına muhâlifdir. Zîrâ âb ve viânın herbirisi cisimdir. *ولكن من شرط المماثلة من كل وجه* [fakat her yönden benzer durumdadır.] İmdi maksûd oldur ki elbette rûh için bir mazhardan lâ-büddür.

Şiir: الروح واحدة و النشوء مختلف
 فى صورة الجسم هذا الامر فاعتبروا
 فى الجسم كان اختلاف النشوء فاعتمدوا
 على الذى قلته فى ذاك و اذكروا
 و هذا هو العلم لاريب بداخل
 و الشمس معرف ما قلناه و القمر

Pes bildik ki rûh, birdir ve onun neş'eti çoktur. Ve herbir neş'etde ona münâsib bir mazharı vardır. Ve bundan kat'-ı alâka ettikten sonra dört neş'et-i külliyesi vardır. Kemâ seye'ti takrîruhu inşaallâhu Teâlâ.

[Maksad-ı Dovvom: Berzahî Neş'etin Beyânı Hakkındadır]

Berzah ibârettir şol âlemden ki bundan kat'-ı alâka edip¹³⁸² neş'et-i dünyevîyyeden müfâratdan sonra ervâh-ı insâniyye ol âlemde olurlar. Ve bu berzah ol berzahın gayrıdır ki âlem-i ervâh-ı mücerred ile âlem-i ecsâm-ı kesîfe beyinde sâbitdir ki ona âlem-i misâl derler. Kemâ tekaddema zikruhu ve bu berzah berzah-ı evvelin gayrı olduğuna delîl iki vecihledir. Birisi oldur¹³⁸³ ki çûn merâtib-i tenezzülât-ı sırrî ve vücûdî bunların¹³⁸⁴ urûcu¹³⁸⁵ devri vaki' olmuşdur. Ve bu¹³⁸⁶ mertebe –ki mertebe-i dünyevîyyeden evveldir– tenezzülât merâtibindedir ve lehâ'l-evveliyetü. Ve ol nesne –ki neş'et-i dünyevîyyeden sonradır– meâric [84b] merâtibindedir ve lehâ'l-âhiriyyeti. Pes sâni gayr-ı zâiddir ve bir vecih dahi oldur ki şol suver –ki ervâha berzah-ı sâni de lâhık olur– neş'et-ı dünyâda iktisâb ettikleri a'mâlin suveri ve ef'âlin neticesidir. suver-i berzah-ı evvel bu ki muhâlifdir. Pes bu

¹³⁸¹ Ahzâb, 33/62.

¹³⁸² N: alâkadan ve.

¹³⁸³ N: evvel.

¹³⁸⁴ N: diyenlerin.

¹³⁸⁵ N: meârici.

¹³⁸⁶ N: bir.

berzah evvel ki berzahın gayrı olur. Ve şeyh-i muhakkık-ı kâmil Muhyiddîn Arabî kuddise sırruhu¹³⁸⁷ *Fütûhât-ı Mekkiye*’de tasrîh eylemiştir. Bu berzah-ı sâni berzah-ı evvelin gayrıdır. Ve berzah-ı evvele gayb-i imkân deyû nâm komuşdur. Ve ikinciye gayb-i muhâli tesmiye eylemiştir. Ve vech-i tesmiye oldur ki her nesne ki berzah-ı evvelde ola. Âlem-i şehâdette zâhir olmağa imkân vardır. Ve ol nesne ki berzah-ı sâni de ola.¹³⁸⁸ Âlem-i şehâdette rücû’u mümteni’dir illâ âhiretde. Ve li-hâzâ berzah-ı sâni mükâşifleri azdır. Berzah-ı evvel ona muhâlifdir. Zîrâ çok kimesne berzah-ı evveli keşf etmişlerdir. Ve havâdisden ol nesne ki âlem-i dünyevîde olsa gerekdir bilmişlerdir.¹³⁸⁹ Velâkin¹³⁹⁰ kâmillerden hiçbirisi mevtin¹³⁹¹ ahvâli¹³⁹² keşfe kâdir olmamıştır. Velâkin bu iki berzah müşterektir. Herbirisi âlem-i rûhânîden olmakda ve suver-i âlem-i misâlini müştemil cevheri ya nurânî ya¹³⁹³ gayr-i maddi olmakta¹³⁹⁴ bu neş’e-i berzahînin hükmü rûhun bedenden müfârakatı zamanında olur. Vakt-i haşr ve ba’sa varınca قال الله تعالى و من ورائهم برزخ الى يوم يبعثون [Allah Teâlâ buyurdu: “...Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.”¹³⁹⁵]

Ve âdemî cemî’-i akvâl ve a’mâlini ve cümle ahlâk ve ahvâlini ol berzahta müşahhas görür. Ona münâsib olan suverde;

Kıta: سير نی کان بر وجودت غالبست هم بر آن تصویر حشرت واجبست

Meselâ eğer cân-ı âdemi üzere kin sıfâtı gâlib olursa pelenk sûretinde zâhir olur. [85a] Ve eğer kuvvet-i şehvet gâlib olursa hûk sûretinde zâhir olur. Ve eğer kuvvet-i gazab gâlib olursa seg sûretinde zâhir görünür. يخسر الناس يوم القيامة على نياتهم [insânlar kıyâmet günü niyetlerine göre haşredilir.] Ve tefâsil-i ahkâm, neş’et-i berzah tavîlü’z-zeyldir. Sâhib-i akl-ı selîm ve sâlik-i sırat-ı müstakîm olan kimesne ahkâm-ı menâmâtdan ve ilm-i ta’bîrden bir miktar ona ma’lûm olur.¹³⁹⁶ Zîrâ âdemi iki tarîk ile¹³⁹⁷ âleme yol bulur. Ya menâm ile veya mevt-i ıztrârî ile –ki tabîatın

¹³⁸⁷ N: rahmetullâhi aleyh.

¹³⁸⁸ İ; N: sâni dedir.

¹³⁸⁹ N: -

¹³⁹⁰ N: ve.

¹³⁹¹ N: mevtânın.

¹³⁹² N: ahvâlini.

¹³⁹³ N: veya.

¹³⁹⁴ N: + ve.

¹³⁹⁵ Mü’minûn, 23/100.

¹³⁹⁶ N: ondan bir mikdar sâhib-i nazarat-ı selîm ve sâlik-i sırat-ı müstakîm ahkâm-ı menâmâtdan ve ilm-i ta’bîrden ma’lûm olur.

¹³⁹⁷ N: + ol.

inhilâli ile vâkı‘ olur– veya mevt-i ihtiyârî ile –ki ehl-i safvete vâkı‘ olur– âlem-i zulmetden insilâh ile ki¹³⁹⁸ mazîk-ı beşeriyetten halâs ile ve nevm ile mevt beyninde tefâvüt kılletinden النوم اخ الموت [uyku ölümün kardeşidir.] buyurmuşlardır.¹³⁹⁹ Zîrâ rûhun kalıbdan tasarrufu inkıtâ‘î ya cüzî ola ki¹⁴⁰⁰ ona *nevm* derler. Veya küllî ola ki ona *mevt* derler. Ve yine rûhu kalıba red etmek ya cüzî ola ki ona *intibâh* derler veya küllî ola ki ona *ba’s* derler. Ve اليه الاشارة في قوله تعالى وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم و اليه الاشارة في قوله تعالى وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم [((Allah) Teâlâ’nın şu sözü ona işârettir: “Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi dirilten O’dur.”]¹⁴⁰¹ Belki hâb âyine-i sırr-ı mevttir.¹⁴⁰² Ve muhâl-i ahvâl âhiretdir.¹⁴⁰³ Hikâyet ederler ki bir vakit bir şahıs mâh-ı ramazânda İbn Sîrîn hizmetine geldi. Ve eyüdü: hâbde şöyle gördüm ki furûc merdume mühr-âverdem ve mübâh olan¹⁴⁰⁴ mübâşeretden alı kodum. İbn Sîrîn eder:¹⁴⁰⁵ sen müezzinsin vaktinden evvel ezân okursun ve ol sebepten¹⁴⁰⁶ merdurmu mübâşeret-i helâldan men‘ edersin dedi. Fehm eyledi ki onun kuvvet-i mütehayyilesi rûhun idrâk eylediği ma’nâyâ ki mübâşere-i halâldan men‘ edib sûret-i hayâlde hatm-i furûc sûretin gidermişdir. [85b] Zîrâ âlem-i şehâdette sûret-i hatmi men‘ tasarruftan ötürü görmüş idi. Ve bu sûret hazâine-i hayâlde bâkî kalmış idi. Şimdi çûn hâb vâsıtasıyla âlem-i mahsüsâtta halâs buldu. Ve ondaki mâye-i alâik ve küdürât-ı dünyeviyyeden mücerred oldu. Ol ma’nâyı bunun¹⁴⁰⁷ gibi bir hayâl-i münâsib kisvetinde müşâhede eyledi. Pes çûn vâsıta-i mevt¹⁴⁰⁸ ile ve alâka-i külliyyet ile munkatı‘ ola. Herkes kendisinin cemî‘-i ef‘âl ve a‘mâlini ve akâid¹⁴⁰⁹ ahvâlini müşahhas görür.

نقاب قوت حسی چو از پیش تو برداند اکر کبر سقریابی و کر مؤمن چنان بینی **Şiir:**

¹³⁹⁸ N: ve.

¹³⁹⁹ N: demişlerdir.

¹⁴⁰⁰ N: ve.

¹⁴⁰¹ En‘âm. 6/60.

¹⁴⁰² N: merktir.

¹⁴⁰³ N: + كما تتامون تموتون و كما تستيقضون تبعثون [uyuduğunuz gibi ölürsünüz ve uyandığınız gibi dirilirsiniz.] vârid olmuştur.

¹⁴⁰⁴ N: -

¹⁴⁰⁵ N: eyüdü.

¹⁴⁰⁶ N: sebep ile.

¹⁴⁰⁷ N: şunun.

¹⁴⁰⁸ N: merk.

¹⁴⁰⁹ N: + ve.

Ya'nî çûn inkizâ-i şeb ömür ile kıyâmet-i suğra subhi nefes vurup zâhir ola. Her nesne ki dâr-ı dünyâda ondan sâdır olmuş ola cümlesini müşâhede eder. فكشفنا عنك
 [artık gözünden perdeni kaldırdık, şimdi gözün keskindir.]¹⁴¹⁰
 bu takdîr üzere her nesne ki onun bâtınında nakd olmuş ola zâhir olur.

Beyit: شود معنی باطن جمله ظاهر بلاشک این بود تبلی السراير

Hakîm-i Rabbânî Senâî eder;

Kıta: باش تا روی پوش بکشانید باش تا تو در حدیس ایند
 تا کیانز نشانده در بر تا کیانتر اگر فته در بر

القبر حفرة من حفر Ve suâl-i münker ve nekir ve azâb-ı kabr ve hafr ve ravza ki [Kabir cehennem çukurlarından bir çukur veya cennet bahçelerinden bir bahçedir.]¹⁴¹¹ vârid olmuşdur. Cümlesi bu âlem-i berzahdadır. Ve bu muhtasar bundan ziyâde mütehammil değildir.

[Maksad-ı Sevvom: Haşrî Neş'etin Beyânı مقصد سوم در بیان نشأة حشری

Hakkındadır]

Ve bu neş'e neş'et-i unsuriyyedir dünyâda olan neş'et-i külliyyeye muğayirdir. Çûn bildin ki ma'nâ-yı mevt¹⁴¹² i'dâm değildir. Belki¹⁴¹³ cevher-i latîfin tecerrüdünden¹⁴¹⁴ ve cevher-i kesîfin teferukundan¹⁴¹⁵ ya'nî kalıbdan rûh tasarrufunun [86a] inkitâından ibârettir. Pes ba's ve iâdenin ma'nâsı¹⁴¹⁶ ol değildir ki i'dâmdan sonra yine¹⁴¹⁷ îcâd edeler. Belki oldur ki rûha anâsırdan mürekkeb bir kalıb verirler ki rûhun tasarrufuna kâbil olalar. Ve ol âleme münâsib ola. Ya'nî nitekim neş'et-i dünyevîyyede vücûd-ı insânîde bu neş'ete münâsib olan galebe-i cüz-i türâbî ile cüz-i âbîndir.¹⁴¹⁸ Ve li-hâzâ Kur'ân-ı Azîm'de ba'zı mevâzı'da tîn lafzı¹⁴¹⁹ gelmiştir –ki âb ile hâkin içtimâından ibârettir– ve bu ma'nâyı müş'irdir. Kezâlik

¹⁴¹⁰ Kâf, 50/22.

¹⁴¹¹ Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 26.

¹⁴¹² N: merk.

¹⁴¹³ N: + ibârettir.

¹⁴¹⁴ N: ta'rîfinden.

¹⁴¹⁵ T;N: -

¹⁴¹⁶ N: -

¹⁴¹⁷ N: -

¹⁴¹⁸ N: + ol iki cüz-i âhar üzere.

¹⁴¹⁹ N: lafz-ı tîn.

neş'et-i haşriyyede –ki dâr-ı dünyâyâ¹⁴²⁰ nisbet ile latîfdir– ol âleme münâsib galebe-i cüz-i havâyı ile cüz-i nârînin olsa gerektir.

Nazm: همین اجسام کاینجا باشد امروز همین اجسام باشد عالم افروز
چو پست آینه ست اجسام اینجا شود چون روی آینه مصفا

Ve şek yokdur ki bunun gibi kalıbı îade etmek evvelki kalıbın icâdından âsânrekdir. Zîrâ îcâd-ı evvelden hem rûhu hem kalıbı îcâd eyledi.¹⁴²¹ Ve îcâd-ı sâniide ise rûh-ı insânî hod-bâkîdir. Ve eczâ-i kalıb dahi kendi yerindedir.

Pes îadet-i kalıbın eczâsı cem'inden ibârettir.¹⁴²² Ve şek yokdur ki ihtirâ' etmekden cem' esheldir bi'n-nisbeti ileyna. Amma bi'n-nisbeti ile'l-Hakk Teâlâ sıfat-ı insânîyeye onun fiiline râh yokdur. Zîrâ onda düşvârlık sıfâtı mümkün değildir.¹⁴²³ Pes sıfat-ı insânî dahi olmaz. قال تعالى وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ. [(Allah) Teâlâ buyurdu: Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır...]¹⁴²⁴ Ve meâd-ı bedenîye delîl¹⁴²⁵ ehl-i millet ittifâk etmişlerdir ki Hak Teâlâ ebdânı ihyâ etse gerekir بعد موتها و تفرقها [onun ölümünden ve ayrılmasından sonra.] Zîrâ ihyâ aklen katında mümkün değildir.¹⁴²⁶ Ve muhbir-i sâdik ondan haber vermişdir. Pes meâd-ı bedenî hakdır. Ve illâ lâzım gelir ki sâdik kazib ola. Amma [86b] aklen mümkün olduğunun beyânı¹⁴²⁷ ol dur ki imkân bi'n-nazar ilâ kâbiliyyeti'l-mahal hâsıldır. Zîrâ ki eczâ-i meyyit vech-i mahsûs üzere cem'a kâbildir. Ve kezâlik hayâta dahi kâbiledir. Ve illâ ol¹⁴²⁸ mürde mürdelikten evvel¹⁴²⁹ cem' ve hayât sıfatıyla muttasıf olmazdı. Pes eczâ-i meyyit bu iki sıfata kâbiledir. Ve bi'n-nazar ilâ kâbiliyyeti'l-fâili'l-muhtâr imkân dahi hâsıldır. Zîrâ Hak Teâlâ her şahsın eczâsı ayânını ale't-tafsîl Âlim'dir.¹⁴³⁰ Ol eczâyı cem' etmeğe ve hayâtı ondan îcâd etmeğe Âlim ve Kâdir'dir. Zîrâ kudreti cemî'-i mümkünâta şâmidir. Pes şâmidir ki¹⁴³¹ sâbit oldu ki ihyâ-yı ebdân mümkündür. Ve amma onun

¹⁴²⁰ N: -

¹⁴²¹ N: etmek gerektir.

¹⁴²² N: olur.

¹⁴²³ N: yoktur.

¹⁴²⁴ Rûm, 30/27.

¹⁴²⁵ N: + oldur ki.

¹⁴²⁶ N: zîrâ ihyâ aklen ve naklen mümkündür.

¹⁴²⁷ N: amma onun beyânı ki ihyâ-ı akıl mümkündür.

¹⁴²⁸ N: + ki.

¹⁴²⁹ N: bu iki sıfat ile ki.

¹⁴³⁰ N: + zîrâ cemî'-i ma'lûmâtı âlimdir ve kâdirdir.

¹⁴³¹ N: -

beyânı ki muhbir-i sâdik¹⁴³² haber vermişdir. Ve¹⁴³³ tevâtür ile sâbit olmuşdur. Hazret-i Risâlet isbât-ı meâd-ı bedeni etmişdir. Pes vukû'-ı meâd-i bedenî vâcib olur. Zîrâ her gâh ki sâdik bir nesnenin vukûundan ki¹⁴³⁴ haber vermişdir. Onun vukûuna cezm etmek vâcib olur. Ve Kur'ân-ı Azîm'de¹⁴³⁵ bu neş'enin tahakkuk¹⁴³⁶ sübûtundan¹⁴³⁷ haber verir ki **قَالَ مَنْ يُحْيِي فُلَّ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ** [...]Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" diyor. De ki: "Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüünü bilir."¹⁴³⁸ Ve eğer ki kim ba'zıları isbât-ı cevâz iâde-i ma'dûmu ve adem-i cevâzını kütüb-i kelâmiyede meâd-ı bedenîye mevkûfün aleyh tutmuşdur. Amma çün delîl aklî ve naklî ile sâbit olmadı ki Hak Teâlâ eczâ-yı meyyiti i'dâm eder. Ondan sonra iâde eder. Lâ-cerem ol meselenin tahrîri ve takrîri bu muhtasarda müstağni anh oldu.¹⁴³⁹ Pes¹⁴⁴⁰ ol nesne ki temessük ettiler ki¹⁴⁴¹ i'dâm-ı eczâya eczâ-yı şey derler. Ve her şey ma'dûm olsa gerekdir. **لَقَوْلِهِ تَعَالَى كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ**. [(Allah) Teâlâ'nın sözünde : "...O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır."¹⁴⁴²] Zîrâ bu âyette olan helâk fenâdan ibârettir **[87a]** derler. Pes netice verirler ki eczâ fenâ olsa gerekdir.¹⁴⁴³ İmdi bu temessük zaîfdir. Ondan ötürü ki helâk fenâdan ibâret değildir. Belki helâkdan murâd bir şeyin hadd-ı intifândan hurûcudur. Pes helâk-ı eşyâ tefarruk-ı eczâdan ibârettir. Fenâ olmak değildir. Ve bu neş'et ahkâmında acâib çoktur. Akl-ı ekserînin idrâkinden ma'zûldur. Ve bu neş'etin ahkâmını ya nûr-ı imân ile veya keşf-i ayân ile idrâk etmek mümkündür. Ve ol rûzun acâibinden biri budur¹⁴⁴⁴ ki bir tâifeye nisbetle elli bin yıl olur. Ve bir gayrı tâifeye nisbet ile bir lemha olur. Ve bast-ı zaman sırrı bu kâbildendir. Ve cümle enbiyâ ve evliyâ ol rûzun vukûuna ittifâk etmişlerdir. **قال الله** **فُلَّ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ لَمَجْمُوعُونَ إِلَى مِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ** [Allah buyurdu: "De ki: Hem öncekiler

¹⁴³² N: + ondan.

¹⁴³³ N: oldur ki.

¹⁴³⁴ N: + mümkün ola.

¹⁴³⁵ N: Kur'ân-ı Mecîd.

¹⁴³⁶ N: + ve.

¹⁴³⁷ N: + böyle.

¹⁴³⁸ Yâsîn, 36/78-79.

¹⁴³⁹ N: olur.

¹⁴⁴⁰ N: ve.

¹⁴⁴¹ N: etmişlerdir.

¹⁴⁴² Kasas, 28/88.

¹⁴⁴³ N: + Ve hüve'l-matlûbu zaîfdir, hayırdır. Ya'nî.

¹⁴⁴⁴ N: oldur.

hem sonrakiler bilinen bir günün belirlenmiş bir vaktinde mutlaka bir araya getirilecekler!"¹⁴⁴⁵] ve kıyâmet-i kübrâ bu rûzdan ibâret olur.

Teznîb: Şöyle ma'lûm ola ki¹⁴⁴⁶ lafz-ı kıyâmet müşterekü'd-delâlettir erbâb-ı basâir katında¹⁴⁴⁷ şol inbiâs ıtlâk ederler –ki mevt-i tabîden sonra olur– şol hayâtıdan ötürü –ki berâzih-i ulviyyenin veya süfliyyenin birisinde olur– hayât-ı dünyevîyyede meyyitin hâli hasebiyle ﴿لَقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَمَا تَعِيشُونَ تَمُوتُونَ وَ كَمَا تَمُوتُونَ تَبْعَثُونَ﴾ (Peygamber) Aleyhisselâmın sözünde: “yaşadığınız gibi ölürsünüz ve öldüğünüz gibi dirilirsiniz.”¹⁴⁴⁸] buyurulmuştur.¹⁴⁴⁹ Ve ona kıyâmet-ı suğrâ derler. Hazret-i Risâlet ona işâret buyurmuştur:¹⁴⁵⁰ ﴿مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ﴾ [Kim ölürse onun kıyâmeti gerçekleşmiştir.]¹⁴⁵¹ Ve gâh şol inbiâs ıtlâk ederler ki mevt-i irâdîden sonra olur şol hayât-ı kalbî ve ebedîden ötürü âlem-i kudsîde: ﴿كَمَا قَالَ مَتٌ بِالْإِرَادَةِ تَحَىٰ بِالطَّبِيعَةِ﴾ [dediği gibi: irâdî ölümle öl, tabî ile diril.] buyurulmuştur.¹⁴⁵² Ve ona kıyâmet-i vustâ derler. Ve ﴿فِي تَسْمِيَّتِهَا بِالْوَسْطَىٰ لَا يَخْفَىٰ عَلَى الْفَاطِنِ﴾ [onun vustâ olarak isimlendirilmesinde fâtın saklı değildir.] Ve kelâm-ı mecîd dahi¹⁴⁵³ [87b] bu kıyâmet ile nâtıktır. ﴿مَيِّتًا أَوْ مَيِّتًا أَوْ مَيِّتًا﴾ [Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine ışık tuttuğumuz kimse...]¹⁴⁵⁴ Gâh şol inbiâs ıtlâk ederler ki fenâfillâhdan ibâret¹⁴⁵⁵ olur. Şol hayât-ı hakîkîden ötürü ki inde'l-bakâ' bi'l-hakkı¹⁴⁵⁶ ol ibârettir. Ve bu makâm¹⁴⁵⁷ ârifin şol¹⁴⁵⁸ hâletinden kinâyedir¹⁴⁵⁹ ki kevneyn onun nazarında mahv ve muntamis olur. ﴿وَلَا يَبْقَىٰ مِنَ الشَّيْءِ إِلَّا الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ [Hayy ve kayyûm olandan başka birşey kalmaz.] buyurulmuştur. Ve bu kıyâmete uzma¹⁴⁶⁰ derler. Ve ﴿وَاللَّيْلُ إِذَا جَاءَتْ فَإِذَا جَاءَتْ الطَّامَّةُ الْكُبْرَىٰ﴾ [ve

¹⁴⁴⁵ Vâkıa, 56/49-50.

¹⁴⁴⁶ N: bil ki.

¹⁴⁴⁷ N: + gâh.

¹⁴⁴⁸ Benzer mânâda şöyle bir hadîs mevcuttur: ﴿يَبْعَثُ كُلُّ عَبْدٍ عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ﴾ “Her kul öldüğü hal (amel) üzere dirilitilir.” Müslim, Cennet, 83.

¹⁴⁴⁹ N: -

¹⁴⁵⁰ N: eyledi.

¹⁴⁵¹ N: + kavliyle.

¹⁴⁵² N: -

¹⁴⁵³ N: -

¹⁴⁵⁴ En'âm, 6/122.

¹⁴⁵⁵ N: -

¹⁴⁵⁶ N: + ve.

¹⁴⁵⁷ N: -

¹⁴⁵⁸ N: vusûlu.

¹⁴⁵⁹ N: ol zamân.

¹⁴⁶⁰ İ; N: kıyâmet-i uzma.

(Allah) Teâlâ'nın sözünde ona işâre vardır: "O büyük felâket (kıyamet) geldiğinde."¹⁴⁶¹

[Maksad-ı Çehârom: Cennet ve Cehennem Neş'etinin Beyâmı Hakkındadır]

Şöyle bil ey zübde-i nev'-i insân الجنان والجحيم و ففك الله بمعرفة الجحيم و الجنان [Allah sana cennet ve cehennem ma'rifetini açsın.] sıfât-ı ulûhiyyet ki üns ve heybet i'tibâriyle iki sıfat-ı aslîye münhasıradır. Birisi Cemâlî'dir ki ke'l-Latîf ve gayrihidir. Ve birisi Celâlî'dir ki; ke'l-Kahr ve mislihi. Vesâir sıfât-ı mütekâbile ki ke'r-Rahmet ve'l-Gazab ve'r-Rızâ ve's-Sahat ve'l-Hidâyet ve'l-Izlâl ve'l-İ'zâz ve'l-İzlâl ve'l-Ğufrân ve'l-İntikâm ve'l-Men' ve'l-În'âm vesâir bunlar gibi¹⁴⁶² iki sıfat-ı aslîye –ki Celâl ve Cemâldir– cümle ona râci' olurlar. Ve herbir Cemâl'in bir Celâl'i vardır. Ve Cemâl'in Celâli heymândır ki Cemâl-i İlâhiyye'den hasıl olur. Heymânu'l-Kahhar akıldan ibârettir. Cemâl-i İlâhî neş'esinden hâsıl olan tahayyürden ibârettir.¹⁴⁶³ Ve herbir Celâl'in bir Cemâl'i vardır lütuf gibi ki Kahr-ı İlâhî'de müstetirdir ve hafâdır. [Allah Teâla buyurdu: "Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri..."¹⁴⁶⁴] ve bu ma'nâyı müeyyedir. Ârif-i Rabbânî Hazret-i imâm Ali kerremellâhu vechehü و سبحان من اتسعت رحمته لاوليائه في شدة نعمته و اشتدت نعمته لاعدائه في سعة رحمته [Sübân azâbının şiddetinden dolayı evliyâlarına rahmeti genişleyen ve rahmetinin genişliğinden dolayı düşmanlarına nimeti artan kimsedir.] buyurdular.¹⁴⁶⁵ و خفت الجنة بالمكاره و خفت النار بالشهوات¹⁴⁶⁵ [Cennet nefsin hoşlanmadığı şeylerle kuşatılmıştır. Cehennem ise nefsin hoşuna giden şeylerle kuşatılmıştır.]¹⁴⁶⁶ seyri bundan [88a] ma'lûm olur. Ve bu iki sıfat-ı aslînin âhiretde iki mazhar-ı küllîsi vardır ki onlara behişt ve dūzah derler. Ve bu behişt dūzahın herbir âlemde ol âleme münâsib bir mazharı vardır. Amma âlem-i gaybde dahi¹⁴⁶⁷ herbirisinin hazret-i ilmiyyede bir ayn-ı sâbitesi vardır. Ve¹⁴⁶⁸ âlem-i rûhânîde ol cihetle ki Hak Teâlâ Âdem ile Havvâ'nın cennetten hurûcundan haber vermişdir. Pes

¹⁴⁶¹ Naziât, 79/34.

¹⁴⁶² N: ol.

¹⁴⁶³ İ; N: ve herbir Cemâl'in bir Celâl'i vardır. Heymân gibi hâsıl olur. Cemâl-i İlâhî'den ve heymân-ı inkihâr-ı akıldan ibârettir. Cemâl-i İlâhî'den ve ol Cemâlden onun tehayyüründen.

¹⁴⁶⁴ Bakara, 2/179.

¹⁴⁶⁵ N: kavli.

¹⁴⁶⁶ Buhârî, Rikâk, 28.

¹⁴⁶⁷ N: ondan ötürü ki.

¹⁴⁶⁸ N: + amma.

ma'lûm oldu¹⁴⁶⁹ ki ol âlemde onun vücûdu var imiş. Ve kezâlik dûzahın dahi ol âlemde vücûdu vardır. Zîrâ âlem-i rûhânî ol ayân ve hakâyıkın misâlidir ki hazret-i ilmiyyede sâbite olurlar.¹⁴⁷⁰ Ve ehâdisde onların âlem-i rûhânîde olan¹⁴⁷¹ vücûdlarına delâlet eden şey add ve ihsâda¹⁴⁷² ekserdir ki¹⁴⁷³ Hazret-i Risâlet isbât etmişdir: الدنيا القبر حفرة من حفر [Dünyâ mü'minin zindânı kâfirin ise cennetidir.]¹⁴⁷⁴ kavli ile.¹⁴⁷⁵ Âlem-i berzahda dahi onların vücûdunu¹⁴⁷⁶ isbât etmiştir: القبر حفرة من حفر [Kabir, cehennem çukurlarından bir çukur veya cennet bahçelerinden bir bahçedir.]¹⁴⁷⁷ kavli ile. Ve amma âlem-i vücûd-i insânîde dahi onların vücûd vardır ki makâm-ı kalp ve rûh ve bunların¹⁴⁷⁸ kemâlâtı ayn-ı naîmdir. Ve makâm-ı nefis ve bunların muktezayâtı ayn-ı cahîmdir.

Ve li-hâzâ herbir sâlik –ki makâm-ı kalb ve rûha vâsıl ola ve ahlâk-ı hamîde ve sıfât-ı marziyye ile muttasıf ola– envâ'-ı niam-ı ilâhiyye ile muğtenim olur.¹⁴⁷⁹ Ve her sâlik ki nefisle ve onun lezzâtı ile ve hevâ ve heves ile ve onların muktezayâtı ile tevakkuf eyleye. Esnâf-ı belâya ve nekam ile muazzeb olur. Hâce Senâî buyurur.¹⁴⁸⁰

Beyit: بهشت و دوزخت با تست در باطن نگر تا تو سقرها در جگر یابی جنانها در جنان بینی

Ve bunların mazâhiri merâtibinin müntehâsı âhiretdedir. Ve işâret-i [88b] nass-ı¹⁴⁸¹ Kur'ân ve hadîs-i şerîf erbâb-ı keşf nazarına mutâbıkdır ki sath-ı Kürsî-i kerîm zemîn-i behiştir.¹⁴⁸² Ve onun sakfı Arş-ı Azîmdir.¹⁴⁸³ Ve Kur'ân'da¹⁴⁸⁴ ne şey ile Kürsî'yi vasf eylediyse bi-aynîhi ol şey ile behiştî¹⁴⁸⁵ vasf eylemiştir. قال الله تعالى وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ [Allah Teâlâ buyurdu: "...O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır." ¹⁴⁸⁶] Ve قال تعالى وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ [(Allah) Teâlâ buyurdu:

¹⁴⁶⁹ N: olur.

¹⁴⁷⁰ N: sâbitedirler.

¹⁴⁷¹ N: -

¹⁴⁷² T; N: add ve ihsâ olunmaktan.

¹⁴⁷³ N: + mâdâm ki dünyâda onların vücûdunu.

¹⁴⁷⁴ Müslim, Zühd, 1.

¹⁴⁷⁵ N: + ve amma.

¹⁴⁷⁶ N: + Hazret-i Risâlet.

¹⁴⁷⁷ Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 26.

¹⁴⁷⁸ N: -

¹⁴⁷⁹ N: envâ'-ı niam ile mütena'im olur.

¹⁴⁸⁰ N: eder.

¹⁴⁸¹ N: nusûs.

¹⁴⁸² N: behişt olmakda.

¹⁴⁸³ N: azîm olmakda.

¹⁴⁸⁴ N: ona işâret Kur'ân-ı Azîz olur ki.

¹⁴⁸⁵ N: arz-ı behiştî.

¹⁴⁸⁶ Bakara, 2/255.

“...gökler ve yer kadar geniş olan cennete...”¹⁴⁸⁷] Ve amma hadîs-i şerîf delâlet ettiği¹⁴⁸⁸ oldur ki Hazret-i Risâlet¹⁴⁸⁹ buyurmuşdur: ان في الجنة مأت درجة ما بين درجة و درجة كما بين السماء و الارض و الفردوس اعلاها درجة و منها يتفرج الانهار الاربعة و من فوقها تكون Cennette yüz derece vardır. Her derecenin arası gökle yer arası gibidir. Firdevs en yüksek derecedir. Firdevs cennetinde dört ırmak akar. O ırmakların üzerinde Arş vardır. Allah’tan cenneti istediğiniz vakit, Firdevs’i isteyin.]¹⁴⁹⁰ Ve bu enhâr-ı erba‘a ol erkân-ı erba‘-ı mezkûrenin mazâhiridir ki¹⁴⁹¹ nehr-i hamr rûkn-i harâretten mütefeccer olmuşdur. Ve nehr-i âb rûkn-i bürûdetten ve nehr-i leben rûkn-i rutûbetten ve nehr-i asel rûkn-i yübûsetden müfeccer olmuşdur.¹⁴⁹² Ba‘dehü tereküb ba‘zuha min ba‘zın ve meşreb-i mükarrebân-ı ilâhî¹⁴⁹³ sarf bu enhârdandır.¹⁴⁹⁴ Ve meşreb-i ebrâr mü‘minân-ı memzûcdur. Ve cehennem Kürsî muka‘arı tahtındadır. Ve çûn hakâyık-i insâniyye فاحببت ان اعرف [Bilinmeyi sevdim].¹⁴⁹⁵ tahkîkından ötürü merâtib-i ilâhiyye ve kevnîyyede tahtût-i insânî sûretinde zâhir olunca seyri zarûf idi. Lâ-cerem merâtibden herbir mertebede hakâyık-ı insâniyye için ol mertebeye münâsib bir menzil-i müteayyin oldu. Murâd-ı hakâyık-ı insânîdir ki gerek mü‘min olsun gerek kâfir bundan e‘amdır.¹⁴⁹⁶ Pes bu takdîr üzere mü‘min ve kâfir için cennet ve dûzah bir mertebe-i müteayyine oldu. Amma çünkü bedenden alâkayı kat‘ eder sûret-i terkîbi kesîf düşmekle ve rûhâniyyeti hükmü üzere cismâniyyeti hükmü gâlib [89a] olmakla cehennemden cennete urûc etmeğe kâdir olmaz. Ve onun cennette olan menzili muattal kalır.¹⁴⁹⁷ Amma¹⁴⁹⁸ mü‘minin rûhu çünkü¹⁴⁹⁹ bedenden alâkayı kat‘ eder sûret-i terkîbisi latîf

¹⁴⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/133.

¹⁴⁸⁸ N: delâleti hadîs.

¹⁴⁸⁹ N: + aleyhisselâm.

¹⁴⁹⁰ Benzer bir mânâda hadîs kaynaklarda şöyle geçmektedir. إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ أَعَدَّهَا اللَّهُ لِلْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِهِ ، كُلُّ دَرَجَتَيْنِ مَا بَيْنَهُمَا كَمَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ، فَإِذَا سَأَلْتُمْ اللَّهَ فَسَلُّوهُ الْفَرْدَوْسَ ، فَإِنَّهُ أَوْسَطُ الْجَنَّةِ وَأَعْلَى الْجَنَّةِ ، وَفَوْقَهُ عَرْشُ رَبِّهِ ، وَمِنْهُ تَفَجَّرُ أَنْهَارُ الْجَنَّةِ “şüphesiz cennette yüz derece vardır. Allah onu yolundaki mücâhidlere verir. Her derecenin arası yer ile gök arasındaki gibidir. Allah’tan cenneti istediğinizde firdevsi isteyin. Çünkü o cennetin ortasında ve en yüksek derecedir. Onun üstünde Rahman’ın arşı vardır. Onda cennetin ırmakları akar.” Buhârî, Tevhîd, 22.

¹⁴⁹¹ T; N: -

¹⁴⁹² N: -

¹⁴⁹³ N: -

¹⁴⁹⁴ N: bu enhârdan sarftır.

¹⁴⁹⁵ Aclûnî, *Keşfu 'l-hafâ*, c.2, s.156.

¹⁴⁹⁶ N: insân mü‘min olsun veya kâfir olsun ondan e‘amdır.

¹⁴⁹⁷ N: olur.

¹⁴⁹⁸ N: ve.

¹⁴⁹⁹ N: çûn.

düşmekle ve rûhâniyyeti hükmü cismâniyyeti hükmü üzere gâlib olmakla cehennemden cennete urûc eder. Ve kendi makâmına erişir. Ve ol menzil-i muattal dahi irs hasebiyle mutasarrıf olur. Ol şartla ki mûris ile mûrisun leh beyinde bir nisbet ve bir nev'-i kurb vâkı' ola. Veya bir sıfât-ı mahmûde haysiyyetiyle ki kâfir ile mü'minde beyinde¹⁵⁰⁰ vâkı' olmuştur. Veyahut ikisinden herbirisinin hakîkatı¹⁵⁰¹ bir ism-i ilâhî tahtına duhûl etmek hükmü ile ve Allah Teâlâ'nın *الَّذِينَ يَرْتُوبُونَ الْفُرْدَوْسَ* [Ki onlar firdevsin vârisleridir...]¹⁵⁰² kavlinde ve Hazret-i Risâlet'in¹⁵⁰³ *مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا لَهُ* *مَنْزِلَانِ* [sizden herbirinizin iki tane evi vardır.]¹⁵⁰⁴ kavlinde zikir ettiğimiz şeye işâret vardır. Ve kaddeme zikuru. Ve Hâce Attâr bu ma'nâya işâret buyurmuştur:¹⁵⁰⁵

Nazm: نخواهد بود حالت از دو بیرون	هر آنکه کز جهان رفتی تو بیرون
و گر پالوده آسوده گردی	اگر آلوده پالوده گردی
کنندت در نهاد خود گرفتار	چو تو آلوده باشی و گنه کار
فشانان دست بخرامی بدرگاه	و گر پالوده دل باشی تو در راه

Ya'nî herbir rûhun ki neş'e-i dünyevîyyede vücûdu terkîbi latîf düşmüş ola. Ve rûhâniyyeti cismâniyyeti üzere gâlib olmuş ola. Ve onun hakîkatı altını şehvât-ı nefsânîye ve lezzât-ı cismâniye bâkırından halâs bulmuş ola.¹⁵⁰⁶ Bu takdîr üzere dûzah ile onun hiç münâsebeti kalmamış olur. Lâ-cerem sıratdan ubûr ve mürûru hâletinde *وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا* [İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur...]¹⁵⁰⁷ hükmü üzere dûzahın nihadından *جزيا مؤمن فان نورك اطفأ لهبي* [ey mü'min geç öyle ki nûrun ateşimi söndürüyor.]¹⁵⁰⁸ feryâdı gelip yukarı urûc eder. [89b] Ve mü'min ol münâsebet hükmü ile ki cennet ile onun beyinde hâsıl¹⁵⁰⁹ idi. Hirâmân ederek dâru'l- emâna gelir. Ve cinânın naîm¹⁵¹⁰ lezzâtından mahzûz ve ayn-ı inâyet ile ve envâ'-ı kurbet ile melhûz olur. Ve akvâl-ı sâdıka ve a'mâl-i sâlihadan ki neş'et-ı

¹⁵⁰⁰ N: -

¹⁵⁰¹ N: + asılda.

¹⁵⁰² Mu'minûn, 23/11.

¹⁵⁰³ N: Rasûl aleyhisselâmin.

¹⁵⁰⁴ İbn Mâce, Cennet, 38.

¹⁵⁰⁵ N: etmiştir.

¹⁵⁰⁶ N: bâkırından hâlis olmuş ola.

¹⁵⁰⁷ Meryem, 19/71.

¹⁵⁰⁸ Sehavî, bu rivâtin senedinde yer alan Mansur b. Ammar'ın zayıf olduğunu belirtirken, Suyutî de İbn Adî'nin bu hadisi "münker" olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Suyutî, *ed-Dureru'l-Müntesire*, c.1, s.97.

¹⁵⁰⁹ N: vârid.

¹⁵¹⁰ İ; T; N: + ve.

dünyevîyyede kesb etmiş idi.¹⁵¹¹ Cennette hadâik ve eşcâr ve fevâk ve enhâr ve hûr ve kusûr suverinde müşahhas görür. Ve ona delîl Allah Teâlâ'nın وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا [İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir. Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir.]¹⁵¹² ve dahi فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ [Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür.]¹⁵¹³ kavlidir. Ve şek yoktur ki sa'y ve amel ve araz ve ve araz doğru üzerinde bâkî kalmaz [ve araz doğru üzerinde bâkî kalmaz nasıl ki iki zamanda görünürse.] Ve nass-ı sarîh rü'yete ayn-ı sa'y ve ameli isbât eder. Pes ol rü'yete tecessüd tarîkinden gayrı olmak mümkün değildir. İmdi¹⁵¹⁴ eğer terkîb-i vücûd kesîf¹⁵¹⁵ ve cismâniyyet¹⁵¹⁶ rûhâniyyet gâlib olup¹⁵¹⁷ ve onun hakîkatı altını hevâ ve heves bâkırı ile mağşûş olmuş ola. Ve kaçan kim dûzaha erişe. Şol münâsebet hükmü ile ki¹⁵¹⁸ dûzah ile onun ehli beyninde cami'dir¹⁵¹⁹ cehennem onu cezbeder. Akvâl-i kâzibe ve ef'âl-i seyyiden ol nesneyi –ki dâr-ı dünyâda kesb etmiştir– dûzahdan¹⁵²⁰ akârib ve afârît suverinde mütecessed olup a'malini bu sûrette müşâhede eder. Ve ona delîl Allah Teâlâ'nın وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ [Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür.]¹⁵²¹ kavlidir. Ve tecessüde vech-i istidlâl ânifen murûr ettiği gibidir. Ve dûzahda olan ikâmeti dünyâda olan alâyişi mukadârîdir.¹⁵²² Zirâ kalb için elbette ateşden lâ-büddür. Tâ âlûdelikden halâs olunca vakta ki¹⁵²³ âlûdelikden halâs bulur. Be-âlûde olur ve bu takdîr üzere رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ [rahmetim her şeyi kuşatmıştır.]¹⁵²⁴ ve سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي [rahmetim gazabımı geçmiştir.]¹⁵²⁵ [sayfa kenarında:] **Hâşiye:** Ya'nî gazab sıfat-ı asliyye değildir. Arzî ve emr-i ademîdir ki emr-i ademî olan zenbin vukûndan ötürü târî olmuştur. Pes rahmet-i ilâhiyye âmme gazabı sebkât edecek gazabın aynı kalmaz. Ademe mülhak

¹⁵¹¹ N: ola.

¹⁵¹² Necm, 53/39-40-41.

¹⁵¹³ Zilzâl, 99/7.

¹⁵¹⁴ N: ve.

¹⁵¹⁵ N: + düşmüş ola.

¹⁵¹⁶ N: + ve.

¹⁵¹⁷ N: üzere gâlib olur.

¹⁵¹⁸ N: cami'dir.

¹⁵¹⁹ N: -

¹⁵²⁰ N: + hayât ve.

¹⁵²¹ Zilzâl, 99/8.

¹⁵²² N :olduğu kadar.

¹⁵²³ N: çûn.

¹⁵²⁴ A'râf, 7/156.

¹⁵²⁵ Müslim, Tevbe, 15.

olur. Ve eğer gazab birşey ise rahmet-i ilâhiyye ki cemî‘-i eşyâya vâsiadır. Ona dahi vâsia olur. Pes gazabın hükmü kalmaz. [sayfa kenarındaki haşiyenin sonu.] [90a] hükmü üzere onlara rahmet müteallık olur. Zîrâ onlar cümle-i eşyâdandır ki rahmet-i amme onlara vâsia oldu. و حاشا عن جناب الالهي من التقيد و هو القائل بان رحمته سبقت غضبه فالحق [ve Cenâb-ı İlâhî takayyüdden uzaktır. Ve rahmetinin gazabını geçmesi ile bahsedilir ki gazab umûma mülhaktır. Ve eğer gazab bir şey ise vâsi olan İlâhî rahmetin kuşatmasının altındadır.]

Tercüme: Latâif-i hikâyâtta vârid olmuştur ki bir gün Sehl bin Abdullâh Tüsterî rahmetullâhi aleyh iblisi gördü ona eyüdü: هل ترجوا من النجاة شيئا فقال ارجوا كما ترجوه انت و مثلك من سعة رحمة التي وسعت كل شيء و انا شيء بلا شك [bir şey olarak kurtuluşu umuyor musun? (iblis) şöyle dedi: herşeyi kuşatan rahmetinin genişliğinden dolayı onu senin ve senin gibilerin ümit ettiği gibi ümit ediyorum. Ve şüphesiz ber bir şeyim.] Pes Sehl eyüdü: يا سيئها مقيدة و يحك ليس انها مقيدة [yazıklar olsun! O mukayyed değil mi?] Pes iblis eyüdü: يا سهل ان التقيد و التقيدى وصفك لا وصف ذات المطلقة عن كل قيد و اطلاق [ya Sehl şüphesiz takayyüd ve benim takayyüdüm senin vasfındır. Zât-ı Mutlak’ın bütün kayd ve ıtlâkda vasfı yoktur.] Ve maa-hâzâ Hak Teâlâ seyyiâtından tecâvüz ile ve afv gufrân ile kullarına va‘d etmiştir حيث قال و يتجاوز عن سيئاتهم [öyle ki buyurdu: “kötülüklerini de görmemezlikten geliriz.”¹⁵²⁶] Ve قال إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً [Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar.]¹⁵²⁷ Ve قال يعفوا عن كثير من السيئات [Allah birçoğunu bağışlar.]¹⁵²⁸ Ve Hak va‘dinin vukûu ki tecâvüz ve afv ve gufrândır. فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفًا وَعْدَهُ رُسُلَهُ [O halde, Allah’ın, peygamberlerine verdiği sözden sakın cayacağını sanma!]¹⁵²⁹ hükmü üzere vâcibdir. Ve مخلف وعيده [Vaîdini/cezâ sözünden cayacağını] demedi. Belki tecâvüz ile va‘d buyurdu. Bundan ma‘lûm olur ki Hakk’ın hakkında imkân-ı vukûu vaîd-i müntefîdir. Zîrâ mümkünin iki tarafından birisinin vukûu mümkün değildir. İllâ bir müreccah ile ve ol nesne ki bunda vaîd taleb-i zenbdir. Ol tecâvüz ile mürtefî‘dir. Pes sebab-i vukûu vaîd-i müntefî olur. Ve intifâ-ı illeti, intifâ-ı ma‘lûlü mücibdir. Pes imkân-ı vukû‘ vaîd-i müntefî olur. Belki vaîd, hod tahvîf ve ittikâdan ötürü¹⁵³⁰ ve

¹⁵²⁶ Ahkâf, 46/16.

¹⁵²⁷ Zümer, 39/53.

¹⁵²⁸ Şûrâ, 42/30.

¹⁵²⁹ İbrâhîm, 14/47.

¹⁵³⁰ T; N: ötürüdür.

hakāyık-ı insāniyyeden herbirisini kendi meâlîne îsâlden ötürüdür. Bu sebepten ötürü Allah Teâlâ buyurur: [90b] ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهَ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُوا [...]Allah kullarını bununla korkutup uyarıyor. Ey kullarım! Bana karşı gelmekten sakının!]¹⁵³¹ Kāle ehl-i kemâl;

Şiir: و ان اذا اوعدته او وعدته لمخلف ايعادى و منجز موعدى

Tetmîm: Şöyle ma'lûm ola ki vaîd ki ibârettir ism-i müntakime müteallık olan azâbdan ki¹⁵³² beş tâife de zâhir olur. Zîrâ ehl-i nâr ya müşrikdir veya kâfir veya münâfık veya usât-ı mü'minîndir. Ve bu kısım dahi iki kısma münkasımdır; birisi muvahhid-i ârif gayr-ı âmildir. Ve birisi dahi mahbûbdur. Ve bu beş tâife üzere mâdâm ki sultân ism-i mütekassem musallat ola nîrân-ı cahîm ile müteazzeb olurlar. كما قال تعالى أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا [Derler: Ey Mâlik, Rabbin bizim işimizi bitirsin!]¹⁵³³ Ve لا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابَ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ [Ne azapları hafifletilecek ne de kendilerine fırsat tanınacaktır.]¹⁵³⁴ Ve قَالَ إِنَّكُمْ مَأْكُونُونَ ["Burada kalıcısınız" cevabını verecektir.]¹⁵³⁵ قَالَ اخْسَوْا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ [Allah] buyurur ki: "Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!"¹⁵³⁶ Sinîn¹⁵³⁷ ahkâbın mürûrundan sonra çûn nîrân ile mu'tâd olalar¹⁵³⁸ naîm-i cinâni ferâmûş edeler. Nitekim buyuruldu:¹⁵³⁹ سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرْنَا أَمْ صَبْرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ [Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!]¹⁵⁴⁰ Belki bu beş tâifeye nisbet ile min-vechin azâb olur. Amma ârif gayr-ı âmile nisbet ile ki dûzaha onun duhûlu dûzaha münâsib bir amel sebebiyledir. Eğer ki kim min-vechin azâbdır amma min-vechin azbdır. Nitekim denmiştir;

Şiir: و تعذيبكم عذب و سخطكم رضى و قطعكم وصل و جوركم عدل

Ve vech-i azûbet-i azâb oldur ki ârif gayr-ı âmil hâlet-i ta'zîbde muazzebi müşâhede eder. Pes ta'zîb sebep-i şühûd-ı Hak olur. Ve şühûd-ı Hak a'lâdır naîmde

¹⁵³¹ Zümer, 39/16.

¹⁵³² N: -

¹⁵³³ Kehf, 18/29.

¹⁵³⁴ Zuhruf, 43/77.

¹⁵³⁵ Âl-i İmrân, 3/88.

¹⁵³⁶ Zuhruf, 43/77.

¹⁵³⁷ Mü'minûn, 23/108.

¹⁵³⁸ N: + ve.

¹⁵³⁹ N: + ve.

¹⁵⁴⁰ N: derler ki.

¹⁵⁴¹ İbrâhîm, 14/21.

tene'um eylemeden. Bundan ötürü Hazret-i¹⁵⁴² Şiblî rahmetullâhi aleyh azâb Hakk'ında demiştir: Eğer dûzahîlere ma'lûm olaydı ki onların azâbı kimdendir. Şol kadar beşâşet ve zevk ederlerdi ki [91a] ehl-i behişt¹⁵⁴³ reşk ederdi. Ve amma lezzât-ı Hakîkîden mahcûb¹⁵⁴⁴ olan gâfillere¹⁵⁴⁵ nisbet ile azâb kezâlik min-vechin azbdır. Nitekim hadîs-i şerîfde gelmiştir. ان بعض اهل النار يتلاعبون فيها بالنار [Orada ateş ehlinden bazıları ateşle oynarlar.]¹⁵⁴⁶ Ve mülâebet, telezzüzden münfek olmaz. Ve ol vecihle azbdır. Zîrâ ol nesneye ki imân getirmişlerdir. Cennet-i a'mâlden –ki mahall-i hûr ve kusûrdur– bulmaya kâdir olmadılar. Ve amma münâfiklara nisbet ile ki onların kemâle ve naksa isti'dâdları vardır. Ve eğer ki kim min-vechin azâbdır. Zîrâ kemâli idrâk ederler. Ve ona vâsıl olmaya imkânları yokdur. Lâkin¹⁵⁴⁷ çûn isti'dâd-ı naks, onların cibilletinde gâlib ola. Noksâna râzı olurlar. Ondan sonra ki müntakim ta'zîb ile onlardan intikâmı ref' ve zâil eyleye¹⁵⁴⁸ azâb azbe münkalib olur. Nitekim müşâhede edersin ki bir şahs evvelâ bir emir-i hasîse râzı olmayıp¹⁵⁴⁹ sonra¹⁵⁵⁰ ol emr-i hasîse mübtelâ oldukda¹⁵⁵¹ ol emrin ondan sudûru mükerrer olup¹⁵⁵² ol emriyle ülfet eder. Ve mu'tâd olur şol haysiyyeti ile¹⁵⁵³ istikbâhdan sonra ol emrin vücûdiyle iftihâr ve irtiyâh gösterir. Ve amma müşriklere nisbet ile ki onların ma'bûdâtı mevcûdâttan Hakk'ın gayrıdır. Eğerçi kim ism-i müntakim onlardan intikâm eder. Ondan ötürü ki hakkı münhasır ederler. İbâdet ettikleri ma'bûdâta ilâh-ı mutlakı mukayyed ederler. Ve bu mertebededir ol nesne ki Muhakkıklardan ekâbirin ba'zısı "Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir" [لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ] diyenler hiç şüphesiz hakikati inkâr etmiş olurlar.]¹⁵⁵⁴ tefsîrinde buyurmuşlardır¹⁵⁵⁵: [onların takyidi bu rûhânî zuhûr iledir. Onların eğlenmesi mazharların geri kalanında

¹⁵⁴² N: -

¹⁵⁴³ İ; N: + onlara.

¹⁵⁴⁴ N: mahcûbân.

¹⁵⁴⁵ N: gâfile.

¹⁵⁴⁶ Kaynaklarda böyle bir hadîse rastlamadık.

¹⁵⁴⁷ N: velâkin.

¹⁵⁴⁸ N: onlardan intikâmı çeke teellüm onlardan zâil olur.

¹⁵⁴⁹ N: olmadı.

¹⁵⁵⁰ N: çûn.

¹⁵⁵¹ N: oldu ve.

¹⁵⁵² N: oldu.

¹⁵⁵³ N: + ki.

¹⁵⁵⁴ Mâide, 5/17.

¹⁵⁵⁵ N: demiştir.

Teâlâ'nın zuhûrudur.] Lâkin ol cihetle ki onun ma'bûdu ayn-ı vücûd-ı Hak'dır ki zâhir olmuşdur. Ol sûrette ki onların [91b] maksûdudur. Pes Hakîkatde Hakk'a âid olmuş olurlar. Zîrâ her milletin mütâbaatında cümlesinin kasdı Hak'dan gayrı değildir. İllâ bu kadar var¹⁵⁵⁶ ki ehl-i milletin ba'zısına galat ve hatâ düşmüştür. Ulûhiyeti hasr ve ta'yîn ettikleri cihetten¹⁵⁵⁷ ötürü bir sûrete ki ol sûret üzere tebellürü düzmüş olalar. Ya sûret-i âfitâbda veya sûret-i nûr-ı ateşde veya¹⁵⁵⁸ sûret-i mesîhde veya sûreti uzeyrde veya suver-i eflâkde veya sûret-i¹⁵⁵⁹ tabâyi'.¹⁵⁶⁰ Lâkin¹⁵⁶¹ asl-ı sübût-ı ulûhiyetde onlar hiç şek tutmazlar. Ve vâkı'da ol cümle suver-i tenevvuât-ı zuhûr ve tasavvurât-ı hutûr nûr-ı ilâhiyye-i Hak'dır. Lâ-cerem cümlesinin teveccühü Hazret-i Ulûhiyyetden gayrı değildir. Ve eğerçi kim hasr ve tekayyüd cihetinden mahcûb kalmışlardır. Pes bu vecihle Hak Teâlâ onlardan râzı olur ve onların azâbı, azba [tatlılığa] münkâlib olur. Ve Hüseyin Mansûr-ı Hallâc buyurmuştur:¹⁵⁶² سر الله ظاهر الشريعة عنك و كشف باطن الكفر لك فان ظاهر الشريعة كفر مخفى و [Allah şerîatın zâhirini senden gizledi. Ve küfrün bânını sana açtı. Muhakkak ki şerîatın zâhiri gizli bir küfürdür. Ve küfrün bânını açık bir ma'rifettir.]

Ve amma kâfirlere nisbet ile¹⁵⁶³ eğerçi kim azâb azîmdir. Lâkin onlar ol azâbdan müteallim olmazlar. Belki ona râzı olurlar. Zîrâ onların isti'dâdı onu talep eder. Külhana tâb veren külhancı gibi ki kendi kârına râzı olur. Belki ondan iftihâr eder. Pes kâfirlerin azâbı onların hâline münâsib bir naîme münkâlib olur. قال الشيخ رضي الله عنه في الفصوص و ان دخلوا دار الشقا فانهم على لذة فيها نعيم مباين نعيم جنان الخلد فالامر واحد و [Şeyh radiyallâhu anh *Fusûs*'da şöyle dedi: onlar dâru'l-şekâya girdiklerinde lezzet üzeredirler. Orada huld cennetinin nimetlerinin zıttı olan nimetler vardır. Emir birdir. Tecellî katında o ikisinin arası ayrıdır.]

Ya'nî nüfûs-ı tayyibenin naîmi gibi olmaz. İllâ habîsât ile ca'1 gib ki kâzûrât ile iltizâz edip tayyibâtdan müteallim olduğu [92a] gibi olur. قال تعالى الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ

¹⁵⁵⁶ N: illâ evvel.

¹⁵⁵⁷ N: cihetinden.

¹⁵⁵⁸ N: ve.

¹⁵⁵⁹ N: -

¹⁵⁶⁰ N: + suverinde düzmüş olalar.

¹⁵⁶¹ N: + çûn.

¹⁵⁶² N: demiştir.

¹⁵⁶³ N: + ve.

وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتِ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ [(Allah) Teâlâ buyurdu: “Pis şeyler pis olanlar içindir, pis olanlar da pis şeylere lâyıktır. Temiz şeyler temiz olanlar içindir, temiz olanlara da temiz şeyler yakışır.”¹⁵⁶⁴] Ve ol nesne ki Hazret-i Şeyh buyurmuştur:¹⁵⁶⁵ فالامر واحد [emir birdir.] ona işâretidir ki tecelli-i ilâhî, süadâ ve eşkiyâya fi'l-hakîka müttehiddir. Ya'nî tecellî vâhiddir. لقوله تعالى وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ [(Allah) Teâlâ'nın sözü şöyledir: “Ve bizim buyruğumuz tektir.”]¹⁵⁶⁶ Ve teaddüd ve tebâyün vâkî' olmaz. İllâ kavâbil hasebiyle olur.

Kıta: آفتابی در هزاران آبگینه تافته
پس به رنگ هر یکی تابی عیان انداخته
جمله یک نور است، لیکن رنگ های مختلف
اختلافی در میان انس و جان انداخته

Pes mazâhirden herbirisi isti'dâd ve kâbiliyyet hasebiyle tecellî-i Hak yüzünden bir nasîb alır kitab sahibi eder:

Beyit: هر یکی به قدر استعداد خود
کسب نوری میکند از فیض ذات
Bârân misâlîdir ki¹⁵⁶⁷ hanzal olur. Nitekim Kur'ân-ı Mecîd'de buyuruldu:¹⁵⁶⁸
[...hepsi bir tek su ile sulanır. Böyle iken üründe bir kısmını bir kısmına üstün kılarız.]¹⁵⁶⁹ Ve dahi âfitâb gibi ki hâssiyyet vâhid ile sebab-i zevbân-ı şem' olur. Ve sebab-i cumûd-ı lemh olur. Mukaddemât-ı sâbıkadan ma'lûm olur ki enva'-ı azâb olduğu haysiyyeti ile ol dâr-ı şekâda kendi lanqtae bşfaae şafaein vâer men یشفع وهو أرحم الراحمين [Şefa'at edenlerin şefa'atlerinden uzak/kopuk olduğu için, şefa'at edenlerin sonuncusu işte o Allah'tır.] Ke-mâ câe fi'l-hadîs's-sahih ârif-i âşık Aynülkudât Hemedânî kendi resâilinin ba'zısında getirmiştir ki Sahîh-i Buhârî ve Müslimde gelmiştir ki kıyâmet gününde çün şefâat enbiyâ erişe ya'nî tamam oldu.¹⁵⁷⁰ Amma benim rahmetim henüz mânedir ya'nî bâkîdir. [92b] فيأخذ من النار قبضة أو قبضتين [ateşten bir yada iki avuç alır.] Sen bilirsin ki onun kabzasına ne miktar¹⁵⁷¹ sığar. Bu mahalle gelince söz Aynülkudât'ındır ve âyâtın zâhirine¹⁵⁷² ta'zib-i¹⁵⁷³ hulûd hakkında nâzil olmuştur.

¹⁵⁶⁴ Nûr, 24/26.

¹⁵⁶⁵ T; N: demiştir.

¹⁵⁶⁶ Kamer, 54/50.

¹⁵⁶⁷ N: + bir suverdir ki bir mevzi'da sükker olur ve bir mevzi'da.

¹⁵⁶⁸ N: -

¹⁵⁶⁹ Ra'd, 13/4.

¹⁵⁷⁰ N: + Hudâ Teâlâ buyurur ki şefâat erişdi. Ya'nî tamam oldu.

¹⁵⁷¹ T; N: kadar.

¹⁵⁷² N: + ki.

¹⁵⁷³ N: + ve.

Cümlesi hakdır ve bu takdîrât âyâta münâfi değildir. Zîrâ bir şeyin min-vechin azâb olması vech-i âhar ile azb omasına münâfi değildir.¹⁵⁷⁴ Ve cehennemden hulûd azâbın azûbete inkılâbına münâfi değildir.¹⁵⁷⁵ İmdi nitekim buyuruldu:¹⁵⁷⁶ و لارتقاء العذاب و انطق النار ينبت الجرجير في قعر جهنم كما جاء في الحديث سيأتي على جهنم زمان ينبت في قعرها الجرجير و خالدین فيها ان في النار bitirecek. Hadîste geldiği gibi “Cehenneme bir zaman gelecek onun dibinde su teresi bitecektir.¹⁵⁷⁷ Ve orada ebedî kalacaklar, şüphesiz ateşte.”]

Zamîrinin te'nîsinde ref'-i azâba işâretidir. Zîrâ dûzahda hulûd ref'-i azâba münâfi değildir. قال الشيخ رضي الله عنه في الفتوحات: و لو قال عند ذكر العذاب خالدین فيه اشكل الامر و لما عاد الضمير على النار لم يلزم العذاب فان قال فكذلك لا يلزم النعيم لقوله خالدین فيها الى في الجنة قلنا و كذلك كنا نقول و لكن كما قال الله في نعيم الجنة انه عطاء غير مجذوذ و قال لامقطوعة و لا ممنوعة لهذا قلنا بالخلود في النار و لم يرد مثل هذا قط في عذاب النار فلماذا لم نقول به و ههنا اسرار غامضة لا يحل كشفها

[Şeyh r.a. *Fütûhât*'ta şöyle dedi: eğer azâb kelimesinin yanında orada “sonsuz kadar” deseydi onu şekillendirirdi. Ve zamîr ateşe döndüğünde azap devamlı olmaz. Şayet dese: böylelikle nimetler devam etmez, “orada ebedîdirler” sözünden dolayı. Deriz ki: bundan dolayı öyle söyledik. Ve ayrıca Allah cennet nimetleri hakkında buyurdu: şüphesiz ki o “kesintisiz bir lutuftur.”¹⁵⁷⁸ “bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan.”¹⁵⁷⁹ Bununla birlikte ateşte kalıcılık olduğunu deriz. Ve ateş azâbında bunun gibi birşey asla istenmez. Aynı şekilde onu söylemeyiz. Ve işte gizemli sırlar onun keşfini çözemez.]

Şiir: سخنم شد بلند و می ترسم که مرا چیزی از زبان بجهد
ده نور دیدن بیان عجب تندست ترسم که از دست من عنان بجهد

Çûn nevâ-yı sahn bu makâmda aşka erişti. Birkaç münâsib beyit üzere ihtisâr düştü:

يا من بلطف جمال خلق الوری حاشا که ان ترضى¹⁵⁸⁰ بنار تحرق

Ya'nî ey şol Allah ki cemâlin lütfi ile mahlûku halk eyledin lutfun haysiyyetiyle [93a] ki¹⁵⁸¹ hâşâ ki râzı olasin ki nâr hark eyleye. انت الرحيم بكل من توجهه

¹⁵⁷⁴ N: -

¹⁵⁷⁵ N: + Belki onun mutlaka irtifâna münâfi değildir.

¹⁵⁷⁶ N: -

¹⁵⁷⁷ Hadîs kaynaklarında bu rivâyeti bulamadık.

¹⁵⁷⁸ Hûd, 11/108.

¹⁵⁷⁹ Vâkıa, 56/33.

¹⁵⁸⁰ N: بناء

Sen rahîmsin îcâd eylediğin cemî'-i eşyâya amîm olan rahmetinden ötürü eşyâyı halk edersin. إن كنت منتقما فانت مؤدب و معذبا ان كنت انت المشفق. Eğer sen sıfat-ı intikâm ile zâhir olursan sen müeddibsin te'dîbden ötürü intikâm edersin. Ve eğer müazzeb olub sıfat-ı azâb ile muttasıf olursun. Sen müşfiksin ibâdına şefkatden ötürü azâb edersin. فاجعل عذابك للعباد عذوبة و ارحم برحمتك التي تسبق. İbâdına olan azâbı azûbete tebdîl ile ve ibâdına olan gazâb-ı sâbika olan rahmetin ile rahmet eyle. Elhamdülillâh ale'l-enâm ve's-salâtu ve's-selamu alâ Rasûlihi ale'd-devâm ve alâ âlihi'l-izâm ve ashâbihi'l-kirâm.¹⁵⁸² Tevfîk-i ilâhî ve te'yîd-i kudsî ve aynî¹⁵⁸³ ile bu kitâbın tercümesi tamam oldu. يوم الجمعة وقت الاذان الاول و هو اليوم الثامن و يوم العشرين و شهر رمضان المبارك سن ثمان و ثلاثين و الف برحمتك يا ارحم الراحمين [Cuma günü ezânın ilk vakti ve mübârek Ramazân ayının 28. günü 1038 senesi]¹⁵⁸⁴

Nazm-ı hâtime-i kitâb

Âferîn ey şeyh-i yârî sad-hezârân âferîn
Bahr-i vahdetden çıkardın böyle bir dürr-i semîn
Terğîbinin nüzûlî vechini kıldın beyân
Rûh-ı tayyib sûretinde hem suûden hemçenîn
Bu tarîk-ı vahdet için eyledin vaz'-ı metîn
Sâlike herbir nefes hâsıl olur feth-i mübîn
Ey riyâz-ı vuslata tâlib olan ehl-i kemâl
Hâzihi cennâtü adnî fe'dhulûhâ hâlidîn
Gayrı sığmaz bu araya aç gözün ey dîn¹⁵⁸⁵ eri
Râh-ı Hak'da hâr olur çûn gülşen-i huld-ı berîn
الله تم الكتاب بعون الله¹⁵⁸⁶ [Allah'ın yardımıyla kitap tamamlandı.]

[1173] المليك الوهاب عن يد الفقير سيد لطف الله بن السيرام اهم عفي عنه سن ١١٧٣ [sayfa kenarında:]
yılında seyyid Lütfullâh b. Seyrâm fakîrinin eliyle Vehhâb olan Melîk onu affetsin.]¹⁵⁸⁷

¹⁵⁸¹ T; N: -

¹⁵⁸² N: + Veka'a el-ferâğu min te'lifi'l-makâsîd alâ yedi müellifi abdülhakîr el-muhtaç ilâ rabbihi'l-aliyyi'l-kebîr Ali bin Siyâvuş el-fakîr ed-Divriği fi-şühûri sene seb'a ve seb'îne ve tis'a mietin.

¹⁵⁸³ N: gaybî.

¹⁵⁸⁴ İ; N: + Ve'l-hamdulillâhi rabbi'l-âlemîn.

¹⁵⁸⁵ İ: yol.

¹⁵⁸⁶ İ; T; N: + Ve billâhi't-tevfîk.

¹⁵⁸⁷ N: - ([sayfa kenarında:] ١١٧٣ [1173 yılında seyyid Lütfullâh b. Seyrâm fakîrinin eliyle Vehhâb olan Melîk onu affetsin.]

SONUÇ

Çalışmanın konusu olan *Makāsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe* adlı eserin mütercimi Abdullah Bosnevî, eseri hiç sade ve kolay olmayan bir üslupla tercüme etmiştir. Eserin çevirisini yaparken günümüzde kullanılmayan ve birçok lugatte yer almayan kelimelerin varlığı, uzun izâfet terkipleri ve edebî uslûbu buna işaret etmektedir. Çalışma sırasında eserin asıl isminin *Makāsıd-ı Nâciye fi'l-Mebde'* ve *'l-Meâd ve 'l-Meâş* adlı Farsça bir eser olduğu ve müellifinin ise Ali b. Siyâvuş olduğu tespit edildi. Fakat Ali b. Siyâvuş'a ait olan Farsça esere kütüphane kayıtlarında ulaşılamadı. Abdullah Bosnevî ise Farsça olan eserin Anadolu coğrafyasında dilinin anlaşılmadığını ve hakikatlerinin örtülü olduğunu belirterek bu eserin kendisine Abdülmecid Sivâsî tarafından tercüme ve şerh edilmek üzere gönderildiğini söylemektedir. Abdullah Bosnevî, eseri tercüme etmekle yetinmemiş gerekli gördüğü yerlerde şerhden ziyâde kısa açıklamalarda bulunmuştur. Fakat bu yönüyle eser, şerh değil tercüme bir eser özelliğindedir.

Risâle, hem yoğun bir tasavvufî içeriğe sahip olmasından hem de tasavvufun neredeyse bütün konularına değinmesinden dolayı tasavvuf yolunda ilerleyen sufi için bir rehber kitap niteliğindedir. Nitekim eserin yazarı olan Ali b. Siyâvuş, risâleyi te'lif etmedeki amacının tasavvuftaki hakikatleri toplu şekilde içeren bir muhtasarın bulmaması olarak açıklar. Eser, içerik olarak sistematik olması ve konularının birbiriyle bağlantılı olması yönünden önemli bir özelliğe sahiptir. Müellif mebde', meâş ve meâd konularını sırasıyla vererek daha önceki sûfîlerin konu hakkındaki düşüncelerine de yer vermektedir. Eserde ele alınan konuları müellif kendi düşüncelerinin yanısıra; *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, *Fusûsu'l-Hikem*, *Mesnevî*, *Mirsâdu'l-İbâd* ve *Usûl-i Aşere* gibi önemli eserlerden alıntılar yaparak açıklamaktadır.

Ali b. Siyâvuş'un eserinde birinci bab olan mebde' konusunda varlık ve mertebeleri önemli bir yer tutmaktadır. İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd düşüncesi doğrultusunda varlık ve mertebeleri konusunu inceleyen müellif, kendinden önce söylenenler dışında yeni bir şeyler söylememektedir. Ancak müellif, mertebeler arası bağlantıyı vererek konuyu toplu ve özet olarak incelemeye çalışmaktadır. Daha sonra müellif, meâş konusunda kalp, rûh, nefis ve makâm konularına yer vererek kalp, rûh ve nefis konusunda önceki sûfîlerin sözlerini de aktarmaktadır. Makâm konusunda ise

Necmeddin Kübrâ'nın *Usul-i Aşere*'sinden hareketle makâmı onlu tasnifle verir ve onun tanımlarını kullanarak kendi yorumunu eklemektedir. Bu yönüyle bu kısım *Usul-i Aşere* şerhi olma özelliğindedir. Ali b. Siyâvuş, üçüncü bâbda meâd konusunu ise ölüm, berzah, haşr, cennet ve cehennem başlıkları ile açıklamaktadır. Risâlede yapılan tasniflemeye bakılınca müellifin toplu ve muhtasar bir eser oluşturma amacına ulaştığını söyleyebiliriz.

Sonuç itibariyle *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Masâid-i Ervâh-ı Tayyibe* adlı eser, mebdé', meâş ve meâd bablarıyla varlığın zuhûra gelişinden, insânın bu zuhûrdaki konumundan, dünya hayatındaki rûhî gelişiminden ve ahiret hallerinden bahsetmekte ve bunu yaparken âyet, hadis ve önceki sûfîlerin görüşlerinden faydalanmaktadır. Risâlenin, bütünü itibariyle önceki sûfîlerin görüşlerine fazla birşey katmayan ve fakat onları çok güzel bir şekilde biraraya toplayan, yeni bir kompozisyonla sunan büyük emek ürünü bir çalışma olduğu söylenebilir. Bu haliyle eserin okunması ve tahlili, daha önce te'lif edilmiş birçok eseri okumaktan insanı müstağni kılar mahiyettedir.yazarın diğer eserleri de bu minvâlde çalışıldığında aynı faydalı neticeyi verebilir.

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve Müzîlü'l-libâs an mâ-İştehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Beyrut, 1985.

Aksoy, Hasan, "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi", *DİA*, c. 31, İstanbul, 2006.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Varlık Mertebeleri ve İnsan-ı Kâmil*, Hayykitap, İstanbul, 2012.

Bağdatlı, İsmail Paşa, *Esmâü'l-Müellifin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951.

Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, t.y.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri sözlüğü*, Otto Yayınları, Ankara, 2014.

Cîlî, Abdülkerîm, *İnsan-ı Kâmil*, trc. Abdülaziz Mecdi Tolun, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Dâye, Necmuddîn, *Mirsâdu'l-İbad (Sûfîlerin Seyri)*, trc. Hakkı Uygur, İlk harf Yayınevi, İstanbul, 2013.

Demirli, Ekrem, *Tasavvufun Altın Çağı Konevî ve Takipçileri*, Sufi Kitap, İstanbul, 2015.

_____, *İbnü'l Arabî Metafizigi*, Sufi Kitap, İstanbul, 2016.

_____, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2015.

Ertuğrul, İsmail Fenni, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.

Esterâbâdî, Aziz bin Erdeşir, *Bezm u Rezm*. çev.: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınlar, Ankara, 1990.

Gazzâlî, Muhammed, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, trc. Sıtkı Güllü, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2012.

_____, *el-Munkiz mine'd-dalâl (Hidâyet Rehberi)*, trc. EyyüpTanrıverdi ve Nazım Hasırcı, İlk harf Yayınları, İstanbul, 2012.

Gökbulut, Süleyman, *Necmeddîn-i Kübrâ*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Melâmilik ve Melâmiler*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2015.

Gündoğdu, Cengiz, *Abdülmecid-i Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1997.

Gürer, Dilaver, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014.

Havva, Said, *Rûh Terbiyemiz*, trc: Cengiz Yağcı, Yenda Yayıncılık, İstanbul.

Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşf'ul-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

İbn Arabî, Muhyiddîn, *Marifet ve Hikmet*, trc. Mahmut Kanık, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008.

_____, *Tedbîrât-ı İlâhiyye*, trc. ve şerh: Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.

_____, *Fusûsu'l-Hikem*, trc. ve şerh: Ekrem Demirli, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2013.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, trs.

İsfahânî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Ragıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, thk: Safvan Adnân Davûdî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 2002.

İskenderî, İbn Ataullah, *Hikem-i Atâiyye (Tasavvufî Hikmetler)*, trc. Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.

Kara, Mustafa, *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmı Hal Tercümeleri/ Tarîkatlar/ İstilahlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010.

Kara, İsmail, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

Karabulut, Ali Rıza, *İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler*, Akabe Kitapevi, Kayseri, 2006.s. 680-681.

Kartal, Abdullah, *Abdullah Bosnevî ve Merâtib-i Vücûd İle İlgili Bir Risâlesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1996.

_____, "Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sayı: 24/2.

_____, “Bursa’da Bosnalı bir Melâmî Abdullah Bosnevî Hayatı, Eserleri ve Bir Kasidesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, sayı:6.

Kayserî, Dâvûd, *Risâle fî İlmi’t-Tasavvuf ve Şerhu Te’vilâtı Besmele (Tasavvuf İlmine Giriş)*, trc. Muhammed Bedirhan, Nefes Yayınları, İstanbul, 2013.

Kelâbâzi, Ebubekir Muhammed b. İshak Buhari, *et-Ta’arruf Li-mezhebi Ehli’t-Tasavvuf (Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf)*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

Kılıç, Mahmud Erol, *İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul, 2013.

Konevî, Ebu’l Me’âli Sadreddin Muhammed b. İshak, *en-Nefehâtü’l-İlâhiyye (İlâhî Nefhalar)*, trc. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

_____, *Miftâh-ı Gaybi’l-Cem Ve’l-Vücûd (Tasavvuf Metafiziği)*, trc. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.

_____, *İ’câzü’l-Beyân fî Te’vîli Ümmi’l-Kur’ân (Fâtîha Suresi Tefsiri)*, trc. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.

_____, *Şerhu’l-Erbaîne Hadîs (Kırk Hadis Şerhi)*, trc. Ekrem Demirli, Kapı Yayınları, İstanbul, 2014.

Konuk, Ahmet Avnî, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İstanbul, 2005, c. 1, s. 24.

Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer, *Müsnedü’ş-Şihâb*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Müessesetü’r-Risâleti, Beyrut, 1986.

Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâle (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi)*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

Kut, Günay “Âşık Paşa”, *DİA*, c. 4, İstanbul, 1991.

Kutluer, İlhan, “Kâtip Çelebi ve Bilimler: Keşfü’z-Zunûn’un Mukaddimesinde “el-İlm” Kavramı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 18.

Kübra, Necmüddin, *Tasavvufî Hayat*, trc. Mustafa Kara, Dergâh Yayınevi, İstanbul, 2015.

_____, *Tasavvufta On Esas (Usûlü’l-Aşere Şerhleri)*, hazırlayan: Süleyman Gökbulut, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010.

Küçük, Hülya, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2015.

Merçil, Erdoğan, “Anadolu Beylikleri”, *DİA*, c. 3, İstanbul, 1991.

- Muhasibi**, Ebu Abdullah Haris b. Esed el-Basrî, *er-Riâye Li Hukûkillah (Kalb Hayatı)*, trc. Abdülhakim Yüce, Işık Yayınları, İstanbul, 2013.
- Muhibbî**, Muhammed Emin, *Hulâsatü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdî Aşer*, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.
- Özdemir**, Mehmet, “Bosnalı Abdullah Efendi'nin “Şerh-i Beyt-i Mesnevî”si”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, c.1, nr. 62, s.171-181, 2017.
- Özdemir**, Sema, *Dâvûd Kayserî'de Varlık, Bilgi ve İnsan*, Nefes Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Özervarlı**, M.Sait, “Mebde' ve Meâd”, *DİA*, c.28, İstanbul, 2003.
- Sâmî**, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, haz. Raşit Gündoğdu v.d., İdeal Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Serrâc**, Ebû Nasr Tûsî, *el-Lümâ' fi Târihi'l-Tasavvufi'l-İslâmî*, thk. Kâmil Mustafa el-Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- Mehmed**, Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Abdülkadir Yuvalı ve Ali Aktan, c. 2, Sebül Yayınları, İstanbul, 1995.
- Şeyhî**, Mehmed Efendi, *Zeyl-i Şakâik-ı Nu'maniye*, haz. Abdülkâil Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Taberânî**, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefî, Beyrut, 2002.
- Türer**, Osman, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat (Halvetîlik Örneği)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005.
- Uludağ**, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Uzunçarşılı**, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1988.
- _____, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1937.
- Vicdânî**, Sadık, *Tomar-ı Turuk-ı Âliye*, haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1995.
- Yaşar**, Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, haz. M. Aydın, G. Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2007.
- Zirikli**, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut, 1969.

EKLER

Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 1855, 2b-3a vr.

Nuruosmaniye Yazma Eserler Ktp., nr. 4896, 1b-2a vr.

Nuruosmaniye Yazma Eserler Ktp., nr. 4896, 77b-78a vr.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Gülsüm Gümüş 1990 yılında Şanlıurfa’da doğdu. Orta öğrenimini Şanlıurfa Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde tamamladıktan sonra 2013 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Tasavvuf alanında Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. Daha sonra geçici görevlendirme ile Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi’nde Tasavvuf alanında yüksek lisansa başladı. Aynı kurumda çalışmalarına devam etmektedir.

